

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA
DEN DANSKE HANDELS
EMPIRE

JUL. SCHOVELIN

FRA

DEN DANSKE HANDELS EMPIRE

FORHÓLD OG PERSONER

I DET 18 AARHUNDREDES SIDSTE HALVDEL

UDARBEJDET PAA FORANSTALTNING AF

GROSSERER-SOCIETETETS KOMITE

FØRSTE DEL

KJØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

HOGFORLAGET ERNST BOJSEN

1899

Jul. Schultz

LA GÉNIE DE COMMERCE

SOM et tanketydende Symbol har jeg foran i dette Værk, med Kunstnerens Tilladelse og efter hans Skizze, ladet sætte en Gengivelse af JUL. SCHULTZ': *La Génie de Commerce*, en plastisk Personliggørelse af højbaaren og storstilet Købmands-Færd, af en Foretagsomheds-Aand, der i Pagt med Fremskridt og Kultur sætter sig de største Formaal og hvem derfor Hæder er den højeste Løn. Et Minde- og et Haabets Tegn for os Danske om en Storhandelens Æra, der fordum var og nu paany skal vorde!

At gøre Rede for den kjøbenhavnske Groshandels Vilkaar og Vækst i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel — at fortælle om vore Handelsinstitutioners Oprindelse og Førsteoptræden — at kaste Lys over hin mærkværdige Tid, der endnu bandt Bonden til Stavnen og lagde Tyngsel paa hans Flid, men hvor samtidig det danske Handelsflag fra fjerne Have bragte Høst til Huse — at skildre Forarbejderne og Forudsætningerne for den berømmelige Toldforordning af 1. Februar 1797, hvorved Danmark for en Gangs Skyld gik i Spidsen for Verdensudviklingen — det er *noget* af alt dette, jeg har forsøgt paa i denne Bog.

For at naa dette Maal har jeg maattet skyde Genvej — gaa uden om og forbi Mangt og Meget, der med en vis Ret vil kunne savnes i et saadant Værk. Det har ikke blot været, fordi Stoffet viste sig at være saa overvældende stort, at den snævrere mulige Grænsedragning maatte vælges — skulde ikke min Fremstilling tynges til Jorden af de titusend Enkeltheder. Men dernæst var der ogsaa det, at jeg fremfor alt ønskede at give Læseren et levende Indtryk af Tiden, som den var den Gang, hin Tids Stil og hin Tids Mennesker. Og jo mere jeg sysled' med mit Hverv, desto mere blev dette mig en Lidenskab — just derfor ved jeg maaske bedst selv, hvor meget der mangler i, at det er lykkedes mig. Under mit Arbejde saa jeg stedse foran mig Sporene af myreflittige Forskere, Mænd som NATHANSON, THAARUP, BRUUN, NYROP og

RUBIN — Mænd med sikker Sans for de tørre Tal, samvittighedsfuldt og ængsteligt vaagende over den omhyggelige Fremdragelse og Gengivelse af alle Data og Detailler. Alt dette har sit sikre og umistelige Værd; men søger man ligesom at se Tiden for sit indre Blik, genopleve dens Spænding, dens skiftende Situationer, blive fortrolig med dens store Skikkelser, saa virker et Mangefold af slige Enkeltheder kun altfor let spredende — intet Billede brænder sig ind i Erindringen.

Og dog har Franskmanden Ret i, at Detailler er Historiens Sjæl, — alle de Detailler nemlig, som har Anekdotens anskuelige Liv og samtidig Virkelighedens, det virkelig Oplevedes, uforlignelige Tiltrækning. Men slige Detailler dreje sig altid kun om *Mennesker*.

Der er ingen Fare mere nærliggende for al Historieskrivning end at fordybe sig i traditionelle eller selvavede Abstraktioner. Man skildrer Strømninger, Bevægelser, Ideer og Systemer, lader den ene *-isme* afløse den anden — lutter abstrakte Uhyrer, der tumler med Menneskene som en Slags blinde Naturkræfter, som Storm og Strøm, Vandflod og Soltørke. Men i Virkeligheden er Historien ligesom det daglige Liv det stadige Sammenstød af *Personer*, af menneskelige Viljer og Lidenskaber, Ønsker og Interesser. Skønt det ideligt siges og høfligt hykles, er det i sidste Fald afgørende saa at sige aldrig *Ideen* — kun Daarerne tro det, og kun Genierne handle derefter. Ligesom i Skuespillet er det stadigt levende Kød og Blod, der agerer paa Scenen og spiller Stykket. Det er Mennesker, der leve og lide, haabe og hige, i hvis Hjerner alle de forskellige Sager og Akter og Ideer omsmeltes i Følelsers og Stemningers Varme, tilsættes af de tusend personlige Hensyn og Fornemmelser, tilfældig Uvilje eller hemmelig Godvilje — og saa lave disse Mennesker den Handling, som Eftertiden kalder Historien.

Accenten over enhver historisk Begivenhed sættes saaledes stedse af en Person, og først naar vi kende Personen, forstaa vi Begivenheden — forstaa, hvorledes og hvorfor den skete, og hvorfor den ikke kunde være hændet anderledes.

Og i Skildringen er det ligedan: Det Personlige er som Troldens Farve i Eventyret, der først ret gør Livet i Vanddraaben klart og tydeligt for Beskueren.

Den ydre Anledning til dette Arbejdes Tilblivelse var et Samfald af tvende Ønsker eller Bestræbelser: Ønsket om en Skildring af *Grosserer-Societetets* tidligere Historie, navnlig under den saakaldte »glimrende Handelsperiode« (hvortil der i Børsarkivet fandtes et forholdsvis rigt, utrykt Materiale af Aktstykker fra Datiden), og Ønsket om at faa et Mindeskrift til Ære for Toldforordningen af 1ste Februar 1797 (hvad særlig *den danske Toldetats Forening* har taget Initiativet til). Det er disse to Traade, jeg som alt andet har søgt at knytte sammen.

For mulig at fuldføre den sidst nævnte Del af Opgaven i Hundredeaaret efter Forordningens Udkomst, prøvede jeg oprindeligt paa at lægge mit Arbejde saaledes an, at Perioden 1784—97 blev taget først. Værket vilde da have begyndt, hvor den 1. Del, som herved forelægges Offentligheden, slutter, nemlig ved Handelskrisen i 1783. Men jeg opgav snart dette Forsøg som rent bagvendt. Jeg blev saa at sige tvunget af selve Undersøgelses-Arbejdet saa langt tilbage i Tiden, at jeg kunde faa fast Bund under Fødderne i et grundlæggende Værk som EDVARD HOLMS: Danmark-Norges Historie under Frederik V., hvori der er gjort udførlig Rede for Datidens økonomiske og kommercielle Forhold. Tagende mit Udgangspunkt i, hvad her foreligger, har jeg da forsøgt at paavise de personlige, politiske, merkantile, nationaløkonomiske og finansielle Forudsætninger for og Førstetrin til det store Tidehverv i Aarene 1787—97: den økonomiske *Liberalismes* Gennembrud og endelige Samfundssejr i vort Fædreland. Og hertil føjer sig ganske naturligt den *Kendsgerningernes*, den *faktiske* Udviklings Forberedelse, som fandt Sted i den maaske mest glimrende Epoke af den »glimrende Handelsperiode«, det store Opsving i Kjøbenhavns Handel i Aarene 1776—83. Af dette Tidsrum tiltrængtes der (helt bortset fra de kære Personer!) en ligefrem *statistisk* Skildring, som tørt og talmæssigt tydeliggjorde, hvad det egentlig var, som den Gang fandt Sted. Dette er den *praktiske*, jeg kunde fristes til at sige: den *forretningsmæssige* Side af denne Bog (fuldstændig i selve det 18. Aarhundredes Aand): *hvad Nutidens Købmand kan lære af Fortidens*. Negativt har det samme Hensyn ført til, at jeg resolut har bortvist Fristelsen til at fordybe mig i de store Handelskompagniers Historie.

Uden megen Støtte og velvillig Hjælp fra mange Sider og af forskellig Art havde jeg ikke kunnet magte dette Arbejde. Jeg skylder saaledes Tak først og fremmest selvfølgelig til GROSSERER-SOCIETETETS KOMITE, paa hvis Foranstaltning Udarbejdelsen har fundet Sted, dernæst til CARLSBERGFONDET, endelig til RIGSARKIVETS elskværdige og hjælpsomme Embedsstab og til Toldinspektør C. W. KRUSE.

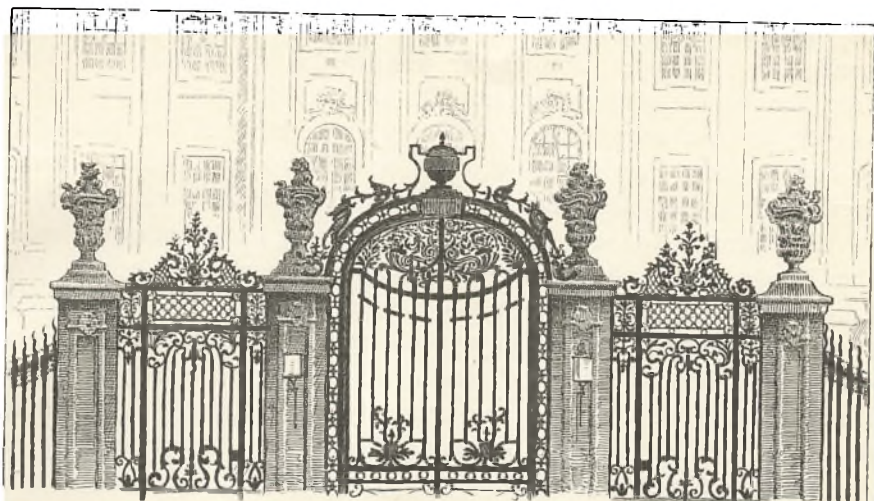
2. Del haaber jeg at kunne faa fuldført og udgivet i Løbet af Aaret.
Kjøbenhavn i Maj 1899.

JUL. SCHOVELIN.

Hvor der i dette Værk nævnes Rigsdaler (Rd. eller Rdl.), menes der stedse, hvor intet andet udtrykkelig er sagt, *Rigsdaler Courant* (om Courantmøntfoden jfr. Side 36—37). De opførte Kurser for danske *Courantsedler* angive disses Forhold til Hamborger-species (Metalpari: $122\frac{1}{2}$ Rdl. Cour. = 100 Rdl. Hamborger-Spec. = 300 Mk. Banko).

Det bedes fastholdt, at Noteringen af Mønt- og Veksel-Kursen (paa Hamborg) i *Kjøbenhavn* sattes saaledes, at den faste Valuta laa i Udlandet (Hamborg). Kursens Angivelse besvarede saaledes stedse Spørgsmaalet: hvor mange Rigsdaler Courant skal jeg give for 100 Rdl. Hamborger-Species. Naar Kursen var 118, var den altsaa $4\frac{1}{2}$ øjere end pari, altsaa *stegen* (gunstig); var den omvendt 130, var Kursen *falden* $7\frac{1}{2}$, altsaa ugunstig. Omvendt noterede *Hamborg* dansk Courant saaledes, at den faste Valuta laa i Staden selv. Angivelsen af Kursen besvarede altsaa her det Spørgsmaal: hvor mange Rigsdaler Courant kan jeg faa for mine 100 Rigsdaler Hamborger-Species. Fra Hamborgs Synspunkt *sank* saaledes Kursen, naar den gik i 118, medens den *steg*, naar den gik i 130.

ET FORSPIL I ROKOKO

I.

MEDIO Februarii, lidet før Midienat, Syttenhundredeogtoogfirs, hensov Danmarks Riges daværende Skatmester, Gehejmerraad og Greve HEINRICH CARL SCHIMMELMANN.

Den store Forfaldsdag var kommen. Og inden dens Timetal var runden til Ende, havde den gamle Finansmand, som paa Klokkeslet, betalt sit Livs sidste store Gæld: han var ikke længer Vor Herre nogen Død skyldig.

I Historien er Døden saa god en Begyndelse som nogen. Det gælder kun for Ammestuens Eventyr, at naar Manden er død, er Historien ude. En Tids eller et Lands Historie ej alene skrives, men ogsaa skabes bare af Personer — og ikke af mystiske Magter eller -ismer. Naar en mægtig Person dør, saa dør der altid meget med ham, og med den Død bliver det Nye fød'. Den gamle Eg falder og giver Plads og Lys og Luft for al den Ungskov, som er skudt op i dens Skygge. Eller man føler, at nu kan det ikke længer blive ved med det gamle, for det er ikke mere; thi det gamle er altid enstydigt med den eller de Personer, som gøre eller undlade at gøre dette eller hint, eller gøre det saadant eller saaledes, som de nu synes. Og nu er de borte, og alene derfor maa der tages anderledes eller dog paany fat.

Saadan just var det med Schimmelmanns Død. Den følte af de Styrende som Ubehag; thi ham regnede man altid med. Og som det

saa ofte gaar os Mennesker: nu havde man netop sat sig saa overmaade fast i Hovedet, at han var uundværlig, nu havde man mere Brug for ham end nogensinde. Og saa skulde just Døden midt i hans Syslen med store Planer, som blev imødesete med Utaalmodighed og højt spændte Forventninger, brat og ubarmhertig skære Traaden over. Et Uhyggens Varselstegn om det *Guldbergske* Herskesæts nære Fald!

Paa ham havde alle dets Bekymringer og Forhaabninger hvilet. Han havde, ene Mand, paa sine stærke Skuldre baaret det hele System. Det var just ikke hans System, — han havde intet andet System end at tjene Penge til Staten og sig selv —, og naar det nu brast sammen, var det just heller ikke *paa Grund af* hans Død, men *med* hans Død. *Hans* Rolle havde det været at sætte Stykket i Scene, skaffe Midler til Udstyrelsen og ved sin personlige Ledelse og Instruktion Aar for Aar indspille Succès'en. Men hvor længe Stykket trak, blev paa Moden, var ikke hans Sag.

Og nu var han død. Han kunde paa sit Dødsleje have sagt, som senere en dansk Konge: »Nu brister det altsammen!« Det var, som havde han taget Heldet med sig i Graven, dette hans trofaste Held, der kom den Enfoldige for som Gunst fra den Gudinde, der raader for Spil og Tallotteri. Thi med hende syntes og sagdes den gamle Skatmester hele sit Liv igennem at have staaet paa saa sært fortrolig en Fod.

Det havde vel til en Begyndelse været op og ned med ham i dette Liv, men aldrig længere ned, end at han i næste Omgang kom mer end tvefold højere op. Vi finde ham allerede i en ganske ung Alder fallit og fordreven, flakkende bettelarm omkring paa Landevejen; kører saa som Fragtkusk ad den samme Landevej ud i Verden. Lidt efter lidt lykkes det ham at sjakre og tjene sig lidt Penge sammen for atter paa den skæbnesvangre Landevej at blive plyndret til den sidste Hvid og Skilling og være glad til at faa beholde Livet. Men saa kommer han igen til sin Ret og sine Penge og finder endelig Vejen til Velstand. Og da han saaledes endelig en Gang havde faaet Tag i Heldet, slap han det aldrig siden. Han var ved sin Ankomst hertil en Eventyrer af Oplevelse og Temperament, dristig, hensynsløs, snarraadig, en Elsker af det store *coup*. Men han var tillige et Handelsgeni, en klog Kender af forsigtig og redelig Købmandsfærd. Han var langt ude i Slægt med sit Aarhundredes store *aventuriers*, med Mænd som *Casanova* og *Cagliostro*, — som disse hastig hjemme overalt, filosofisk findende sig i Skæbnens Omskiftelser, vant til at falde paa Benene, til at kunne blænde og dupere, smigre for de Stores Luner, gribe deres flygtige Interesse og give sig Skinnet af Uundværlighed.

Men Schimmelmans Hovedevne laa paa det praktiske Forretningslivs Omraade, og hans sunde Sans, hans sikre Kendskab til Penges Værd og hans nøgterne Købmandssyn holdt ham fjernt fra de Skær, hvorpaa de nævnte To strandede: Levemandshangen og Humbugen. Hans Charme var af den solide Art: ikke den aandfulde Konversation, men den altid aabne Kredit. Han var noget af en Tusindkunstner som Cagliostro, men en Tusindkunstner til at tumle med Tal, hitte og holde Rede i Regnskabsvæsen og til at — skaffe Mønt. Han var, hvad Alkymisten var for et svundet Aarhundrede: en Mand, der kunde lave Penge, en Mand, der kunde hjælpe Konge og Stat ud af enhver pekuniær Forlegenhed.

Oprindeligt stammede han og hans Æt fra Pommern, hvor han fødtes i Demmin d. 13. Juli 1724. Hans Fader, en mindre Købmand, satte ham i Lære hos en Klædekræmmer i Stettin. Om hans Ungdom og Manddoms første Aaringer gaar der forskellige Beretninger, der dog, som foran forsøgt, ved en Gisning let lade sig sammenstille til et Hele. Her skulle de lige nævnes enkeltvis. Efter én Beretning skal han først have forsøgt sig som selvstændig Handlende i Hamborg, men være gaaet fallit, hvorefter han slog Følge med en vandrende Glarmester og paa dennes Pung kom til Dresden for der endelig i forholdsvis kort Tid at finde Lykken og en Brud. Efter en anden Beretning skal han, forinden han kom til Sachsen, have tjent sig en god Slump Penge i Preussen under den anden schlesiske Krig ved at drive Handel med Hæren. Han forsømte imidlertid at sætte sine Penge i Sikkerhed, blev i 1745 fanget af sachsiske Uhlaner, blev berøvet hele sin lille Formue — og reddede med Nød og næppe Livet.

Hvorom alting er, saa synes saa meget vist, at han efter Freden i 1745 har været bosat i Dresden og der med middelmaadigt Held drevet en større Materialhandel. Nogle ville vide, at han fik denne sat i Gang for sine egne Penge, som Grev Brühl havde skaffet ham tilbage fra Uhlanerne. Den 4. Marts 1747 ægtede han CAROLINE TUGENDREICH FRIEDEBORN, siden kaldet GERSDORFF, forpagtede 1753 Generalaccisen i samtlige kursachsiske Lande og fik Titel af Acciseraad.

Saa var det, at Syvaarskrigen et Par Aar efter brød ud og bragte alle skikkelige Købmænd Fortræd ved at skade al dagligdags Handel og Vandel. Men for Schimmelmans blev denne Uro og Forvirring som rørte Vande at fiske i. Sachserne tjente han, og Preusserne tjente han, Fortjenesten blev stadig Kontanter, han puttede i sin egen Lomme, og da han saa havde faaet samlet sig en stor Formue, hyttede han sig selv og sine Skillinger, trak sig i rette Tid ud af det hele og fik sit paa det tørre.

I det danske Rigsarkiv findes der blandt de saakaldte Schimmelmänn'ske Papirer tvende Pakker, indeholdende Bunker af Breve fra og til ham for Aarene 1756—63. Disse bidrage ikke lidet til at sprede den Dunkelhed, der hidtil har hvilet over hans Færd i disse Aar. De mange egenhændige Brevskaber fra Schimmelmänn til hans Sekretær JOH. GOTTL. LÖSER og hans Kasserer TOPFF ere højst betegnende for Manden. Uden ringeste Omsvøb eller Indledningsformularer gaar han lige løs paa Sagen og giver kort og fyndig Besked, knappe og tydelige Ordre i nummereret Rækkefølge. Men gennem denne Korrespondance styred han ogsaa en kolossal og vovelig Forretning. Da Preusserhæren havde besat Sachsen, kom Geheime-Finansraad *Zinnow* til Dresden for derfra at organisere Arméens Forsyning med Levnedsmidler og Fourage. Schimmelmänn paatog sig da Kornleverancerne. Forinden synes det, at han har gjort den preussiske Regering Tjenester, maaske i sin Stilling som kursachsisk Acciseforpagter; thi i Begyndelsen af December 1756 gratuleres han til sit »nye Trin paa Ærens Stige«, hvilket af Papirerne fremgaar at være Udnævnelser til preussisk Geheimeraad. Den 21. December meddeler *Zinnow* fra Dresden Kammerpræsident *von Sentz* i Aurich, at han har »bevæget den herværende Geheimeraad Schimmelmänn« til at indkøbe saa meget Korn i Østfriesland til den preussiske Armé, som overhovedet der kan erholdes, i hvilken Anledning han anbefaler Schimmelmänn's Udsendinge, Löser og Gottlieb Lehmann, til v. *Sentz's* Bevaagenhed.

I Løbet af 1757 rejste derpaa disse Mænd omkring fra Landsby til Landsby og opkøbte Korn, som saa i Almindelighed skibedes op ad Elben. Schimmelmänn dirigerede det hele fra Dresden, og da det er højst rimeligt, hvad hans Biografer paastaa, at Landbrugerne solgte billigt af Frygt for, at Preusserne skulde tage selv, saa har Schimmelmänn sikkert nok grundlagt sin Formue herved.

Dog bidrog ogsaa hertil hans Køb af den kgl. Meissner-Porcellænsfabriks hele Oplag, som var bleven beslaglagt af den preussiske Regering ved Troppernes Indmarch i Sachsen 1756, og som kort derefter blev overladt ham for en samlet Sum af 120,000 Thaler. Disse Varer solgte han nemlig straks igen til en sachsisk Embedsmand, Kommerceraad *Helbig*, som af Interesse for sin Fyrste og den berømte Fabrik sørgede for at erhverve den kostbare Samling ved egne og laante Midler, for saaledes at bevare den for sit Land og sin Regering. Schimmelmänn forlangte og fik 160,000 Thaler og tjente saaledes i Løbet af ganske kort Tid uden Ulejlighed og Risiko blankt og bart 40,000 Thaler.

Til Held for Schimmelmänn beholdt han desuden ikke Kornleve-

rancen længer, end den gav rolig og sikker Fordel, — i 1759 finde vi ham i Hamborg, og samme Aar køber han det nærliggende Gods Ahrensburg, som hvis »Erb- und Gerichts-Herr« han fremtræder den 10. November i en Slags Proklamation til Godsets Bønder, hvem det heri under Straf forbydes at bortleje Smaalodder af de dem anviste Jorder.

I Løbet af 1760 og langt ind i 1761 er han nu snart paa Ahrensburg, snart i Hamborg, fra hvilket sidste Sted han drev en Slags Pengeforretning i stor Stil, navnlig bestaaende af Sølvleverancer til de forskellige Regeringer. Det fremgaar af Brevene, at han allerede da har staaet i Forbindelse med den danske Regering og i den Anledning haft Topff boende i Kjøbenhavn, endog lige fra Sommeren 1760.

Hvorledes i Grunden Schimmelmans Forhold kan have været til FREDERIK II, er det ikke muligt at faa rigtig Rede paa. Der er saa meget af Eventyreren i al Schimmelmans første Færd, saa at om denne Sagn og Sandhed har blandet sig sælsomt sammen. Naar Schimmelmans selv øjensynlig har yndet paa dette Tidspunkt at lade et mystisk Halvmørke hvile over sit Liv, saa har det dog vel været, fordi denne kloge Mand enten skyede Lysen eller i hvert Fald ikke ønskede at blive set af En eller Anden — og højst rimeligt har denne »En eller Anden« været Frederik den Store. Saa meget er vist, at det i Aarene 1759—62 var ham meget om at gøre at blive i Skyggen for at unddrage sig den store Preusserkonges søgende Blik, og han gjorde sig al mulig Umage for at komme ud af sit retslige Forhold, Undersaatsforholdet, til denne sin Souverain.

Først ansøgte han Staden Hamborg om at blive Borger der og synes endog at have halvt truet med i Tilfælde af et Afslag at udtage 100,000 Rdl.^{ts} Banko-Species, som han havde indestaaende i Stadens Giro-Bank. Dels af Hensyn dertil, dels fordi det ansaas for at være en Fordel for Hamborg at tælle en saa formuende Mand blandt sine Borgere, anbefalede Syndikus AMSINCK Senatet at tage imod ham, men fremhævede dog samtidig, at der herved var den store Betænkelighed, at han var bunden »andetsteds med Ed og Pligt«. Det lykkedes ham derfor heller ikke ad den Vej at blive løst fra denne sin Ed og Pligt. Og saa snart det stod ham klart, begyndte han at blive ivrig for at fæstne sin Forbindelse med Danmark — han vilde nu træde over i den danske Regerings Tjeneste.

Han mødtes heri paa Halvvejen af den ældre Bernstorff. Den danske Envoyé i Hamborg havde alle sin Regerings Pengeomsætninger i denne By under Hænder og burde derfor ogsaa helst have Købmandsnille. Bernstorff stillede sig derfor velvillig overfor Schimmelmans Ønske om at blive tilforordnet den daværende Envoyé, den gamle

Konferensraad JOHNN, som eventuel Efterfølger. En Broder til Grev Moltke havde imidlertid faaet Løfte paa Pladsen; men Sagen ordnedes da, betegnende nok, saaledes, at denne fik Lønnen og Schimmelmans Stillingen. Dermed havde han Foden indenfor Døren, og saa snart han saaledes følte fast Grund under Fødderne, vidste han grumme hastig at gøre sig uundværlig. Men det synes ogsaa at have været paatrængende nødvendigt for ham ved en glimrende Succès straks at skaffe sig fuldkommen sikkert Fodfæste; thi at risikere en Tilbagevenden til Frederik II vilde han øjensynlig nødigt af alt udsætte sig for. Ikke saa snart havde han tiltraadt sin nye Stilling, førend Frederik II gennem sin Minister i Kjøbenhavn, *Borcke*, lod ham tilkendegive sit dybeste Mishag, og saa usikker og lidet tryk følte Schimmelmans sig, at han heroverfor kun turde gøre allehaande Udflugter og Undskyldninger — saaledes først og fremmest den, at det aldrig havde været hans Agt at gaa i dansk Tjeneste, men at han netop kun havde forlangt den Plads, han havde faaet, fordi han forud vidste, at den var lovet til Moltkes Broder, og derfor havde troet at kunne slippe.

Endnu langt senere, paastaas der, skal Frederik II først med Skinsyge, dernæst med voksende Forbitrelse have fulgt Schimmelmans Færd i Danerkongens Tjeneste. Bekendt er de i Folkemunde omløbende Anekdoter om hans halsbrækkende Skimmel-Ridt for at undfly Frederik II's Uhlaner, og om hvorlunde Frederik V maatte love sin preussiske Navne at sætte ham bag Jernstænger, hvilket Løfte han opfyldte ved at lade oprejse det prægtig smeddede Jerngitter om Schimmelmans Palæ.

Sikkert i hvert Fald er det, at det var en sjælden Guldfugl, der slap ud af Frederik den Stores Haand, og at han har ærgret sig ligesaa grundigt derover, som Schimmelmans paa sin Side var glad ved at kunne slaa sig til Ro her og saaledes definitivt slippe fri fra sin gamle Souverain. Men Schimmelmans vidste ogsaa i utrolig kort Tid at skaffe sig Haand i Hanke med hele det danske Finansvæsen og derved danne sig en glimrende Løbebane. Han blev Skatmester, Baron og Aaret før sin Død ophøjet i Grevestanden; men hvad der var ham langt mere værd: han blev i tyve lange Aar saa godt som eneraadig over Danmarks Handelspolitik og finansielle Forhold til Udlandet.

II.

LIGE saa snart Schimmelmänn var tagen i dansk Tjeneste, maatte han straks gaa i Gang med at bringe Orden og Rede i Landets *Penge- og Finansvæsen*. Man befandt sig ogsaa i den dødeligste Forlegenhed.

Paa dette Tidspunkt stundede FREDERIK V's Regeringstid mod Enden — og aldrig har Enden været mindre Begyndelsen lig. Da den unge, glade Kronprins besteg Tronen, var han, som aldrig før eller siden en dansk Konge, en Forhaabningernes og Forventningernes Mand. I hver en Landsby stod Majtræet grønt, og alle de sure og stramme Ansigtstræk fra salig »Sjette Christians« Tid — »ærbare og alvorlige som gamle Kattes« — var nu vegne for muntre Miner og lystig Latter. Men som Aarene led, gik det stedse tydeligere op for Folket, at der intet var at haabe, end mindre at vente, og til sidst var man sunken ned til sløv og bitter Resignation. Aldrig har en ung Fyrste været saaledes elsket, men ligesom han ved sin Død havde slidt sin Garderobe til sidste Trævl, saaledes havde han slidt op sit Folks Kærlighed lige til Medynk.

Alt var gaaet anderledes end man havde tænkt. Hans milde Anstand og værdige Ligefremhed veg for en drukken Sløvheds Holdningsløshed. De kælnе Hyrdescener med hans egen Hustru blev afløste af vellystige og brutale Orgier. At næbbes med sin Lovise, som var det to Turtelduer, spise Kirsebær af hendes Mund, saa Saften sprøjtede ned ad hendes aabne Bryst og saa henrykt kysse den røde Plet bort af hendes hvide Barm, saaledes var det begyndt. Det endte med, fortæller DOROTHEA BIEHL, et »opsvulmet« Fruentimmer, hos hvem »Corps-de-garde-Præget idelig stak frem«, med afstivet Trøje og paafuglebroget »panier«. Stakkels Frøken Bonde! den »bestandige« Dorothea havde saa ofte frydet sit Øje ved at møde hende paa Gaden ung og frisk og smuk med den røde rundørede Hue og den kokette Torvespand! Hun var den Gang lige falden for en ung Piges første »Lieutenants-Kærlighed«, var endnu lykkelig og forelsket uden at drømme om Skændsel og

kongelige Svøbeslag. Og selv længe efter, da hun var sunken fra Lieutenanten til Soldaterne paa Vagten, og Lasten havde farvet hendes Ansigt gustengult og blaarødt, saa havde hun dog i sine Pjalter bevaret saa megen »Muntherhed« og »Huld«, at *Brockenhuus* fandt hende mer end god nok til stakkels Kong Frederik.

Og som Maitresserne, saa Dronningerne — han begyndte med en Dronning Dagmar og endte med en Kirsten Giftkniv. Med hans øvrige Liv gik det ligedan. Han begyndte som en Harun-al-Rashid og endte som en kongelig Falstaff. Han begyndte med at eftergive Skatter og endte med at lade en Kopskats sure Smaaskillinger pine ud af Fattigmand. Han begyndte med at formere sit Bo, betale sin Gæld, med Tarvelighed og Sparsommelighed, han endte i Ødselhed, Byggepragt, Udsvævelser og efterlod sig en for Datiden svimlende Statsgæld. Han begyndte med at bringe de engelske Vindspillere i Mode for at faa jaget alle tyske Mopser ud. Og inden det lakkede mod Enden, var Tyskeren KLOPSTOCK den ledende Skønaand paa Danmarks Parnas, og BERNSTORFF raaded' for Riget.

Godt det var saaledes for den Sidstes Vedkommende. Frederik V havde i hvert Fald én Dyd, de store Kongers historiske Dyd, den eneste, der plejer ufejlbarlig at sikre deres Regering Berømmelse, nemlig Trofasthed mod deres Første-Mand. Overfor Bernstorff blev det nu i Grunden paa anden Haand. Frederik V viste en rørende, rent ud enestaaende Tillid til sin Yndling, Grev Adam Gottlob Moltke, hans »Hertz-allerliebster Freund«, og denne viste atter, bortset fra en kortvarig Rivning i 1752, en urokkelig Tillid til Bernstorff, søgte først at faa ham knyttet til Danmark og svigtede ham ikke siden.

Det skorted ellers ikke Bernstorff paa mægtige Fjender, først og sidst FREDERIK II af Preussen, der forfulgte ham med et latterligt Had. I 1744 bider han sig fast i den fixe Idé, at Bernstorff er en engelsk Spion, i 1751 søger han at hindre hans Ansættelse som dansk Udenrigsminister, og kort efter at JULIANE MARIE er bleven gift med Frederik V, gør han gennem hendes Broder, Prins Ferdinand af Brunsvig, endnu et Forsøg paa at styrte ham. Men alt forgæves. Bernstorff forblev uantastet ved Styret, uden at det gode Forhold mellem ham og hans Konge nogensinde blev brudt.

Og hvad der nu end kan have været ved Frederik V, den »tilbedede« Frederik, saa maa han som Vuggegave have faaet denne ejendommelige, uforklarlige Evne: at kunne vinde Hjerter. Hans milde, vennesele Væsen, hans aabne lyse Gemyt, hans overstrømmende personlige Elskværdighed bedaarede Samtidens bedste Hoveder og klogeste Mænd. Dette store Barn, der paa sit Dødsleje skiftevis græd over at

have mistet sin elskede Lovise og sine kønne Hestgardere, var saa umaadelig let til at blive rørt over alt og alle og da ogsaa over sit Folks Trang og Trængsler, at dette igen rørte den alvorlige Bernstorffs følsomme Hjerte. Han elskede sin Konge, i hvis flygtige, men let vakte Sind han ved en ædel Selvskuffelse saa' ligesom en Genspejling af sin egen Sjælsadel og ophøjede Tænkemaade. Han omsatte den barnlige Frederiks Enfold og Godhed i sit store Aarhundredes store Stil, og han troede for ramme Alvor kun at være et lydigt Redskab til Udførelsen af Kongens udtalte Valgsprog, naar han til en Ven fortæller, at den eneste *gloire*, der bør skaffes denne Konge, er *la gloire de n'avoir pas fait un malheureux dans le cours de son règne*.

Saa meget er vist, at er der falden Glans over Frederik V's Rege- ringstid, saa skyldes det ingen mere end Grev JOHAN HARTVIG ERNST BERNSTORFF. Alt lykkedes for denne Mand, for hans Statsmandskløgt, hans Loyalitet, hans mandige Fasthed, hans myndig-milde Værdighed. Han havde tilmed først og sidst den »Reputation«, der efter hans eget Sigende er »for en stor Herre og hans Rige, hvad Krediten er for en Køb- mand og hans Kontor, og hvorved han ofte udretter mere end ved sine Kræfter og med rede Penge«. Hans Dronning, Juliane Marie, synes for- øvrigt at have delt en lignende Betragtning — i hvert Fald havde hun i sit rigt udstyrede Sovegemak paa Christiansborg stadig for Øje en lille bronceret Gibsfigur: »Renomméen eller Rygtet«. Men Resultatet blev unægtelig højst ulige; i sit omskiftelige Levnedsløb lærte Juliane Marie Rygtets koglende Magt bittert at kende, mens selv Modgangs- tider fletted' Laurens Blade til Bernstorffs Ry.

Bernstorff er ej alene en af vort Fædrelands, men ogsaa en af sin Samtids interessanteste Skikkelser. Han havde alle sit Aarhundredes Fortrin og faa af dets Fejl. Alt, hvad der særtegner hans Tid, giver den Fysiognomi, faar dens Liv og Lød til atter at træde lyslevende frem for vort Blik, -- alt, hvad der var dens store Aander til Pryd eller Hindring, danner sig til en Slags Dragt, der sidder som støbt om Bernstorffs Figur. Hans Personlighed havde hele Rokokoens sirlige Væsen og snørklede Stil, dens lette Anstand og sødlige Smil, dens overlæssede Elegance og overdrevne Galanteri. Men hin Bernstorff med de udsøgte Lader, som sagdes i Paris at have baaret Madame Pompadours Skødehund, ejede i lige saa høj Grad dette sin Tids dri- stige, frie og uhildede Blik, som i en Verden fuld af Former saa' tvers igennem Tingenes Dække og vurdered' hver Tings Kærne, efter som den virkelig var. Han havde det vide, fordomsfrie Syn paa Forhold og Personer, som er det attende Aarhundredes store Fortrin fremfor alle andre Aarhundreder end maaske Renaissancens, og som det forhaabent-

lig har ladet gaa i Arv til det tyvende Aarhundrede, saa blot vort er sprunget over.

Just saaledes var han, et ægte Barn af sin Tid. Som saadan: en underlig Blanding af Storladenhed i Handling og Sans for Petitesser, en Ynder af sin Samtids fine Intrigespil, en Kender af Diplomatiets tusinde smaa Finesser og samtidig saa stort anlagt i sit politiske Syn, at hans Planer satte sig de højeste Formaal, og Maalet altid bestemte Midlet.

Kundskab og Klogskab, Kærlighed til de skønne Kunster, Sindets Sundhed, Tankeklarhed, Mildhed og *hauteur* — alle disse herlige Gaver besad han, dog ingen, der kunde lignedes ved hans Temperament. Hans »levende Fantasi og varme Følelse« var heri svejset sammen med denne Sjælens Spænstighed og Energi, som overgaar al Forstand. Dette Temperament gjorde hans Livs Gerning; det gav ogsaa hans vidtberømte Breve og Noter deres levende Farver og lunefulde Ynde. Hans let omskiftelige Sindsstemninger malte med Purpur og Rosa, blændende Hvidt og blaanende Sort. Og i hans Statsmandslivs store, skæbnsvangre Øjeblikke blæser den samme Stormvind, der faar Folderne i Barokstatuernes Gevandter til at svulme, som et sandt Uvejr gennem alle hans Depecher.

Hans Konge havde Ret, da han for at dupere Prins Frants af Brunsvig — du varst en ung Mand, Frants! — med et overlegent Skuldertræk kaldte Bernstorff *fougueux*. Man bruger Ordet om en balstyrig Hingst, og Bernstorff var, lykkeligvis for Frederik V, hverken let at tumle eller tøjle. Ja, han var netop *fougueux*, altid fuld af Fyr og Flamme, et fintmærkende Sind, der altid gav et stort Udslag som et Elektroskop — saa fyrigt et Temperament, at kun hans Brodersøn, ANDREAS PETER, (til Danmarks Held!) kunde opvise Magen.

For Danmark blev Bernstorffs Styrelse en stadig fortsat Succès. Vanskelighed paa Vanskelighed løses af ham som Sløjfer, der gaar op af sig selv, blot fordi han ved sindig og rettidig at trække i den rigtige Ende. Og da saa hele Horisonten formørkes af Krigens Skyer, Kanonbulderet drøner som Torden over alle Have, og det hele truende sort trækker sig sammen som et Uvejr paa Landets Grænser, saa er *han* alene Lynafleder og Stormens Besværger. Han var stadig Situationens Herre, og Situationen fik aldrig Lov at blive hans Herre.

Se først, hvor snildt og stilfærdig han faar samlet de holstenske Landomraader under Danmarks Krone. Da de Fyrstegrene, der besad Plöen og Glücksborg, var i Færd med at dø ud, forstod han at sikre den danske Konge Arvefølgen ved Overenskomster med de augustenburgske og bechske Linjer; og til Trods for russiske Trusler og østrigske In-

triger formaar han Domkapitlet i Bispedømmet Lübeck til at vælge den danske Prins Frederik til Coadjutor.

Tilbage stod derefter det *Holsten-Gottorp'ske* Spørgsmaal, men her var ogsaa Danmarks Achilleshæl. Og da Bernstorff tiltraadte Regeringen, var Faren endog mere truende end nogensinde før. Gottorperen KARL PETER ULRICH var russisk Tronfølger, hvert Øjeblik kunde man vente Kejserinde ELISABETHS Død, og det var en given Sag, at hele Ruslands Magt da vilde blive vendt mod os.

Med denne Sagernes Stilling for Øje fandt Bernstorff det rettest at søge en Støtte i Frankrig, og under 30. Januar 1754 sluttede han derfor en Slags Defensiv-Alliance-Traktat med denne Stat paa 10 Aar, hvorved der tillige efter Datidens Skik af Stormagten Frankrig tilstodes Danmark som det lille Land en aarlig Subsidie paa 300,000 Daler Banko. — Allerede 1750 havde han desuden ved Frankrigs Hjælp opnaaet at faa i Stand en Overenskomst mellem Danmark og Sverige, hvorved Gottorperen paa den svenske Trone, ADOLF FREDERIK, havde forpligtet sig til et eventuelt Mageskifte af Holsten med Oldenburg og Delmenhorst for det Tilfælde, at hans Linie nogensinde skulde arve det holstenske Gottorp. Saavel denne Traktat som den tidligere skete Inkorporation af det gottorpske Slesvig blev garanteret af Frankrig ved den nysnævnte Traktat af 1754.

I Sommeren 1756 udbrød den *engelsk-franske Søkrig*. Allerede den 23. Jan. 1756 modtog Kjøbenhavns Magistrat en Skrivelse fra Bernstorff gennem Commerce-Collegiet i Anledning af, som det hedder, »de nu tilstundende Tvistigheder mellem Frankrig og England«. Man ønsker »i Tide at avertere« om, at danske Skibe højst sandsynligt ville blive udsat for allehaande Besværligheder fra de krigsførende Magters Kapere, saafremt ikke Skibspapirerne ere i strengeste Orden og Ladingen omhyggelig sigtet for al Contrebande. Denne Skrivelse blev atter kommunikeret Grosserer-Societetets Formand og Ældste, som den 6. Februar lod Opslag herom foretage paa Børsen ved Mægler C. Wilder.

Da England var Angriberen, var Danmark altsaa forpligtet til at hjælpe Frankrig. Bernstorff forestillede imidlertid straks Versailleskabinettet, at medens Danmarks Krigshjælp kun var saare lidet værd, optaget som det vilde blive med at forsvare sig selv mod England, saa kunde det derimod ved at bevare Neutraliteten netop yde Frankrig værdifulde Tjenester — især ved at besørge hele dets Handel, som engelske Kapere straks vilde umuliggøre, hvis den forsøgte ført med franske Skibe. Frankrig lod sig overbevise, men gav Anvisning paa en *union maritime* mellem Danmark og Sverig til gensidig Beskyttelse af de nordiske Rigers Skibsfart, og denne kom derefter ogsaa i Stand

den 12. Juli 1756. Det var en »*væbnet Neutralitet*«, hvorved Rigerne altsaa forpligtede sig til, en for begge og begge for en, at udruste et vist Antal Skibe for at convoiere begge Staters Handelsskibe og ved Krydsning holde fremmede Kaperere i Ave. Af denne Konventions Indhold vedkommer os her følgende Punkter:

1. Om Østersøen erklæredes det, at den »ligesaavel for Krigen selv som for dens Følger maatte forblive fri og sikker« (altsaa et *mare clausum*). Sætningen opstilledes kun for denne bestemte Krig og var, ved saaledes at udelukke fremmede Kaperier fra Østersøen, i Virkeligheden til Fordel for England, som havde meget betydelig Skibsfart i disse Farvande.

2. Bestemmelsen af Krigscontrebandens Begreb skete i Overensstemmelse med Utrechter-Freden, hvis Udtryk kun omfatter allehaande Vaaben samt Krigsredskaber, som tjene til Brug for Tropper.

3. De krigsførende Magters Ret til at undersøge neutrale Fartøjers Skibspapirer for at konstatere Skibets Neutralitet og Ladningens Beskaffenhed anerkendtes. Derimod omtaltes ikke den egentlige Visitation af selve Ladningen for at prøve dennes Overensstemmelse med Skibspapirerne, og den stiltiende Mening med denne Udeladelse var, at den ikke skulde være tilladt.

4. Den senere saa berømte Sætning: »frit Skib — fri Ladning« var *ikke* optagen i Konventionen, men begge Regeringer bestræbte sig for at faa den anerkendt i England, og i Februar 1757 fik den danske Gesandt i London Ordre til at forsvare den, »med Fasthed og Værdighed«, men tillige »med Maadehold og Høflighed«.

Begge de nævnte Udeladelser skete efter Bernstorffs udtrykkelige Forlangende for at bevare Regeringen frie Hænder til at »paatale« eller »ignorere« de enkelte Tilfælde, efter som det nu passede bedst.

I Overensstemmelse med Neutralitets-Deklarationen udstedtes under 30. Juli s. A. en udførlig kongelig Forordning om, hvorledes de Handlende havde at forholde sig under Søkrigen for at kunne nyde Neutralitetens Rettigheder, og der gaves heri navnlig omhyggelige Formularer for Skibscertifikaternes og Søpassernes Affattelse. Forordningens Artikel 15 indeholdt desuden nøjagtig Bestemmelse af Begrebet Contrebande, hvortil »efter de imellem Puissancerne indgange Commerce-Traktater« positivt og udtømmende henførtes: alle Slags Krigsvaaben og Instrumenter til Krigsbrug, Kanoner, Mørsere, Petarder, Bomber, Granater, Begkranse, Bandolerer, Krudt, Kugler, Lunter, Salpeter, Gehæng, Pistolhylstre samt Heste med deres Hestetøj. Samtidig gjorde man udtrykkelig opmærksom paa, at følgende Varer i Modsætning hertil maatte »anses for frit Købmandsgods«, saa at de endog kunde

føres til selve de krigsførende Magters Stæder, naar disse ikke vare under Blokade: alle Slags Manufakturvarer, alle Slags Raametaller, Kul, alle Sorter Kornvarer, Tobak, Specerier, saltet og røget Kød, salt Fisk, Ost og Smør, Olier, Vin, Sukker, »alle Sorter Salt og Provisioner eller Viktualier, som tjener til Menneskenes Føde og Underholdning«, alle Slags Bomuld, Hamp og Hør, Beg, Tjære, Harpiks, Tovværk, Sejl og Sejldug, alle Slags Planker, »Bjælker, Sparrer af alle Slags Træ og alle andre fornødne Sorter til Skibes Bygning og Reparation«.

Disse forskellige Regler bleve strengt indskærpede, men paa den anden Side antydedes det, at naar de bleve nøjagtig overholdte, kunde den danske Skibsfart vente sig Regeringens Beskyttelse, Hjælp og Intervention i Tilfælde af, at nogen fremmed Magts Kapere og Krydsere øvede Overlast.

Det er derfor af stor Vigtighed at lægge Mærke til, at medens der iøvrigt vistest stor Forsigtighed fra Bernstorffs Side overfor England og dets Opfattelse af den internationale Søret i Krigstilfælde, saa lod han her den danske Regering tage bestemt Parti i Spørgsmaalet om Bestemmelsen af Krigscontrebände. Naar det nemlig saa klart og afgørende fra selve Kongens Side var bleven betydet dansk Handel og Skibsfart, at det stod den frit at føre saadanne Varer som Korn, Kød, Fisk, Viktualier og alle Slags Skibsfornødheder, saa maatte Regeringen ogsaa være fast bestemt paa udadtil med Eftertryk at hævde denne Forstaaelse som ene gyldig og berettiget.

Spændingen paa Fastlandet mellem Stormagterne var imidlertid bleven for stor, og allerede en Maaned efter det nysnævnte Neutralitets-Forbunds Afsluttelse brød *Syvaarskrigen* ud. I Løbet af et halvt Aar var alle nord- og mellemeuropæiske Stater indviklet i Krigen, ene med Undtagelse af Holland og Danmark. I Begyndelsen af 1757 vedtog de tyske Rigsstænder i Regensburg et kejserligt Forslag om Rigskrig mod Preussen, og i Februar blev der givet den danske Konge som Hertug af Holsten Befaling fra Kejseren til at deltage heri. Men Bernstorff afslog det kort og godt — hans kongelige Herre havde ikke Tropper som Hertug, men Arméer som Konge.

Dette Tidspunkt var paa een Vis overmaade vanskeligt for Bernstorff. Stemningen herhjemme var nemlig helt og holdent paa Preussens og Englands Side, rundt om i det danske Diplomati var det samme Tilfældet, og denne Sympathi var saa at sige overalt i Udlandet en kendt Sag. Da Efterretningen om Frederik II's Sejr ved Zorndorf i

Eftersommeren 1758 kom til London, lod Kong Georg den danske Gesandt lykønske i denne Anledning, og samme Dag blev ved en af Hoffets Middage Bægeret løftet og drukket for Preusser- og Danerkongen under Et som Skaalen for de »to Frederik'er«.

Der var i hele Danmark kun Bernstorff, som paa dette Tidspunkt i Preussen aned' en farlig Fremtidsfjende for Danmark, og det lød for Datiden lige saa absurd, som det for vor Tid klinger profetisk, naar han advarede imod »at befæste den for Danmark frygteligste og skadeligste Magt«. Preussen er, skriver han et Steds, »en fuldstændig Militærstat, hvis Jernarme, saafremt det ikke hindres, snart ville knuse de svagere Fyrster og derpaa kaste sig over de mægtigere for at fravriste dem deres Ret, deres Anseelse og deres Ære«. Men med denne Opfattelse stod Bernstorff, som sagt, ene, og den almindelige Mistro i det preusserfjendtlige Europa imod Danmark maatte selvfølgelig ogsaa ramme ham. Det var Bernstorff saa at sige umuligt fuldelig at overbevise de fremmede Magter om sin Uberørthed af de raadende danske Sympathier, naar f. Eks. hans nære Ven ASSEBURG, vor Gesandt i Stockholm, rundt om i Selskaber gjorde sig bemærket ved ivrigt at forsvare Frederik II's Fremgangsmaade overfor Sachsen. Endnu saa sent som 1760 lod Frankrigs daværende Udenrigsminister CHOISEUL sig forlyde med, han overmaade godt vidste, at med Undtagelse af Bernstorff var »hele Danmark engelsk- og preussisksindet«. Man var her hjemme ligefrem begejstret over Preusserkongens geniale Krigerfærd. Og naar Menigmand paa Kjøbenhavns Gader saa, hvorledes den »ejegode« Konges Arm var for afmægtig til at føre Hatten tilbage til hans af Vinens Dunster omtaagede Hoved, saa lød det overlydt: Er det Under, at det gaar, som det gør; naar han er i den Tilstand, kan de jo gøre med ham, hvad de vil. Og saaledes gik hele Forbitrelsen ud over »Ministrene og deres Creaturer«.

Men under alt dette sidder vor Bernstorff i sit Palæ herhjemme i Bredgade og har hverken Øje eller Øre for Døgnets Røster og Folkets Stemninger, optaget som han er af at spinde sin Politik fine og faste Traade. Følelsen af hans store Ansvar og hans anspændte Tankevirksomhed for det Riges Vel, der er ham betroet, gør ham baade døv og blind for den stadige Knurren i Krogene, for Værtshusenes højroastede Passiar og Hoffets harmfulde eller haanlige Miner. Af og til farer han vel op og føler det som en Smerte: denne lyriske Uforstand, denne kortsynede Miskendelse, der lader selv de Nærmestes Sympathi blive borte for ham som i en tæt Taage. Ja, som saa ofte siden laa der en tæt Taage over Danmark og Danskens Syn, og kun denne Udlænding saa med sit sunde, medfødte Statsmandsblik tydelig, at det *var* kun Taage,

nationale Fordommess tykke Dunst, vag, diset, uden Logikens Konturer, uden Form, Fasthed og Mening, blot slørende eller dækkende Fremtidens Horisont*).

Men som han stod der højt oppe over alle de andre som en fremmed Lods paa Kommandobroen, saa han tillige med sine sunde gode Øjne tværs igennem Taagen og vidste derfor at føre Statsskibet uskadt gennem Tidens af Krig opfyldte Farvand uden Sammenstød og uden Grundstød. Ja, hans Tanker var fuldkommen klare, og hans Syn bedømte alle Afstande og Forhold med samme sikre Klarhed. Han vilde holde Danmark *neutralt*, holde det udenfor det hele. Han elskede Freden for dens egen Skyld og ansaa Krig for en græsselig Ulykke. Men som han noksom viste siden, i 1762, var han for meget Statsmand til at ville undgaa Krig for enhver Pris: Kronens blanke Guld maatte ikke plettes med Landets Ydmygelse. Den moderne Opfindelse, hvorefter Danmarks Udenrigspolitik er Neutraliteten *quand même*, laa ham uhyre fjærn. Han hævder aldrig Landets Neutralitet som noget ufravigeligt System. Han vil kun ikke, udvikler han stadig, udsætte Folket for Krigens Onder »*sans un but fixe et une espérance raisonnable de succès*«, — han vil ikke forlade sit Neutralitetssystem »*sans trouver pour ses peuples des avantages capables de lui faire préférer les risques de la guerre aux charmes et à la félicité de la paix*«.

Nej, de »Fordele«, der kunde vindes ved en Krig, vare ubestemte og usikre. De Fordele, som flød for Danmark af Stillingen som neutral midt oppe i en kæmpende Verden, vare derimod saare bestemte og saare sikre. Bernstorff nævner dem selv: det var de Fordele, som Salget af Korn, Spisevarer og Heste kunde skaffe *dansk Handel og dansk Skibsfart*.

*) »Je travaille contre les préjugés de toute la nation«, skriver han til Belle-Isle, og skønt det hverken skræmmer eller omstemmer ham, saa er det dog ikke derfor mindre sandt, »qu'il est triste pour des gens qui immolent leurs vies et leurs forces au service d'un peuple, de n'avoir à attendre que les reproches de ceux pour lesquels ils travaillent et ceux de leur postérité«. Han vil ikke vige fra sin Vej, men er fuldt forberedt paa at se sin Regeringsperiode gaa over i Historien som »une époque de léthargie et de stupidité«!! Heri saa han dog lykkeligtvis ikke rigtig!

III.

KONGERIGET DANMARKS *Udenrigshandel* ved Midten af forrige Aarhundrede var i Forhold til Landets geografiske Beliggenhed og politiske Magtstilling endnu ikke af nogen overvættets stor Betydning. Landets Hovederhverv, Agerbruget, blev drevet saa slet, at det kun frembragte et saare lille Overskud til Udførsel, og Landbefolkningen stod gennemgaaende endnu paa Husflidens Standpunkt. Ogsaa i Provinsbyerne var Levefoden og Købeevnen kun ringe, Begæret efter Haandværksfrembringelser kun til Husbehov, og Fabriksdriften var for hele vort Lands Vedkommende endnu kun i sin Vorden.

Under disse Omstændigheder kunde den *nationale* Omsætning med Udlandet, Udførslen af indenlandske Frembringelser, ikke faa noget betydeligt Omfang. Fra Provinserne forsynede man det søndenfjeldske Norge med Korn; Jylland udførte en Del Staldøksne, som ad Landevejene gik til Holsten og Marsken og derfra afsattes til Hamborg, Lybæk, Bremen og til Dels Holland; endvidere Heste, Svin samt en Del saltet Kød, Uld og Voks. Den samlede Udførsel fra Jylland havde dog næppe en Værdi af mere end 7—800,000 Rdl. C. aarlig.

Landets øvrige Eksport foregik over *Kjøbenhavn*. Fra denne Stad blev overhovedet vor *Søhandel* med Udlandet drevet, herfra udgik ikke alene al søværts Udførsel til fremmede Lande, men den ganske overvejende Del af Landets Import samlede sig ligeledes i den enevældige Konges Residensstad. Denne var de store Handelskompagniers og Privilegiernes By. Den var tillige ej alene Danmarks, men alle Østersølandenes rummeligste og mest bekvemme Havn og blev derfor naturlig en Skibsfartens Stad. Den var endvidere Hoffets og Hærens Storby, Flaadens Leje og Samlingsstedet for store Formuer, endelig ogsaa den begyndende Fabriksflids Sæde. Her og saa at sige alene her samlede sig paa én Gang Efterspørgslen efter fremmede Varer og Lejlighed til Handel med Udlandet.

Ved Begunstigelser og Opmuntringer fra oven søgte man den Gang Erstatning for egen Udførsels Ringhed og den knappe Lande-

forsyning i fjerne og fremmede Have og Handelsegne. Hertil tjente *Handelskompagnerne*, fornemmelig det *Asiatiske*, som stiftedes 1732 med Eneret paa Skibsfarten hinsides det gode Haabs Forbjerg. Dette Selskab drev Handel paa Ostindien og Kina, medens det *vestindiske* Kompagni ejede de nuværende danske Besiddelser i Vestindien og drev Slavehandel paa Kysten af Guinea.

Foruden disse havde det københavnske Hørkræmmerlaug Eneret paa den *islandske* Handel, dog ikke længer end til 1756, hvorefter den blev dreven paa kongelig Regning. Den *grønlandske* Handel blev just i 1750 overtaget af det saakaldte *almindelige Handelskompagni*. Dette var blevet oprettet i 1747 med en Kapital af 500,000 Rdlr., fordelt paa 1000 Aktier, og Hensigten med dets Dannelse var særlig at udnytte Københavns fordelagtige Position som Østersøens Hovedhavn ved at søge Staden gjort til en Stapelplads og et Oplagssted for Handelen paa Østersøen. Naturligvis fik det dog ikke nogen Eneret paa denne Handel, men vel store Begunstigelser af forskellig Art.

Dannelsen af dette sidste Handelsselskab, der ligesom de andre skete paa Regeringens Initiativ, gik imidlertid ganske ud over disse Kompagniers egentlige Maal og Mening. Derimod var det en heldbringende Handelspolitik gennem et privilegeret og kongelig udstyret Aktieselskab som det *Asiatiske* at skaffe Kapital og Kræfter til et saa voveligt og vanskeligt Føretagende som at drive Handel i hine fjerne Farvande. Den *private Købmandsvirksomhed* kunde i hin Tid ikke have magtet sligt, ja det var ovenikøbet til stor Gavn for denne, at der saaledes her til Landet blev hjembragt den ene rige Ladning efter den anden af sjeldne og værdifulde Varer. Disse blev nemlig i København solgte ved Auktion og der navnlig købte af *Groshandlerne*, dels til Videreförhandling i Landet, dels ogsaa til Udførsel, saaledes til Sverige og Rusland. Særlig forsynedes de danske Provinser herfra med de asiatiske Manufakturvarer, som heldigt konkurrerede med tilsvarende evropæiske, der udbødes eller indsmugledes fra Konkurrencestaden Hamborg. Dette blev af saa meget større Betydning, som Bestræbelserne for at skabe en hjemlig Tekstilindustri snart medførte skarpe Tvangsforholdsregler til Gunst for de indenlandske Fabrikvarer, saa at hele denne vigtige Gren af Importhandelen iøvrigt blev ligefrem umuliggjort.

Hadde saaledes den københavnske Grossist snarest Gavn af det Asiatiske Kompagni, havde han af de andre større Kompagnier i hvert Fald ingen Skade: Vestindiefarten var da ubetydelig, de danske Kolonier endnu delvis uopdyrkede, Slavehandelen laa Bevidstheden fjærn og hverken Islandsfarten eller den grønlandske Handel var

fristende, medens den Transitforretning, der lod sig drive med nordiske Produkter, lige fuldt blev Hovedstadskøbmandens. Kun det *almindelige* Handelskompagni paaførte saaledes den kjøbenhavnske Groshandlerstand direkte Konkurrence. Allerede saa tidligt som i Fyrrerne var nemlig denne kommen ind paa at lade sine Skibe gaa til svenske og norske Havne og der tage Fragter for Ladninger af Tømmer og Tørfisk til Holland, Bordeaux og Portugal — for saa atter herfra at tage Vin, Druebrændevin, Salt osv. med tilbage til Kjøbenhavn til Forsyning af tyske og russiske Østersøhavne. Til disse førtes desuden en Del Sirup, Sild og islandsk Uldgods foruden oversøiske Varer (asiatiske). Denne Forretning paa Østersøen havde vel endnu ikke naaet stort Omfang, men Begyndelsen var dog gjort.

Saaledes var den Gang den overvejende Del af Danmarks Udenrigshandel og søværts Omsætning med Udlandet (udenfor Kompagniernes) samlet paa *Kjøbenhavner-Grosserernes* Haand, besørgetes for disses Regning og med disses Skibe. Hvad selve Farten paa Kjøbenhavn angaar, saa var fremmede Nationers Andel heri, de pommerske Skuder med Brænde fra regnet, gennemgaaende ubetydelig: Aaret rundt kun nogle engelske Kulslæbere og en Del svenske Smaasmakker. Iøvrigt skete Stadens søværts Omsætning udelukkende med danske Skibe, for Udenrigsomsætningens Vedkommende med kjøbenhavnske. Der var i 1846: 116 i Hovedstaden hjemmehørende Fartøjer med en samlet Drægtighed af 4992¹/₂ Læster. Denne Handelsflaade ejedes hovedsagelig af Grossererne. Og da forskellige Oplagsrettigheder og Toldbegunstigelser ligeledes bandt Provinskøbstedernes Forsyning med en Del vigtige udenlandske Varer til Kjøbenhavn, saa skete Fordelingen af disse Artikler til Landets Forbrug ogsaa udelukkende gennem Kjøbenhavns Groshandlerstand.

Igennem hele Slutningen af det attende Aarhundrede var *Groshandel* og *Rederivirksomhed* uadskillelig knyttede til hinanden. Kun den var en ret Købmand, som med egne Skibe hentede eller udførte sine Varer. Og ikke nok hermed, Groshandleren maatte i Almindelighed tillige selv financiere sin Udenrigsomsætning, være i hvert Fald til en vis Grad sin egen Banquier, og de store Købmandshuse kom derved efterhaanden ret naturligt ind paa at modtage private Folks Penge til Forrentning og anvende dem som Driftskapital i deres Forretning. Saa omfattende og sammensat var i hine Tider et Handelshus' Virksomhed! Under Datidens simple Samfundsforhold var Købmanden paa én Gang Importør og Eksportør, Skibsreder, Speditør, Banquier og ogsaa ofte Assurandør.

Ved den under Christian VI udkomne Commercieforordning af 4. August 1742 var *Grosserer-Societetet* bleven skabt som en Organisation af de saakaldte »indskrevne« Groshandlere, hvorved netop forstodes saadanne Groshandlere, der ejede Skibe eller Skibsparter. Saaledes havde altsaa selve Loven for saa vidt direkte sammenknyttet Groshandel og Skibsfart. Men det var dog ikke ved samme Lov forment Andre end Skibsredere at drive Groshandel; tværtimod sloges det udtrykkelig fast, at dette stod Enhver frit for, hvad enten han ejede Skibe eller ej. Grosserer-Societetet maatte bruge de første tredive Aar af sin Tilværelse for at faa anerkendt den nødvendige Forbindelse mellem disse tvende Virksomheder som et urokkeligt Grundlag for sin Virksomhed, og skønt det ikke lykkedes at faa Principet egentlig lovfæstet, saa blev *faktisk* Forholdet dog til sidst dette, at Ingen fik Ret til at drive Groshandel uden at eje Skibe eller Skibsparter.

Det nyskabte Grosserer-Societet blev straks taget i Brug fra Regeringens Side som en Slags *Handelskammer*, hvis Erklæring man indhentede i Tilfælde, der vedrørte Skibsfarten og Udenrigshandelen. Allerede den 29. September 1742, altsaa knapt 2 Maaneder efter Forordningens Udkomst, fik saaledes Kjøbenhavns Magistrat Befaling til hos Societetet at »fornemme« Købmændenes »*sentiments*« om Ansøgeren til *Konsulatet* i Danzig. I dette ligesom overhovedet i de første Tilfælde af denne Art søgte Societetet væsentlig kun at værgе Udenrigsfarten for nye Konsulatsafgifter udover de befalede 8 Sk. pr. Kommercelæst. Men efterhaanden lærte man at benytte Lejligheden til at gøre Købmandsstandens Indflydelse gældende med Hensyn til Posternes Besættelse. Regeringen synes at have sat Pris paa den Vejledning angaaende Ansøgernes Kvalifikationer i Henseende til at gavne og befordre Landets Handel, som Grossererne kunde give, og ved Societetets Hjælp blev der i Slutningen af Fyrreerne og Begyndelsen af Halvtredserne ansat en Mængde nye Konsuler rundt om i Udlandet med det tydelig angivne Hverv: at staa de danske Skibsførere bi med Raad og Oplysninger i de fremmede Havne og yde dem fornøden Støtte i vanskelige Tilfælde.

I det hele taget havde man den Gang fra Regeringens Side et klart og aabent Blik for, i hvor høj Grad og paa hvor mange Maader det netop ved Regeringsforanstaltninger var muligt at styrke og udvide Landets Udenrigshandel. Det har sikkert først og fremmest været i Erkendelsen heraf, at man skabte den legale Organisation af Groshandler- og Skibsrederstanden, som Grosserer-Societetet var, nemlig for herigennem i paakommende Fald at kunne erhverve sig Kundskab

om, hvorledes Handelens og Skibsfartens praktiske Udøvere selv saa paa denne eller hin Sag*).

Men man havde netop ogsaa den Gang det »*Handelsdepartement*«, for at bruge et moderne Udtryk, som paa én Gang kunde bruge et saadant Handelskammer og desuden selv tage de fornødne Initiativer. Under Datidens kollegiale Styrelse hed dette Handelsministerium først General-*Landets-Økonomi- og Commerce-Collegium*. Det var blevet oprettet 1735 (med et særligt Fond, det saakaldte Commercefond) paa Forslag og Foranledning af den bekendte FR. DANNEKJOLD-SAMSØE, den danske Søetats dygtige Reformator, den samme Mand, der fattede den geniale (men iøvrigt alene af politiske Grunde uudførlige) Plan at uddybe et Sejlløb gennem Kalvebodstrand og forsænke Drogden, saa at al Øresundsfart altsaa vilde være bleven tvungen gennem Kjøbenhavns Havn. Han selv forestod Kollegiet indtil 1739, siden sad heri Statsministrene BERCKENTIN (første Deputeret 1740—58), Baron DEHN (1758—62) og den ældre BERNSTORFF (1752—66, første Deputeret fra 1762).

Da Bernstorff tillige var Udenrigsminister, havde han saaledes baade paa den ene og den anden Vis Lejlighed til at beskæftige sig med og til at gavne dansk Handel og Skibsfart. Og til hans uvisnelige Hæder skal det vidnes om ham, at han ofrede denne Opgave hele sin Kærlighed og Kunst, og at han som Regel — og naar større Hensyn ikke talte derimod — lod sin Udenrigspolitik bestemme af handelspolitiske Hensyn.

Saaledes havde han paa dette Tidspunkt, klogelig og forudskuende, allerede forlængst sikret vor Skibsfart gennem en Række Traktater. — 1751—52 var der bleven sluttet Traktater med de nordafrikanske Sørøverstater Tunis og Tripolis — forud var der 1746 gaaet Traktat med Algier, 1748 Traktat med begge Sicilier — 1753 ordnedes Forholdet til Marokko, og 1756 blev der endelig, henholdsvis i Marts og Oktober, sluttet Traktater med Genua og Tyrkiet. Herefter var det danske Flag betrygget fra alle Sider, kun at Kongens Navneciffer maatte sættes deri, for at der ikke skulde ske Forveksling mellem dansk og maltesisk Flag. Navnlig vare Traktaterne med de 4 Røverstater af allerstørste Betydning, fordi Middelhavsfarten egentlig først derigennem var bleven mulig for dansk-norske Skibe. Skrækken var især for de algierske Kapere saa udbredt og rodfæstet herhjemme, at Ingen vilde vove Liv og Ejendom ved uden traktatmæssig Beskyttelse at sejle ind i Middelhavet.

*) Den anden Side af Grosserer-Societetet — at det foruden et Handelskammer tillige var en *Købmandskorporation* til Varetagelse af Standens Faginteresser — brød man sig derimod ikke videre om, hvad vi i det følgende nærmere ville faa at se.

Ogsaa paa anden Maade og ved andre Midler havde Bernstorff vidst at støtte Rigernes Købmandsvirksomhed. Allerede som dansk Gesandt i Paris havde han med Forkærlighed omfattet den økonomiske Side af de Interesser, han var kaldet til at varetage. I Børsarkivet gemmes fra hin Tid flere »Extracter« og Indberetninger til den danske Regering om de skiftende Told- og Handelsforhold i Frankrig. Disse Rapporter var nemlig saa lærerige og gav saa gode Oplysninger, at man holdt det for rigtigt ligefrem at foranledige dem opslaaede i Afskrift paa Børsen, hvilket skete gennem Grosserer-Societetet. Hvor vidt Bernstorff herved gik i at give praktiske Vink og fordybe sig i Enkeltheder, vil fremgaa af følgende Tilfælde. I 1747 indberetter han, at det er lykkedes ham at faa Tolden i Frankrig for dansk-norsk Tørfisk og Stokfisk nedsat til det halve. Samtidig advarer han skarpt imod at blande nogen fremmed Fisk imellem, da »den mindste Svig i denne Henseende kan fordærve det hele Værk, som ikke har været saa let at tilvejebringe. Jeg vilde nok ønske tillige, at man kunde bringe vore Købmænd til, at de vilde betjene sig af Fade eller Tønder af den Slags Træ, som Hollænderne betjene sig af, og ikke af Fyrretræ, som giver Fisken en Afsmag og en Slags Lugt, som er Franzosen imod.«

Hollænderne og Hansestæderne havde dog endnu i Frankrig en gunstigere Stilling i Henseende til Indførsel end andre Nationer. Men det lykkedes Bernstorff under 30. September 1749 at faa sluttet Overenskomst med den franske Regering om et Tillæg til den dansk-franske Traktat af 1742, ifølge hvilket Danmark-Norge kom til at høre til de mestbegunstigede Stater. I Juli 1756 kan han da ogsaa meddele gennem Commerce-Collegiet til Opslag paa Børsen, at Tolden paa dansk Kabliau og deslige Tørfisk er bleven yderligere nedsat til den samme Sats, som kort før var bleven tilstaaet Hollænderne.

Da nu den engelsk-franske Søkrig udbrød i Forsommeren det sidstnævnte Aar, stod det straks Bernstorff klart, at der herved aabnedes store Chancer for den dansk-norske Skibsfart. Der maatte blive nok at sejle med for en neutral Stats Skibe under de usikre Forhold paa Havet, som hæmmede de tvende store krigsførende Nationers regulære Søhandel. De franske Kapere drev de engelske Handelsskibe ud af Middelhavet, medens omvendt al fransk Koffardifart, særlig ogsaa oversøisk, blev standset af de engelske Krydsere. Den franske Regering frigav derfor ogsaa Handelen paa sine store amerikanske Kolonier for neutrale Skibe. Under Fredsforhold var denne Fart kun aaben for Moderlandets egne Skibe, men da disse under Søkrigen med England var altfor udsatte for at blive kaprede, gjaldt det om paa

anden Maade at holde Koloniernes Handel uberørt af Krigen og samtidig at faa Forbindelsen med Kolonierne holdt vedlige. Det eneste Middel hertil var netop at aabne Kolonihavnene for neutrale Skibe.

Saa længe som det altsaa kunde lykkes Bernstorff at holde Danmark *neutral*, var der saaledes for danske Skibe en betydelig, lønnende Fragtfart lige at gaa ind i. De tvende store Handels- og Skibsfartsomraader, der nu ved Krigsbegivenhederne blev nyaabnede for det danske Koffardiflag, var *Middelhavsfarten* og den *vestindiske* Kolonialhandel.

I *Middelhavet* var det især i Fragtfart, at der var noget at tjene. Allerede i Foraaret 1756 bleve danske Skibe stærkt søgte i Marseille i den Anledning. I November 1758 modtager Grosserer-Societetet en Meddelelse fra Bernstorff om, at den danske Konsul i Genua til ham havde indberettet, at siden Begyndelsen af Oktober var det danske Flag næsten det eneste, som blev søgt i Middelhavshavnene. 1759 kan da Bernstorff ogsaa lejlighedsvis konstatere, at der var ikke mindre end 400 dansk-norske Skibe i denne Fart, og i 1764 kunde vor Minister i England, Bothmar, rettelig hævde overfor Kong Georg III, at de Londoner-Købmænd under Krigen med Frankrig havde drevet saa at sige hele deres Handel med Spanien ved Hjælp af vore Skibe. Datidens bekendte Storkøbmand NIELS RYBERG, en kort Tid en af Grosserer-Societetets »Ældste«, beregner Fragtfortjenesten i denne Fart for Aarene 1755—70 til næsten 14 Mill. Rdl.

Hvad *Vestindiefarten* angaar, saa blev den just i disse Aar — Midten af Halvtredserne — ligefrem skabt ved Regeringens positive og umiddelbare Initiativ. Et længe næret Ønske fra fremragende københavnske Købmænds Side blev imødekommet fra Statsstyrelsen, da den i 1754 afkøbte det vestindisk-guineiske Handelskompagni de trede Øer derovre, som endnu den Dag i Dag ligge under den danske Krone. Men ikke nok hermed, den 30. August 1754 blev Handelen paa Vestindien givet foreløbig fri, og dette fastsloges endelig ved Pl. af 22. April 1755. Herefter blev det tilladt alle Kongens Undersaatter at besejle de nævnte Øer samt Fortet Christiansborg paa Guinea, hvorfra Kompagniet havde drevet sin Slavehandel paa Vestindien. For at opmuntre Skibsfarten paa disse nye Kolonier og samtidig sikre deres Befolkning Tilførsel af de nødvendige Levnedsmidler bestemtes det endvidere, at Enhver, der sendte et Skib derud, skulde have en Præmie af 500 Rdl., naar der i Skibet var en Ladning af indenlandske Varer til mindst 5000 Rdls. Værdi. Moderlandets Frembringelser vare nemlig ifølge Datidens Skik selvfølgelig begunstigede, og Kolonialhandelen var for saa vidt stadig bunden, som de vestindiske Produkter om-

vendt kun maatte sendes til Moderlandet, ligesom ogsaa Tilførslen til Kolonierne af alle saadanne fremmede Varer, til hvilke der kunde skaffes Mage fra Kongens egne Lande, ligefrem var forbudt.

Disse Skridt blev hilste med stor Glæde af Grosserer-Societetet, og i en Adresse til Kongen under 22. Oktober 1756 — hvor der yderligere andrages om nogle mindre Begunstigelser til denne »Negoties Befordring« — lovprises Kongen for den nyskabte Kolonialfart. Det oplystes desuden ved samme Lejlighed, at i det paagældende Aars første ti Maaneder var der af københavnske Købmænd allerede udrustet over 20 Skibe »for at forsyne de amerikanske Eilande med Slaver, Provisioner og andre fornødne Ting til Plantagernes Kultivering og Handelens Drift«. Det viste sig da ogsaa noksom i de nærmest følgende Aar, at Vestindiefarten blev en saare indbringende Forretning, ja der tjentes endog under Syvaarskrigen saa mange Penge derpaa, at det blev en af de bedste Velstandskilder for vore Købmænd — og det til Trods for, at de idelige Kaperier ganske særlig gik ud over denne Fart. Under Statens ordnende Styrelse, Indgriben og Ledelse steg Øernes Kultur hastig, saa at Handelen paa selve Dansk-Vestindien snart blev livlig og lønnende. Da Staten overtog Øerne, var den aarlige Produktion af Sukker ikke stort større end et Par Tusinde Fade, og i begge Aarene 1753—54 gik der ialt kun 7 Skibsladninger Sukker til Europa. Ti Aar efter var Tilvirkningen af Sukker alene paa St. Croix 23,600 Fade, og 1766 gik der 38 Sukkerladninger fra Øerne; Slavernes Antal var samtidig steget fra 8900 til henimod det dobbelte.

Men ikke nok med, at Handelen med selve Dansk-Vestindien var et nyt vinstbringende Felt for de københavnske Købmænds Foretag-somhed. Under Krigen blev tillige vore Øer derovre naturlige og bekvemt liggende Oplagssteder for alle Slags Produkter fra de *fransk*-vestindiske Kolonier, saa at der med de vigtige Varer herfra lod sig drive en indbringende Transithandel. Men dette Forhold gjorde, som vi straks skal se, paa den anden Side hele denne Fart uhyre riskant, en Forretning fuld af Fristelser og Fare.

Endelig skal det endnu nævnes, at de krigsførende Magter trængte til Forsyning af *Skibsfornødenheder* og *Proviand*, og disse kunde atter kun tilføres dem af neutrale Skibe. Nu var Danmark-Norges vigtigste Udførselsartikler netop Tømmer, saltet Kød og Fisk. Bernstorff var meget ivrig for at faa denne Udførselshandel godt i Gang. Det lykkedes ved hans Mellekomst at faa sluttet betydelige Leverancekontrakter mellem herværende Købmænd, navnlig Handelshuset Ryberg & Thygesen, og den franske Marine om en Række Skibsladninger af salt Kød. De første Fartøjer gik i Foraaret 1758 til Frankrig under

Convoi, men Kødet ankom kun i slet Tilstand. Efter en Afbrydelse fulgte imidlertid flere Sendinger efter, men Bernstorff turde ikke mere give Convoi, lige saa lidt som han turde lade den danske Flaade operere i Forening med den svenske. Sverige kastede sig forholdsvis hurtigt ind i Fastlandskrigen, hvorved det dansk-svenske Neutralitetsforbunds Stilling overfor England unægtelig ogsaa maatte blive saare tve-tydig. Det varede heller ikke længe, før Sverige selv brød de opstillede Søretsregler. Under disse Omstændigheder maatte Bernstorff iagttage den allerstørste Forsigtighed og turde paa ingen Maade true eller tirre England med det danske Orlogsflag. Men saa snart de maritime Demonstrationer for at hævde de af Neutralitetsforbundet opstillede Søreger herved faldt bort, ophørte ogsaa dettes gode Virkninger.

Medaillen blev nu vendt om: Vrangsidens viste idelige Kaperier og Fortræd for vor Skibsfart.

Bernstorff havde rigtig set, at Situationen var eller burde være den gunstigst mulige for vor Søfart, saa længe som det danske Flag var neutralt — og *saa længe* som det neutrale Flag blev respekteret.

Men just herved var der en slem Hage. Det var Englands saakaldte »*rule of 1756*«, der i stik Modsætning til Danmarks folkeretlige Opfattelse forbød Neutrales Handel paa de fjendtlige Kolonier. En neutral Magt kunde efter Englands Mening under en Krig kun gøre Krav paa at beholde sin egen Handel i Fred, men den burde ikke kunne profitere af Krigen ved at tilegne sig en helt ny Handel, som først Krigen gjorde mulig, og hvis Hindring af den krigsførende Magt netop var et af Krigens Tvangsmidler mod Fjenden. For England som Sømagt var denne Tankegang ganske naturlig, da ellers et af dens Hovedvaaben — Ødelæggelsen af Modstanderens Handel ved at kapre og konfiskere dens private Koffardifarerer og disses Ladninger — blev slaaet den ud af Haanden. Og det var ogsaa i god Overensstemmelse hermed, at man i St. James haardnakket vægrede sig ved at anerkende Grundsætningen »Frit Skib, fri Ladning« og ved at indskrænke Begrebet Krigscontrebande til Vaaben og Krigsredskaber.

Og som Herren var, saa fulgte ham Svende: de engelske Kapere vare for gode Sømænd til ikke at mærke, hvorledes Vinden blæste fra de høje Steder, blæste som Medbør for deres Gridskhed, Overmod og Røvelyst.

Saa mangan Gang kom det fredelige Danske dyrt til at staa.

Den 20. August 1757 udbad Bernstorff sig Meddelelse om, hvor mange i Kjøbenhavn hjemmehørende Skibe der indtil da var opbragte af franske og engelske Kapere, og hvor mange af disse der var kendt for gode Priser. Der blev fra Grosserer-Societetet anmeldt

for Aaret 1756 tvende Skibe i Middelhavsfart, hvoraf det ene endog var bleven opbragt to Gange; begge vare blevne frigivne, men først efter allehaande Omkostninger og Tidsspilde. I første Halvaar 1757 vare 6 Skibe opbragte, de 2 af franske, de 4 af engelske Kapere, og 6 »udplyndrede af engelske Kapere, foruden en Del andre, som os ikke er saa nøie bekendt«. Særlig nævnedes, at en Galeot med en Ladning Kød, bestemt til Brest, blev opbragt af en engelsk Kaper og indslæbt til Dover, hvor Køldladningen blev erklæret for god Prise, medens Skibet frigaves. Tabet herved ansloges til 4800 Rdl.

Samtidig med, at Societetet fremsender disse Oplysninger, opløfter det et Veraab over slige Tilstande. »Om det skal blive ved, vil den danske Nations Flag tabe al den Kredit, det hidtil har haft, og Skibene blive uden Fragter, i Stedet for at ved disse Konjunkturer der anselig kunde profiteres, naar Flaget blev respekteret«. Man androg derfor om, at Regeringen herefter vilde lade 2 Fregatter krydse i Nordsoen, 2 i den spanske Bugt, 2 i Kanalen og 2 i Middelhavet.

Den 25. Juli 1758 indberetter Societetets Formand og Ældste paany, at der i 1757 endnu var bleven opbragt 1 kjøbenhavnsk Skib, i første Halvaar 1758 havde dernæst engelske Kapere opbragt 8 Skibe og plyndret 4 andre; af de førstnævnte var et Par Stykker sluppet ved at affinde sig med en Sum af 80 à 90 £ til Kaperen. Da der nu desuden var bleven opbragt en stor Del norske og holstenske Skibe, som man ikke vidste nærmere Rede paa, anraabte man atter om »nogle kongelige Fregatters Krydsning i Kanalen og Strædet«, og tilbød samtidig paa de paagældende Handlendes Vegne at deltage i Bekostningerne ved at svare visse Procent af Ladningernes Værdi. Man mente øjensynlig endog herved at gøre en god Forretning, thi derved vilde de »Trafikerende« kunne »profitere af Konjunkturerne med de Tid efter anden mer end tilforn sig tillagte Skibe«.

Dette i Forbigaaende udtalte Ønske gav Formanden og de Ældste end yderligere Eftertryk ved en Henvendelse til Commerce-Collegiet under 31. Oktober s. A. (1758). Det var i Mellemtiden ogsaa blevet rent galt med de engelske Kapere. Det var endog, som det hedder i Skrivelsen, »nu gaaet saa vidt, at de Skibe, som komme fra de danske Kolonier i Amerika og saaledes gaa fra én dansk Havn til en anden, ikke mere skaanes for Anholdelse og Opbringelse«. Der blev i Løbet af Efteraaret 1758 opbragt ikke færre end 12 danske og norske Vestindiefarere paa Vejen til Europa under Foregivende af, at de vare ladede med Varer fra de franske Kolonier i Amerika, og at disse i Virkeligheden vare fransk Ejendom. Paa Bernstorffs Foranledning bleve de fornødne Oplysninger herom indsamlede dels af Societetet, dels

gennem tvende Stadsmæglere, dels ved Avertissement i inden- og udenlandske Blade. Af de nævnte Skibe vare 9 hjemmehørende i Kjøbenhavn og ejedes af de bekendte Grosserer-Firmaer Joost von Hemert, Iselin & Co., Fabritius & Wever, Ryberg & Thygesen og Peter Appelbye. Udførlig Indberetning herom indgik under 17. Januar 1759 og heri foresloges samtidig — da man vedblivende ikke kunde faa Regeringen bevæget til at udruste Krydsere til at convoyere Handelsskibene — som en Udvej, der kunde henstilles til den engelske Regering: at et opbragt Skib stillede en Generalkaution for den Del af Ladningen, som Kaperen paastod var fjendtligt (fransk) Gods, og dermed fik Lov at sejle med Skib og Ladning. Dette Forslag blev nærmere præciseret overfor Bernstorff i en Societetsskrivelse af 1. Marts 1759, og da den engelske Minister Pitt kort efter, som Følge af Bernstorffs indtrængende Forestillinger, opfordrede den danske Afsending i London, Bothmar, til at stille Forslag om en Compromis-Ordning, havde denne da straks her en *modus* at foreslaa. Og paa Grundlag af denne blev der i Løbet af Aaret sluttet en endelig Overenskomst.

Bernstorff fik desuden den berømte Folkeretslærer Martin Hübner, den Gang Professor ved Kjøbenhavns Universitet, til paa Danmarks Vegne at gaa til England for i hvert enkelt Tilfælde at varetage vore Skibes Sag, og ved en Parlamentsakt af 2. Juni s. A. satte den engelske Lovgivningsmagt selv klare og skarpe Grænser for Kapernes Overgreb.

I Slutningen af Januar s. A. (1759) havde Societetet iøvrigt fra Bernstorff faaet Løfte om eventuel Convoi af et Par danske Fregatter. Under Trykket af de engelske Kaperier og de engelske Priseretters Medhold med disse var Bernstorff nemlig i Slutningen af 1758 bleven drevet henimod at indtage en fjendtlig Holdning overfor England og gøre fælles Sag med det lige saa krænkede Holland. Paa Aarets næstsidste Dag fik vor Gesandt i Haag Ordre til at foretage de indledende Skridt, og samtidig paabegyndtes Udrustningen af 20 Linieskibe og Fregatter, saa at de kunde være færdige til at stikke i Søen i April 1759.

I Foraaret 1759 bleve Linieskibene »Fyen« og »Grönland« og Fregatten »Møen« overladt Koffardislaaden som Convoiskibe. Hertil føjedes senere Fregatten »Den hvide Ørn«. Men da det, som lige ovenfor skildret, i Løbet af 1759 lykkedes at komme til Rette med England, saa at »næsten ingen af det herværende Købmandsskab betjente sig« af Convoien, inddroges denne i 1760 — kun »Grönland« vedblev at krydse mellem Marseille og Levanten.

Der opstaar nu ganske naturligt det Spørgsmaal, om de dansk-norske Vestindiefareres Opbringelse virkelig var en saa fuldkommen grundløs og lovløs Handling fra britisk Side, som man herfra klagede

over. Det maa i saa Henseende erindres, at den engelske Regering stadig hævdede, at det ikke kunde være neutrale Magters Undersaatter tilladt at føre Handel for fremmed (fransk) Regning. I Januar 1762 rettede Bernstorff under samtidig Betoning heraf de to udtrykkelige Spørgsmaal til Grosserer-Societetet: 1) »Om en saadan simuleret Handel er Dem og Nationen saa fordelagtig, at de Handlende derfor ville exponere deres Handel og Skibsfart af de engelske Kapere at vorde molesterede«, samt 2) om det ikke i Stedet for burde foretrækkes, at den danske Regering afgav en udtrykkelig Erklæring om, at danske Undersaatter paa ingen Maade vilde laane deres Navne til at dække den franske eller spanske Handel.

Herpaa svarer Societetet ganske betegnende, at det ikke »i Almindelighed« er det bekendt, »at Nogen haver drevet slig simuleret Handel i denne Krig«. Men, tilføjes det, »ikke desto mindre kan det vel underhaanden være sket, at en eller anden paa en simuleret Maade haver dækket nogle af de i Krigen begrebne Magters Undersaatters Skibe eller Varer, *hvilket og ventelig har givet Anledning til de mange Opbringelser af de Engelske*«.

Som man vil se, indrømmes det her i Grunden ret tydeligt, at danske Vestindiefarere i hvert Fald af og til have indtaget Ladning af franske Varer. Saaledes som tidligere udviklet, var Forholdet dette, at den franske Regering ved Krigens Begyndelse havde frigivet Handelen paa sine store amerikanske Kolonier for neutrale Skibe, men England nægtede med Haardnakkethed de neutrale Magter Retten til at gaa ind i denne Handel. Sandt at sige laa det derfor lige for at omgaa Vanskeligheden ved i Smug at føre de fransk-vestindiske Produkter til det danske St. Croix for derefter ved Indladning dersteds at kunne faa dem betegnede i Skibspapirerne som kommende fra og producerede i Dansk-Vestindien. For Datidens Handelsmænd og Handelsmoral var Fristelsen hertil altfor lokkende og altfor — naturlig. Ingen kan heller være i Tvivl om, at det baade den Gang og senere under Aarhundredets andre Søkrige blev praktiseret med Fordel. For at ramme dette var det da, at England greb til den summariske Fremgangsmaade at fastslaa en almindelig Præsumption om, at naar neutrale Skibe sejlede med Kolonialvarer fra Vestindien, kom disse altid fra de franske Antiller. Men at dette paa sin Side var et vilkaarligt Overgreb, er selvfølgeligt.

IV.

MEDENS Bernstorff saaledes klarede Skærene for dansk Skibsfart, havde han samtidig nok at gøre med at holde Danmark fri af Fare fra helt andre Kanter og af helt anden Natur.

I Løbet af 1757 havde Bernstorff været ivrig beskæftiget med som Mægler og Mellemand mellem Kong Georg og Frankrig at holde Hannover udenfor Krigen — og dermed denne borte fra Danmarks Grænser. Han undgik ikke Mæglerens sædvanlige Utak og blev fra begge Sider stemplet som en »forklædt Fjende«. Men Frankrig kom dog forholdsvis hurtig til Erkendelse om det fuldkomment grundløse heri. Da alle Mæglingsforsøg vare strandede, tog Kong Georg endelig Parti ved en Traktat med Preussen af 11. April 1758, hvorved han forpligtede sig til ej alene som Konge af England, men ogsaa som Kurfyrste af Hannover at staa Last og Brast med Frederik II., indtil Krigen var endt.

Krigsfares rykkede derved Danmark tæt ind paa Livet, og Landets Neutralitet kunde hvert Øjeblik blive krænket sydfra. Russerne vare desuden paa Fremmarch mod Pommern, og da stedse Kejserinde Elisabeths nær forestaaende Død svævede som et Damoklessværd over den danske Regerings Hoved, blev det yderligere betænkeligt at have Grænsen blottet for al Militærbeskyttelse. Bernstorff indsaa derfor, at Øjeblikket var kommet, hvor der maatte drages danske Tropper sammen mellem Ejderen, Elben og Traven.

Men til Tropper og Krigsstyr hører der som bekendt 3 Ting: Penge, Penge og atter Penge. Al Tidens Nød og Trang, Vanskeligheder og Forlegenheder samler sig i dette ene: Pengemangel. Det var ikke Ondets Rod, men dets Blomst, dets giftigste Blomst. Man havde flottet sig, ruttet med Statens Penge, købt Ærø, købt de vestindiske Øer, koloniseret Heder, ødslet med Penge til kostbare Nybygninger og støttet alskens Fabrikforetagender, medens samtidig de ovenfor omtalte holstenske Erhvervelser og de forskellige Eskadrers Udsendelse havde slugt store Summer. Finansstyrelsen havde under THOTT'S

Ledelse handlet uden Forudseenhed, ladet sig overumple af Udgifts-kravene og hver Gang kun sat sig i Bevægelse, naar Pengekassens Bund var naaet.

Saa var der jo rigtignok Bernstorff, og Bernstorff kunde ogsaa magte alt — kun ikke at skaffe Penge. Han anstrængte sig af et godt Hjerte, bønfaller saaledes ligefrem i Oktober 1757 Gesandten i Haag om endelig i Holland at skaffe Staten til Laans den Million Daler, som man just den Gang fattedes — og bød endog 20—30,000 Rdl. i Ekstraomkostninger foruden Rente og Provision. Hans Konge, den gode Konge, vilde ikke vide noget af nye Skatter paa sit kære Folk. Og da man alligevel, inden Maaneden var runden ud, var bleven nødsaget til at ty til et ekstraordinært Skattepaalæg (Forordn. 31. Oktober 1757), fik samme Gesandt Ordre til at købe de hollandske Avisers Tavshed, for at ej den danske Stats Kredit skulde blive svækket ved Rygtet herom.

Dog alt var forgæves eller førte kun lige fra Haanden til Munden, Pengemangelen blev permanent, og Bernstorff var lige ved at fortvivle. Men hans Hjerne arbejder uophørlig paa at finde nye Udveje, og han samler nu hele sin Genialitet for ved et diplomatisk Mesterstykke at skaffe sin Konge baade Ære og Fordel, baade Penge og Land.

I Sommeren 1757 var Østfriesland bleven besat af franske Tropper i Kongen af Frankrigs og i Østerrigs Navn. I Foraaret 1758 blev dog Franskmandene nødsagede til atter at rømme dette Land, men i Mellemtiden var Storfyrstinde Catharina af Rusland kommen paa den Ide, at Østfriesland egentlig var noget for hendes Mand. Herved blev Danmarks gamle Tilbud om at mageskifte Oldenborg og Delmenhorst med det gottorpske Holsten endnu rimeligere og naturligere for Storfyrst Peter at antage, da de tvende førstnævnte Lande jo grænse umiddelbart op til Østfriesland. Bernstorff gjorde straks de forskellige Hoffer opmærksom herpaa for derved i hvert Fald at vænne de mod Preussen allierede Stater til Tanken om at løse det holstenske Spørgsmaal ad denne eller en lignende Vej. Og naar Bernstorff bl. a. som Argument herfor anfører Vigtigheden af, at Kielerhavn (som laa i Holsten-Gottorp) ikke kom i nogen Stormagts Besiddelse, saa er dette for en Nutidslæser med hans Nutidserfaringer et højst forbløffende Bevis paa Bernstorffs politiske Forudseenhed.

I Februar 1758 bed Frankrig paa Krogen. Kardinal BERNIS tilbød Danmark en Alliance mod Preussen paa dette Grundlag, saaledes at altsaa Vilkaaret for Storfyrstens Erhvervelse af Østfriesland skulde være hans Indvilgelse i det nys nævnte Mageskifte. Til Gengæld skulde Danmark deltage i Krigen mod Preussen eller dog — da dette

første Forslag straks afsloges — »forpligte sig til at optræde aktivt, saasnart den franske Hærs Operationer sikrede det mod Farer fra Preussen og England«.

Med elskelig Frejdighed forklarede imidlertid Bernstorff sin franske Kollega, at Udtrykket »sikker mod Fare« var tvetydigt og kunde give Anledning til Mistydninger og Misstemninger ved i et givet Øjeblik at tillade forskellige Fortolkninger af Danmarks Forpligtelser eller af det rette Tidspunkt for disses Indtrædelse: kunde og burde man da ikke, spørger han den oversnedige Kardinal, bortfjerne denne Tvetydighed ved helt at eliminere Danmarks Forpligtelse til at optræde aktivt. Dette fandt Bernis rent ud mageløst og syntes derfor at have vundet en hel diplomatisk Sejr ved at formaa Bernstorff til paa sin Side at samle en Hær paa 24,000 Mand ved den holstenske Grænse og herved forhindre dels ethvert Angreb paa Hamborg, Lybæk eller det storfyrstelige Holsten, dels ethvert Forsøg fra Preussen, England og Hannover paa at hverve Rekrutter eller købe Levnedsmidler og Heste i Danmark. Til Gengæld skulde den franske Regering — foruden at sørge for, at det oftomtalte Mageskifte kom gratis i Stand for Danmark — forhjælpe Danmark til et Laan i Frankrig paa 6 Mill. Livres à 5% Rente.

Bernis gik beredvillig ind herpaa, og den 4. Maj 1758 undertegnedes Traktaten i størst mulig Hemmelighedsfuldhed. Ikke alene havde Danmark herved faaet sig aabnet den længe ønskede Udvej til Løsning af det holstenske Spørgsmaal. Men hvad der i Øjeblikket var langt vigtigere: Bernstorff havde altsaa maaget det saa, at det blev *Frankrig*, der kom til at betale eller skaffe de nødvendige, haardt savnede Penge til at samle og underholde den Troppestykke, *Danmark* havde behov for sin egen Skyld. Han havde slaaet tre Fluor med eet Smæk: tilfredsstillet Frankrig, faaet sine Tropper og — *last not least* — Penge til at betale med.

Men saa meget Held maatte vække Gudernes Misundelse. Da det kom til Stykket, strandede denne glimrende Plan i selve Havnen, og Bernstorff var lige vidt. Alt gik fortræffeligt, inden Udgangen af Juli stod 25,000 Mand paa Grænsen, — men Pengene kom bare ikke. Hvor intet var, havde selv Bernstorff sin Ret forloren: det var for Frankrig paa dette Tidspunkt plat umuligt at opdrive Penge, knapt til sig selv, endsige til Andre. Allerede den 13. August maatte den franske Regering bede om Udsættelse med Betalingen af den første Million, og Aaret 1758 gik til Ende, uden at vi saa en eneste Skilling af det lovede Laan. Kun i Slutningen af Oktober fik man — et Kvartal af de resterende Subsidier efter den almindelige gamle Subsidietraktat af 1754!

Kardinal Bernis var atter henfalden til sin sædvanlige Mistro overfor Danmark og viste den saa tydelig, at Moltke blev syg af Harm og Sorg. Da Bernis fik dette at vide om »Sjælen i det danske Hof«, satte han vel atter en elskværdig Mine op, men af Pengene fik vi ikke en rød Skilling. Og da Hertugen af CHOISEUL kort efter afløste ham som Frankrigs Udenrigsminister, brutaliserede han Sagen og lod kort og godt Bernstorff vide, at Danmark i Stedet for Laanet paa de 6 Millioner hellere burde lade sig nøje med at faa sine aarlige Subsidier forhøjede fra 300,000 til 400,000 Rdl. Banko eller 2 Mill. Livres. Og hvad havde vel Bernstorff andet at gøre end at finde sig deri. Man var altsaa lige vidt.

Samtidig var der vokset ganske andre Vanskeligheder op paa en helt anden Kant. Rusland var overfor Magterne fremtraadt med en aaben Fordring paa ved den endelige Fred at erholde Østpreussen som Løn for sin Deltagelse i Krigen mod Frederik II. I en Note af 1. Decbr. 1759 erklærede Regeringen i St. Petersborg endog, at den kun paa denne Betingelse vilde tiltræde den fransk-danske Traktat af 4. Maj 1758. Storfyrsten, antydede man, kunde saa faa Østpreussen, Danmark Holsten-Gottorp — vel at mærke imod at deltage i Krigen mod Preussen. Man havde faaet Kig paa Danmarks 25,000 Mand friske Tropper som passende til at faa en hastig Ende paa Krigen. Ikke at man spurgte Danmark derom, dette Land blev holdt helt udenfor Sagen, medens Østerrig i al Hemmelighed indvilgede deri mod at faa Sikkerhed for Schlesiens Tilbagegivelse.

Men Bernstorff sov ikke. Han fik Snu af, at der var noget Nyt, Forunderligt, ubestemt Faretruende i Gære. Han maa have følt paa sig som en hemmelig Uro, hans Statsmandsinstinkt lod ham fornemme, at der var Fare, og han helmede ikke, før han fik funden, hvor den laa. Mistænksom saa han Russerhæren slaa sig til Ro i Preussens Kystland ved Østersøen i Stedet for at forene sig med Østrigerne, og da vor Gesandt i St. Petersborg, OSTEN, ved et Signal satte ham paa Sporet, var han straks paa Færde.

Thi det gjaldt om at hindre Ruslands Plan for enhver Pris. For Danmark var det ingen Spøg, navnlig i det Øjeblik, at faa Rusland saa tæt ind paa Livet — 2 Dages Sørejse og en Marchtur gennem Pommern og Mecklenburg! Og hvor farligt var det i det hele taget ikke saaledes med ét at faa skabt en overmægtig Stat i Østeuropa, der vilde true Sverige og Preussen til Trældom. Hvor langt mere interesseret var ikke alt og alle i, at denne nyopdukkende Barbarstat blev holdt saa langt tilbage, at Vinterens Is spærrede dens Skibsfart og Krigsflaade uhjælpelig ind i den halve Del af Aaret. Nej, Østersøens

rige Handel maatte ikke tilfalde det i Forvejen overmægtige Rusland, og næppe nogen europæisk Stat kunde rolig se paa Preussen miste sin Evne til at holde Russerriget i Østen Stangen og tage Stødet af for det øvrige Europa.

Med disse og lignende Betragtninger allarmede Bernstorff Choiseul, der først gennem ham blev opmærksom paa den hele Machine. Dels gennem ham, dels gennem Kaunitz søgte han at faa de allierede Magter til ved fredelige Forestillinger i St. Petersborg at faa Rusland bort fra sit Forsæt. Det Net af diplomatiske Forhandlinger, hvori Danmark nu blev spunden ind, bliver det for vidtløftig her at rede ud. Andetsteds er der udførlig berettet herom. Nok er det i denne Sammenhæng at vide, at Bernstorff kun mødte Kulde og Uvillighed overalt — man var slap og træt af Krigen, led og ked af at høre om nye Vanskeligheder nord fra, højst utilbøjelig til at støde Rusland for Hovedet. Hvorledes Bernstorff derfor nødes til bestemt og aabent at fordre det holstenske Spørgsmaal endelig løst og til i den Anledning at byde selve Rusland Spidsen — hvorledes Storfyrst Peter haanlig svarer med at genoptage sine »Krav« paa Slesvig — om alt dette og Bernstorffs herlige Svar, at Slesvig var Kongen ved sin Krone forpligtet til at bevare, saalænge der var et Væрге i hans Rige og en Blodsdraabe i det danske Folks Aarer, skal her kun mindes i Tavshed. Januar 1762 ankommer den unge ANDREAS PETER BERNSTORFF, den danske Udenrigsministers Nevø, til Paris som ekstraordinær Udsending fra den danske Regering for i en udførlig Memoire at forlange det ved Traktaten af 4. Maj 1758 sikrede Mageskifte bragt i Orden, inden Halvaaret var omme — i modsat Fald maatte Danmark slutte sig til Ruslands Fjender. Danmark havde truffet sit Valg.

Men da just kom Efterretningen til Paris om Kejserinde Elisabeths Død den 5. Januar 1762. Med eet Slag var Situationen forandret: Rusland havde ingen Fjender mere, man kunde slutte sig til. I det mest skæbnesvangre Øjeblik havde Danmark endelig valgt — og grebet Skyggen.

»Alt i Verden veksler, Lykke og Ulykke, det kommer kun an paa at være fast i Opfyldelsen af sin Pligt«, saaledes skev Bernstorff under den brat omskiftende Situations hele faretruende Alvor og Uhygge. Men hvad var »Pligt« i dette Øjeblik for den danske Styrelse? Modløshed, Selvpogivelse og Bestyrtelse lammede alle de ledende Kredses Tænke- og Handleevne. Dette Slag havde været for haardt — nu maatte Danmarks Undergang stunde til! Den almindelige Rædsel og

Raadvildhed greb ogsaa Frederik V. Han fik et af sine værste hysteriske Anfald, hvori den sygelig-pietistiske Religiositet fra hans Barnsdomsdage tog fuldstændig Magten fra hans sløvede Sind. Moltke har bevaret et Blad fra hans Haand om dette Tidspunkt. Vi ser deri hans kongelige Svaghed søle sig i Selvfornedrelse og i lallende Barnagtighed blot klamre sig til hellige Formler og Ord. »O store Gud, Fader, Søn og Helligaand, vær mig naadig! Ak vær mig arme Synder naadig for Jesu Christi Blods og Vunders Skyld«. »Staa mig dog bi i mit Foretagende, og lad mig ikke staa til Skamme — og det kun for din Naades Skyld«. »Jeg er en Orm og Støv, Aske og Jord, ja endnu tusinde Gange mindre end det, sign og bevar mig, sign mit Land, som du af Naade har betroet mig«. Til Gengæld lover han »at forsage Djævelen og alle hans Værker og alt hans Væsen i Tid og Evighed, ja til alle evige Tider«, og ender med omstændelig at afskrive den kirkelige Velsignelsesformular for at slutte med endnu en Gang at kalde sig Orm og Støv. — Under Højtrykket af denne kongelige »Wehmuth und Demuth« dannedes Hoffets Stemning.

Men tabte alle andre Hovedet — Bernstorff gjorde det ikke. 100 Aar efter skulde en anden Monark dø i et for Danmark lige saa skæbnsvangert Øjeblik, og atter skulde de alle tabe Hovedet. Men den Gang, den sidste Gang, skulde Danmark have et Uheld mere: at savne en Statsmand. 100 Aar tidligere havde Danmark endnu — som Frederik II saa træffende skal have sagt — sin Bernstorff og sin Flaade. Intet maaler maaske bedre for dansk Bevidsthed Bernstorffs Storhed end denne Forskel mellem 1762 og 1863.

Det gjaldt om ikke at give efter, endnu mindre fortabt, ikke at udæske, trække Tiden i Langdrag, vise Fasthed og Snildhed, fjerne alle fjendtlige Paaskud — og samtidig være fattet og forberede sig paa det værste. Paa Kongens Fødselsdag, den 31. Marts, sattes Hæren paa Feltfod, og mens Flaaden lagde ud fra Kjøbenhavns Rhed — 14 Linieskibe og 8 Fregatter — samledes 46 Batailloner og 56 Eskadroner ved Grænsen, saa at der i Juli stod 30,600 Mand. Og da var der allerede deserteret ca. 5000 af de hvervede Tyskere. — Frederik II havde Ret i, at Flaaden var fortrinlig, men som det blev berettet af hans Spejdere gjaldt det om Hæren, at »Hundene vare gode nok, men Jægerne duede ikke«. Dog Bernstorff fik ogsaa hjulpet herpaa ved i Marts 1762 at faa den berømte General Grev LOUIS DE ST. GERMAIN til Fører for Arméen.

Det er let nok at stable alle disse Tal, Mænd og Skibe, Soldater og Fregatter, op paa Papiret. Men det er saare vanskeligt for Fantasiaen tydeligt og levende at forestille sig, hvor overvættets besværlig, ja

hartad uløselig, denne Opgave var for Bernstorff. Det er godt nok at sige: nu kræver min Politik Rustninger og Krigsstyr — men er der noget i Verden, som koster Penge, ja kun kan faas for Penge, saa er det just dette, den Gang som nu. Og nu erindre man, at siden Syvaarskrigen begyndte, havde den danske Statskasse stedse været i den pinligste Forlegenhed og Finansstyrelsen Gang paa Gang hverken vidst ud eller ind i, hvorledes man skulde skaffe Dækning til de stigende Udgifter. Man havde forsøgt at laane klatvis snart hist, snart her, og var derfor stedse bagud, stedse under Trykket af rent øjeblikkelig Mangel paa rede Penge. Og under alt dette: hvad havde det ikke kostet at have en hel Armé liggende aarevis i Kantonnement, Titusinder af Mænd, som stedse skulde have Sold, Sold og Føde, medens Tusinder af Plove laa stille Landet over? Og Eskadrerne i Søen, de mange og lange Togter i fjerne Farvande for at beskytte danske Handelsskibe, hvor store Summer var ikke ogsaa herved slugt? Udgifterne til Søetaten var 1747 lidt over $\frac{1}{2}$ Million Rdl., under Syvaarskrigen henimod det dobbelte, Udgifterne til Landetaten var i 1747 lidt over 1,5 Mill. Rdl., men allerede 1758 2 Mill., og voksede 1762 til 2,7 Mill. Rdl. Og disse uhyre Udgifter væltedes nu med overraskende Pludselighed ind paa en forgældet Stat og en uduelig Finansstyrelse, hvis Specialitet i Forvejen synes at have været den: stedse at lade sig forbløffe ved intet at finde paa Kassens Bund, naar der just for Alvor skulde punges ud. Og netop paa dette Tidspunkt havde man i sin Befippelse allerede udtømt alle Hjælpekilder, ja endog afskaaret sig den sidste — *Banken*.

Vi have hørt om, hvorledes Bernstorff i Oktober 1757 maatte gøre Tiggeransigt overfor den danske Gesandt i Haag for at faa et Millionlaan i Holland — det var mislykket. I Forvejen havde man søgt at faa den manglende Million gennem den Hamborger-Købmand Agent Hiss, men fik knapt Halvdelen ind; og med Planerne om Oprettelsen af et Livrenteselskab og en Ridderorden gik det endnu værre. Den ovenfor nævnte Ekstraskat, man under disse Omstændigheder nødsagedes til at paalægge i Efteraaret 1757, bragte endelig Penge i Kassen, men da disse ikke indkom hurtig nok, tyede man til Banken.

Den under Navn af *Courant-Banken* kendte, i Aaret 1736 oprettede Assignations-, Laane- og Veksel-Bank i Kjøbenhavn var i sit Anlæg et fuldkomment privat og i alle Henseender af Staten uafhængigt Pengeinstitut med Ret til at udstede Sedler, som dog ikke var tvungent

Betalingsmiddel, men modtoges lige med Mønt i alle kongelige Kasser.

Bankens Seddelomløb var i de første Aaringer kun omkring $\frac{1}{2}$ Mill. Rdl., medens Bankens Kapital bestod i et Par Hundrede Tusinde Daler. For nu efterhaanden at imødekomme den voksende Omsætnings Krav søgte Banken ganske naturlig at udvide sin Laanevirksomhed, hvorved selvfølgelig ogsaa dens Udbytte samtidig steg. For ikke at sætte Sedlernes Indløselighed i Fare, forøgede man kun gradvis Seddelmængden, men begyndte derimod paa Vekselkredit. Man fik af Finanserne Møntanvisninger paa den kongelige Kasse i Rendsborg og købte de Veksler, som Finanserne trak paa London, Hamborg og Amsterdam for den franske Regerings Regning, hvilket var Formen for de traktatmæssig sikrede Subsidiers Ydelse. For disse Anvisninger og Veksler lod Banken saa ugentlig opkøbe Courantmønt i Hamborg og sende hertil. Da man fandt, at Subsidievekslernes Beløb ikke forslog, aabnede man endelig ogsaa Blanco-Kredit hos et Par større Handelshuse i London.

Men til Trods for den herved skabte Indforskrivning af Mønt og Statens egen Udmøntning, aftog Bankens Møntbeholdning til Tider temmelig stærkt, og ved Slutningen af 1753 var den kun ca. 148,000 Rdl., medens derimod Seddelomløbet efterhaanden var steget til 1,8 Mill. Rdl. Man aabnede derfor endnu flere Blanco-Krediter, nemlig hos 11 store Handelshuse i London, Amsterdam og Hamborg. I Aarene 1754—56 trak man Veksler paa disse Huse og lod stadig Mønt komme fra Hamborg. Man hjalp derved lidt paa Møntbeholdningen i 1754—55, men da i Slutningen af 1756 Syvaarskrigen udbrød og medførte almindelig Efterspørgsel efter og Mangel paa Sølv og Sølv mønt, blev Misforholdet mellem Seddelmængde og Metalfond rent foruroligende. Og da saa Aaret efter Finanserne pressede paa for at faa øjeblikkelige Kontanter til Laans — altsaa med andre Ord flere Sedler! — greb man i sin Nød til den Udvej at faa Staten til at *suspendere Sedlernes Indløselighed*. Dette skete ved Forordningen af 6. Oktober 1757 »indtil videre og for en kort Tid« — i Virkeligheden blev det for bestandig. Banksedlerne blev nu lovligt Betalingsmiddel, og det forbødes Banken at udbetale flere rede Penge, end »hvad En og Anden til nødvendig, daglig Brug maatte behøve.«

Der har været bagkløge Høns nok, som have dadlet denne Foranstaltning. Dog i 1757 havde man nu en Gang ikke gjort de samme Erfaringer som i 1813. Man hverken havde eller kunde have den Opfattelse af en seddeludstedende Bank, som nu synes danske Finansfattere saa naturlig. Alt stod for Bevidstheden som afhængigt af

Statens (Kongens) Naade, ja et Institut som Banken eksisterede kun i Kraft heraf. Naar Statens Vel derfor krævede dens Hjælp, var det ret selvfølgelig at yde den. I Form af Mønt eller, hvad der jo var det selvsamme, med møntindløselige Sedler kunde det ikke ske. Følgelig havde man kun tilbage at give uindløselige Sedler. »Synd mod Nutiden er Dødssynd«, har siden efter Bismarck sagt, og det var just den haardt betrængte Nutid, der skulde hjælpes, medens denne Pligts Forsømmelse af Hensyn til Fremtiden maatte forekomme skæbnesvanger. Saa meget mere som denne Fremtid jo maatte antages særdeles godt at kunne blive bankmæssig betrygget, eftersom Foranstaltningen udtrykkelig angaves kun at være *midlertidig*. At man nu bag efter ved, denne Forudsætning brast, bør ikke bestemme Dommen over Datiden. Den Gang gjaldt det at redde Konge og Land ud af en stor øjeblikkelig Forlegenhed — saa kunde man siden komme i Orden igen.

Ej heller kunde Midlet til at bringe denne Hjælp paa dette Tidspunkt synes betænkeligt. Uindløselige Banksedler eller Papirspenge kunne i og for sig være lige saa gode som Metalmonter, naar de blot i Ind- og Udland tages for deres fulde Paalydende. Og dette blev netop Tilfældet i de nærmest følgende Aar paa Grund af Landets gunstige Handelsbalance. Ja, Forholdet var endog endnu mere gunstigt.

Efter Syvaarskrigens Udbrud, forsøgte Preusserkongen og mange tyske Smaa fyrster med ham at skrabe saa meget Sølv og god Sølvmonter sammen som muligt for deraf at slaa slette Penge. Da Foliohaverne i den hamburgske Giro-Bank som Følge deraf begyndte i stort Omfang at udtage deres rede Penge af Banken, blev Bestyrelsen bange og bestemte, at der foreløbig ikke kunde disponere over de indsatte Specier, men kun gøres Betalinger ved Anvisninger paa Fra- og Tilskrivninger i Bankens Kontobøger. Den hamburgske Bank var funderet paa Speciesdalere; 1 Mark fint Sølv = $9\frac{1}{4}$ Speciesdalere, hvilket igen var = 27 fl 12 β Hamburger-Banko. Følgen af den nævnte Indskrænkning blev nu, at 1 Mark fint Sølv steg til 30 fl 6 β , det følgende Aar, 1758, til 30 fl 14 β og 1759 endog til 32 fl 12 β . Naturligvis steg alt andet Sølv i Forhold derefter mod Hamburger-Banko — følgelig ogsaa dansk Courantmønt.

Efter dansk Møntfod gik der $11\frac{1}{3}$ Rdl. paa Marken fin. Herefter skulde altsaa dansk Courant i Forhold til Hamburger-Mønt stille sig saaledes efter Metallødheden, at $122\frac{1}{2}$ Rdl. Courant var = 100 Rdl. Species eller Banko. Men i Aarene 1757—58 steg dansk Courantmønt af den lige nævnte Grund saa stærkt, at man kunde

købe 100 Rdl. Species eller Banko med 107 Rdl. Courant, altsaa med $15\frac{1}{2}$ Rdl. mindre end efter pari Kurs.

Da nu den forhen berørte, fordelagtige Handel med danske Produkter og for dansk Regning netop i de selvsamme Aar gav Danmark en større Række Tilgodehavender i Udlandet, som ikke opvejedes eller modsvaredes af danske Indførsler, blev der følgelig at betale Danmark et Overskud i rede Penge, altsaa i dansk Courantmønt. Og den derved skabte usædvanlige Efterspørgsel efter dansk Mønt eller Betalingsmidler til Danmark var saa stor, at de kjøbenhavnske Banksedler til Trods for deres Uindløselighed stod i fuld Kurs med virkelig Courantmønt og Sølv og altsaa højere end Hamborger-Banko. Den gunstige Handelsbalance bragte saaledes denne Gang vort Pengevæsen fuldstændig uskadt ud over det kritiske Punkt, ligesom Tilfældet var med Frankrig efter Krigen 1870—71. Vi havde vel med Et faaet Papirpenge, men i den eneste Relation, hvori dette kan være til Skade, nemlig Forholdet til Udlandet, vare vore Papirpenge lige saa gode som klingende Sølv mønt. Den indenlandske Pengemængde havde derved faaet en virkelig Forøgelse, det almindelige Prisniveau gik i Vejret — Handel og Vandel skabte voksende Velvære. Men Klager over Dyrtid og en almindelig Følelse af Usikkerhed tyngede stærkt ned i den anden Vægtskaal.

Hertil bidrog ogsaa, at man fra Finansstyrelsens Side stadig bar sig rent forkert ad. At vor Sølv mønt under de nys beskrevne Omstændigheder gik bort til Udlandet paa Grund af sin høje Kurs var jo kun højst naturligt — Betalingerne til Danmark kunde man jo afgøre i Sedler og bruge Sølv et andetsteds, saa der kom intet deraf tilbage: Men Maaden, man søgte at bøde derpaa, var ganske forfejlet. Man havde den rigtige Tanke, at naar Sølv blev for dyrt, og man dog burde og skulde have klingende Mønt, saa kunde man mønte af Guld, hvad der efter det daværende Værdiforhold mellem Sølv og Guld ogsaa var i og for sig fordelagtigt. Man greb derfor i Aarene 1758—62 til at udmønte Courant-Dukater, men saaledes at de gamle, som alt var i Omløb og gjaldt 11 Ɔ Stk., blev indkaldte og erstattede med nye til 12 Ɔ Stk. Disse mindrelødige og altsaa slettere Mønter — der i Aarene 1758—62 udmøntedes til et Beløb af $6\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. C. — bidrog efter *Greshams Lov* til yderligere at uddrive Sølv.

»I Førstningen, da de nye Dukater blev udgivne, saa man næsten ingen anden Mønt; Enhver troede, at det vilde gaa med dem som med de forrige, og skilte sig ved dem, som han fik dem. Men da Jøderne kort derefter bød 4 og 6 Skilling til Opgæld paa dem, saas ingen mere af dem.«

En Del af disse Dukater udmøntedes paa den af Banken med kongelig Tilladelse i 1759 oprettede Mønt. Men iøvrigt vedblev Banken i Aarene 1757—60 med sine Bestræbelser for at skaffe Courantmønt og Sølv udefra, dels ved de Subsidiaveksler, som Regeringen bød til Salg, dels ved paa Kjøbenhavns Børs at købe Handelsveksler paa Udlandet — og den daværende livlige Handels- og Fragtperiode skabte selvfølgelig mange Tilgodehavender paa Udlandet. Som naturlig Følge heraf var ogsaa Veksler paa Kjøbenhavn stærkt søgte i Hamborg, og Banken kunde derfor lade trække Veksler paa sig i Hamborg, og i Betaling faa sendt Courantmønt.

Omtrent i Midten af Aaret 1760 blev imidlertid disse Vekseltransaktioner paa Udlandet standsede ved, at et større Amsterdamer-Hus pludselig afviste Veksler, som i London blev trukne for Bankens Regning. Men nu syntes det, som om man var kommen ud over alle Betæneligheder ved en vilkaarlig Seddelforøgelse, og man gik uden videre over til at dække sig i Udlandet ved paa Børsen at købe Veksler for nyudstedte Sedler. Og samtidig forsynede man friskvæk Finanserne med Sedler. Som alt nævnt, var man begyndt at komme ind paa denne Trafik i Efteraaret 1757, da Staten laante 300,000 Rdl. af Banken, som dog den Gang ikke var mere, end hvad der lige kunde dækkes ved Ekstraskatten m. v. Men da saa Statsudgifterne til Hær og Flaade i de tvende følgende Aar stedse voksede, pludselig og uforholdsmæssig, og da Bernstorffs ovenfor skildrede Plan til at skaffe Penge ved Traktaten af 4. Maj 1758 strandede paa Frankrigs Insolvens, saa maatte Banken vedblive at holde for. I Slutningen af 1759 var Regeringens Gæld til Banken over $1\frac{1}{2}$ Mill. Rdl., og Seddelmængden var da ogsaa allerede kommen op til 2,4 Mill. Rdl.

Selvfølgelig stilledes der samtidig under de for Danmark gunstige Handelskonjunkturer store Laanekrav til Banken fra privat Side. Da nu Bankaktierne paa Grund af deres store Udbytte (1744—60: 40—60 Rdl. aarlig) stod i høj Kurs — nemlig 1250 Rdl., medens Pari var 500 Rdl. — fattede man den nærliggende og naturlige Plan at udvide Bankens Aktiekapital og derigennem skaffe sig nye Laanemidler, saa man haade kunde tilfredsstille Handelen og Staten. Denne Plan udførtes i Marts 1760, hvorefter Banken fik en Kapitalfond af 3 Mill. Rdl. Der udstedtes 4000 nye Aktier à 500 Rdl. — altsaa fik Banken 2 Mill. Rdl. ny Kapital — og næsten hele Summen blev tegnet i Kjøbenhavn inden Juni Maaned.

Den danske Stat havde i 1759 været i Genf, Genua, Hamborg og forskellige Steder i Holsten og Oldenburg for at faa Laan, og havde kun kunnet skrabe nogle faa Hundredetusinder sammen hvert Sted

paa møjsommelig Vis og byrdefulde Vilkaar. Men den private Bank med de uindløselige Sedler fik sig med Lethed et Par Millioner betroet. Saa stor var endnu Tilliden til denne Institution fra de Mænds Side, som i hin »gode Tid« havde med Handel og Pengeomsætning at gøre!

Men hvad kan ikke Udelighed faa Has med? Styrelsen af Finansvæsenet var i 1759 gaet over fra Thott til AHLEFELDT; men denne synes i en endnu højere Grad at have ladet sig overvælde af de rigtig-nok ogsaa fra dette Tidspunkt af bestandig voksende Vanskeligheder. Først og fremmest gik det ud over Banken. Efter Udvidelsen af dens Aktiekapital var der jo atter Føde for de forsultne Finanser. Men de var den Gang, som vi har set, ligervis som Faraos syv magre Kør og slugte uden Vanskelighed de nye Laanemidler uden derfor at blive mindre forlegne eller mindre forslugne. Tværtimod — i 1760—63 fik Staten ialt pumpet $7\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. C. ud af Banken. Men under alt dette blev Seddelmængden ogsaa bragt ud over alle Grænser, i 1761 steg den endog til ca. 5 Mill. Rdl., i Sept. 1762 naaede den en Størrelse af 5,185,600 Rdl., medens samtidig Møntbeholdningen kun var — 8714 Rdl.(!) Intet Under, at Kursen begyndte at falde stærkt i Hamborg. Det kneb med Mønt til de daglige Udbetalinger, man forsøgte atter at udmønte Gulddukater, men dette var nu forbundet med Tab. Saa blev man helt forvirret, satte i Maj 1761 Dukaterne op fra 12 Ɔ til 13 Ɔ for straks efter i Juni, da alle »med Begærlighed søgte at blive dem løs«, at nedsætte dem igen til 12 Ɔ. Men rent galt blev det dog først, da Finanserne under den fortvivlende Mangel paa klingende Mønt lod udmønte en stor Sum 2- og 1-Skillinger, der kun var halvt saa lødige, som de efter Møntfoden skulde være. Udlandets, navnlig Hamborgs Tillid til det danske Pengevæsen blev derved ramt paa det føleligste, dette gik atter ud over Banksedlerne, som faldt yderligere i Kurs, og den værste Raadvildhed greb nu Bankens Styrelse. Der udspreddes Rygter om, at Regeringen havde bemægtiget sig alle Bankens Kontanter, saa at denne om ganske kort Tid maatte spille Fallit — Folk strømmede i Tusindtal til Bankens Lokaler for dog at faa reddet sig den Smule rede Mønt for deres Sedler, som Banken endnu skulde »udtælle«, det kom til Trængsel og Slagsmaal, man saa »endnu flere sønderrevne Klæder end pjaltede Banksedler«, Bankens »Betjenter« blev truet paa Livet og maatte beskyttes ved Vagt, og det fortæles endog, at der en Dag blev kvalt 3 Mennesker i Trængslen.

Saaledes havde Finansstyrelsen i sin Kortsynethed opnaaet — ej alene at faa Banken og Finansvæsenet og hele Landets Møntvæsen filtret og rodet uhjælpeligt ind i hinanden, men ogsaa at faa for-

plumret og forstoppet den sidste Kilde, hvoraf Staten i sin Nød kunde øse.

Og saa var det netop samtidig, at Danmark med Et befandt sig politisk isoleret og tvungen til som sidste Middel at iføre sig Krigens kostbare Rustning for at værges sig i Kampen mod en overmægtig Fjende. Med andre Ord: der trængtes mere til Penge, og der trængtes til flere Penge end nogensinde før, og netop nu syntes alle Hjælpekilder opbrugte og alle Udveje spærrede.

Men just da var det, Schimmelmänn kom.

V.

ALLEREDE Midsommers 1761 kommer kgl. preussisk Gehejmeraad SCHIMMELMANN for første Gang til Kjøbenhavn, dog kun paa et kort, foreløbigt Besøg, og udnævnes snart efter til *General-Commerce-Intendant*. I November s. A. kom han igen, og denne Gang, som det hedder i et samtidigt Brev, »med stor Pomp, med Gemal og Børn, gøres og meget af ham, saavel til Hove som andensteds, om sker for at beholde ham her, ved jeg ikke; men Millioner var vist bedre end Baronen eller Gehejmeraaden, maaske praler de første som det sidste«. Saa ilde blev der spaaet, men vel gik det.

Den 16. Oktober havde Schimmelmänn gennem TOPFF lejet af LOUISE VON PLESSEN det saakaldte Berckentinske Palais i den nye Staddel i Kjøbenhavn, »Friedrichstadt« (Amalienborg-Kvarteret), — det nuværende Koncertpalæ — med Gaard, Have, Stalde og Bagbygninger samt alle de deri værende Møbler og Husgeraad, alt for en aarlig Leje af 2000 Rdl. »i dansk Courant eller Banknoter«. Paa Kontrakten undertegnede Topff »for SCHIMMELMANN« og BERNSTORFF som Kammerherreinde Plessens Kurator. For første Gang staa disse tvende Navne, tilsammen hin Tids Danmarkshistorie, Side om Side.

Det Berckentinske Palais, som Schimmelman kort efter købte for 40,000 Rdl., var efter Datidens Fordringer luksuriøst udstyret, og hans Indflytning heri betegned ham straks som Manden af *la haute finance*. De højloftede og rummelige Værelser og Sale havde Parketgulve af Nødde- og Egetræ, haute-lice Tapeter og Søvlampetter paa Væggene. Gardiner, Møbelbetræk og Sengeforhæng var af grønt Damask, Sofaer, Kanapeer og Lænestole, Portrætrammer og Armstager vare forgyldte; der var Glaslysekroner, hvidlakerede Konsoller og Skabe, Marmorborde, Taffelure — et særlig kostbart, der hvilede paa en Elefant — grønne og hvide Kakkelovne, samt endelig »Skilderier«, Kobberstik og malede Portræter af kongelige Personer.

Det var fuldkomment i Stil hermed, at Schimmelmänn faa Maa- neder herefter, altsaa i Begyndelsen af 1762 købte Baroniet Lindensborg i Jylland af Moltke, og kort efter (16. April) blev han da ogsaa

udnævnt til Baron og Ridder (Storkors) af Dannebrog. I April 1762 besøgte han sit nykøbte Gods og begav sig derefter over Kjøbenhavn og Ahrensburg til Hamborg. Han var under alt dette — som hans Korrespondance udviser — allerede i fuld Gang med at finde Udveje i den Raadvildhed og Forvirring, som just paa den Tid begyndte at tage Fart i Finans- og Pengevæsenet og paa faa Maaneder — som vi have set — fik fuldkommen Overhaand. Han er ogsaa ganske klar paa den optrækkende politiske Fare, skriver til LÖSER paa Ahrensburg i Begyndelsen af Aaret, at han ikke maa lade sig mærke med noget, men Holsten vil næppe kunne undgaa meget snart at blive Skuepladsen for en Krig. Efter selv at have været rundt og forhandlet med de forskellige ledende Mænd, ved han straks og fuldtvel som snild og snarraadig Købmand, hvor galt det er fat, og hvor vanskeligt det vil blive at skaffe Hjælp og Orden.

Han havde kun hertil sit sunde Forretningsblik, var hverken Finansminister eller Statsmand, kun en nybagt Baron, en Parvenu. Men en Baron, hvis Baroni ikke laa i Maanen, en Mand, som netop kunde *købe* sig sit Baroni i en Tid, hvor alle manglede Penge, en Datidens Pengematador med stor Formue, fin og udbredt Kredit og Evne og Vilje til hensynsløst og resolut at bruge begge Dele, — ja, til at bruge alle Midler, naar det gjaldt.

Og det gjaldt! Den Opgave, hvis paatrængende Løsning laa for, var tvæfoldig: Staten skulde for enhver Pris have Penge til Krigsforberedelserne, og der skulde skaffes Orden, Rede og fast Bund i det danske Finans- og Pengevæsen. Det første kunde med Statens rystede Kredit kun gøres — uden Skrupler. Naar det kneb: endda kun ved en desperat Magtudfoldelse. Men man maatte herved af Hensyn til den anden Del af Opgaven samtidig passe vel paa, at ikke de indbyrdes saa forviklede Traade ved et saadant Skridt trak sig sammen i en uløselig Knude.

Det var Schimmelmanns Fortjeneste hastig og klart at gennemskue denne Sammenhæng. Hans første Bekymring var derfor saa vidt muligt at holde Kursen paa dansk Courant-Mønt (og altsaa paa Bankens Sedler) oppe i Hamborg, som man sandsynligvis vilde blive henvist til for at skaffe Staten den store Sum, Krigen kunde forudses snart at ville gøre nødvendig. Han fik derfor standset Bankens fortvivlede Mønt-Transaktioner, som jo foretoges uden Skønsomhed og følgelig kun kunde bidrage til at forværre Situationen. Selv overtog han i Stedet for Kursoperationerne. Yderligere fik han overtalt Finanserne til at give Banken Løfte om en snarlig og betydelig Pengehjælp. Til Gengæld maatte Banken lige i Begyndelsen af Aaret 1762

overlade ham — paa Finansernes Vegne — 400,000 Rdl. B. i Veksler paa Hamborg til en Kurs af 131. Dette var nødvendigt, fordi der, efter at man havde faaet Czar Peters Tronbestigelse at vide, maatte skaffes Penge øjeblikkelig. Derpaa gaar Turen til Hamborg, som ovenfor nævnt, for der at faa rejst et større Statslaan.

Og fra nu af og indtil Efteraaret 1763 melde Vanskelighederne sig til umiddelbar Løsning Slag i Slag. Schimmelmänn udfolder en rastløs Virksomhed, er snart hist, snart her, og behersker imidlertid de indbyrdes sig krydsende Forretninger gennem en stadig Korrespondance, især til sin Kasserer, Topff. Man kan ikke andet end beundre disse Brevskabers knappe og rappe Fynd. De enkelte Punkter nummereres med Tal i Marginen, og om hvert enkelt gives der i faa rammende Ord kort og klar Besked. »Jeg er tilfreds med Deres Kommission og giver i Guds Navn Ordre til at slutte 100,000 R fin.« »Tag Deres Forholdsregler med Hensyn til Vekselkursen, saa at den ikke drives overdrevent i Vejret.« »Lad straks Jøden Raphael komme til Dem og giv ham Ordre til at omveksle alle de Sølvpenge, han kan opdrive.« »Min Vilje er, at naar Kursen fra Hamborg er 130, saa køber De i Kjøbenhavn til 130.« Saaledes disponeres der paa smaa sammenfoldede Papirlapper kvikt og kort, uden ringeste Omsvøb eller overflødige Talemaader, over Hundredtusinder ad Gangen, ja over et helt Lands finansielle Skæbne. Just saa kort — og saa sikkert!

I Hamborg havde man mødt den danske Stats Laanebegæring med allehaande Udflugter. Ifølge en den 6. Juli 1759 sluttet Overenskomst mellem Danmark og Hamborg, var der bleven tilsagt Fristaden den danske Krones Beskyttelse. Dette var kommen den rige Handelsstad til god Nytte under Krigen, hvorunder den nemt kunde være bleven baade Franskmændenes og Preussernes Bytte. Det var derfor kun ganske naturligt, at den danske Regering nu til Gengæld ønskede nogen Bistand af den eneste Art, Hamborg kunde yde, nemlig Penge. Man vilde endda ikke have Subsidier, men kun et Laan paa 1—1½ Mill. Daler B. Vor Gesandt, Geheimeraad v. Johnn, fik Bemyndigelse til fra dette Laans Ydelse at love Handelsstaden de samme Friheder i Danmark, som var tilstaaet Hollænderne. Men samtidig fik han ogsaa at vide, at Sagen maatte og skulde føres igennem: »le succès de la négociation, que le roi confie à votre excellence est nécessaire au soutien de ses armes«. Hvis alt skulde vise sig forgæves, hedder det videre i Bernstorffs Instruktion, og hverken Fornuftgrunde eller Overtalelser gøre Indtryk, saa skulde han antage en alvorlig Tone og erklære, at den danske Konge heri kun kunde se et Bevis paa Hamborgs Forudindtagethed for Rigets Fjender. »Deres Excellence kan skærpe eller

formilde Tonen, efter som De nu selv synes det bedst, men jeg er nødt til at sige Dem, at det er nødvendigt, at det lykkes.«

Men det lykkedes alligevel ikke for Johnn, Hamburgerne vendte blot det døve Øre til. Da Schimmelmänn i Forsommeren kommer dertil og som Johnns Tilforordnede tager Forhandlingerne op, ser han da ogsaa straks, at der maa kraftigere »Overtalelser« til. I Midten af Juni fik derfor St. Germain af Regeringen i Kjøbenhavn Ordre til at lade en Afdeling af sine Tropper rykke ind paa Hamborgs Territorium og besætte Vierlandene og Bergedorf. Med et optrækkende Bombardement som sidste Trumf fik Schimmelmänn da endelig Sagen i Orden, og den 30. Juni undertegnedes Laanetraktaten, der lød paa 1 Mill. Daler B., hvoraf 300,000 skulde betales straks, Resten snart efter. — Omtrent samtidig (Reskripter af $21/6$ og $2/7$) blev der udskrevet af Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst et Tvangslaan paa 1 Mill. Rdl. C., og af Stæderne i Hertugdømmerne 700,000 Rdl. C. (hvoraf Altona alene 300,000).

Den danske Hær overskred derpaa den 9. Juli Mecklerborgs Grænse og satte sig i Forsvarsstilling overfor Russerne, hvilken Grænseoverskridelse fra Czar Peters Side forud var bleven betegnet som en Krigserklæring. Men allerede den 17. kunde de danske Spejdere melde, at Russerne trak sig tilbage, og inden Maanedens Slutning kom Efterretningen til Kjøbenhavn om Peter III's Afsættelse og Død. Og dermed var Faren forbi og Krigen endt, før den begyndte.

Derimod ikke de finansielle Vanskeligheder for den danske Krone og Stat. Danmark var frelst fra politisk Ruin: det stod tilbage at frelse det fra finansiell Ruin. Tvefold nødvendigt var det nu at bringe det rystede Pengevæsen og de ødelagte Finanser paa Fode. Vor Handlemaade overfor Hamborg — Tvangslaanet — havde i saa Henseende ikke gjort Sagen bedre: det ligger nu en Gang i Tillidens Natur, at den ikke lader sig tvinge eller tage med Vold. Efter den stærke Anspænding af alle Evner, som Krigsfaren havde fremkaldt, sank man i den øverste Finansstyrelse tilbage i en Tilstand af Slaphed og Selvpogivelse. Man var indtil det pinligste træt og led ved det hele, den grænseløse Uorden og Raadvildhed fristede for stærkt til at opgive Ævret. I Rentekamrets Regnskaber var der saaledes 3 Mill. Rdl.s Gæld, som man slet ikke vidste Besked med eller kunde gøre Rede for. 3 Millioner, der var gaaet gennem Finansministerens Fingre, men som de ikke kunde hitte mere hverken i Bøger eller Bilag! »Uapproberede Udgifter«, Udgifter paa »forventet« Bevilling var samtidig løbet op til $8\frac{1}{2}$ Mill. Rdl.! Og i alt dette skulde nu Schimmelmänn rode op og have sin Næse, gaa det hele efter med smaalig Nøjagtighed for at faa Orden og Oversigt paa

det altsammen. Som om det virkelig var al den Vidtløftighed værd at lønne »Betientere og Contoirer« for at gøre Kongen »den store Nytte at finde i en Kvartalsberegning Urigtighed for en 96vende Del Skilling!« Nej, saa hellere lade Ahlefeldt klatte de 3 Millioner bort i Krigens Nød! Intet Under, at Schimmelmänn blev forhadet.

Saaledes sad man her hjemme i Sommeren 1762 i Uføre lige til Halsen. Skulde Stat og Land, Finans- og Pengevæsen op deraf, saa maatte der begyndes med at frelse Banken. Der maatte begyndes ved en Ende, og den rette Ende at begynde ved var just Banken — det var dette, Schimmelmänn saa med sit Købmandsblik. Og dernæst maatte man konsolidere og samtidig udvide Statsgælden, saa at Staten endelig en Gang fik Ligevægt mellem Udgifter og Indtægter og Finansstyrelsen Fred for den Dag i Morgen. Eet stort, samlet, billigt Laan med rimelige Afbetalingsvilkaar i Stedet for Aager- og Klatgæld!

Disse to Ting greb ind i hinanden: Bankens Brugbarhed — Statsgældens Tilstrækkelighed og Billighed. I deres tætte Forening blev de Schimmelmännns Livsmaal. Alt andet var ham i Sammenligning hermed ligegyldigt; han følte sig kun som Forretningsmand, men hvad han kunde udrette som saadan, vilde han ogsaa have gennemført. Paa dette ene Maal satte han al sin Kløgt, al sin Ære, sit Købmandsnille, sit Mod, sine Manddomsbaar, hele sit Liv.

Det gjaldt altsaa først og fremmest om at frelse Banken. I alt Pengevæsen maa der fremfor alt sørges for: fast Bund under Fødderne. Staten havde svækket Tilliden til Banken, og netop paa et Tidspunkt, hvor Staten vitterlig for alle ved et Magtsprog havde baseret Landets Pengevæsen paa Bankens Sedler, maatte denne Tillid for enhver Pris genoprettes, ganske bortset fra, om Staten selv som Stat sad nok saa haardt i det. Om Staten vidste man dog i det kommercielle Europa, at den altid havde pekuniære Hjælpemidler som Kronens Ejendomme og Undersaatternes Skattepligt at ty til. Men den *Bank*, hvis Sedler nu en Gang var Landets Mønt, dets Betalingsmiddel og Værdimaaler, var derimod kun et rent købmandsmæssigt Institut. Den maatte kunne gøre og lade, handle og indrette sig, efter hvad der var kommercielt forsvarligt, men maatte til Gengæld ogsaa kun kunne vente sig bedømt og nyde Tillid efter almindelig *forretningsmæssig* Maalestok og Begreb.

Det var i nøjeste Overensstemmelse hermed, at Schimmelmänn, som vi have set, i Begyndelsen af Aaret (1762) havde faaet fravristet Finansministeren, Ahlefeldt, et Tilsagn til Banken om Hjælp fra Finanserne. Men ude af Øje ude af Sind, og da Schimmelmänn var vel uden for Kjøbenhavns Porte og snart vidstes at være vel forvaret i

Hamborg, hvorimod der under det hele Krigsaastyr var Folk nok nærværende til at løbe Finansministeren paa Dørene med Regningskrav og nødvendige Pengebegæring, saa fik Banken Lov til ej alene at skøtte sig selv, men ogsaa at skyde en hvid Pind efter Betalingen af sit sidste rent »foreløbige« Laan paa de 400,000 Rdl. B. Ikke, at Schimmelmänn iøvrigt var glemt! thi med hver Post plagede Ahlefeldt ham om flere Penge i »Forskud« af hans private Lomme. Den 20. August skriver Schimmelmänn til Topff, at han nu har henvend 1 Mill. $\frac{1}{2}$ B. at fordrø og ikke ved længer, hvor han skal begynde eller ende, da Ahlefeldt stadig skriver om Penge.

Banken var under alt dette kommen i en dødelig Forlegenhed. Dens Seddelomløb var naaet op til 5,324,000 Rdl., hvoraf der var Dækning i Mønt for noget over — de 24,000. Den maatte derfor i Eftersommeren søge Tilladelse til at indskrænke sine Udbetalinger af rede Penge til et rent Minimum. Ved Fdg. af 4. September 1762 tilloodes det Banken — under Hensyn til den tiltagende »Udførsel af indenlandske Mønter« — at udstede Een-Rigsdaler-Sedler og ombytte Ti-Rigsdaler- og større Sedler med enkelte Rigsdaler-Sedler og til hver Person ikke mere end 1 Rigsdaler i »klingende Mønt«. Forvirringen og Hjælpeløsheden syntes hermed at have naaet sit Toppunkt. Men nu kommer Schimmelmänn tilbage.

Hastigst muligt, allerede i Oktober, skaffer han Banken aabnet en Veksel-Kredit paa $1\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. B. hos 9 større Handelshuse, deriblandt hans eget, i Hamborg. Det blev indrettet saaledes, at Banken mod at betale i Renter, Provision og Courtage $7\frac{3}{5}$ pCt. p. a. kunde trække og lade trække 2 Maaneders Veksler, der saa paa Forfaldsdagen skulde dækkes hos det ene Handelshus med Veksler paa det andet, dog at denne Veksel-Cirkulation skulde være endt og det hele Beløb tilbagebetalt inden December 1764. Banken lod efterhaanden disse Veksler sælge paa Børsen imod Sedler, hvoraf en Del tilintetgjordes. Ikke alene undgik man saaledes at faa sat nye Sedler i Omløb, men fik desuden Handelsverdenen forsynet med Veksler som Betalingsmiddel paa Gæld i Udlandet, hvorved Udsendelse af Courant-Mønt i samme Omfang blev unødvendig, og samtidig formindskedes Seddelomløbet med henimod 1 Mill. Rdl.

Men Schimmelmänn lod det ikke blive herved. For paa den kraftigst og tydeligst mulige Maade at hævde Bankens Kredit overfor Udlandet fik han sat igennem, at Kongen i Begyndelsen af 1763 afgav en klar og ren Erklæring om Statens Solidaritet med Banken. Ved Resolution af 27. Januar udtaltes det, at Banken paa Grund af de Tjenester, den havde gjort Staten, fremtidig vilde blive forsynet af

Statskassen med de nødvendige Penge, ligesom ogsaa Staten vilde bære Omkostningerne ved disses Erhvervelse. Dette var jo for saa vidt godt nok, ja meget mere end Bankens forskellige Kreditorer fornuftigvis kunde vente. Men hvorledes gik det nu da Staten selv?

Sandt at sige var dens finansielle Tilstand i Efteraaret 1762, da Schimmelmann kom tilbage fra Hamborg, saa fuldkomment penge- og hjælpeløs, at en slig højtidelig Forsikring fra Statens Side som den nysnævnte kunde synes lige saa komisk, som naar Thjalve og Røskvas Fader tilbød Thor i Erstatning for hans Bukke alt, hvad han ejede og havde — han havde nemlig intet, tilføjer Sagaen. Saa længe Hæren stod under Vaaben og Flaaden laa under Sejl, gik Pengene lige saa hurtig, som de kom — hvis de da overhovedet kom og ikke blev paa Papiret. Men Schimmelmann forstod ikke alene den vanskelige Kunst at negotiere et Laan, den Gang uendelig vanskeligere end nu om Dage, saaledes som Bernstorff noksom havde faaet det at føle i Aarene 1759—60. Schimmelmann var, for at bruge et moderne Udtryk fra vor egen hjemlige Sfære: ej alene en habil Bankier, men ogsaa en overlegen Finansmand. Han saa øjeblikkelig, at Staten maatte og skulde have nye Indtægtskilder. Der frembød sig tre: nye Skatter, Domænesalg og Statslaan. Schimmelmann tog alle tre, den ene efter den anden. Den sidstnævnte Udvej var alene nødvendig for at faa consolideret og billiggjort den allerede forudgaaende Statsgæld; men derfor blev nye Indtægtskilder, som bragte Penge én Gang for alle uden tilsvarende Forpligtelser ej alene lige saa, men langt mere uundgaaelige.

Der hjalp altsaa ingen Kær-Mo'er, den gode Konge maatte bekvemme sig til i Hui og Hast at skrive en ny stor Skat ud. Det skete den 23. September 1762, og Opkrævningen begyndte straks samme Efteraar. Selve Skatten udmærkede sig ved en brutal Simpeltid og Ligeform: det var en Kopskat af 8 Skilling maanedlig for hver Person over 12 Aar, saaledes at Husbonden skulde svare for Kone, Børn og Tyende. Den var beregnet til at indbringe ca. 1,1 Mill. Rdl.

Alle finansvidenskabelige Theoretikere ville sikkert kunne samles i en fuldttonende og enstemmig Fordømmelse af en slig Skat. En fint gradueret progressiv Formue- og Indkomstskat efter moderne Mønster vilde jo unægtelig ogsaa have taget sig bedre ud og i skønnere Grad have tilfredsstillet Theorien. Men Tiden var ikke inde til, ej heller havde der været Tid til at regne Retfærdigheden matematisk ud og maale Velstanden med theoretiske Thermometre. Schimmelmanns Storhed havde sin faste og snevre Begrænsning. Han vilde have Penge ind i en Fart og fik hertil valgt det Middel, der førte hastigst og lettest til Maalet. Formue- og Indtægtsforholdene vare jo dog for jævnt ens-

artede, til at det kunde betale sig at gøre Forskel. I en Tidsalder fuld af Snørkler, Omsvøb, højtidelig og kunstig Omstændelighed og forloren Pathos skærer hans nøgterne *bonsens* tværs igennem og tvinger frem en Skatteforordning med 2 til 3 klare, bestemte, utvetydige Regler, hvis Gennemførelse intetsonhelst Apparat krævede. Han valgte den lige Linie som den korteste Vej.

Naturligvis hævdede der sig et Skrig af Forbitrelse i det ganske Land over saaledes alle at blive skaarne over én Kam. Naturligvis brød Schimmelmänn sig fejl derom, efter at han i Begyndelsen af 1763 forgæves havde spurgt Landets Amtmænd, om de vidste andre Udveje til at skaffe Kongen den samme Indtægt. Til Trods for ligefremme Uroligheder i Norge og paa Bornholm blev Skatten med faa Ændringer foreløbig staaende og kom ogsaa ind.

Hensigten med denne Skat var at skaffe Midler til at bestride Renter af og Udgifter ved Statsgælden og derved styrke Statens Kredit. Som alt sagt, saa Schimmelmänn netop heri sin Mission. Han fik derfor kort efter Ekstraskattens Paalæg, nemlig 2. December 1762, oprettet en særegen Over-Skatte-Direktion, hvori foruden han selv Greverne A. G. Moltke og C. F. Moltke, Gehejmerraad Holger Scheel og den Deputerede for Finanserne, H. v. Ahlefeldt, fik Sæde. Under dennes Styrelse henlagdes Statsgælden og henvistes Ekstraskattens Beløb. Den 29. December oprettedes desuden herunder tvende Skattekontorer, et i Kjøbenhavn og et i Hamborg, begge sorterende direkte under Schimmelmänn. I denne sin nye Egenskab som *Ober-Directeur* havde Schimmelmänn, inden Aaret 1762 gik til Ende, den samlede Statsgæld endelig opgjort — den beløb sig da til 19,3 Mill. Rdl. Ved Hjælp af, hvad Ekstraskatten det første Aar indbragte (838,000 Rdl.), fik Schimmelmänn udbetalt en Række Smaalaan under 500 Rdl. paa ialt 68,000 Rdl. og konverteret 1½ Mill. Rdl. kongerigske Laan fra 5 til 4 pCt. med Udbetaling af 411,000 Rdl. (ialt blev inden 1/1 1766 konverteret: 3,7 Mill. Rdl.).

I 1763 taarnede Vanskelighederne sig op paany. Som nys nævnt, havde Staten i Januar Maaned tilsagt Banken sin Støtte, men det viste sig straks efter, at den selv trængte til øjeblikkelig Hjælp for at dække da forfalden Gæld til Hamborgerhuse for anskaffede Krigsfornödenheder, saaledes bl. a. 100,000 Rdl. til Agent Hiss. I al Hemmelighed ønskede man derfor endog gerne at laane hos Banken. Altsaa maatte denne have Midler udefra. Atter maatte da Schimmelmänn træde til og faa et større Laan til Banken bragt i Stand hos Bankierhuset *Boas* i Haag til 5 pCt. Rente og 1⅜ pCt. Provision. Laanet var paa 3 Mill. Gylden (ca. 1,5 Mill. Rdl. C.), og aabnedes i April 1763. Af dette Beløb fik saa Statskassen 800,000 fl. til Laans i Sedler, dog vel at mærke

ikke nyudstedte, men Sedler, der indkom i Betaling for paa Børsen solgte Gyldenveksler, som Banken i Kraft af det lige nævnte Laan trak paa Holland igennem Boas. Dette fremgaar af Schimmelmans Korrespondance, som netop omhandler Salg af tilsammen 800,000 fl. hollandsk Courant i Maanederne Maj—Juli 1763 paa Kjøbenhavns Børs.

Hermed skulde man have troet den hellige Grav eller da i hvert Fald Banken vel forvaret; men man skulde endnu en Gang, i selve Havnen, være Forliset nær. I August 1763, altsaa inden Pengene af det nye Laan rigtig var begyndt at komme Banken til Gode, udbrød der en almindelig Handelskrise, som for Danmarks Vedkommende paa en farlig Maade faldt sammen med Misvækst og Kvægsyge. Syvaarskrigens Ophør medførte en mægtig Forstyrrelse i Omsætningsforholdene — som næsten altid en større Krigs Afslutning. Den stærkt stimulerede Efterspørgsel efter visse Vareartikler med følgende Prisstigning, den almindelige Trang til Livsfornødenheder og rede Penge i de krigsførende Stater, mangen kunstig skabt Lejlighed til Særfortjeneste af forskellig Art — alt dette hører forholdsvis pludseligt op. Soldaterne vende tilbage fra Fanerne, Tusinder af ledige Hænder tage atter fat paa Dagens Dont, Produktionen stiger, Priserne synke, medens ophobede Varelagre ligge usolgte hen. I Stedet for straks at give tabt og indrette sig paa formindsket Afsætning og lavere Prisniveau gaar Spekulationen over til Svindel. En skønne Dag falder saa et større Handelshus over sine egne Ben, trækker flere med sig i sit Fald — og vi har Krisen.

Nu havde Kjøbenhavnnerbanken jo lige netop, som vi nys saa, i Oktober 1762 indladt sig paa en Vekselcirkulation med 9 Hamborgerhuse. Flere af disse blev ramt af Krisen, just som Bankdirektør Jost Fabritius paa Bankens Vegne havde trukket paa dem. Nu gaar det, som bekendt, kun altfor let slige Vekselryttere som Perler paa en Snor: brister Traaden blot eet Sted, saa drysser de af den ene efter den anden. Selvfølgelig blev Bestyrtelsen stor. Og atter maatte naturligvis Schimmelmans klare Skærene. Han skaffede 700,000 Rdl. B. til Laans i Hamborg paa et Aar imod Kongens Garanti og Bankosedler i Depot. Sine egne 300,000 lod han desuden blive staaende og hjalp endelig ogsaa Aaret efter med Afviklingen af denne nye Gæld. Seddelkursen faldt under alt dette til 131 à 133, enkelte Postdage stod den endog i 139.

Saaledes var vel atter Banken foreløbig reddet, men samtidig var jo dens Udenlandsgæld betydelig forøget, og flere af de nævnte Laan kun stiftede paa kort Tid. For at faa Midler til denne Gælds Tilbagebetaling maatte der nu gøres Alvor af at lade Staten træde til: Kronen maatte med andre Ord skaffe *et større Afdrag paa Bankens Tilgodehavende*. Opgaven var altsaa stedse endnu den samme: der maatte

sørges for, at Staten uafhængig af Banken fik nye Midler til Raadighed. Schimmelmann greb derfor til det andet af de ovenfor nævnte Hjælpe-midler: Bortsalg af Domænerne.

Sagen maa have været sat i Bevægelse i selve Kriseaaret, 1763, thi allerede den 30. Januar 1764 afgiver Conseilet Erklæring over Planen. De høje Herrer trykkede sig saare ved at gaa ind paa det foreslaede Salg af samtlige Krongodser udenfor Nordsjælland og Møen. Der var endnu saa megen Rest af middelalderlige Forestillinger i deres Hjerner, at de fandt det stridende imod Følelse og Fornuft, naar Kongen ikke længer skulde være Landets største Jordegods-Herre. Men Schimmelmanns Argumenter synes aabenbart at have haft hele den jernhaarde Nødvendigheds brutale Styrke. Man forstod, at Bankens Opretholdelse var »unzertrennlich verknüpft« med Landets Vel, og at den retmæssig ikke burde bøde for, hvad den »kun af pligtmæssig Iver for den Kongelige Majestæt« havde ladet sig drage med til.

Salget begyndte straks samme Aar (1764) i Fyen, hvor næsten hele Kronens Gods (5798 Tdr. Hartkorn) solgtes for ca. 1,1 Mill. Rdl. Halvdelen af Købesummen blev staaende som 1. Prioritet, og Renten heraf (4 pCt.) var 4000 Rdl. mere end hele Godsets tidligere Indtægt. Et lignende gunstigt, om dog ikke saa gunstigt Resultat gav Domæne-salget i de øvrige Landsdele, og det blev saaledes i det hele en forholdsvis heldig Finansoperation.

Paa samme Tid solgtes Statens Plantager paa de vestindiske Øer og det dermed sammenhørende Sukkerraffinaderi i Kjøbenhavn særskilt. Da Kongen i sin Tid havde udløst det vestindiske Kompagni, blev som Aktiver overlagne 2 Plantager paa St. Croix, 1 paa St. Thomas og 1 paa St. Jan, endvidere Raffinaderiet i Kjøbenhavn med samtlige Effekter, deriblandt dets Tilgodehavender paa Kompagniet for ydede Forskud. Dette sidste forsøgte Staten igen at blive af med i 1754, da det blev tilbudt Holmstedt & Wever for 198,000 Rdl. Firmaet afslog imidlertid klogelig Tilbudet. I 1763 blev det vurderet saaledes:

Raffinaderiet (Bygningerne)	83,630 Rdl.
Inventarium	21,382 »
Lager af Sukker og Sirup.	144,000 »

	ialt 249,012 Rdl.

Samtidig blev de nævnte Plantager tilligemed forskellige Jordtilliggender anslaaet til en Værdi af c. 200,000 Rdl. I Aaret 1762 havde man tilbudt Joost von Hemert Ejendom og Raffinaderi til 400,000 Rdl., altsaa henimod 50,000 Rdl. mindre end den anslaaede Salgsværdi, men Hemert

havde betakket sig; Nettofortjenesten af Raffinaderiet var ogsaa da sunket til 1323 Rdl. I 1764 lod Schimmelmänn atter Raffinaderiet vurdere. Han kom derved til det Resultat, at Bygningerne kun kunde sættes til højest 50,000 Rdl., da den ovenfor nævnte Sum 83,630 Rdl. kun var bleven ansat saa højt, fordi Raffineringsmonopolet fra gammel Tid af regnedes med ved Værdiopgørelsen; men nu var der ikke mindre end 9 andre Raffinaderier i Kjøbenhavn. Dernæst kunde Sukkerlageret paa Grundlag af de i 1764 gældende Priser ikke kalkuleres til mere end 130,000 Rdl., saa at hele Raffinaderiet kun kunde anslaaes til ca. 200,000 Rdl., altsaa omtrent den samme Sum, det i 1754 var tilbudt Holmstedt og Wever for. Schimmelmänn tilbød da Regeringen denne Sum for Raffinaderiet og 200,000 Rdl. for Plantagerne, skønt Indtægten af disse kun beløb sig til 11,000 Rdl. Staten slog til, da Driften havde været saare vanskelig, og der ingensomhelst Udsigt var til Salg paa bedre Vilkaar. Da det siden viste sig, at Schimmelmänn ved at sætte hele sin Købmandsdygtighed og en betydelig Kapital ind paa denne Forretning tjente store Penge under gode Konjunkturer, kastede Misundelsen sig over ham og lod hele denne Sag faa Skindet af, at Schimmelmänn lumskelig havde benyttet sig af Statens mislige Stilling til for Røverkøb at faa melet sin egen Kage. Det virkelige Forhold er dette, at man paa det daværende Tidspunkt maatte være glad til ved at finde en Køber, og at Schimmelmänn redelig og samvittighedsfuldt betalte fuldt ud, hvad ærlige og kyndige Mænd ansaa hin Forretning for at være værd under Hensyn til Tidernes og Driftens Vanskelighed og Risiko. Men der vil nu en Gang til alle Tider gives Folk, som finde det formasteligt og forbrydersk at tjene Penge ved den Dygtighed og Dristighed, de selv fattes.

Da Købesummerne for Domænesalgene selvfølgelig kun kunde indkomme efterhaanden, og da der desuden heller ikke ved saadant Salg kunde skaffes Penge nok, gik Schimmelmänn i Slutningen af 1764 i Gang med at negociere et stort Statslaan. Planen hertil havde han først haft fremme i Foraaret 1763 og allerede den Gang erhvervet sig den fornødne Bemyndigelse. Han havde lige aabnet Underhandlinger med Bankierhuset George Clifford en Zoonen i Amsterdam om Udbydelsen af et saadant Laan i Holland og Flandern, da Handelskrisen just brød ud og snart bragte alle Folk til foreløbigt at tænke paa alt andet. Inden Udgangen af 1764 blev imidlertid Sagen bragt definitivt i Orden. Den kgl. Resolution paa Laanets Optagelse faldt 26. Novbr. 1764, og i Begyndelsen af 1765 besluttedes det at udvide det ud over den oprindelig tænkte Begrænsning. Det blev et for Datidens Forhold

meget stort Statslaan, nemlig paa 7,4 Mill. Gylden (omtrent 3,4 Mill. Rdl. C.), siden udvidet til 10 Mill.

Man erindre nu til Vurderingen heraf, hvor vanskeligt det havde været for den danske Finansstyrelse at skaffe sig tilstrækkelige Laan paa rimelige Vilkaar faa Aar før Schimmelmänn — og det altsaa i Tider, hvor der var Fred og ingen Fare, ej at tale om en pengeskabende Bank i Stedet for almindelig Udsigt til Bankerot. Man erindre Hiss's Laan i 1758, hvoraf der kun kom Halvdelen ind, Bernstorffs Tiggergang til Holland i 1759, det mislykkede Livrenteselskab, Laanet i Genua gennem Kjøbenhavns Kommune, som kun indbragte sølle 180,700 Rdl., og det surt erhvervede Tvangsmaal hos Indlandets Stæder, alt til Aagerrenter og ublu Provision. Og saa jævnfør hermed, hvorledes Schimmelmänn lige under og efter Krigen og Krisen skaffede Million paa Million, saaledes fra Holland alene 10,4 Mill.

Ved Optagelsen af det sidstnævnte Laan dukker for første Gang op i vor Historie en Skikkelse, som i hele den saakaldte glimrende Handelsperiode stedse skulde agere i første Plan samlende Ind- og Udlandets Opmærksomhed om sit høje og vovelige Spil. Det er FRÉDÉRIC DE CONINCK. I Sommeren 1763 søgte de Coninck fra Amsterdam til Kjøbenhavn i en Alder af 23 Aar. Han vilde bort til det fjerne Asien for der muligvis at glemme en skuffet Kærlighed, og da der i hans Faders Hus fra gammel Tid var Nag til det ostindiske Kompagni i Holland, vilde han forsøge at naa sit Maal gennem det asiatiske Kompagni i Danmark. Men Skæbnen magede det anderledes. I For sommeren 1763 var den unge Fabritius af det bekendte store Firma Fabritius & Wever optaget af paa Bankens og Schimmelmännns Vegne at ordne det Boas'ske og indlede det Clifford'ske Laan i Holland, og da han i August, formentlig paa Grund af Krisen, vendte tilbage til Kjøbenhavn, kom han til at slaa Følge med de Coninck. Slig en Rejse pr. Sejlskib og Diligence varede i hine langsommelige og besværlige Tider grumme længe, og for to unge livlige Mænd, som havde Hovedet fuldt af den samme Lyst til at blive Storkøbmand, var der saaledes rig Lejlighed til at udveksle Tanker og Anskuelser og — forelske sig i hinanden.

Der er en intellektuel Forelskelse Mand og Mand imellem just i de unge Aar, da Trangen til Forelskelse overhovedet er saa levende og vaagen, som paa sin Vis er dybere og finere og mere ridderlig i sin Troskab end den meste Kærlighed til Kvinder — kanske fordi den tændes ved en Gnist af Begejstring for noget, der ligger over den Enkelte selv. Den beror paa en Sympatiens Forstaaelse, der umiddelbart griber det egenartede og ejendommelige ved en mandlig Personlig-

heds Intelligens. Netop det Sære, det paradoksalt Dristige, maaske saaledes som i nærværende Tilfælde yderligere skærpet ved Misforholdet mellem Planer og øjeblikkelig Formaaen, det fuldstændig Fremmedartede, som dog synes En at være Ens egne Tanker i en pludselig Flammes Klarhed og Glød — alt dette nyder det unge modtagelige Gemyt som en kostelig Vin med en sjælden Duft og berusende Smag. Hoved ved at vurdere Hoved som Hjerte Hjerte. Tankens Klarhed er Dagskær for den Unges Daadslust. Og som i al Forelskelse bliver Fejl og Skævheder kun den Skygge, der gør dette Lys endnu mere skarpt og blændende. Derfor faar den Følelsens Opblussen og Glød, som tankeskabt Beundring formaar at tænde, det unge Sinds Haardhed saa let til at smelte, at højmodigt Venskab smedes hastig af det varme Jern.

Saaledes gik det just Frédéric de Coninck og den unge Fabritius. I Rejsedøgnetes lange Timer blev den sidstes Sind svanger med den Beslutning at faa fast knyttet til sig og sit Hus hin jævnaldrende Rejsekammerat, som sandsynligvis allerede da har besiddet sit senere Livs Storstilethed i Planer og Syn. Da de skiltes ad ved Ankomsten her til Staden, gik de vel foreløbig hver sin Vej. De Coninck søgte efter sin Bestemmelse om Ansættelse i det asiatiske Compagnis Tjeneste for med »Prins Frederik« at gaa til Canton. Men da han den 22. Oktober opnaaede Ansættelsen, kom Fabritius's Beslutning endelig lyslevende til Verden i Form af et Tilbud til den unge Mand om at indtræde som Associé i Firmaet Fabritius & Wever. Lokket heraf lod de Coninck Kinaposten fare — for kort derefter at faa at vide, at Firmaets egentlige Indehaver, Fabritius myndige Moder, først Enke efter hans Fader Agent Fabritius, senere Enke efter Kompagnonen, Etatsraad Wever, foretrak at se Sønnens Ven i en mere underordnet Stilling. De Coninck afslog det ærgerlig, og da han nu en Gang var her, etablerede han sig selv.

Og saa var det, at han i Slutningen af 1764, samtidig med at Schimmelmann genoptager Forhandlingerne med Clifford om det store hollandske Laan, tilbyder Grev A. G. Moltke at skaffe Regeringen 1 Million. Han havde velstaaende Slægt og rige Forbindelser i Holland, og ved disses Hjælp, regnede han ud, kunde han nok faa gjort Regeringen denne Tjeneste. Han opnaaede igennem Moltke at faa kongelig Fuldmagt til at negociere et Laan, og rejste med denne i Begyndelsen af 1765. Dog slikt skulde Schimmelmann selvfølgelig have sig meget frabedt. Det er i det hele taget betegnende for, hvor konfus man paa højere Steder var i Pengesager under Frederik V's Regering, at noget saadant kunde foregaa bag Schimmelmanns Ryg. Men da han fik det at vide, lod han ogsaa straks Fuldmagterne kalde

tilbage. Moltke synes nu at have blandet sig i Sagen, og denne blev derefter, saa vidt man kan skønne, ordnet saaledes, at de Coninck fik en Slags Underagentur for Clifford & Sønner. Saa meget er i hvert Fald vist, at han ved den Energi, hvormed han virkede for Afsætningen af de danske Statsobligationer i Brabant, og den Snildhed, hvormed han vidste at benytte gamle Slægtskabsforbindelser til dette Formaal, fuldstændig vandt Schimmelmans Tilgivelse og Paaskønnelse. Denne var nu en Gang ikke smaalig anlagt og havde desuden mere end Brug nok for handelsdygtig Medhjælp, hvorsomhelst den saa end kunde findes. Her hjemme var det i hvert Fald altid en sjælden Fugl, vanskelig at fange.

I September 1765 indgik de sidste Rater af det Clifford'ske Laan, som hermed var indgaaet fuldt og til Pari imod en for Datiden saa lav Provision som $1\frac{1}{4}$ pCt. — I Løbet af Aaret betalte Staten derpaa Banken Halvdelen af sin Gæld til denne, ca. 4 Mill. Rdl. Dette skete dels kontant, dels saaledes at Staten overtog en Sum af 2,6 Mill. fl. af Bankens ovenfor omtalte Laan hos Boas (paa 3 Mill. fl.), hvilket Beløb derefter blev afskrevet til en Kurs af 124 paa Finansernes Gæld til Banken. Saaledes havde da denne faaet det store Afdrag, der var nødvendigt, for at den kunde afvikle den mest trykkende Del af sin udenlandske Gæld, nedbringe sin Seddelmængde og derved endelig atter faa fast Bund under Fødderne.

Som en Følge af disse store Kapitalers Optagelse i Udlandet — hvortil kom, at de franske Subsidier, som i Aarene 1759—64 paa Trods af Traktaterne kun var indkomne sparsomt, ifølge en i Compiègne d. 9. Juli 1764 afsluttet Overenskomst atter begyndte at indflyde regelmæssigt fra Begyndelsen af 1765 — kunde Landet inddrage et betydeligt Overskud af Tilgodehavender fra Udlandet, og dette blev da her efterhaanden omsat i Sedler, Veksler og Courantmønt. Omendskønt Bankens Seddelmængde samtidig blev indskrænket med et Par Millioner Rdl., og Landets Omsætningsmidler saaledes formindskedes med dette Beløb, indtraadte der derfor alligevel en overvældende Pengerigelighed. Tidligere var man, som vi have hørt, bleven ved at mønte og mønte, men Pengene vare forsvundne og gaaede ud af Landet, lige saa hurtigt som de vare satte i Omløb. Nu, da Handelsbalancen ved de nye store Tilgodehavender, som de nysnævnte Forhold skabte Danmark i Udlandet, fik en vældig og brat Vending til vor Fordel, begyndte Courantmønt atter at strømme tilbage, og paa den Bankplads, hvor Danmarks finansielle Forhold til Udlandet hovedsagelig reguleredes og afvikledes, nemlig HAMBORG, opstod der pludselig paa Børsen en sand Overflod af dansk Mønt og Seddelpenge.

Vort Forhold til Hamborg var i hine Tider højst ejendommeligt. Denne anselige Handelsstad var saa at sige paa alle Sider omsluttet af danske Staters Territorium og stod i det livligste Handelssamkvem med Danmark, navnlig som naturligt var med Hertugdømmerne. Hertil kom, at den danske Møntfod lige siden 1695 havde været i Overensstemmelse med den hamborgske. Dansk Courantmønt gik derfor i Hamborg Mand og Mand imellem jævnsides med Stadens egen Mønt i Handel og Vandel, og de gensidige Betalinger mellem Danmark og Hamborg kunde saaledes baade ske i Veksler og i dansk Mønt. Hamborger-Kursen paa dansk Valuta og paa danske Veksler kom saaledes til at øve en stadig Indflydelse paa hinanden.

Da nu i Oktober 1757 de danske Banksedler blev erklærede uindløselige og gik fuldstændig over til at blive Papirpenge, kom ogsaa de til at cirkulere i Hamborg. Som det vil erindres, var Prisen paa Sølv og god Sølv mønt paa Grund af særlige Forhold steget i Løbet af 1757, og da man i Hamborg ikke kunde disponere over sine i Stadens Bank indestaaende Specier (se Side 36), blev der et stort Begær efter dansk Courantmønt. Skønt dennes Metalpari efter dens Lødhed var $122\frac{1}{2}$ imod 100 Rigsdaler Hamborger Species, steg Kursen efterhaanden til 107 imod Hamborger Banco. Dette havde til Følge, at de Hamborger-Købmænd dels lagde Beslag paa al den danske Sølv mønt, der allerede var i Omløb dernede, dels i stort Omfang inddrog deres Vekslerkrav paa Danmark i rede Penge, dels endelig lokkede store Mængder fra Danmark did ved en Opgæld, der blev større og større, efterhaanden som Møntens Sølvværdi steg. Banken i Kjøbenhavn saa under disse Forhold sin Møntbeholdning svinde mer og mer ind — allerede i Oktober 1756 havde den klaget sin Nød og sin Forlegenhed for rede Penge hos Hiss i Hamborg. Regeringen, der just var i stor finansiel Trang, følte ikke mindre Betænkelighed ved at se Landets Mønt vandre bort, og under Indtrykket heraf bestemte man sig altsaa til at suspendere Banksedlernes Indløselighed. Landet fyldtes hastig med de nye Papirpenge, hvis Mængde stadig forøgedes, og snart var de ogsaa gængs i Hamborg.

Det gode Begær efter dansk Skibsrum og danske Varer i Syvaarskrigens første Aar skabte imidlertid Danmark et Overskud af Tilgodehavender paa Hamborg og det øvrige Udland ud over, hvad der lod sig dække ved disses Vekslerkrav paa os, og saa længe man derfor i Hamborg kunde bruge vore Banksedler som Betalingsmiddel overfor Danmark og derfor faa fuld Vareværdi, saa længe gik Sedler ligesom Sølv. I Aaret 1758 og første Halvaar 1759 var Seddelkursen — som selve Mønt-Kursen — 107 à 108, og fra August 1759 til April 1760

stod den endnu i 114 og dalede i den nærmest følgende Tid ned til Pari (122¹/₂).

Men nu indtræder Vendingen. Som [det er udtrykt i en senere Fremstilling af disse Forhold — givet af Schimmelmans Søn, den senere Finansminister ERNST SCHIMMELMANN — saa kunde Bank-sedlerne vel paatvinges Indlandet, men ikke Udlandet som »virkelig Mønt«; de blev dér »ansete som en transportabel Gæld, hvorved Debtors Kredit tillige kom i Betragtning«. Og da denne »Debitor«, hvad enten man nu i dette Tilfælde vil holde for, at det var Banken eller den danske Stat, just i 1760 og de tvende nærmest følgende Aar rodede sig ind i de ovenfor skildrede finansielle Vanskeligheder, saa maatte begges »Kredit« naturlig blive paa det føleligste rystet i Hamborg, og dens »transportable Gældsbeviser« synke stærkt i Værdi.

Allerede ved Aarsskiftet 1760 gik Seddelkursen ned til 125, medens dansk Sølv mønt stod i 120 à 121. Samtidig sank Vekselkursen til 129. Landets Overfyldning med Papirpenge maatte allerede i sig selv paavirke Vekselkursen i ugunstig Retning, ligesom selvfølgelig Vekselpariteten maatte falde i [Forhold til Landets værdiforringede Valuta. Men naar Vekselkursen nu endog sank derunder, saa skyldtes det den Omstændighed, at Hamborg, som ovenfor skildret, fik en stedse voksende Mængde af Vekselkrav paa Danmark, medens det omvendt paa Kjøbenhavns Børs begyndte at skorte paa Hamborger-Veksler. De store Afbræk, vor Handel havde lidt ved Kaperierne 1759, bidrog deres hertil, men endnu mere Bankens forfejlede Politik. Til Trods for, at den i disse Aar havde forholdsvis mange Veksler paa Hamborg til sin Raadighed, saa undlod den at sælge disse paa Kjøbenhavns Børs og derved forsyne den dansk-norske Købmandsstand med Betalingsmidler overfor Udlandet; i Stedet for sendte den Vekslerne til Hamborg for derfra at købe Courantmønt til ufordelagtig høje Kurser. Men lige saa hurtig som denne Courantmønt kom ind i Landet og gik ud i Cirkulationen, strømmede den, trods Forbudet af 1757 mod at »udsni« rede Penge, tilbage til Hamborg igen som Betaling af Vekselkravene.

I den ovennævnte Skildring af Ernst Schimmelmans siges der, betegnende for Tidens Tankegang og Udtryksmaade, følgende om en Situation som Landets daværende:

»Forringelsen af Sedlernes Værdi hos Fremmede og den deraf opkommende ufordelagtige Kurs forårsager, at Købmanden søger at betale med Guld eller Sølv, saa længe han kan faa det i Landet for en Pris, at det derfor Betalende, Transporten og Assurancen, naar Udførslen er forbuden, udgør mindre, end hvad efter Vekselkursen

maatte betales for fremmede Penge. Al Mønt vil saaledes efterhaanden udsniges af Landet, uden at saadant ved de strengeste Forbud og nøjeste Agtpaaagivenhed er muligt at forebygge, og ligesom derved Sedlernes Realisation gøres vanskeligere, vil og deres Kredit og Værd hos Fremmede og i Landet mere og mere forringes.«

Saaledes var altsaa efterhaanden den overvejende Mængde af dansk Courantmønt, af rede danske Sølvpenge, i disse Aaringer vandret over i Hamborgernes Hænder — først fordi vor Mønt var saa godt Sølv, at den stigende Sølvpris lokkede det til Hamborg, dernæst fordi vor Valuta blev saa slet, at Papiret drev Resten af Sølvet ud. De kloge Hamborger-Købmænd beholdt det i god Forvaring, og da nu i Begyndelsen af 1765 det rette Tidspunkt til dets Anvendelse syntes at være kommet, vældede en sand Sølvstrøm af dansk Courantmønt fra sit tidligere Skjul ud over Markedet.

Da vor Udenrigsomsætning financieredes gennem Hamborg, samlede Udlandets Tilgodehavender paa Danmark-Norge sig for Størstedelen i Hamborg som Veksler paa Kjøbenhavn, medens man omvendt fra dansk Side i stort Omfang trak paa Udlandet igennem Hamborg. Disse sidstnævnte Vekselkrav kunde imidlertid netop i Hamborg dækkes, ej alene med Udlandets over Hamborg gaaende og Hamborgs egne Vekselkrav paa Danmark, men tillige med, hvad af dansk Mønt de Hamborger-Købmænd maatte være i Besiddelse af. Saa snart Udlandet havde flere Vekselfordringer paa Danmark end dette paa Udlandet, og Vekselkursen altsaa blev ugunstig for os, udlignedes dette normalt ved en Tilstrømning til Hamborg af dansk Courantmønt. Omvendt, saa snart Danmarks Vekselkrav paa Udlandet voksede ud over Udlandets Tilgodehavender paa os, kunde man i Hamborg gribe til sin stadige Reserve af dansk Mønt, inden man forhøjede Vekselkursen i sin Disfavør.

Det første havde været Tilfældet i Aarene 1761—64, nu blev det andet Tilfældet. Hamborg havde under Syvaarskrigen indsamlet en saa stor Reserve af klingende dansk Courantmønt, at den i 1765 havde en sand Overflødighed deraf. Endskønt der nu gennem de Schimmelmänn'ske Transaktioner var skabt en Saldo i Favør af Danmark overfor Udlandet ved Afviklingen af deres gensidige Gæld og Tilgodehavender, saa stod alligevel Kursen i Hamborg paa danske Veksler og Sedler i Begyndelsen af 1765 i 131 à 127¹/₂, og medens i Kjøbenhavn Vekselkurs paa Hamborg hedrede sig i de første Dage af Februar til 123, noterede Hamborg, stadig holdende igen, efterhaanden: 125-124¹/₂-120³/₄.

Schimmelmänn blev imidlertid yderst opbragt over, at det saaledes skulde forholdes ham at se sin Sejr formelt besegles med en høj og

heldig Kurs paa dansk Mønt og Sedler. Sølvprisen var paa den Tid paany i Stigning, og ogsaa med dette for Øje holdt han for, at dansk Courantmønt og danske Veksler burde staa i 118 — i Marts var Kursen her endog 117; han vilde derfor paa ingen Maade finde sig i, hvad han kun ansaa for en lumpen Børsmanøvre.

Hvad der kunde gøres herhjemme fra blev gjort. Udmøntningen af dansk Sølv i Kongsberg blev standset, og Schimmelmann lod Sølvbarrerne gaa til Hamborg for at sælge dem der til de høje, fordelagtige Priser. Men dernæst lystede det ham endnu en Gang at tale et Alvorsord med de Hamborger-Købmænd og vise Handelsstaden sin Vælde.

I April 1765 indtraf han pludselig i Elbstaden paa Bemyndigelse fra den danske Regering og som ekstraordinær Udsending fra denne. Han sendte straks Bud efter den derværende Syndikus Amsinck og lod ham vide, at den danske Konge var levende misfornøjet med, at dansk Courantmønt ikke stod i mindst 120 pCt. mod Hamborger Banko. Naar Kursen syntes at skulle holdes paa 120¹/₂, kunde det kun forklares ved, at man fra Hamborg-Børsens Side maatte lægge et helt nyt Princip til Grund for Vekselkursens Ansættelse og Valutareguleringen. Men dette var man ikke til Sinds at taale. Hans Herre og Konge vilde vel ikke gerne foretage ligefremme Voldsomheder i denne Anledning, men Forholdet maatte og skulde ordnes paa en for Danmarks Pengevæsen betryggende Maade.

Af en Specialberetning i Staden Hamborgs Arkiv om hele denne Sag fremgaar det, at den gode Bys Styrelse blev i høj Grad bestyrtet over dette truende Skridt. Forgæves søgte man overfor Schimmelmann at forsikre, at man paa ingen Maade var gaaet bort fra de hidtil fulgte Principer. Denne vilde intet høre herom, men fordrede, at Hamborgs Bank i to Aar skulde modtage indtil 1 Mill. Rdl. dansk Courantmønt i Depot og indveksle dem med Bankomønt til en Kurs af 120.

Da Hamborgs Senat krympede sig herved, antog Schimmelmann i Maj Maaned en endnu mere barsk og truende Holdning og skruede blot sine Fordringer yderligere i Vejret. Enten maatte Hamborgerbanken omveksle hele to Mill. Rdl. Courant med Bankomønt, eller ogsaa maatte den forpligte sig til at holde en fiks Kurs af 118.

Dette Schimmelmanns anmassende og bydende Sprog satte Hamborgs Styrelse i den allerpinligste Forlegenhed. Forgæves søgte man i ydmyge Vendinger at forestille ham, at en slig Fiksering af Kursen til 118 var det samme som at formindske alle Hamborgeres Formue med 5 pCt., eftersom de alle havde deres Formue staaende i Banken. Schimmelmann svarede, at Bankomønt faktisk ikke var mere værd, og at Handelsstaden i tidligere Aaringer havde befundet sig overmaade

vel ved en Kurs af 118, saaledes gennemgaaende i Aarene 1736—55 (hvad der i Hovedsagen ogsaa var fuldkomment rigtigt). Og efter at have forkastet forskellige Tilbud fra Senatets Side, gjorde han sig paany i Efteraaret meget vred, gentog skarpt sit ovennævnte Alternativ og lod forstaa, at han vilde afbryde Forhandlingerne.

Betydningen heraf fattede man fuldt vel i Hamborg — man havde det optrækkende Bombardement i 1762 i kun altfor frisk Minde. Og hertil kom denne Gang, at Schimmelmänn havde Ret og Rimelighed paa sin Side, eller at det dog i hvert Fald drejede sig om en billig Fordring, ikke om et Tvangsloan. Man bad derfor Baronén saa mindelig om ikke at tabe Taalmodigheden, og i November 1765 kom det endelig til en Overenskomst. Hamborg forpligtede sig til efterhaanden i Løbet af 3 Aar igennem Banken at indveksle dansk Courantmønt med Bankomønt op til 1½ Mill. M ϕ , indtil Kursen var naaet 120, dog at Forpligtelsen hertil hørte op, saasnart Kursen gik højere end 118, eller Sølvprisen igen faldt saa meget, at der atter med Fordel kunde slaas Courantmønt. Fra dansk Side gik man til Gengæld ind paa ikke mere at vende tilbage til Forlangendet om Fiksering af Kursen — en Fordring, der især synes at have fyldt Hansastadens Borgerskab med Rædsel (hvad man forøvrigt heller ikke kan fortænke det i). Af Sagens hemmelige Akter ses det med fuldkommen Tydelighed, at Hansastaden overhovedet kun gav efter »for at afvende den truende Fare«.

Hamborger-Kursen paa dansk Valuta — der i 1762 havde været helt nede paa 139 — og Kjøbenhavn-Kursen (korte Veksler) paa Hamborger-Banco stod derefter i de trede følgende Aar lavest i Pari, ofte et Par Points højere.

Schimmelmänn kunde med Rette være saare fornøjet med Udbyttet af denne sin Sendelse. Han havde ganske opnaaet, hvad han vilde, nemlig ikke alene at sætte den i Øjeblikket overflødige danske Courantmønt i Hamborg ud af Cirkulation; men desuden ogsaa at sikre Landet en treaarig Regulering af dets Møntvæsen ved indenfor dette Tidsrum naarsomhelst at kunne skaffe en mulig forbigaaende Overflod af Vejen.

Og dermed havde han da endelig naaet sit sidste store Maal: at skaffe Landets *Pengevæsen* den fornødne *Fasthed*.

Saaledes havde Schimmelmänn under de vanskeligste Forhold glørværdig fuldendt sin Mission i mindre end 4 Aar. Stadig havde han vidst med Snille og Hast at skifte Front overfor det Udland, hvis

Tillid skulde tilbageerobres. Saa var han hist, saa her, nu til Rede for Banken, nu for Staten, stedse afværgende den umiddelbare Fare, stedse dækkende Banken i Ryggen ved Staten og Staten ved Banken. Og naar denne Manøvre slog fejl, formaaede han at rejse Penge paa sin egen personlige Kredit, som han stillede til Raadighed med en fyrstelig Gavnildhed og en Patriotisme, der alene burde have sikret ham et stort Eltermæle. Som faa før og ingen siden kendte han den Kunst, som da var den eneste reddende: at tage der det er, og lægge der det tarves.

Da Aaret 1765 randt ud, var Slaget vundet over hele Linien. Alle Huller vare blevne stoppede, Redelighed og Orden havde afløst Forvirring og Vilderede. Staten havde faaet Ro og Penge, konsolideret sin Gæld og faaet sat faste og overkommelige Forpligtelser i Stedet for en svævende, vilkaarlig voksende, ubestemt truende, i Længden uoverkommelig Skyld og Mangel. Banken havde genvunden sin Kredit og Landets Pengevæsen Udlandets Tillid og Tiltro. Paa alle Fortidens Fejl var der bødet, dens Savn var afhjulpne, dens Sorger glemte.

VI.

SAGTENS kunde saaledes Schimmelmänn sætte sig fast i Sædlen som sejrsl Styrer af Danmarks Finanspolitik. Hvad der af Skade kunde være sket, var af ham forebygget eller forhindret; de Saar, Krigstiden havde slaaet, var lægte.

Kun Kongen havde forblødt sig. Den ejegode Frederiks Sjælekraft var af Modgangen uhjælpelig nedbrudt. Da han i Efteraaret 1765 forlod sit kære Fredensborg, overvældedes han af en smertelig Forudfølelse om sin nær forestaaende Død. Den ramte ham under svære Lidelser den 14. Januar 1766. Over hans Sjæls Mørke rugede i de sidste Timer eneraadig de skumle Skygger fra hans sidste Leveaars Sorger, Spænding, Skuffelser og Skræk.

Men for den unge Danerkonge, som efter ham gik ind til de lige beskrevne, paany fæstnede Forhold og lod Faderens Genvordigheder ligge Lig bag sig som overstaaede og glemte — for CHRISTIAN VII var saaledes en lys og lykkelig Løbebane lagt lige tilrette. Som Tronens trygge Støtter arved han sin Faders tvende bedste Mænd, BERNSTORFF og SCHIMMELMANN i deres fulde Tænke- og Daadskraft.

Til en Begyndelse gik ogsaa om ikke Alt, saa dog det Meste godt. Saaledes dog særlig paa de Omraader, hvor Schimmelmänn stod for Styret.

Ved Christian VII's Tronbestigelse var der vel blevet Orden og Bund i Landets Finans- og Pengevæsen, men dermed var jo ikke alle Dages Ende kommen. Det var lykkedes Schimmelmänn at faa Statsgælden saa nogenlunde konsolideret; nu gjaldt det at faa dens Størrelse bragt ned og samtidig vogte paa, at hvad der var vundet ikke igen gik tabt. Banken havde endnu 4,35 Mill. Rdl. udækkede Sedler i Omløb, og Statsgælden var ca. 20¹/₄ Mill., hvilket for Datiden var et svimlende stort Beløb.^{*)} Af de nævnte 20¹/₄ Mill. Rdl. skyldtes ved Slutningen af 1765 de 7¹/₄ Mill. Rdl. i Udlandet, 4¹/₂ Mill. til Banken

^{*)} Hertil kom nogen svævende Gæld, bestaaende af nogle uopgjorte Fordringer i Anledning af Troppebevægelserne i Holsten, som efterhaanden maatte berigtiges.

og Resten til indenlandske Kreditorer. Tilsammen repræsenterede disse Laan en aarlig Rentebyrde af 920,000 Rdl. Betydningen heraf ses bedst, naar man samtidig erfarer, at de almindelige Statsindtægter i 1765 udgjorde 5,281,633 Rdl. (foruden 493,647 Rdl., der gik i Kongens Partikulærkasse) og i 1766 5,153,806 Rdl. (Partikulærkassen 509,009 Rdl.), medens de ordentlige Statsudgifter ved Frederik V's Død beløb sig til over 6 Mill. Rdl. og i det første Aar af Christian VII's Regeringstid med største Besvær blev holdt nede paa $5\frac{1}{3}$ Mill. Rdl.

Som det vil mindes, havde Schimmelmann sørget for i 1762 at faa Statsgældsvæsenet udsøndret fra den øvrige Finansstyrelse og henlagt under den saakaldte Over-Skatte-Direktion, hvori han var den ledende Sjæl. Udelukkende denne paalaa det at sørge for Statsgældens Forrentning og Afbetaling, og som Midler hertil var der blevet anvist den følgende Indtægtskilder: 1) Ekstraskatten, 2) de resterende Subsidier, 3) de ved Salget af Domænegodserne indkomne Købesummer. Schimmelmann havde saaledes paa sine Skuldre taget en af de aller-væsentligste af de Staten foreliggende finansielle Opgaver, og dette var selvfølgelig en stor Behagelighed og Betryggelse for den øvrige Finansstyrelse, at den ikke behøvede at tage Vare paa hele dette vigtige Hverv.

Schimmelmann var straks i den unge Konges første Regeringstid om sig for at skaffe Over-Skatte-Direktionen nye og forøgede Indtægter. Nævnes kan det saaledes, at han allerede det første Aar satte igennem, at Kongens Sær-Kasse (Partikulærkassen) afgav 500 Bankaktier til Over-Skatte-Direktionen, hvilke han for at skaffe den rede Penge selv overtog til en samlet Sum af 325,000 Rdl., altsaa for 650 Rdl. Stykket excl. forfaldet Udbytte. Dette var nøjagtig Aktiernes Børspris. Samme Aar eftergav Kongen Finanserne en Gæld af 160,000 Rdl. og skænkede dem af Partikulærkassen en Gang for alle 190,000 Rdl. Og endelig fik Schimmelmann af Kongen udvirket et Tilsagn til Ekstraskatkassen om et aarligt Tilskud, ligeledes af Partikulærkassens Indtægter, paa 100,000 Rdl. (Res. af 25. November 1766). Som Sikkerhed herfor afstod Partikulærkassen ved Res. af 27. December 1767 fra 1. Januar 1868 til Ekstraskatkassen de norske nordenfjældske Toldintrader samt Kobber-tienden, hvilke Indtægter tilsammen udgjorde omtrent 150,000 Rdl.*)

For de nævnte forskellige fra Partikulærkassen modtagne Midler udfærdigede Over-Skatte-Direktionen Obligationer, som blev henlagt til et paa Direktionens Forestilling nyoprettet Reservefond for Afholdelsen af ekstraordinære og uforudsete Udgifter, det saakaldte *Skatkammerfond*

*) Dette blev dog kun midlertidigt; fra 1. Juli 1771 gik ifølge Struensees Bestemmelse disse Toldbeløb ind i den almindelige Finanskasse (Statskassen) imod Udbetaling af en vis aarlig Sum.

(Reser. af 13. April 1769), hvortil ogsaa den militære og civile Pensionskasse aarlig skulde afgive Overskudet af de Summer, som blev henlagt til Pensionernes Bestridelse. Dette blev imidlertid senere ophævet under Struensee, den kontante Kassebeholdning blev afgivet til Rentekammeret og Obligationerne kasserede. Hvor stor Brug der forøvrigt var for et saadant Reservefond at ty til under uforudsete Vanskeligheder, havde jo Fortiden under Frederik V tilstrækkelig vist. Det blev derfor ogsaa genoprettet 1773.

Det lykkedes Schimmelmänn i Aarene 1766—71 at formindske Statsgælden saa meget, at den ved Udgangen af det sidstnævnte Aar kun udgjorde 16,234,000 Rdl. og altsaa var nedbragt med ca. 4 Mill. Rdl. eller henimod $\frac{1}{5}$. Af disse 4 Mill. blev dog den ene Million eftergivet af Staden Hamborg ifølge Traktat af 7. Maj 1868. De af Hovedstaden og Fabritius negotierede Laan i Genua og Genf og det i 1757 ved Hiss negotierede Laan blev helt udbetalte.

Hvor meget videre Schimmelmänn kunde have bragt det, er ikke let at sige; men det varede ikke længe, førend han blev følelig hæmmet i sine finansielle Bestræbelser. Paa den ene Side svigtede de forventede Indtægter, paa den anden Side kom den under ham sorterende Kasse til at udrede det ene store, Statsgælden uvedkommende Beløb efter det andet. Ved Domænesalgene indkom der i 1766 en Sum af 766,000 Rdl., men allerede Aaret efter var Indtægten herved ikke det halve, 1769 kun 106,000 Rdl. og 1771 endelig kun ca. 8000 Rdl. De franske Subsidier, der ifølge ovennævnte Opgørelse af Juli 1764 da udgjorde 8,8 Mill. Livres Tournois, hvilken Sum derefter skulde indbetales med $1\frac{1}{2}$ Mill. Livres (270,000 Rdl. B.) aarlig, ophørte efter d. 30. Marts 1768 som saa ofte før at indkomme, og de følgende Aar gik Schimmelmänn saaledes paa denne Konto tabt af ikke mindre end 3,9 Mill. Livres eller omtrent Halvfjerdehundredetusind Rigsdaler. Og endelig mislykkedes et Forsøg paa at skabe et Statslotteri. Det var planlagt med 50,000 Lodder, hver paa 10 Rdl., og Gevinsterne skulde udbetales i 4 pCt. rentebærende Obligationer, men der blev kun afsat 19,200 Lodder. Ogsaa kan det i denne Sammenhæng nævnes, at Ekstraskatten i de samme Aar kun flød yderst sparsomt fra Norge.

Kom det saaledes til at skorte paa Indtægter, saa faldt de uventede og uforudsete Udgifter med desto større Sikkerhed. Saaledes brød Deyen af Algier i August 1769 Freden med Danmark under et intetsigende Paaskud, og da der i den Anledning blev udrustet den højst uheldige Ekspedition mod Algier, som kostede Bernstorff sin Stilling og Staten 1,333,500 Rdl. i Løbet af 1769—71, maatte Ekstraskatte-Kassen forskudsvis forstrække Finanserne med disse Penge. Og da den unge Konge var ked af sine gamle kloge Ministre og af de Indskrænkninger i sit Udgiftsbudget, som man havde faaet ham til at

gaa ind paa, bestemte han sig i 1768 til en pragtfuld og storstilet Udenlandsfærd, som det ved Rescr. af 30. April blev paalagt Ekstraskatte-Kassen at udrede Omkostningerne ved. Denne noksom berømte Rejse kom til at koste Ekstraskatten 234,813 Rdl. Hamburger-Species. Og desuden maatte Schimmelmänn privat laane Kongen 500,000 Rdl. til kostbare Indkøb i Frankrig.

Under disse forskellige Omstændigheder maatte han være betænkt paa at søge nye Veje til at komme ud over de paany voksende Vanskeligheder. Allerede i 1767 se vi ham derfor ogsaa i fuld Virksomhed hermed.

Ganske kort efter Frederik V's Død, nemlig den 20. Februar 1766, havde Over-Skatte-Direktionen afsluttet en Overenskomst med Banken om Afbetalingen af Statens Restgæld, som da opgjordes til 4,470,000 Rdl. Ifølge denne Overenskomst skulde Ekstraskatte-kassen betale Banken dens Tilgødehavende hos Staten i 6 aarlige Terminer (altsaa indtil 1772 incl.); det første Afdrag, der skulde erlægges i 1767 var 970,000 Rdl. Paa sin Side skulde Banken forpligte sig til at holde sine Udlaan til Private indenfor en Grænse af 3 Mill. Rdl. samt til som Følge af Gældens fulde Tilbagebetaling og efter dette Tidspunkt at formindske sin Kapitalfond (som da var 3 Mill. Rdl.) med $\frac{4}{5}$, altsaa til 600,000 Rdl., saaledes at Aktierne nedskreves fra 500 til 100 Rdl., imod at de 400 Rdl. tilbagebetaltes Aktionærene.

Den officielle Grund til denne Nedskrivning angaves fra Bankens Side at være den, at det »paa anden Maade« vilde blive »en virkelig Umulighed at bringe Bankens Udlaan saa højt, at deraf for Ejeren af Aktierne kan følge et fornøjeligt Udbytte«. Denne sorte Tale synes den Gang at have været forstaaelig, i hvert Fald da den et Aar efter blev holdt af Bankens Bestyrelse til Aktionærene, thi disse slog sig hermed fuldstændig til Ro.

Da derfor det første Afdrag var forfaldent til Betaling, fik Over-Skatte-Direktionen udvirket en kgl. Resol. (af 13. Januar 1767), hvorefter den bemyndigedes til som Afdrag paa Gælden til Banken at tilbyde denne 400 Rdl. for hver Aktie i kongelige Obligationer. Og paa Grundlag heraf fik Schimmelmänn Sagen ordnet saaledes, at Banken straks skred til den ovenfor nævnte Nedskrivning af Aktiekapitalen. Denne blev derefter iværksat paa den Maade, at Aktionærene fik Valget mellem for hver Aktie lydende paa 500 Rdl., foruden en ny Aktie paa Rdl. 100, enten at faa 400 Rdl. udbetalt kontant eller i 4 pCt. rentebærende kgl. Obligationer, opsigelige med et Fjerdingaars lovlige Varsel fra begge Sider. Som alt antydet, gik først Bankens Bestyrelse, dernæst Aktionærene, i Februar 1767, ganske trøstigt ind paa denne

Ordning. 1,1 Mill. Rdl. blev kontant udbetalt, for Resten (1,3 Mill. Rdl.) udstedtes der Obligationer. Dermed var altsaa 2,4 Mill. Rdl. af Statens Gæld til Banken betalt, og der stod endnu kun ca. 1,6 Mill. Rdl. tilbage.

Omtrent samtidig (7. Marts 1767) indtraadte Schimmelmann som Deputeret i General-Landets-Økonomi- og Commerce-Collegiet, og dermed begynder han at rette sin Energi og Opfindsomhed paa et for Landets Pengevæsen lige saa vigtigt Forhold som selve Statsgældens Nedbringelse, nemlig *Tilvejebringelsen af en gunstig Handelsbalance*. —

Schimmelmann har aabenbart paa ingen Maade været Teoretiker. Datidens herskende nationaløkonomiske Opfattelse har vel paa en Maade ogsaa været hans. Han har selvfølgelig i hvert Fald været nøje kendt med de i de evropæiske Statsmands-Kredse almindelig raadende Anskuelser, som endnu var hvad man kalder *merkantilistiske*. Baade den ældre Bernstorff og hans Brodersøn, Andreas Peter Bernstorff, som fra 1760 havde været Medlem af det samme Collegium, har i hvert Fald sikkerlig været beredt til, naar Lejlighed gaves, at foredrage i en smagfuld Udvikling det merkantilistiske »Systems« Hovedgrundsætninger, og i Frederik II's Rige, hvor Schimmelmann kom fra, havde han sikkerlig ogsaa haft tilstrækkelig Lejlighed til at lære disse udenad paa sine Fingre.

Teorien om den gunstige Handelsbalance stammer fra England. Det var en engelsk Købmand, THOMAS MUN, som i 1609 først begrundede den. Ordet *Balance* var oprindelig blevet brugt i det 16. og ind i 17. Aarhundrede om den *politiske* Ligevægt mellem Staterne. Men efterhaanden gik man over til ogsaa at anvende det som et Udtryk for den *økonomiske* Ligevægt mellem de forskellige Lande i deres indbyrdes Samhandels-Forhold. Handelspolitikken gik da ud paa at faa Vægtskaalen (Balancen) til at synke i eget Lands Favør, saaledes at forstaa: at Handelen med Udlandet skulde give et Overskud, Udførslen af Landets egne Frembringelser overstige Indførslen af fremmede Varer, Salget til Udlandet overstige Købet fra Udlandet. Og det saaledes fremkomne Overskud skulde dernæst søges inddraget kontant i klingende Mønt, i rede Penge, som af tilstrækkelig bekendte Grunde stod for hin Tids Bevidsthed som økonomisk Magts rette Væsensudtryk og eneste ægte Middel. Efter at Staterne havde fæstnet sig i den politiske Enheds faste Former og vare blevne stillede overfor hverandre som selvstændige økonomiske Individuer, var det ganske naturligt, at man til en Begyndelse bedømte Samfundets Økonomi efter Privatøkonomiens Maalestok. Og den Gang som nu var det indenfor Privatøkonomiens Sfære Pengene, der gav deres Mand Magt. At tjene dygtig mange Penge og altid have dem til Rede, derpaa kom det an. De italienske Handelsstæder havde vist, at selv en Stat med ringe Landomraade kunde ved udbredt Verdenshandel

skrabe til sig store Rigdomme af ædle Metaller. Men til slig Velstands Vinding gik kun de vaade Veje — Farten over de store Have til de fjerne Eventyrlande hinsides Kloden.

Oversøisk Skibsfart og udenrigsk Handel blev saaledes det handelspolitiske Løsen.

I *England* havde man allerede tidlig dannet store Handelskompagnier med disse Formaals Fremme for Øje, saaledes fremfor alt det Aar 1600 oprettede *ostindiske* Handelskompagni. Dettes Handel paa Østasien aabnede snart Blikket for, at det i hvert Fald ikke gjaldt om — som man da hidtil under den første Overvurdering af Metalpengenes Væsen og Værd havde troet —: for enhver Pris ængstelig at rugge over den Pengeskat, Landet en Gang havde samlet, og forbyde al Eksport af Mønt og Møntmetal som et Slags Landsforræderi. Den nævnte Handel viste sig nemlig snart at være saare fordelagtig og nødvendiggjorde dog en Udførsel af Sølv. Da Kompagniet fik Privilegium paa Udførsel af Mønt og Metaller, vakte det derfor det største Røre i alle økonomisk tænkende Kredse.

Det var under denne Tankeudveksling, at TH. MUN greb Lejligheden til i et Skrift at udvikle, at naar Englands Handel med Ostindien til Trods for denne Sølv-Udførsel var saa overordentlig indbringende for Storbritannien, saa var det, fordi de derved hjembragte Varer ved Salg til det evropæiske Udland skaffede Landet i det lange Løb langt flere Penge, end der gik ud. Efter hans Død udkom der i 1664 paany en større Afhandling fra hans Haand, og her er hans Anskuelse sat i et fuldstændigt System. Hovedgrundsætningen er den, at der altid maa sælges mere til Udlandet, end der købes derfra. Derfor maatte man indskrænke Indførslen til saadanne Varer, der enten var rene Livsfornödenheder eller kunde tjene til at udvide og fremme Landets Produktion. Det gjaldt om ved saaledes ad naturlig Vej at vende Handelsbalancen til Landets Fordel at sikre en Indstrømning af ædelt Metal. En god Maalestok for Bedømmelsen af, hvorvidt dette Maal naaedes eller ikke, afgav Vekselkursen. Iøvrigt burde Handelsbalancen ej alene opgøres paa Grundlag af de ind- og udførte Varemængder, men ogsaa andre gensidige Udvekslinger af Værdier, saaledes f. Eks. hvad de engelske Rederier tjente i Fragtfart paa Udlandet, maatte tages med i Beregningen.

Helt op til omkring Midten af det 18. Aarhundrede behersker Merkantilismen alle Landes Handelspolitik, og de forskellige national-økonomiske Tænkere give den saa at sige enstemmigt deres Bifald. Til Tider og hos flere Forfattere er endog Teorien, i Stedet for at blive forbedret, paa snæversynet Vis begrænset til alene at angaa *Vare*-Indførslen og *-Udførslen* uden Hensyn til de mange andre økonomiske Forhold, der kan skabe Krav eller Skyld Landene imellem, saasom Kapitalanbringelse, Statslaan, Subsidier og Tjenesteydelser (Fragtfart). Dog begynder man ret almindeligt overalt i Merkantilismens sidste Levelid efterhaanden at faa Fornemmelsen af, at der dog altid bliver den Forskel tilbage mellem en Stat og en Privatmand, at medens den sidste kan bruge lige saa mange Penge, det skal være, saa har et Land i Virkeligheden kun Brug for saa mange Penge, at dermed dets Omsæt-

ning kan besørges billigt og bekvemt. Der er med andre Ord i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede en voksende Forstaaelse af Pengenes Væsen, men paa selve Teorien om Handelsbalancen holdt man fast med den samme Haardnakkethed.

Det er tilstrækkelig kendt, hvorledes den liberale Økonomi med QUESNAY og ADAM SMITH som Banebrydere fældede en afgørende For dømmelsesdom over hele Merkantilismen, særlig ogsaa dens Lære om Handelsbalancen. Quesnay betegnede endog denne som »*une chimère des spéculateurs politiques*« — i det hele taget, siger han, kan det i den internationale Handel slet ikke forekomme, at den ene Part skulde vinde, den anden tabe: »En god og retfærdig Gud har villet, at dette skulde være umuligt« (!). Adam Smiths Kritik var mindre opstøttet, men ligesaa krads, og derefter har det jo lige ned til vore Dage været saa, at et dannet Menneske knap har turdet tage Ordet Handelsbalance i sin Mund for ikke at komme til at rødme over sin egen Uforstand og Uvidenhed. Den ortodokse Nationaløkonomi har efterhaanden forfladet Begreberne saaledes, at selv højlærde og kloge Folk nu om Stunder tro, at Økonomiens Historie egentlig først begynder med Adam Smith, og at før ham intet Menneske i saa og saa mange tusende Aar har kunnet tænke en fornuftig økonomisk Tanke. Og saaledes er det da gaaet til, at den samme videnskabelige Skole, som ikke noksom har kunnet korse sig over Merkantilisternes grove »Vildfarelser« udi Nationaløkonomien, er geraadet i den mindst lige saa sælsomme *historiske* Vildfarelse, at tvende forudgaaende Aarhundreders klogeste og kyndigste Købmænd, skarpsindigste Statsmænd og klareste Tænkere allesammen har været en haabløs Samling af Taaber, hvem det praktiske Liv med sine tydelige Love intet som helst kunde lære.

Inden det overkloge 19. Aarhundrede rinder ud, skylder vi os selv, ogsaa her i Danmark som forlængst i de sydligere Lande, at yde alle disse »vildfarende« Mænd historisk Retfærdighed og derigennem fuld Oprensning for den ufortjente Tort, de have lidt. Det er dog vistnok baade værdigere og beskednere — om ikke for andet saa for at undgaa en altfor stærk Udæskning af Eftertidens Dom over os — ved Bedømmelsen af Merkantilisterne at gaa ud fra, at hvad saaledes det ene Slægtleds gode Hoveder, efter det andet haardnakkethed har holdt fast ved, ikke kan være lutter Nonsens, som den simpleste Betragtning af det praktiske Livs Kendsgøringer maatte have ført dem bort fra. Det turde vel langt snarere være saa, at det i Virkeligheden er fuldkommen rigtigt — bekræftet ogsaa af vort Aarhundredes Erfaringer — at det er en utvivlsom Vinding for et Land, naar det i Samhandelen med Udlandet for en vis Værdisum af sine egne Produkter kan tilkøbe sig en

forholdsvis større Sum af Udlandets Genværdier — Vurderingen selvfølgelig foretagen fra Landets eget Standpunkt, dets egne Fornødenheder og Markedsforhold. Dette er imidlertid Kærnen af Handelsblaancens Teori. Endog naar den højere Værdi af de fra Udlandet tilbyttede Varer kun skyldes en usædvanlig Mangel eller et mislykket Udfald af Produktionen i Indlandet (som f. Eks. ved en daarlig Høst), saa bliver dog selv under saadanne Omstændigheder en gunstig Handelsbalance en relativ Fordel for Landet. Det samme er Tilfældet, naar usædvanlige Begivenheder, f. Eks. en Krisis, har trykket Priserne paa de indenlandske Varer ned under det normale Niveau. I begge Tilfælde tilbytter Indlandet sig efter sin egen Værdimaalestok en større Værdimængde mod en mindre, og Handelsbalancens Aktivsaldo danner en virkelig Tilvækst til den nationale Rigdom.

Ligeledes har de merkantilistiske Handelspolitikere utvivlsomt haft Ret i, at en Udstrømning af ædelt Metal efter Omstændighederne kan ske paa Bekostning af den nationale Kapital og altsaa være et ugunstigt Tegn. En saadan Metaleksport kan nemlig være Tegnet paa et Misforhold mellem Nationens økonomiske Ydeevne og dets Forbrug af udenlandske Luksusartikler — et Misforhold, hvis Fortsættelse selvfølgelig maa forarme Folk og Land.

Den merkantilistiske Fejltro var egentlig kun denne, at en gunstig Handelsbalances Saldo skulde være den nationale Rigdoms eneste Kilde, og at det under alle Forhold var det ønskværdigste, at denne Saldo indbetaltes i Mønt eller Møntmetal.

Man forstod endnu ikke ret det økonomiske Begreb *Kapital*, som sikkerlig ogsaa i Nutiden er et af de sværeste at fastslaa og fastholde. Man opfattede, rent privatøkonomisk, *Penge* som den sikreste og solideste Form for Kapital, thi saalænge man havde klingende Mønt, havde man jo ogsaa varig Købeevne, Værdier, som ikke forsvandt, men bevarede deres Købeevne. Derfor gjaldt det om fra Udlandet for sine Varer at tilbytte sig Penge og ikke andre Varer; thi disses Værdi forgik jo, idet de forbruges. Man oversaa altsaa, eller indsaa ikke allerede, at selv Forbrugsartikler, altsaa de mest forgængelige Værdier, i Købmændens og Producentens Haand bliver Kapital, ved hvis Hjælp nye Værdier tilbyttes eller frembringes. Det er dog for at skaffe sig Spise og Drikke, Klæder, Varme og Lys, at et Lands arbejdende Befolkning giver sig til at producere og fremstille nye Værdier, der i Tilfælde af Arbejdets Produktivitet langt overstiger, hvad der under Produktionen er forbrugt og »forvundet« til at »fodre« Arbejdere og Maskiner. Et Lands Produktivitet stiger ovenikøbet i Forhold til dets Befolknings gode Ernæring. Al Kapitals Kendemærke er i det hele taget, at den langsommere eller hurtigere fortares og forsvinder, men kun for at genopstaa i Form af en ny og større Værdimængde. Kapitalen er vor Tids sande Fugl Fønix, der opbrænder sig selv for at opstaa i en desto herligere Skikkelse. Og jo hyppigere og hurtigere dette

kan ske, desto rigere bliver et Samfund. Det er Værdiernes produktive Anvendelse ∴ Anvendelse som Kapital, der er et Lands sande Velstandskilde.

Penge har derimod kun Betydning som Omsætningens Bærer og Befordreder samt til en vis Grad — og indenfor et vist, af Nutidens Kreditmidler stedse mere og mere begrænset Omfang — som foreløbig Opbevarer af (Opbevaringsform for) Kapitalen. Der har i Nationaløkonomien været megen Strid om, hvorvidt Penge var Varer eller ikke. Hvis man ved »Varer« forstaar, hvad der er Genstand for Omsætning, Ombytning, saa er Penge just Vare, Varen *par excellence*, den eneste Vare, der altid vedbliver at være Vare (MENGER). Alle andre Varer høre dog en Gang, oftest temmelig hurtigt, op at være Vare, at omsættes, ved nemlig at gaa fra Omsætningen over i Forbruget eller Produktionen. Derved opfyldte de just deres Bestemmelse, saa vist som de netop kun en kort Tid ere blevne »Varer«, fordi de efterspørges til Forbrug eller produktiv Anvendelse. Men med Penge er der ingen anden Maal og Mening, end at de skal fungere som Vare, omsættes, bestandig blive i Omsætningen, tjene denne, muliggøre eller lette og fremme den. Alle andre Varer skulle efter deres Natur en Gang i Havn, for at ende deres Dage der, Penge gør kun Nytte og er kun til for stedse at flyde fra Sted til Sted. Ganske træffende har man derfor ogsaa lignet dem ved Samfundslegemets *Blod*, som stedse skal være i livlig Cirkulation.

Det merkantilistiske Fejlsyn paa Pengenes sande Væsen giver den haarde Kritik over Læren om Handelsbalancen en vis Berettigelse. Det er saaledes ganske vist sandt, at det ikke altid er til Gavn, ja endog kan være til Skade, om et Land gennem sin Udenrigsomsætning — Ordet taget i sin videst mulige Betydning som indbefattende alle økonomiske Transaktioner med Udlandet — faar draget til sig en overvætted Mængde af Guld, al den Stund det maaske slet ikke er Omsætningsmidler, men derimod Produktionsfornødenheder eller Forbrugsartikler, den i Virkeligheden trænger til. Det er endvidere sandt, at et Land, særlig under Nutidens Verdensomsætning, i det hele kun behøver en saa forbausende ringe Mængde af Metalmonnt og Møntmetal, som Merkantilisterne sikkert aldrig nogen Sinde have drømt om — Jordens største Handelsnation, England, har jo saaledes drevet den Kunst at økonomisere med sit Metalforraad til en højst forbløffende Fuldkommenhed. Det er ogsaa sandt, at en rigelig Pengetilstrømning gerne skaber Tendenser til en senere Pengeudstrømning. Det er endelig sandt, at et Land vedblivende kan have stort Indførselsoverskud og altsaa *tilsyneladende* stedse have et Overskud at betale Udlandet, uden at det derfor forarmes — naar Englands Vareomsætnings-Budget stedse viser Underskud, saa vide vi alle, at det kun er, fordi Landets uhyre Tilgodehavender Verden over paa Grund af Kapitalanbringelse, Fragt og Arbejdsfortjeneste for en saa stor Del maa betales England af Udlandet med Tilførsler af Varer, at følgelig den samlede Import paa ingen Maade behøver at modsvares af en lige saa stor Vareeksport.

Men det er *ikke mindre sandt*, at hvad et Land køber i Udlandet, maa det, lige saa vel som en Privatmand, naar han køber hos andre, betale. Og for at kunne præstere denne Betaling maa det enten til sin Raadighed have Penge eller Varer eller Værdipapirer eller Fordringer paa Udlandet, der kan bruges som Likvidation mod dets Fordringer. Og for saa vidt og i samme Omfang som et Land trænger til udenlandske Tilførsler, maa det altsaa i et tilsvarende Omfang enten have tilstrækkelige Beholdninger af Betalings- eller Likvidationsværdier at tage af, hvad der kun er Undtagelsen, eller ogsaa — og det er Hovedfordringen — maa det kunne producere slige Varer eller kunne yde saadanne Tjenester eller Arbejdsydelser, som Udlandet har Brug for. Er et Samfund ikke i Stand hertil, saaledes at dets Handelsbalance \therefore Balancen mellem Landets samlede Sum af til Betaling forfaldne Tilgodehavender og Gældsposter i Forhold til Udlandet *vedvarende* er ugunstig, saa er dette et Tegn paa svigtende Produktivitet og bristende økonomisk Formaaen hos Befolkningen, altsaa i Virkeligheden et højst betænkeligt Tegn. Et Land med en stadig ugunstig Handelsbalance maa først ty til sin Rigdomsreserve, dernæst til at gøre Gæld i Udlandet, hvad der paa Grund af den derved skabte Rentebyrde sidenhen kun yderligere vil forværre Handelsbalancen, og til Slutning vil det geraade i en økonomisk Afhængighed af fremmede, økonomisk mægtigere Stater, som i Længden ogsaa vil undergrave Landets politiske Selvstændighed.

Merkantilisterne var kun praktiske Nationaløkonomer, som brugte deres Øjne godt i det daglige Forretningsliv og derefter drog deres Slutninger. De var ikke som det 18. Aarhundredes *Fysiokrater*, og siden efter dem ADAM SMITH, stive Teoretikere, abstrakte Tænkere, den stille Stues Mænd, som kunde bygge op store Systemer, en hel videnskabelig Lærebygning. Intet Steds træffer man noget Saadant før hos den fysiokratiske Skoles Stifter, QUESNAY. Merkantilisterne var det praktiske Livs Mænd, som hver paa sit Omraade undersøgte og tog Lære af, hvorledes der i dette eller hint Tilfælde tjentes Penge og samledes økonomisk Rigdom. Og ud fra det Enkelte sluttede de sig saa frem til almene Synspunkter, saaledes som Forretningsmanden gør det den Dag i Dag, naar han, udelukkende henvist til sit Instinkt, sin *flair* og sin sunde Sans, maa lægge Grunden til større Spekulationer ved Bedømmelsen af dette eller hint økonomiske Samfundsfænomen. En slig induktiv Slutningsmaade kræver selvfølgelig en streng efterfølgende Prøvelse og Kontrol for at blive videnskabelig; men selv den *teoretiske* Forskning var ikke den Gang kommen saa vidt som til at være klar herover eller kunne anstille en slig »Verifikation«. For

de merkantilistiske Statsmænd eller Forfattere var der desuden én Erkendelse, som ganske havde overvældet Bevidstheden — nemlig Erkendelsen af, at det enkelte, som en Stat fastsluttede Samfund var en økonomisk Enhed, et økonomisk Individ, om man vil. Det var ud fra denne Forudsætning, at de kom til Indsigt om, hvorledes det netop ogsaa af politisk Hensyn og Hensigt gjaldt om at styrke et saadant Samfunds økonomiske Grundlag, fordi et Samfunds økonomiske Grundlag ogsaa var Statens politiske Grundlag. Denne Erkendelse bragte hine Mænd til i England og Frankrig at udvikle Folkets økonomiske Kraft, bl. a. ved at skabe og opdrage en levedygtig Industri, i England tillige Verdens første og største Handelsmarine.

Overalt hvor denne merkantilistiske Hovedforudsætning om Land og Stat som økonomisk Enhed i Lighed med Enkeltmand var normgyldig og slog til, har Livets Gang, Udviklingen og dens Resultater, givet Merkantilisterne Ret. Indenfor denne faste, snævre Begrænsnings Rækkevidde have de som Regel sluttet rigtigt. De havde derfor ogsaa for saa vidt ganske Ret i deres Lære om *Handelsbalancen*, som et Samfund i Længden ubestridelig maa være i Stand til at anvende sit Arbejde og sin Kapital saa økonomisk indbringende, saa produktivt, at det foruden at tilvejebringe, hvad det selv forbruger af egne Produkter, samtidig kan skabe Genværdier for sit Behov fra Udlandet. Et Land maa med andre Ord ved egen Flid og egne Kræfter kunne skaffe, hvad der er nødvendigt for at betale Udlandet, hvad det køber af dette, eller ogsaa maa det spare dette Indkøb — for Samfundene gælder det med andre Ord lige saa vel som for Individerne, at deres Indtægter maa være tilstrækkelige til at dække deres Udgifter, deriblandt ogsaa deres Køb af, hvad de ikke selv producerer, men dog holder nødvendigt eller behageligt at anskaffe sig.

Er saaledes en *ugunstig* Handelsbalance næsten altid af det Onde og i alt Fald et Varselstegn, som det er klogt i Tide at give Agt paa, saa har det paa den anden Side utvivlsomt været til stor Gavn for et Land som f. Eks. Nord-Amerika i vor Tid, at det Aaringer igennem har haft en *gunstig* Balance. Og naar »de forenede Stater« Gang paa Gang har benyttet denne Omstændighed til at drage Guld til sig fra Evropa, altsaa ladet sig sit store Udførselsoverskud betale i Guld, saa har denne, om man vil, merkantilistiske Fremgangsmaade ganske væsentlig bidraget til at bringe Nordamerikas Finanser og Møntvæsen paa Fode. Det er vel værd at lægge Mærke hertil.

Og herved føres vi da naturlig til ogsaa i en anden Henseende end den hidtil omtalte at forstaa og vurdere Handelsbalancens Betydning, nemlig for et Lands *Pengevæsen*.

Man erindre, at paa den i dette Værk omhandlede Tid af Danmarks Riges Historie havde vi *Papirspenge*. Al Metal mønt var til Tider helt forsvundet af Omsætningen, og denne besørgedes i det Daglige som Regel udelukkende af Bankens Sedler, der ved Lov havde faaet Gyldighed som tvungent Betalingsmiddel, ej alene overfor Staten og dens Kasser, men ogsaa Mand og Mand imellem i al Slags Køb og Salg, Gælds Betaling osv.

Medens man tidligere ret almindelig har antaget, at Papirspengenes Værdi saa at sige blev baaren af det ædle Metal, hvorpaa de lød, eller som de repræsenterede, er det i den nyeste Tid forlængst godtgjort (LEXIS'), at dette er en Vildfarelse, og at Papirspenge i Kraft af at være lovligt Betalingsmiddel særdeles vel formaa at hævde sig deres egen *selvstændige* Værdi. Den østerrigske Papirgylden, som egentlig hvilede paa en Sølv-møntfod, stod saaledes eksempelvis for nogle Aar siden, nemlig Maj 1892, i Vekselkursen paa 170 Pf. Samtidig var imidlertid Sølvprisen i London knap 40 d., hvorefter den tilsvarende Sølvgylden altsaa kun skulde have været ca. 130 Pf. værd. Ikke desto mindre stod ogsaa selve den østerrigske Sølvgylden, altsaa den i Sølv udmøntede Gylden, i Værdi lig med en Papirgylden, altsaa 40 Pf. højere end efter sit Metalindhold. I dette Tilfælde var det saaledes endog Papirspengenes Værdi, som bar Sølvpengenes oppe, hvad der var mulig gjort ved den Omstændighed, at Regeringen i 1879 havde ophævet Privates Ret til Sølvudmøntning.

Naar et Land først er kommet saa vidt, at al dets Mønt er Papir, at det almindelige, lovligt anerkendte Betalingsmiddel i al Omsætning er Papir og intet andet end Papir, skal det saaledes nok vise sig, at Penge nu en Gang er Penge, og at Pengenes Værdi ikke beror paa deres Stofs Værdi, men først og fremmest paa deres Egenskab af kurant, almengyldigt *Omsætnings-* og *Betalingsmiddel*. Da Prisforholdene i et Land til enhver given Tid danner et sammenhængende, i sig selv afsluttet Hele, hvor enhver Forskydning af de enkelte Priser ved Pengenes Værdiforringelse altid vil støde paa Modstand, saa virker ovenikøbet alle Omstændigheder sammen til at *bevare*, uforandret opretholde Papirspengenes Værdi (Købeevne) overfor Varerne. Derved bliver de ogsaa tjenlige til *Værdimaalestok* og opfylder saaledes fuldstændig Pengenes samfundsmæssige Funktion. Enhver, som modtager dem i Betaling, véd, at han kan anvende dem i et bestemt Forhold til Afgørelse af Gæld eller Køb af Varer, og dette Forhold er altsaa Pengenes Værdi.

Først overfor *Udlandet* melder Vanskelighederne sig. Et Land, der selv kunde producere hele sit Behov, kunde leve lige lykkeligt, om det havde Penge af Papir eller af Guld og Sølv. Men Udlandet lader sig ikke betale med Papir, Papir, som kun har Købeevne (Værdi) i Papirspengenes eget Land — naar Hamborg tog danske Papirspenge, var det kun en Slags Kreditydelse, en Overtagelse af en til enhver Tid forfalden Fordring. Altsaa Udlandet maa betales med Varer eller Tjenester. Følgelig maa der produceres Udførselsvarer eller ydes Fremmede Tjenester, hvis samlede Værdi maa være mindst lige saa stor som Værdien af, hvad der af Varer indføres (indkøbes) fra Udlandet; thi den Udvej, som andre Nationer har: at udligne en Saldo i deres Disfavør med ædelt Metal, er jo i dette Tilfælde paa Forhaand udelukket. Der maa altsaa til Betaling af Udlandet skaffes

tilstrækkelig mange Veksler i Stedet for Guld (eller den Gang i Danmark: Sølv).

Men hermed er da ogsaa for et saadant Papirspengenes Land den særlig vigtige Betydning af en *gunstig Handelsbalance* klar og given.

Lad os et Øjeblik betragte det simpleste og hyppigste Tilfælde: at et saadant Land betaler sit Vareindkøb fra Udlandet ved en i Værdi tilsvarende Udførsel af sine egne Produkter. Blive disse Produkter kun forholdsvis svagt efterspurgt i Udlandet, maa det paagældende Land søge at tiltvinge sig den fornødne Afsætning for sine Varer ved at nedsætte de i Udlandets Valuta udtrykte Priser for disse. Dette kan igen kun ske ved en Nedgang i Papirspengenes Værdi i Forhold til den udenlandske Valuta. Vi kunne saaledes antage, at Danmark i forrige Aarhundrede til Betaling af sin daværende Vareindførsel i et vist Tidsrum skulde bruge Veksler paa Udlandet til et samlet Værdibeløb af 1 Mill. Hamborger Species, efter den oprindelige Nominalkurs (100 : 122¹/₂) svarende til 1,225,000 Rdl. Courant i dansk Mønt, og at der for at skaffe disse Veksler til Veje maatte udføres til fremmede Lande en samlet Produktmængde af 100 Mill. Vare-Eenheder (V. E.) til en Pris af 100 Hamb. Specier (122,5 Rdl. C.) pr. 10,000 V. E. Aftog nu Udlandet til denne Pris kun saa mange Varer, at deres samlede Salgsbeløb ikke udgjorde en Vekselmængde til Værdi 1,225,000 Rdl. C., men kun 1 Mill. (altsaa svarende til 816,000 H. Sp. og 81³/₅ Mill. V. E.), saa maatte Udførselen forstærkes derved, at Prisen nedsattes med f. Eks. 16 pCt., altsaa fra 100 Sp. til 84. For nu at skaffe Veksler til det samlede Værdibeløb, som manglede i den ovennævnte Million Hamb. Specier, altsaa for at skaffe Veksler til en Sum af ialt 184,000 H. Spec. (oprindeligt svarende til ca. 225,000 Rdl. C.), maatte der i Stedet for de i Vareudførselen resterende 18²/₅ Mill. V. E. (100 Mill. V. E. ÷ 81³/₅ Mill. V. E.) nu udføres 22 Mill. V. E.; thi kun derved vilde ved den lavere Pris af 84 den nødvendige, endnu manglende Vekselsum af 184,000 H. Sp. kunne tilvejebringes. Men skulde Eksportørerne i Danmark indkøbe 22 Mill. V. E. i Stedet for 18²/₅ Mill. V. E. til de her gængse Priser — man bedes fastholde, at der til en Begyndelse ikke var nogen Grund til, at de danske Penge skulde lide nogen Værdiforandring i selve Landet — altsaa ialt udgive 270,000 Rdl. C. i Stedet for 225,000 eller 20 pCt. mere, saa maatte de til Gengæld kunne sælge deres *Veksler* paa de resterende 184,000 H. Sp. til en 20 pCt. højere Kurs for at have den samme Fortjeneste paa Udførselsforretningen som tidligere — hvilket altsaa med andre Ord vil sige, at Kursen for Veksler paa Udlandet, betalbare i Hamborg, maatte gaa (forværres) fra 122¹/₂ (Parikurs) til 147. Først herved var Handelsbalancen tilvejebragt. Og dette var igen enstydigt med, at Danmark maatte præstere en større Sum af Arbejde for at kunne gøre det samme Vareindkøb i Udlandet som tidligere.

Dog ikke nok hermed. Medens Papirspengenes Værdi i deres eget Land har en Tendens til at bevare deres Værdi (Købeevne) overfor Indlandets Varer, saa længe intet Ydre støder til, saa giver den ugunstige Vekselkurs straks Anledning til farlige Sammenligninger mellem Udlandets og egne Pengeforhold, og Tilliden til Landets Pengevæsen begynder at svækkes. Udenrigshandelen faar paa Grund af de vaklende Kurser for en Del Karakteren af Lykkespil, Virkningerne heraf breder sig til Landets øvrige økonomiske Forhold, al Formueanbringelse paa længere Tid kommer til at lide af Usikkerhed — og begynder først Papirspengenes Værdi i selve Landet at synke, kommer der Forstyrrelser i hele Forretningstilværelsen, de

højere Varepriser gør Vekselkursen endnu slettere, da ellers den nødvendige Merudførsel ikke kan finde Sted med normal Fortjeneste — og saaledes arbejder Systemet som en Skrue uden Ende.

Men helt anderledes bliver Billedet, naar et Land med Papirspenge, som Danmark den Gang, i tilstrækkeligt Omfang producerer saadanne Varer, som til Stadighed ere stærkt begærte i Udlandet og dér altsaa kunne finde god og lønnende Afsætning. I saa Fald bliver der Veksler nok til at betale Landets Indkøb udefra, den gunstige Vekselkurs afstiver Papirspengenes Værdi, og i Tilfælde af en vedvarende gunstig Handelsbalance kan det paa Grund af Vekselkursens stærke Stigning endelig blive fordelagtigt atter at lade det oprindelige Møntmetal indføre og præge til Landets Mønt. Det var noget lignende, som just skete her i 1765.

Det er aabenbart, at Schimmelmann paa sin Vis har haft en Slags Forstaaelse af, hvor afgørende vigtigt det saaledes under Danmarks daværende Forhold var for Landet og dets Pengevæsen, at der saa vidt muligt stadigt sørgedes for en gunstig Handelsbalance. Om og i hvilken Grad Merkantilismens Kulsvietro paa en saadan i dette Tilfælde heldigt har hjulpet til, at han just altid gjorde det Rette, faar saa staa hen. Som alt ovenfor paavist, var det ved *Optagelsen af store Laan i Udlandet* lykkedes ham i 1765 at paavirke Handelsbalancen foreløbig i saa gunstig Retning, at Sedlerne atter gik i Pari. Men paa den anden Side var ogsaa derved den udenlandske Gældsbyrde bleven forøget, de optagne Laan skulde forrentes og tilbagebetales, og dette maatte atter vanskeliggøre Bevarelsen af den gunstige Handelsbalance. Det gjaldt derfor om paa *anden og varig* Vis at sætte Landet i Stand til at skaffe sig de nødvendige Vekselkrav paa Udlandet. Dette saa i alle Fald Schimmelmann klart, og herefter handlede han. Fra Finansmand blev han Handelspolitiker.

Det er ikke muligt aktmæssig at paavise eller godtgøre, i hvor høj Grad Schimmelmanns Handeln og Virken i hine Aaringer har været præget af Maalbevidsthed. Men hvis det er sandt (og det er visselig sandt), at man kan bedømme en klog Mands Motiver ud fra hans Gerning, at man fra den lykkelige Haands Held kan slutte sig til Hovedets tydelige Hensigt, fra Udførelsens Sikkerhed til Planlægningens Maalklarhed — saa kan man ikke med Føje antage, at Schimmelmann har delt sin Samtids almindelige Syn paa *Pengevæsenet*, ej heller, at hans Opfattelse af Handelsbalancens Betydning udelukkende bundede i en (for Tilfældet da grumme heldig) »merkantilistisk Vildfarelse«. Vel sandt — skønt han har efterladt sig meget Skrevent, findes deri ingen teoretiske Betragtninger, som den ivrige Forsker af Fortids tidligfødte, forudgribende Sandhedserkendelse med Henrykkelse kunde lægge frem for os som et Bevis paa, at alle Tanker er tænkt en Gang før. Men lad saa være, at Schimmelmann ikke har kunnet gøre teoretisk Rede

for sin Færds ledende Linier — lad saa være, at det geniale Instinkt har erstattet ham en senere Tids skarpsindige Analyse af Pengevæsenets »Elementer« — saa meget er i hvert Fald vist, at den *Sikkerhed*, hvormed han til enhver Tid handlede, gør det overmaade lidet troligt, at han skulde have valgt sine Veje i Blinde eller med Vrangmeningers Skyklapper for Øjnene.

Saa længe der kun havde været Tale om Optagelsen af Pengelaan, Kursoperationer, Vekselaarbitrage og Børsmanøvrer, kunde vel en troskyldig Teoretiker endda overtale sig selv til at tro, at vi her blot stod overfor en Slags rutinemæssig Forfarenhed »paa kort Sigt« — uden Nationaløkonomens dybere Indsigt eller vidtskuende Omsigt. Men al Tvivl om Schimmelmans overlegne økonomiske Syn maa i hvert Fald forstumme, naar man i Tiden efter 1765 følger den Aarvaagenhed og Omhu, hvormed han efterhaanden faar draget alle de med Sikringen af Landets Pengevæsen sammenhængende Forhold ind under sin Paavirkning og Afgørelse.

Først og fremmest var det den udenlandske Statsgæld, han havde draget helt ind under sin Indflydelsessfære. Siden — 1773 — er det med Bankens Virksomhed og Diskontering af de fleste Købmandsveksler paa Udlandet, at han faar et vaagent Øje. Og endelig giver Oprettelsen af det saakaldte Bankkontor (1774) ham Haand i Hanke med samtlige Bankens og Statens udenlandske Betalinger.

Alt dette kom imidlertid senere og efterhaanden. Men paa det her omhandlede Tidspunkt søgte han mod det samme Maal paa hel anden Vis — maaske den sindrigste af alle de Maader og Veje, han overhovedet prøvede at naa frem ad.

Han vilde nemlig lade Staten ved Hjælp af Lovgivningen rette sine Bestræbelser *direkte paa Erhvervslivets Oplomstring* for saaledes nemmest og naturligest at skabe Betingelsen for en *vedvarende gunstig Handelsbalance*.

Hvorledes tænkte han sig denne Opgave løst?

Ved kgl. Rescr. af 11. Decbr. 1767 nedsattes der en *Kommission* for at undersøge Rigernes *Handelsbalance* og Landets Finansvæsen.

Det paalagdes de Deputerede for Finanserne og for Commerce-Collegiet at indtræde heri, og Kommissionens Medlemmer blev herefter: Geheimeraad, Greve DITLEV v. REVENTLOU, Geheimeraad BERREGAARD, Kammerherre JOACHIM OTTO SCHACK (-RATHLOU) samt Schimmelmann og — Kammerherre, Friherre A. P. BERNSTORFF.

Der blev givet denne Kommission en omfattende Myndighed til at forlange Oplysninger af alle Collegier og Embedsmænd og til at undersøge og gøre Forslag om alle Slags økonomiske og finansielle Forhold.

Først og fremmest forsøgte man at skaffe statistisk Materiale til en omfattende og udtømmende Fremstilling af eller Redegørelse for Rigerne Vareomsætning, saavel indbyrdes som med Udlandet, for derved at kunne skaffe sig et positivt og paalideligt Grundlag for Bedømmelsen af Landets Handelsbalance i Ordets snævrere Forstand. Det var allerede for sin Tid et stort Fremskridt, at man besluttede sig til dette Skridt — hidtil havde man næsten stedse ladet sig nøje med ubestemte Kalkuler, overfladiske Gennemsnitsberegninger og ret vilkaarlige Skøn. Det ses dog ikke, at dette Forsøg har baaret Frugt, og iøvrigt var man betegnende nok i selve Kommissionen straks paa det Rene med, at Opgaven for saa vidt var umulig at løse, som Indførslen og det indbyrdes Handelssamkvem mellem Kongens Riger og Stater for et saa overvejende Omfang foregik paa Smuglervis, at de officielle Tal, der kunde skaffes tilveje fra Toldvæsenet, maatte være ret misvisende, i hvert Fald kun Minimumstal.

Som kun altfor ofte herhjemme i forrige Aarhundredes sidste Halvdel blev man desuden straks nødsaget til at sørge for Dagen og Vejen. Som allerede ovenfor skildret, havde man i 1767 befundet sig i en trykkende Finansnød, og der maatte i Begyndelsen af 1768 straks arbejdes paa at skaffe Staten ny Indtægtskilder for at klare Betalingerne paa den udenlandske Statsgæld. Til Trods for, at man begyndte med de redeligste Hensigter om at foretage en gennemgribende Reform i hele Finansvæsenet og ophjælpe Landets Erhvervsliv, særlig dets Handel paa Udlandet, saa blev derfor Tiden i altfor høj Grad beslaglagt af Overvejelser om, hvorledes de største Huller hastigst kunde blive stoppede og den værste Trang heldigst og snarest afhjulpen.

Inden Kongen i Maj 1768 begav sig paa sin alt omtalte store Udenlandsfærd, havde Kommissionen faaet færdig til hans Underskrift Forordningerne af 14. Maj 1768, hvorved der paalagdes følgende ny Skatter: den saakaldte *Kvart-Procent*-Skat (der i Aarene 1768—71 indbragte 217,720 Rdl.), *Embedsskatten* (150,000 Rdl. aarlig) og den saakaldte *Salt-Personal*-Skat, som var en Slags Kopskat, der traadte i Stedet for Tolden paa og Konsumtionsafgiften af Salt.

Den første af disse Skatter, der udtrykkelig angaves at skulle tjene til Statsgældens Forrentning og Formindskelse, opkrævedes med $\frac{1}{4}$ pCt. af det kontribuerende Hartkorns Værdi — denne sat til 80 Rdl. pr. Td. Ager- og Engs-Hartkorn, 150 Rdl. for Td. Skov-, Mølleskyld samt

Kongetiende og 120 Rdl. for Kirketiende — hvorhos samtidig alle mod Pant i faste Ejendomme udlaante Kapitaler, der oppebares efter Designationer fra Rettens Betjente over alle tinglæste Pantebreve, paalagdes en hertil svarende Afgift af ligeledes $\frac{1}{4}$ pCt., og dette Skattebeløb tilledes det Hartkornsejeren at afkorte i Renterne af den i deres Ejendomme indestaaende Pantegæld ved disses Betaling til Kreditor. Denne højst rationelle Fremgangsmaade, hvorved man kom ud over den Forfordeling af de stærkt gældbetyngede Ejendomme, som en ensartet Hartkornskat ellers medfører, vidner i Forbigaaende bemærket højlig til Gunst for Kommissionsmedlemmernes nationaløkonomiske Sans. — Den anden Skat, Ekstrapaabud af Embedsindkomster og andre Benaadninger, svarede af alle gejstlige, civile og militære Embeds- og Bestillingsmænd samt alle, der oppebar Gage eller Pension af Kongen eller af offentlige Stiftelser og Indretninger, og udgjorde fra 2 til 10 pCt. af saadan Indkomst, saa at der f. Eks. af en Embedsindtægt paa 150 Rdl. betaltes 2 pCt., af 350 Rdl. 6 pCt., af 500 Rdl. og derover 10 pCt. Skatten blev afkortet ved Lønningernes Udbetaling, og Optrækningen var saaledes nem og billig. — Den sidstnævnte Skat, Saltskatten, opkrævedes af enhver Person over 12 Aar — Underofficerer og Menige samt deres Hustruer og Børn dog undtagne — med 2 β hyert Kvartal. Samtidig nedsattes Tolden, der pr. Læst (18 Tdr.) spansk Salt udgjorde 21 Rdl. og pr. Læst (12 Tdr.) Lüneborger-Salt 28 Rdl. 12 β til 2 β pr. Td. for alt Salt uden Forskel, som indførtes med danske Skibe. Denne sidste Afgift angives udtrykkelig i Beretningen om Kommissionens Forhandling kun at have til Formaal: at konstatere Indførsels Størrelse, saa at man altsaa, interessant nok, her træffer en saakaldet *statistisk* Toldsats. Forøvrigt var selve Saltskatten, der forekom den unge Grev Bernstorff særlig sindrig, i Modsætning til Kvart-Procent-Skatten en taabelig, doktrinær og upraktisk Foranstaltning, der da ogsaa blev ophævet af Struensee ved Fdg. af 8. Oktober 1770. Men man vilde den Gang for enhver Pris have Indtægtskilder, og den høje Salttold indbragte ialt kun 20,000 Rdl. aarlig.

Ogsaa Toldvæsenet og de hertil knyttede Forhold blev gjort til Genstand for indgaaende Drøftelse i Kommissionen. Da alle Kommissionens Medlemmer, netop med Undtagelse af Schimmelmann, var særlig optagne af den finansielle Del af deres Hverv og som Følge deraf fornemmelig havde Statskassens Interesse for Øje, fandt de det i høj Grad betænkeligt, at der ved den Kjøbenhavns Handlende tilstaaede Oplagsfrihed paa Vin, Druebrændevin og Vineddike var givet private Købmænd Kredit for over 200,000 Rdl. kgl. Afgifter. Herfor havde man ingen Sikkerhed. I Tilfælde af Fallit tabte Toldkassen sit

Tilgodehavende helt, og i en Række andre Tilfælde — paastodes det i Kommissionen — blev man ligefrem snydt, fordi Toldvæsenet ved hvert Kvartalseftersyn forefandt den samme Beholdning, der stadig blev spædt op. I en udførlig Betænkning indstillede derfor Grev Bernstorff paa Kommissionens Vegne, at denne Ret bortfaldt efter 16 Kvartalers Forløb, og Resolution herpaa faldt den 22. April 1768.

Saa galt kom det nu ikke til at gaa, men disse Overvejelser gav i det hele Stødet til den i Løbet af Aaret foretagne Revision af Toldloven, der fik endeligt Udtryk i *Toldforordningen* af 26. November 1768. Herved indskrænkedes Oplagsfriheden paa de fleste Punkter, ligesom det hele Toldsystem ensidigt skærpedes i overdreven merkantilistisk Retning.

Dette snevre og skæve Syn paa, hvad der bedst baadede Land og Stat, delte imidlertid Schimmelmänn ikke. Af de sparsomme Meddelelser, der foreligge om Kommissionens Forhandlinger, og af dennes forskellige Skrivelser fremgaar det tilstrækkeligt tydeligt, at det saa langt fra var Kommissionens finansielle Hverv, som ensidigt eller særligt interesserede ham, at han tværtimod nok saa meget fra først til sidst lagde Vægten paa Kommissionens andet Hovederhverv — det, som gav den det populære Navn: *Balancekommissionen* — nemlig ved positive Regeringsforanstaltninger at bidrage til Fremskaffelsen af en *gunstig Handelsbalance*.

I Kommissionens første Møde tager han straks Ordet for at udvikle Vigtigheden af at ophjælpe *Kjøbenhavns Handel*. Kjøbenhavn, siger han, er den største Forbruger af fremmede Varer, og det er dens Handel, der er bestemmende for Danmarks Udenrigshandel, og just derfor maa Opmærksomheden rettes paa at udfinde tjenlige Foranstaltninger til at lette og fremme Stadens Skibsfart og Handelsvirksomhed. Den følgende Tid skulde vise, i hvilken Retning hans Tanker gik.

En Slags Antydning deraf faar man allerede i Kommissionens næste Møde (26. December 1767), hvori han paapeger det Spild af Tid og Penge, som der foraarsages de Handlende ved Opkrævningen af trende Afgifter i Havnen — nemlig Told, Konsumtion og Accise — og foreslaar, at de skulle samles under Et imod en aarlig Erstatning af Statskassen til Kjøbenhavns Kommune, der oppebar Accisen. Han vil med andre Ord have det indrettet nemt og billigt for Købmændene — han vil lette dem de ydre Vilkaar for deres Virksomhed, vel vidende, at naar Merkur paa én Gang er Handelens og Tyvenes Gud, er det, fordi Lejlighed ikke blot kan gøre Tyve, men ogsaa skabe Forretning.

For en gammel Købmand som Schimmelmänn var det en naturlig Tanke, at det var *Handelen*, som skulde skabe Landets økonomiske

Opkomst — og for Tidens merkantilistiske Tankegang var det jo, som vi have set, lige saa naturligt. Sandt at sige kunde man heller ikke forbauses over, hvis Schimmelmann ikke havde næret stor Tillid til, at Frelsen skulde komme fra *Landbruget*. Ganske vist har han ogsaa haft Øje for, at der paa dette Omraade var særdeles meget at gøre. Den 8. Marts 1768 lod han saaledes Skattedirektionen overtage Kongens Godser i Antvorskov og Vordingborg Amter og angav derpaa selv i det enkelte, hvad der med det holstenske Landvæsen som Forbillede skulde udføres paa disse Godser — Gaardene skulde saaledes udflyttes af Byerne, Fællesskabet ophæves, Markerne indhegnes og afgraves osv., hvad der alt for Datiden var betydelige Fremskridt.*) Det lykkedes ham dog ikke at overvinde Bondebefolkningens Træghed og Sløvhed, og af denne som af mangfoldige andre nærliggende Grunde maatte Agerbrugets Forbedring i hvert Fald komme til at staa for ham som en saare langsom Omvej. Hvad han derimod forstod sig paa og klart indsaa kunde forholdsvis hurtigt lykkes var at skabe Kjøbenhavn en *Transithandel paa Østersøen*.

Saaftremt det var rigtigt — hvad Samtiden var fuldt overtydet om, og som ogsaa skulde vise sig virkelig at være rigtigt — at Kjøbenhavn under Datidens Forhold havde alle Betingelserne for at blive en Stabelplads for Handelen fra og til Østersøen, saa var Tilvejebringelsen af saadan en Transithandel et af de allerbekvemteste og nemmeste Midler til at skaffe Landet en gunstig Balance. Ved enhver Udførsel af Landets egne Produkter beroede den eksporterende Købmands Fortjeneste altid for en Del paa, hvor lavt han kunde trykke den hjemlige Indkøbspris ned, og hvad han derved vandt blev et tilsvarende Tab for Producenten, saa at Landet ved denne Købmandsfortjeneste ikke blev beriget som Samfund. Men hvad danske Handelsmænd fortjente ved en egentlig Transitsætning med fremmede Varer, blev i *hvert* Tilfælde betalt af Udlandet — det købende eller sælgende Udland eller begge — og var saaledes for Landet en let vunden og ligefrem Indtægtspost, som uden videre kunde opføres paa Nettoudførselsbudgettet som helt og holdent opvejende en tilsvarende Sum af Indførselsværdier (ganske ligesom Fragten af danske Skibes Fart mellem fremmede Havne.)

Man kunde endnu have tænkt sig, at naar Schimmelmann overhovedet var betænkt paa at udvikle Landets Indtægtskilder, han da ogsaa havde fæstet sin Opmærksomhed paa *Industrien*, der ellers var

*) Herom tilføjer han med sin karakteristiske Haardhed og Bestemthed: »disse Indretninger skulle Bønderne anvises til at underkaste sig uden al Modsigelse. De skulle udføre det dem anviste Arbejde ved Indhegningen til den fastsatte Tid og med Tilsidesættelse af alt andet Arbejde, hvis de ikke ville paadrage sig svære Straffe«.

Merkantilismens Kæledægge. Ganske vist havde nu Schimmelmann netop ogsaa i hin Tid Kig paa et større industrielt Foretagende, men Sandheden byder at tilstaa, at han kun holdt dette for sin egen Mund. Det var Kronborg Geværfabrik. Denne var 1765 købt af Staten for 120,000 Rdl., men faa Aar efter bød den tidligere Ejers Søn, Justitsraad Chr. Fr. Hansen, en klækkelig Sum for den. Ikke desto mindre blev det værdifulde Etablissement af Krigsdirektoriet — 3: Grev St. Germain og Generallieutenant Gähler — i Juni 1767 overdraget den bekendte JOHAN FREDERIK CLASSEN paa saa fabelagtig gunstige Vilkaar for denne, at det næsten lignede en Foræring — som det synes, havde den statelige Mand fundet Naade for den bedaarende Grevinde Gählers skønne Øjne. Men omtrent samtidig med Balancekommissionens Nedsættelse og kun to Maaneder efter Kontraktens endelige Oprettelse blev St. Germain styrtet, og Schimmelmann fik udleveret alle i Krigsdirektoriet beroende Papirer angaaende Kontrakten med Classen. Forhandlingerne med ham blev samtidig afbrudt, den 18. Marts 1768 blev der endog nedsat en Kommission til at undersøge hele denne, som det synes, noget mislige Sag, og heraf blev Schimmelmann Medlem. Classen slap dog nogenlunde fra Undersøgelsen, da Generalprokurøren HENRIK STAMPE, omend kun med slet dulgt Haan, tog det værste Stød af for ham. Men Geværfabrikken slap ham ud af Hænderne. Efter Kommissionens Indstilling blev den sat til offentlig Auktion, og Classens Svoger, den bekendte Købmand ISELIN, bød paa den. Men den før nævnte Justitsraad Hansen fik sidste Hammerslag for 69,000 Rdl. Dog det var ikke Schimmelmanns Mening. Da Sagen kom til Kongens Approbation i London, hvor ogsaa Schimmelmann var med, fik denne meget det saa, at han ved en kgl. Kabinettsordre af 19. September fik overdraget Fabriken for 70,000 Rdl.

Af andre industrielle Etablissements havde Schimmelmann sikret sig et Sukkerraffinaderi i Kjøbenhavn, fra hvilket der aarlig solgtes raffineret Sukker og Sirup for ca. 200,000 Rdl. eller ca. 35 pCt. af hele Hovedstadens samlede Sukkersalg til Ind- og Udland. Da han selv havde Plantager i Vestindien, passede dette ham saa meget desto bedre. Men i øvrigt synes det ikke, at han har næret overmaade Tillid eller Tro til, hvad der ad industriel Vej kunde udrettes for Land og Folk. Hans Stilling til det saakaldte almindelige *Magasin* viser det samme.

Blandt Commerce-Collegiets Opgaver var ogsaa den: at ophjælpe indenlandsk *Fabrikflid*. Allerede tvende Aar efter dets Dannelse, nemlig i 1737, havde det oprettet det saakaldte *almindelige Magasin* som Mellemed mellem den hjemlige Tekstilindustri og Forbrugerne: paa den ene Side skulde det forsyne Fabrikkerne med Raastoffer, paa den

anden Side afkøbe disse deres færdige Varer kontant og sælge dem til Kræmmerne. Dette Magasin fik Lokaler paa Børsen og Kommissionærer rundt om i Kongens Riger og Lande. Forretningens Kapital søgtes først tilvejebragt paa en højst original Maade, nemlig ved Tvangsindskud fra Enhver, som nød over 50 Rdl. i aarlig Lønning eller Pension, samt fra alle Rangs- og Standspersoner, for hvilke Indskud der senere skulde ydes Varer. Siden prøvede man alle mulige andre Midler, deriblandt navnlig et offentligt 5 pCt.s Laan med kgl. Garanti. Samtidig fik man Københavns Kræmmerlaug forpligtet til paa Ære, Tro og Love at tage deres Varer fra Magasinet imod en vis Kredit, dog at det selvfølgelig skulde være tilladt at udsælge, hvad man allerede havde paa Lager af udenlandske Stoffer. Disse Lagre syntes imidlertid at være evigvarende, og Magasinet prøvede derfor en Tid at sælge en détail og altsaa træde i umiddelbar Konkurrence med Kræmmerne — ret som et moderne Stormagasin, og selvfølgelig til Kræmmernes store Forbitrelse. Men da man sjælden eller aldrig havde Varer nok, endsigte et Stormagasins Udstillings-Lager, blev dette Konkurrence-Forsøg uden Frugt.

Heller ikke andre Forholdsregler hjalp — 1741 blev saaledes Kræmmerne endog politimæssig tvungne til at ombytte deres Lagre af udenlandske Varer med indenlandske — man kunde umuligt faa Bugt med Konkurrenterne, fordi Magasinet paa ingen Maade magtede at tilfredsstille Forbruget. Trods gentagne Forbud, Husundersøgelser, Ansættelsen af en særlig Visitatør, som skulde inkvirere efter Silke- og Klædevarer, der ikke var forsynede med Attest om at være forfærdigede i Indlandet, osv. osv. — smugledes der udenlandske Tekstilvarer ind i Mængder. I Løbet af Halvtredserne syntes det dog endelig at være lykkedes Magasinet at knytte en større Kundekreds af Kræmmere og Skrædere til sig, men nu begyndte Krediten at blive mere og mere misbrugt, og de udestaaende Fordringer hos Kræmmerne voksede i en uhyggelig Grad. I Foraaret 1768 kørte man under disse Omstændigheder fuldstændig fast. Med et Fond paa 130,000 Rdl. var det umuligt, hed det, »at bestride de københavnske Kræmmeres Diskonto paa 180,000 Rdl., Provinskræmmerens Kredit paa 80,000 Rdl. og et Forskud paa ca. 50,000 Rdl. for Varer, der var sendt til Norge«. Det samlede, allerede paa dette Tidspunkt lidte Tab kunde anslaaes til 167,000 Rdl., hvoraf alene 131,500 hos københavnske Kræmmere.

Da Schimmelmann efter sin Indtræden i Commerce-Collegiet faar Haand i Hanke med Magasinet, former det sig straks saaledes for hans Forretningsbevidsthed, at det er en virkelig Købmand — og en købmandsmæssig Drift af hele Foretagendet —, der skal til. Han faar

Magasinet ophævet og i Stedet for indrettet et købmandsmæssigt drevel saakaldet *General-Magasins-Kontor* som en Slags Overgangsform til »in wenigen Jahren die ganze Einrichtung auf eine private Interessentschaft zu bringen«. Driftskapitalen skulde skaffes til Veje ved Udstedelsen af 5000 Aktier à 100 Rdl.; disse blev dog ikke givne i Handelen, men der blev i Antwerpen rejst et Laan paa dem. Til Bestyrer valgtes den allerede tidligere nævnte FR. DE CONINCK, med hvem Schimmelmänn nu fuldstændig havde forsonet sig i Anerkendelsen af hans store Forretningsdygtighed — han skulde nu »behandle alt paa Købmands-Fod, saa at ingen Raavarer maatte indkøbes eller sælges til Fabrikantene, ej heller Fabrikata modtages til Salg *uden Gewinn* for Kontoret«.

— Da Schimmelmänn i de første Maaneder af 1768 havde ordnet alle disse forskellige Forhold, og da desuden Forhandlingerne i Kommissionen snarest førte bort fra, hvad for Planer han havde i Sinde — og da endelig de nærmestliggende finansielle Vanskeligheder af forskellig Art foreløbig var klarede — kunde han rolig begive sig med den unge Konge paa dennes store Udenlandsrejse til London og Paris. Han havde da vundet Raadighed over alt, hvad det lystede ham at have Raadighed over, fik paa Rejsen Bekræftelse derpaa ved d. 12. Juni at blive udnævnt til Rigets Skatmester — og blev samtidig tvefold uundværlig ved at gøre sig selv til Rejse-Kongens Kassemester.

Da Christian VII's Rejse endelig blev afsluttet efter godt og vel et halvt Aars Forløb, nemlig i Januar 1769, tager Schimmelmänn straks efter i Balancekommissionen fat paa Gennemførelsen af sin store Plan, som den ovenfor nævnte indskrænkende og indskrænkede Toldforordning, Kongen havde undertegnet i Paris, kun gjorde endnu mere paa-trængende nødvendig.

Denne Plan var hverken mere eller mindre end at skabe Hovedstaden en FRIHAVN.

VII.

TRANSITOPLAGSVÆSENET — Retten til at have ufortoldede Varer paa Oplag — er af meget gammel Oprindelse her i Landet. I hvert Fald omtales det allerede i Slutningen af det 17. Aarhundrede, ikke som en ny indført Ordning, men som en Overlevering af et allerede indarbejdet System.

Det bevidste Formaal hermed har utvivlsomt været at lette og støtte *Mellemandelen*, Genudførslen af fremmede Varer. Efterhaanden som man indrettede Toldboder, har man sørgt for ved eller paa disse at skaffe Pakhusrum for Varer, som angaves til Udførsel; omkring Aarhundredets Midte har der saaledes sikkert været Toldbod-Pakhuse omtrent et halvt Hundrede Steder i Landet. Da det imidlertid fra først af kun gik langsomt hermed, og selve Toldboderne til en Begyndelse vare smaa og egentlig kun kunde afgive Plads til mindre Stykgodsvarer, tillod man Transitvarernes Oplæggelse i *private Pakhuse*, men dog vel at mærke kun under dobbelt Lukke, saaledes at der for hvert Lagerrum var to Laase og to Nøgler, hvoraf Toldvæsenet beholdt den ene. Købmanden kunde saaledes kun komme til sine Varer i Toldvæsenets Overværelse og under dettes Tilsyn; hvad han udtog til Afsætning eller af nyt Gods fik oplagt, skulde der af Toldvæsenet føres Bog over, saaledes at enhver Oplagshaver fik sin særlige Konto med Debet og Kredit (noget bestemt Minimum for, hvad der kunde udtages, var der derimod ikke), jfr. Christian V's Toldrulle af 1. Maj 1672. Dette Oplag svarede altsaa ganske til, hvad man nu kalder *privat Transitoplag*, medens Oplæggelsen paa selve Toldbod-Pakhuse, der udelukkende foregik under Toldvæsenets Laas og Lukke, var, hvad vi nu kalder *kgl. Transitoplag*.

Da denne Oplagsret, som sagt, oprindelig kun var givet for Udførsels (Genudførsels) Skyld, var man fra først af mindre tilbøjelig til at modtage *Fortoldningsvarer* til Oplæggelse i Toldbod-Pakhuse, men forlangte principielt, at Varerne skulde fortoldes straks efter Ankomsten. Da det imidlertid samtidig var bestemt, at Varerne skulde stemples, og dette i høj Grad vidtløftig- og besværliggjorde Toldbehand-

lingen, kom man efterhaanden ganske naturlig ind paa at maatte beholde Varerne paa Toldboden i længere Tid. Og da det desuden, saavel for det kgl. som for det private Transitoplags Vedkommende, som Regel stedse var tilladt de Handlende heraf at udtage Varer til Forbrug i Landet imod Toldens Erlæggelse, lod Oplagene sig saaledes lige saa vel bruge til Fortoldningsvarer som til Transitgods.

Ifølge Christian V's Forordning og Toldrulle af 21. Marts 1691 kunde *alle Slags grove Varer*, der fra fremmede Steder indførtes til Kjøbenhavn, oplægges afgiftsfrit (tages paa Transitoplag) i trende Aar. — Ved Pl. af 1. Juni 1726 fik desuden Hovedstaden ej alene Oplagsfrihed paa de saakaldte 4 Species (*Vin, Druebrændevin, Salt og Tobak*), men ligefrem Eneret paa Handelen med disse Varer, idet de nemlig kun maatte indføres i Kongeriget Danmark til og over denne Stad.

Som nævnt, er dog her endnu stedse kun Tale om Transitoplag. Men ved Christian VI's Fdg. og Pl. af 4. Juli 1726 indførtes for første Gang i vor Lovgivning den egentlige *Kreditoplagsret*, hvilken Ret atter kun gaves Kjøbenhavn. Det bestemtes nemlig, at den Hovedstadens Indvaanere bevilgede tre-aarige Oplagsfrihed skulde forandres til et bestandigt eller stedsevarende Oplag*) for følgende Varer: *Vin, Brændevin, Vineddike, Salt, Sejldug*, uforarbejdet *Jern, Staal* og *Bly*, fremmed *Rug* og *Hvede, Staver, Garkobber, Beg, Tjære* og *Tobaksblade*. For hvad der kunde oplægges af hver enkelt Varesort, sattes der et vist særskilt Minimum.

Disse Varer kunde altsaa hjemtages til fri Raadighed mod senere Afregning, efter at Art og Kvantum var optegnet i Toldvæsenets Bøger (»Tilskrivning«), og fra eget Pakhus atter eksporteres eller overføres (transporteres) til andre Oplagshavere mod tilsvarende »Fraskrivning« i det godskrevne Toldbeløb. For hvad der ikke saaledes var fraskrevet enten som udført eller tiltransporteret andre Oplag, men alligevel manglede i Oplaget ved Toldvæsenets fjerdingaarlige Eftersyn, skulde Tolden erlægges.

Forholdet var saaledes i alt væsentligt ganske ordnet som nu: Købmanden fik Varerne hjem i sit eget Hus og Kredit paa Tolden, saaledes at han kun kom til at erlægge denne, efter at han havde solgt Varerne, medens han i Tilfælde af Udførsel slap fuldstændig fri for Told. Retten var dog, som alt nævnt, kun givet Kjøbenhavn og omfattede i Sammenligning med nuomstunder forholdsvis faa Vareklasser.

Dette *Kjøbenhavns Kreditoplag* opretholdtes uindskrænket i de senere Toldforordninger af 29. Februar 1732 og 17. Maj 1762.

*) »: uden Indskrænkning i Henseende til Tiden for Varnes Henliggen paa Oplagene.

En Plakat af 30. December 1730 ophævede derimod Kjøbenhavns tidligere Eneret paa Indførslen af de 4 Species. Til Erstatning fik dog Hovedstaden ved Forordningen af 1732 den Begunstigelse, at naar de nævnte Artikler fra kjøbenhavnske Oplag forsendtes landværts eller søværts til Provinserne i Kongeriget Danmark, skulde der kun svares en Tredjedel af den i Toldrullen anordnede Told og Konsumtion. Det var saaledes vel tilladt Provinskøbstederne at tage Varerne andet Steds fra, men i saa Fald maatte den fulde Afgift erlægges.

Desuden indrømmede den nævnte Forordning Kjøbenhavn en længere Frist end hidtil for Varernes Toldbehandling, idet Oplæggelsestiden for Fortoldningsvarer i Toldpakhusene fastsattes til 1 Maaned. For Varer, der ved Indførslen straks angaves til *Udførsel*, blev Reglen, at de skulde henligge toldfrit i tvende Maaneder, men hvis de da ikke igen udskibedes, skulde Tolden beregnes og erlægges. Som »Rekognition« herfor opkrævedes 1 pCt. af Varernes Værdi; dog bortfaldt denne Afgift, hvis de igen udførtes med samme Skib, som havde bragt dem (jfr. Resol. 17. Oktober 1733 og senere Plakat af 20. Novbr. 1780).

Oplagene tillodes alene, saavel i Kjøbenhavn som i andre Stæder (hvor de vedblivende kun havde Karakteren af rene Transitoplæg), paa de Varer, som indbragtes med *indenlandske* Skibe, og som tilhørte danske Undersaatter. Senere blev det derhos ved Commercieforordningen af 4. August 1742 bestemt, at Oplagsvarerne tillige skulde være indbragt fra »første Haand«.

Toldfdg. af 17. Maj 1762 forlængede for Kjøbenhavns Vedkommende Fristen for Transit- og Udførselsvarers afgiftsfri Forbliven paa Toldpakhusene fra 2 til 3 Maaneder (de 3 Vintermaaneder uberegne) og udvidede Kreditoplagsretten til ogsaa at omfatte dansk-vestindisk Rom. Iøvrigt fremgaar det for første Gang udtrykkelig af denne Forordning, at det ved det Kjøbenhavn forundte Kreditoplæg ej alene var Hensigten at lette Udførslen, men ogsaa overhovedet at give »Kredit« paa Tolden. Ikke desto mindre var i Virkeligheden, omend indirekte, Oplagets Betydning for den indenlandske Afsætning betydelig forringet ved flere forud for denne Forordning givne Indførselsforbud (jfr. nedenfor).

Den Kjøbenhavn ved Toldrullen af 1732 tilstaaede Nedsættelse i Afgifterne paa Oplagsvarer ved Afsætning til Provinserne blev ved Fdg. af 1762 noget forandret. For Vin og Druebrændevins Vedkommende nedsattes Afgiften til omtrent en Fjerdedel, men af Druebrændevinen maatte der overhovedet kun oplægges fransk eller rhinsk, og disse Sorter maatte endda (jfr. Fdg. 15. Februar 1759) kun indføres og bruges i Danmark i syv Byer (nemlig foruden Kjøbenhavn: Helsingør, Odense, Aarhus, Ribe, Aalborg og Viborg). For Salt var Godtgørelsen en

Tredjedel, men af Salt maatte der kun oplægges portugisisk, spansk eller fransk Salt.*) Moderationen indtraadte endelig kun, naar Varerne udførtes *søværts* og til Købstæder med Toldsted.

Da Fdg. af 1762 var en stærk prohibitiv Toldlov og altsaa paa mange Maader indskrænkede Handel og Omsætning, saa indskrænkedes selvfølgelig ogsaa derved Oplagens Betydning. For saa vidt Oplagsvarers Indførsel til Forbrug i selve Landet blev forbudt, blev Oplaget saaledes kun anvendeligt til Brug for Genudførslen af de paagældende Artikler. Det er allerede ovenfor nævnt, at der af Salt kun maatte indføres spansk, portugisisk og fransk*); Indførslen af Rug og Hvede var helt forbudt (Fdg. af 23. December 1744), Jern i Plader og Stænger ligeledes (Fdg. af 8. September 1730); Tobak maatte kun indføres eller falholdes af den ifølge Fdg. af 31. December 1760 autoriserede Generaldirektør for Tobakshandelen, som man paa dette Tidspunkt nogle Aar forsøgte at monopolisere, og saaledes videre. For alle disse Varers Vedkommende var altsaa Kreditoplaget faktisk ophævet, i hvert Fald indadtil.

Den i det foregaaende allerede tvende Gange nævnte *Toldforordning* af 26. November 1768, som Christian VII undertegnede i Paris, og hvis Udarbejdelse var blevet foranlediget af den saakaldte Balancekommission, indskrænkede endydeligere Kreditoplagsretten. Denne blev nemlig derefter kun bestaaende for trede Vareklasser: Salt, fransk og rhinsk Druebrændevin samt Vin (og Vineddike).

Som det vil mindes, var det i Grunden Balancekommissionens, eller i hvert Fald den unge Grev Bernstorffs Mening, at Kreditoplaget for Vin helt skulde ophæves. Saa vidt kom nu ikke Toldforordningen til at gaa, men Oplagstiden (Krediten) indskrænkedes til kun at gælde 1 Aar, og der fordredes en antagelig Sikkerhedsstillelse af Kreditoplagshaveren for »Toldens og Konsumtionens rigtige Betaling til rette Tid«.

Til Gengæld indrømmedes — for første Gang i dansk Toldlovgivning — *drawback* : Told- og Konsumtionsgodtgørelse ved Udførsel til fremmed eller toldfrit Sted (Kolonierne og Bilandene) af *fortoldet* Salt, Vin, Druebrændevin (og Vineddike). Ogsaa den erlagte Accise, der, som alt ovenfor antydtes, i Kjøbenhavn deltes mellem Havnen og Kommunen, tilbagebetaltes samtidig.

Den Kjøbenhavn med Toldforordningerne af 1732 og 1762 tilstaaede særlige Ret til Godtgørelse ved Udførsel til Provinstæderne udvidedes paany, idet den ved sidstnævnte Fdg. stillede Betingelse, at Varerne skulde gaa *søværts* og til Toldsteder, atter bortfaldt. Den bevilgede

*) Dog ogsaa Lüneborger-Salt, men herfor var der ikke tilstaaet Oplagsfrihed. Al anden Import end af disse 4 Sorter var forbudt ifølge Pl. af 23. Aug. 1746.

Moderation sattes til omtrent Halvdelen af Toldens og Konsumtionens samlede Beløb imod tidligere en Fjerdedel, saaledes at Kjøbenhavn atter fik sin begunstigede Stilling paa dette Punkt forbedret.

Det tillodes dog udtrykkeligt Købstæderne at indbringe direkte fra første Haand baade Vin og Druebrændevin imod Afgiftsbetaling efter Toldtariferne — ɔ: altsaa hele Tolden uden Moderation — samt at *bruge* Brændevinen uden Hensyn til, om den var bragt direkte fra første Haand eller fra Kjøbenhavn. Den tidligere Indskrænkning ifølge Fdg. af 15. Februar 1759, hvorefter Druebrændevin ej maatte *indføres* og *bruges* uden i Kjøbenhavn, Helsingør, Odense, Aarhus, Aalborg, Viborg og Ribe, var nu saaledes bortfalden.

Det stedsevarende Kreditoplag paa 15 af de den Gang vigtigste Varesorter (jfr. ovenfor Side 84), som blev indrømmet Kjøbenhavn ved Fdg. af 4. Juli 1726, var saaledes efterhaanden ved de senere Bestemmelser svundet mere og mere ind — af Varesorterne var kun nogle ganske enkelte blevne tilbage, og selve Retten var bleven saa indskrænket, at den var i Færd med ganske at tabe sin Betydning. Toldforordningen af 1768 havde i saa Henseende endelig slaaet Hovedet paa Sømmet.

Det var under disse Forhold, at Schimmelmann i Begyndelsen af 1769 lagde hele sin Indflydelse i Vægtskaaalen for til Gengæld at skaffe Kjøbenhavn og dens Groshandlere en *Frihavn*. I Kommissions-Mødet d. 31. Marts Aaret før (1768) havde der allerede været stærkt Tale om toldfri »Nederlag«; men den Gang var Tanken døet bort med Schimmelmanns kort efter indtrufne Rejse, og siden var jo ovenikøbet Toldforordningen af November 1768 kommen imellem.

Som vi saa, udsprang Kreditoplaget saa at sige af *Transitoplaget* — naturlig ledet af det praktiske Livs Tankegang gaar Udviklingen ligesom af sig selv og i lige Linie gennem toldfri Oplæggelse i Toldbodpakhuse over privat Transitoplag til Kreditoplaget. Stadig er Hensigten: at lette Genudførslen af fremmede Varer — med andre Ord at *muliggøre en Mellemandel*.

Men da nu Doktrinarismen pludselig overklipper denne Udviklings Traad og for udelukkende at sikre Statskassen dens Told hæmmer og hindrer den kjøbenhavnske Transithandel, saa vælger Schimmelmann en hel ny Udvej ved at søge skabt et afgiftsfrit *Entrepôt* af saadanne udenlandske Varer, der egne sig for Transithandel.

Saaledes viste det sig den Gang, i 1769, at Kreditoplag og *Frihavn* var to principielt forskellige Maader og Midler at støtte

Transithandel paa, saaledes at den ene Foranstaltning i Grunden ligesom udelukkede eller overflødiggjorde den anden — toldteknisk høre de med andre Ord ikke sammen indenfor det samme System, men hver for sig forudsætter *sit* særlige Toldsystem.

Dette var dog sikkerlig ikke alene Grunden til, at Schimmelmann just paa *dette* Tidspunkt fandt det *paatrængende* nødvendigt at lade Staten træde til for at ophjælpe Kjøbenhavns Handel. Men det havde fremfor alt været daarlige Aar for Staden, efter at Krigen var forbi. *Kjøbenhavns* Import af fremmede Varer, der endnu 1763 havde en Værdi af ca. 2½ Mill. Rdl., var efterhaanden sunken til knapt at udgøre 1 Mill., og Værdien af de i Landet forblevne Indførselsvarer, der i 1763 endnu var 1,3 Mill. Rdl., sank i 1769 til 773,000 Rdl. Stadens Genudførsel af fremmede Varer havde i 1763 været 1,175,000 Rdl., men samme Aar havde rigtignok ogsaa de kjøbenhavnske Middelhavsfarere hjembragt Varer til en samlet Værdi af 1,166,000 Rdl. I de følgende Aar gik denne Genudførsel ned til en Værdi af ca. 50,000 Rdl., og Indførslen fra Middelhavet forsvandt næsten helt (jfr. om Grunden hertil S. 63).

Den 14. April 1769 tilskrev Balance-Kommissionen *Grosserer-Societetet* og udbad sig dets Betænkning om Anlægget af et »*Entrepôt* eller Oplag paa alle Slags fra Østersøen kommende og derhen gaaende Varer til videre Udskibning og Forsendelse til fremmede Steder«. Regeringen havde nemlig, hedder det, »Tilbøjelighed til«, at der hertil skulde udlægges den fornødne Plads i Nærheden af Toldboden, og man var villig til at lade bygge Pakhuse og leje dem ud til Stadens Handlende.

Grossererne greb naturligvis med Glæde den saaledes udstrakte gavmilde Haand og slog hurtig til. Allerede den 8. Maj indgik deres udførlige Betænkning. Heri udpeges som bekvemlest og naturligst Strækningen fra Toldboden (der laa som nu lige Syd for Toldbod-bommen) »og til Frederiks-Gadens Udløb fra Pladsen, hvor den kongelige Statue equestre staar opsat«. Til nærmere Forstaaelse heraf skal følgende oplyses: lige siden Frederik IV's Dage havde den uhyre Grund mellem nuværende Sct. Annæplads og helt ud til Toldbodvejen, mod Vest og Øst begrænset af Norgesgade (Bredgade) og Ny Toldbodgade, henligget dels som Lysthave (der efter det forlængst nedbrændte Slot *Amalienborg* bar dette Navn), dels som saakaldet »Mønsterplads« for Stadens Garnison. Toldbodvejen førte som nu fra Store Kongensgade ned imod Toldboden og endte ved de tvende bekendte Værtshuse Brockens-Bod paa venstre Haand og Toldbod Vinhus paa højre. Ny Toldbodgade var allerede anlagt i Christian V's Tid, i 1714 blev den

gjort færdig, og omtrent samtidig blev de imellem denne og selve Havnen liggende Strækninger henlagt til Tømmerpladser for Staden. I 1749 blev nu i Anledning af den oldenborgske Kongestammes 300-Aars Jubilæum hele Amalienborg Have og Mønsterplads af Frederik V udlagt som Byggegrunde til privat Bebyggelse for saaledes dér at skabe et nyt og pragtfuldt Kvarter — selv reserverede Kongen sig udelukkende de Grunde, hvorpaa nu Slottets fire »Pavilloner« staa, og den derimellem liggende Plads, paa hvilken *Asiatisk Compagni* blev tvunget til frivilligt at oprejse Frederik V en Rytterstatue. En af Følgerne af dette nye Kvarters Dannelse blev den, at Tømmerpladserne maatte flyttes, og efter forskellige Overvejelser besluttede man sig til at henlægge dem til Dronningens Enghave (det nuværende Tivoli). Dette var sket 1755, og derefter laa altsaa disse Strækninger ledige og ubenyttede.

Af dette Terrain, der altsaa er det samme, hvor nu Toldbodpakhuse, Vestindisk Pakhus, Gule og Blaa Pakhus samt delvis Larsens Plads ligge, foresloges det ved en Mur at indhegne en Strækning paa 700 Alen i Længden og 76 Alen i Bredden og paa denne opføre en Bygning »ud til Vandet tæt fra Toldboden af 210 Alens Længde og 22 Alens Brede med Kældere under og desuden 4 Loft høj med 5 igennemgaaende Porte ud til Stranden«, hvilken Bygning ved Skillerumsmure tænktes inddelt i 6 forskellige Pakhuse. Ved den Ende af Pladsen, der kom til at vende imod Toldboden, og hvor der den Gang laa en Vandindskæring, der kaldtes »det røde Hav«, tænktes der anbragt en Port i Muren til Ind- og Udkørslen, saa at altsaa hele Færdslen skulde ske herigennem. Ved denne Port skulde Toldvæsenet holde Vagt, medens derimod paa selve den indhegnede Plads Købmændene skulde være fri for enhver Art af Toldopsyn eller Toldkontrol.

Pladserne langs Murene ved Toldbodvejen foresloges endvidere inddelte og ved Opsættelse af Halvtagsskure indrettede til Oplag af Beg, Tjære og Tømmer, dog saaledes, at der imellem dem og Pakhusene blev Kørerum og Passage.

Hele Indretningen og Opførelsen af Bygninger »maatte ske paa Hans Kongelige Majestæts Regning«, hvorefter Pakhusrummene og Oplagspladserne foresloges udlejede maanedsvist til en Række i Betænkningen specificerede Takster, forskellige efter Varernes Værdi. — Endelig fremhævedes det med stor Styrke, at det hele vilde lidet eller intet nytte, hvis der ikke indenfor Indhegningen tilstodes Oplagsfrihed for alle Slags Varer, endog saadanne, hvis Indførsel til Danmark var ligefrem forbudt (altsaa saakaldte contrebandede Varer).

Dette er Sagens officielle Historie. Men af Akter i Børsarkivet fremgaar det, at der forinden er foregaaet adskilligt af Interesse bag Kulisserne. Lige i Begyndelsen af 1769 har man (s: Schimmelmann) ladet Societetets Formand og tvende Ældste — BORRE, hans Kompagnon FENGER og NIELS RYBERG — underhaanden vide, at saafremt Societetet fremkom med et Andragende til Kongen om Tilvebringelsen af et saadant afgiftsfrit Entrepôt, vilde en slig Henvendelse kunne forvente en gunstig Modtagelse. Der blev da af Borre udarbejdet et Koncept til et saadant Andragende, som i mange Henseender er ret mærkeligt.

Det hedder for det første heri, at dersom Kongen vilde forunde de Handlende i Kjøbenhavn et saadant afgiftsfrit Oplag for alle udenrigske Varer, saa betvivles det ikke, at Kjøbenhavns Handel ufejlbarlig derved vil ophjælpes, da »Stadens Beliggenhed viser dens naturlige Bekvemhed til at blive en Stabel- og Lager-Stad«. Til Begrundelse heraf fremføres, at de Kjøbenhavner-Købmænd var i Stand til at faa Efterretning, om »hvad i de østersøiske Stæder passerede« forinden Englænderne og Hollænderne, saa at man »ved indfaldende Konjunkturer« kunde træffe sine Forholdsregler førend disse. Var der i Kjøbenhavn »et bestandigt Forraad af Varer, vilde fremmede Nationer besynderlig i For- og Efteraaret lokkes til hellere at tage deres Varer her og derpaa give en sømmelig Avance end risikere at gaa til Østersøen og underkaste sig Faren i dette snævre Farvand om Foraar og Efterhøsten«.

For at drive en saadan Handel maatte man imidlertid have store Pakhuse, som bedst kunde bygges paa det ovenfor betegnede Sted, naar Havnen foran blev saaledes opmudret, at store Skibe kunde lægge lige til og der losse og lade uden synderlige Omkostninger.

I Henhold hertil skulde man andrage om, at det maatte tillades Grosserer-Societetet *paa egen Bekostning og til eget Brug* at lade opføre saadanne Pakhuse, imod at der i disse *afgiftsfrit* kunde oplagres alle Sorter fremmede Korn- og Tømmervarer, Vine og Brændevine, Salt og Tobak, Hør og Hamp, Blaargarn og Sejldug, Tjære, Beg, Allun og Potaske, Voks, Talg og Harpiks, beredte og uberedte Huder og Skind, Glas, Olier, Jern og Staal, Jernplader og Blik, Tin og Bly. Som det vil ses, er det i Hovedsagen de samme Varer, hvorpaa man i 1726 havde faaet den nu dels helt ophævede, dels væsentlig indskrænkede Kreditoplagsret.

Skibene tænktes at losse og lade under Toldopsyn, men saa længe Varerne forblev oplagrede, skulde de ligge toldfrit. Ligeledes skulde Udførslen til fremmede Steder foregaa afgiftsfrit, hvorimod der ved Indførsel til Forbrug i Indlandet skulde svares den sædvanlige Told,

Konsumtion og Accise. Dog skulde der gives Kredit paa disse Afgifter, saaledes at de kun opkrævedes kvartalsvis ved en i den Hensigt foretaget Undersøgelse af Toldvæsenet, som skulde føre Bog over, hvad der indgik til og udgik fra Pakhusene. — Hvad her foresloges var altsaa, som man vil se, en Blandingsform af, hvad man nu kalder Frilager og Kreditoplag.

Dernæst ønskedes det, at Skibe, som indkom ballastede for at afhente Oplagsvarer, skulde fritages for ind- og udgaaende Havne- og Lastepenge^{*)}, samt at Skibe, som løb ind for at komplettere deres Ladning fra Oplaget, skulde slippe med at betale halve Lastepenge.

Endelig ønskede man ved Indførsel fra Oplaget af Vin og fransk Brændevin at faa godtgjort Tolden for den skete Lækage. Kjøbenhavns Vinimportører var nemlig paa dette Tidspunkt opskræmmede ved et Rygte om, at deres hidtidige Ret hertil skulde blive dem berøvet.^{**)}

Naar et saadant Oplag tilstodes Kjøbenhavns Grosserere, følte man sig forvisset om, at Kjøbenhavn med Tiden vilde blive det, som Naturen havde dannet den til.

^{*)} Lastepenge var en Stats-Havneafgift, der opkrævedes af Skibene ved deres Ind- og Udklarering i Forhold til deres Drægtighed med forskellige Satses efter de forskellige Farter, de gik i. — Ekstralastepenge var en Tillægsafgift, som blev paabudt ved Fdg. af 21. August 1747 for at bestride Udgifterne ved Fredens Vedligeholdelse med Algier og de øvrige Barbaresker. Ved en Fdg. af 1768 indskrænktes disse til indenlandske Skibe, som for hinsides Cap Finisterre.

^{**)} Ved Fdg. af 15de Februar 1759 bortfaldt den tidligere Ret for Oplagshaverne af Vine til for hver Oksehoved Vin, de fortoldede, at erholde et halv Ankers Godtgørelse for Lækage.

I den Anledning var Grosserer-Societetet under 26. Februar s. A. indgaaet med en Memorial til Rentekamret imod denne Foranstaltning, uden at dette dog havde frugtet. — Den 19de November gentoges endnu en Gang Ansøgningen.

Da dette ikke hjalp, henvendte man sig under 15. Februar 1760 til Commerce-Collegiet. Man hævdede heri, at Meningen med det for Vin og Spirituosa bevilgede Oplag dog vel maatte have været at gøre Kjøbenhavn til en Stabelplads for Østersøen. Tidligere havde flere Varer haft Oplagsret, saaledes ogsaa Korn, men Handelen hermed var med Oplagsrettens Bortfalden aldeles ophørt. Der var saaledes intet af Betydenhed uden Salt, Vin og Brændevin tilbage, og naar nu disse sidste tvende Artikler skulde belastes med Told og Konsumtion af, hvad der lekkede bort, blev Oplaget derpaa uden Nytte. Thi man var da ikke i Stand til at handle eller holde Pris med Hamborg og Lybæk i Østersøen, ja ej en Gang med Helsingør, som desuden ved Toldens Forpagtning var bleven i Stand til at ruinere hele Provinshandelen for Kjøbenhavn, saa at af samme lidet eller intet var tilbage.

Ved Res. af 17. Juli 1762 blev herefter den tidligere halve Ankers Godtgørelse for hvert Oksehoved fransk Brændevin og Vin paa Oplag i Kjøbenhavn atter tilstaaet de Handlende.

Til dette Adresseudkast er der imidlertid føjet en Betænkning over dets enkelte Poster, der synes at skyldes den ene af Societetets tvende Ældste, NIELS RYBERG. Heri tilraades to særdeles væsentlige Forandringer; den ene gaar ud paa, at Pakhusene burde opføres for kongelig Regning, saa at Grossererne altsaa ikke skulde tilbyde selv at paatage sig Anlægsomkostningerne. Den anden Forandring er den, at man burde indhegne en Plads omkring Pakhuset og kun lade Vareindførsel til Staden foregaa igennem en enkelt Port, der førte ud til Toldboden (ved en Bro over »røde Hav«) — til Gengæld skulde saa al Kontrol fra Toldvæsenets Side ved Ladning, Losning og Oplagring paa det indhegnede Territorium falde fuldstændig bort, saa at de oplagshavende Købmænd paa dette Sted kunde tumle frit med deres Varer uden nogen Art af Gêne, Indskrænkning, Opsyn eller Inkvisition.

Her have vi saaledes Frihavnstanken i dens Renhed: en Havn med tilhørende Oplagsplads og Pakhusrum, hvor Toldvæsenet intet havde at gøre, og som altsaa i Henseende til Afgiftsvæsenet var et Stykke Udland, liggende udenfor og uafhængig af Toldterritoriet.

Inden disse Overvejelser var til Ende, fremkom imidlertid Kommissionens ovenfor nævnte Skrivelse af 14. April 1769. I den officielle Erklæring af 5. Maj s. A., som blev Svaret derpaa, er de tvende nysnævnte Forandringer blevne gennemførte, saa at Sagen først og fremmest fremtræder som et egentligt Frihavnsprojekt, hvorhos man dernæst har opgivet Tanken om eller Fordringen paa at forbeholde Grosserer-Societetet Eneret paa at benytte Frihavnen.

Kommissionen lod derefter Søtaten, som ejede de nævnte Grunde, forespørge, om man eventuelt kunde faa dem overladt til et slikt Frihavnsanlæg, og da Svaret lød bekræftende, lod man Bygningsinspektør CONRADI gaa i Lag med at udarbejde Overslag og Tegninger til Pakhusenes Opførelse. Hermed synes han først at være bleven færdig i Begyndelsen af 1770; samtlige Omkostninger ved Anlægget var herefter anslaaede til en samlet Sum af 67,350 Rdl.

Efter at have modtaget dette Overslag oversendte endelig Balancekommissionen under 14. April 1770 Sagen til General-Commerce-Collegiet, der den 12. Februar 1768 var traadt i Stedet for det under s. D. ophævede General-Landets-Økonomi- og Commerce-Collegium og ved Fdg. af 15. Februar 1768 var blevet forenet med det Vestindisk-Guineiske-Rente- samt General-Toldkammer, saaledes at hver for sig udgjorde en selvstændig Afdeling. I det nye Commerce-Collegium var saavel Schimmelmänn som A. P. Bernstorff traadte over fra det gamle. Samtidig med Sagens Oversendelse foreslog Kommissionen, at Collegiet

skulde paatage sig Bygningernes Opførelse og i det hele Planens Iværksættelse, saaledes at Udgifterne afholdtes for Magasinets Regning.

Dette bifaldtes endelig ved kgl. Resolution af 28. Maj 1770, og i Henhold hertil fik Collegiet den 4. Juli s. A. de fornødne Skøder, ej alene paa de gamle Tømmerpladser, men desuden ogsaa paa den nedlagte botaniske Have. *) Sagen var saaledes i den bedste Gænge.

Men i de nærmest følgende Maaneder skulde ikke alene denne, men alle Planer og Beregninger blive pludselig og uventet krydsede.

*) Efter Planen til det nye Amalienborg-Kvarters Bebyggelse skulde dets Hovedgade, nuværende Amaliegade, gennemskæres paa tvers af fem Aabninger eller Gader ned til Stranden, men deraf blev kun anlagt Frederiksgade, en Gade i Fortsættelse af den nuværende Fredericiagade over Almindelig Hospitals Grund, og endelig en tredje Gade eller rettere Allé, som løb fra Hjørnet af Norgesgade og Toldbodvejen i lige Linie ned gennem Ny Toldbodgade til Vandet og saaledes afskar den yderste Trekant af Kvarteret. Denne Trekant, der blev gennemskaaret af Amaliegade og saaledes faldt i tvende Dele, var oprindeligt efter Frederik V's Bestemmelse bleven indrettet til en botanisk Have for at fremme det botaniske Studium ved Universitetet.

Løvrigt maa det ved Bedømmelsen af de daværende Havneplaner vel erindres at Stadens egentlige Handelshavn den Gang laa paa *Christianshavns*siden.

VIII.

MEDENS alt dette var gaaet for sig og kun havde tiltrukket sig de Interesseredes Opmærksomhed, var man allerede ved Hoffet begyndt at spille de første Scener af det store Struensee'ske Drama — »Kabale und Liebe« kunde det passende kaldes — som snart fik hele Nationen til bestyrtede, hjertegrebne og forargede Tilskuere.

Ikke behøver det i denne Bog at siges eller skildres, hvorledes nervøs Uro, Spænding og Usikkerhed stadig under Opførelsen beherskede alle Dramaets agerende Personer. »Ingen ved om Morgenens, hvad der vil ske inden Aften« — det var Tidens Signatur. Ordene var allerede brugt om de første Aar af Christian VII's Regering; da Struensee fik Styret, blev de fra en Overdrivelse den bogstaveligste Sandhed.

Under disse vanskelige og vovelige Forhold havde Schimmelmann hele sin Snildhed behov for at bevare sin Prestige og Position uantastet.

Såndelig, ganske let var det ikke. Selve den Luft, der indaandedes, bar med sig en Febersmitte af Hof- og Kærlighedsintriger, og kunde han vel holde Luften ude fra sit Hus? Fyrstelig rig som han var og vel vidende, hvorledes ene dette hævdede ham en vis Uafhængighed, maatte han aabne sine prægtige Slotte paa vid Gab for Dronningen og hendes Hof, Elskeren og Gemalen — ja endog for »Gourmand«, Kongens store danske Hund —, maatte smykke sit Palæ til glimrende Fester, muntre Maskeballer, hvor Tidens besnærende Drama blev spillet lige for hans Øjne i hans egne Sale, medens han kun havde at gøre gode Miner til et Spil, han upaatvivlelig har fundet saare slet. I Juli-August 1770 — hin berømte Sommer, da paa Hoffets Rejse i det Holstenske Dage for Caroline Mathilde »flød hen i overjordisk Lyk-salighed« — modtog Schimmelmann de kongelige Gæster paa Ahrens-burg til en overdaadig Diner; ogsaa Gourmand kom anstigende til hans Herresæde i Karet med 6 Heste for og Løbere med dens eget Navnetræk. Omkring Nytaarsskiftet 1771 er det Palæet i Kjøbenhavn, der straalende i Kærternes Glans dannede Rokokorammen om et broget

Virvar af Masker og Dragter med Caroline Mathilde og Struensee som Billedets Midtpunkt.

Saaledes trængte hele Tidens paa én Gang støjende og skumle Karnevalslystighed lige ind i hans eget Hus. Dronningen kom med *sin* Elsker, den bedaarende Generalinde Gähler, denne »saa smukke og føjelige Dame« med sin eller sine, Madame de Bülow med en Sværm af Tilbedere — og hvorfor skulde saa ikke Schimmelmans egen Fru Dydezir (Tugendreich) trods sine 40 Aar følge Modens Bud og tage sig *un amant en pied*, den kække Major Falkenskjøld?

Dog kende vi Schimmelmans ret, har Snakken herom — og maaske var det kun Snak — endda ikke afficeret ham synderligt. Nej, hvad der var langt værre: han havde i sit Hus to unge, højst vanskelige Brushoveder at passe paa, begge lige berusede af Luften, helt tummelumske i Hovedet. Og den ene var ovenikøbet hans egen kære Dreng, hans Førstefødte ERNST, den anden dennes nære Ven og Fortrolige AUGUST HENNINGS — begge Mænd, der hver paa sin Vis kom til at spille en stor Rolle herhjemme i Aarhundredets sidste Snes Aar.

Schimmelmans ældste Søn Ernst var allerede bleven født i Dresden 1747, den 4. December. Hans Moder var da 16 Aar og bragte ham to Maaneder for tidlig til Verden. Da det fremmelige Barn var vokset op og blevet til en lovende Yngling, blev han herfra sendt til Udlandet for at fuldende sine Studier og se sig om i Verden. I Efteraaret 1767 kom han tilbage til Kjøbenhavn som knap Tyveaarig, og hans Fader fejrede da hans Hjemkomst paa saare festlig Vis og førte ham saaledes med Glans ind i den fine Verden. Allerede den 7. December s. A. blev han Konferentsraad og snart efter Kammerherre.

Men denne Schimmelmans Førstefødte var ogsaa den Gang som gennem hele Livet stedse sin Faders Stolthed og Glæde. Og dog har vel Fader og Søn sjelden været hinanden mindre lig. Faderen elskede sin Sysselsættelse med Finanser og Pengesager og levede egentlig kun i sine Forretninger — altid begærlig efter at lade sig sige, naar der var Tale om noget Nyt, men lige saa barsk afvisende, saa snart han hørte, at det, man vilde beslaglægge hans Opmærksomhed med, ikke kunde fremme »Commerciens«. Det fortælles saaledes om ham, at da han en Gang blev anmodet om at skaffe Hjælp til Udgivelsen af et naturhistorisk Værk, spurgte han hastigt, om han heraf kunde uddrage »eine Croniche der Commerce«, og da Svaret lød benægtende, sagde han: »Saa ser jeg ikke, hvad Nytte det er til, og jeg kan ikke have dermed at gøre«. — Sønnen kunde til en Begyndelse ikke begribe, hvor man kunde finde Underholdning ved saa »aandløs en Beskæftigelse«, og

naar han ikke desto mindre senere hen, belært og ledet af Faderen, kom til at gaa helt op i slige Sager, saa var det en Slags teoretisk Begejstring, der drev Værket, hvori han desuden idelig lod sig forstyrre af talrige Henvendelsers Udenomssnak — og under det Altsammen var og blev det Digtekunsten og dens Udøvere, der havde hans Hjerte. Medens Faderen, fuld af Hensynsløshed som han var, havde hele Handledygtighedens uforlignelige Evne til at skære tvers igennem, overhovedet var kold og haard og skarp som en Kniv, kort sagt *sharp* og *schneidig*, var Ernst ej alene som ung, men hele sit Liv igennem: »*irrésolu et timide*«, forlegen og undselig, følelsesfuld og varmhjertet, først og fremmest dog *blid*. 21 Aar gammel klæder han sig i Sort en Dag, han er overordentlig bleg — »De kan ikke tro«, skriver han til Vennen Hennings, »hvor dette behager mig! Man skulde tænke, at jeg virkelig bar Sorg, og det synes mig, at dens Farve giver mig en *blid Melankoli*, som bestandig vedvarer i mit Hjerte, selv naar jeg synes meget munter«. Disse Ord skulde blive profetiske for hele hans Liv, — det samme Liv, som han ønskede at »bære Sorg for«.

Paa samme Maade er det Blidheden hos Hennings, han føler sig tiltrukket af (»ved De, der raader en Blidhed i Deres Breve, som fortryller mig«) — sikkert hos Hennings en højst hyklet Blidhed, der lige saa vel som hans Tavshed siden hen, naar han brændte af Begærlighed efter at udøse sit Hjerte for sin formaaende Ven, kun var »en koket Manøvre«. Men hos Ernst Schimmelmann selv var den ægte nok. Hans rene ædle Sjæl var, som det hedder hos *Musset*, taagesvøbt af blid Tungesind som hvid Alabast, der er dækket af et Slør.

Hvad skal man overhovedet sige om denne unge Mand, »hvis Hjertes Følelser stedse var som en sydende Strøm«, der i Løbet af et Kvarter var »melankolsk, munter og fortvivlet«, som vekselvis troede sig at være »en Elendig, en Engel, en Gud, en Orm eller noget andet endnu ringere« og derfor stadig levede »i en indre Uro, som overraskede og bedøvede« ham? Hvo skulde i ham vel ane den fremtidige Handels- og Finansminister, som i 30 Aar skulde lede og styre Rigets Pengekasser og Pengevæsen?

Man forstaar, at den ældre Schimmelmann har troet sig nødsaget til med største Omhu at vaage over denne besynderligt forvirrede, af alle Sindsstemninger saa let paavirkelige Yngling, der kom midt oppe i det Struenseeske Virvar. Hans Natur laa Faderen saa fjern, at denne vel ikke ret har evnet at sætte sig ind i eller overskue, hvad for Gal-skaber man kunde bevæge Sønnen til, naar han blev overladt til sig selv eller til Følelsens Fusentaster. Og endnu vanskeligere blev det,

fordi han havde hjembragt en Ven, som var af en hel anden og endnu langt farligere Kaliber.

Knap 20 Aar gammel var HENNINGS med stor Bravur bleven Dr. juris i Göttingen, og da han i Januar 1768 introduceredes af Ernst i det Schimmelmansske Hus, hvor han blev en daglig Gæst, var han en smuk, beleven, fint dannet Yngling, blændende ved sin Livlighed, sin originale Udtryksmaade, sin Selvsikkerhed og ungdommelige Dristighed. »De vil flyve, før De har faaet Vinger«, sagde den højfornemme Gehejmeraad Schack-Rathlou en Gang til ham efter omstændelig at have forklaret ham de forskellige Trin, han selv havde maattet vandre op ad. »Ja, saadan vil jeg nok flyve, som Deres Excellence er fløjen«, var Hennings' raske Svar.

Schimmelmann blev først indtagen i ham og bad ham bo hos sin Søn, medens han selv gik paa Udenlandsrejse med Kongen. De to tilbragte derpaa en herlig Sommer sammen, først i Løvspringsdagene tumlende sig om til Hest eller Fods i Kjøbenhavns skønne, skovrige Omegn, dernæst paa Ahrensburg, hvor de begge forelskede sig i en ung, fortryllende Købmandsfrue fra Hamborg.

Da Schimmelmann derpaa i Efteraaret 1768 sender Ernst til Hellebæk for at besøge den af ham nys erhvervede Geværfabriks ny Indretning, lader Ernst igen Hennings komme til sig. Siden hen benyttede den gamle Schimmelmann ham til forskellige Arbejder og fandt Behag i hans Dygtighed. Men ved saaledes at komme i nærmere Berøring med ham begynder den kloge Menneskekender efterhaanden at gennemskue den unge Mand, for hvem det syntes at kunne have været et Valgsprog: »Med en god Vind eller et Pistolskud aabner man sig rigelig Plads i Verden« — ham, hvem hans »Fædrelands dorske Dvæletilstand mishagede«, fordi han selv saa sine »Dage henglide i en forhadet Passivitets triste Dunkelhed«. »Hvilken Utaalmodighed De fortæres af«, skriver unge Schimmelmann til ham, »Deres Hjerter kan ikke udholde den sædvanlige Sjælestemperatur — De maa have en Elskerinde at tilbede eller et Grækenland at forsvare«; thi naar Ærgerrighedens Stemme først tier i Hennings, »da er Tidspunktet for Deres moralske Død kommet«. Og Ernst Schimmelmann tilføjer sand-sigerisk i samme Aandedræt: »De vil vedblive at leve, men De vil — ak! De vil ikke blive, hvad De kunde være blevet«. Hennings har selv siden erkendt, at dette var »eine richtige Prophezeiung der Zukunft«.

Ved Paasketiden 1769 er de to Venner atter sammen, først i Kjøbenhavn, saa igen i Hellebæk, hvor de i Vaaren slutter en klassisk Venskabspagt til Fædrelandets Frelse. Men nu er den ældre Schimmelmann paa sin Post og sørger for lempelig at skille dem fra hinanden

— anede han allerede, hvad der begyndte at trække op? Saa meget er i hvert Fald vist, at da Ernst skal gaa til Stockholm i en eller anden Sendelse »för tilfallet«, og Hennings' Fader tilbyder at betale Rejsen for Sønnen, hvis han maa ledsage Ernst, bliver dette Tilbud rentud afslaaet.

Hennings er nu alene i Kjøbenhavn og har ingen at klamre sig til, ikke den sædvanlige Gang op ad Schimmelmans Trapper at ty til. Han maa nu selv prøve sine Vingers Flyvekraft og Bæreevne. Han benytter da de Forbindelser, det er lykkedes ham at knytte, deriblandt Kongens endnu altformaaende Yndling, Grev HOLCK, til at styrte sig ind i Hvirvlen af Hoffets Baller, Maskerader og Fester, hvor smaa Kvindefødder, »der eventyrede sig frem under Skørter af Zefyr og Roser«, ikke var de eneste »vildfarende Skær« for den »vildfarende Lods«. »Man maa begaa Daarskaber for at bedømme dem«, siger han selv — man maa være »*acteur pour être spectateur*«, og dermed bestiger han selve Scenen for at faa sin Rolle i det store Struensee'ske Drama. Desto værre for ham tog Skæbnen ham paa Ordet.

I November 1769 er han allerede »overvældet af Træthed« og »sløvet af aandelig Tomhed«. Deltagelsen i selve Skuespillet giver ham en Feber i Blodet, som udtørrer hans Hjerne — det er den smittende Uro, som efterhaanden griber alle de Spillende. »En ubekendt Maske«, skriver han om et Hofbal, »var nok til at allarmere en hel Flok Hofkavalierer, et Ord hvisket i en Krog af Salen satte, jeg ved ikke hvor mange Favoriter i Skræk; ængstelig vogted man paa Enhvers Optræden. Og man bedrog blot hinanden endnu mere i Stedet for at hjælpe hinanden ud af Bedraget.«

Paa et sligt *bal paré en domino*, som det hedder i Datidens Sprog, er det saa, at han en Aften i Slutningen af Vintersaisonen 1769—1770 gør sin Opdagelse — hvad den gik ud paa, behøver næppe at siges.

Aldeles betagen, ude af sig selv, ikke vidende, om han uforvarende var snublet over sin egen Fordærvelses Sten eller netop havde faaet fat i Hanken til Lykken — styrter den unge Mand næste Morgen op til Skatmesteren. Han træffer ham, just som han staar i Begreb med at afrejse til Hellebæk sammen med sin Søn Ernst, der midtvinters var kommet tilbage fra Sverig. Hennings »gebærdede sig som en Inspireret« — »skelnede ikke længere en daarlig Heftigheds Overdrivelser fra Forstandens lige Bane« —, men »disked' uden mystisk Tilbageholdenhed op med Alt, hvad han havde set og troede at have fornummet« — Grev Holcks »overhængende Fare«, »Dronningens farlige Sejr«, sine Eventyr Aftenen forud paa Maskeraden —, og han ender med at tilraabe Schimmelmann: »Hvis De og Grev Bernstorff ikke

for Alvor prøver paa at fjerne Struensee, kan De være vis paa, at han jager dem Allesammen paa Porten«.

Nu forstod Schimmelmänn, at det var paa høje, ja paa allerhøjeste Tid — ikke at »fjerne Struensee«, der som Dronningens Elsker og Kongens Favorit var saddelfast nok —, men vel til at fjerne Hennings og hans Medvider, den varmlodig-forvirrede Ernst, inden de begik Dumheder i deres »Enthousiasme« og troede sig kaldede til at konspirere paa egen Haand.

Han »forskansede sig« altsaa først »bag en Mur af Ministerværdighed«, og med myndig Barskhed lod han Hennings vide, hvem Dronningen var, og hvem Hennings selv var — hun Landets Herskerinde og han en taabelig Hanekylling. Og da han saaledes havde pustet det svimlende, taarnhøje Slot af ærgerrige Drømme, som Hennings havde bygget op i Nattetimerne efter sin Opdagelse, over Ende som et Korthus, sendte han først Ernst et Steds hen og Hennings et andet, hver til sin Side — Hennings gjorde han til Landmaaler paa Antvorskov Domaine.

Højest rimelig har Schimmelmänn forlængst anet, hvad Hennings havde opdaget, og i hvert Fald er saa meget vist, at han fuldtud forstod de Farer, som Struensees dristig-forvirrede Ærgerrighed kunde føre med sig. Han sørgede derfor ogsaa selv for at afvikle de forskellige Forretninger, hans mange Erhverv paalagde ham, og trak sig derpaa tilbage til sine Godser Ahrensburg og Wandsbeck. Efter her i Juli 1770 at have haft hele Hoffet til Gæst, været saa at sige Øjenvidne til Grev Holcks Fald, forblev han dernede ganske rolig i den nærmest følgende Tid, blot iagttagende og ventende, uden at blande sig i noget.

Den 15. September blev J. H. E. Bernstorff afskediget — og med ham fjernedes samtidig Nevøen, Andreas Peter. Det fortælles om den gamle Bernstorff, at han rolig læste Budskabet, der sikkert ikke kom ham uventet, derpaa tav nogen Tid og endelig udbød: »Den Almægtige holde sin Haand over det arme Land«.

Med Grev Bernstorffs Fald, stod det klart for enhver, var *l'ancien régime* forbi. I Juli Holck, i September Bernstorff, saaledes var begge Hennings' Spaadomme slaaet til.

Formodentlig har Schimmelmänn tænkt herpaa, eftersom han med en vis Venlighed modtog denne, da han ganske kort Tid efter paa ny henvendte sig til ham. Hennings var ligefrem deserteret fra sin Plads, og kæk af den Ret, Begivenhederne havde givet ham, opsøgte han endnu en Gang Skatmesteren for at bevæge ham til at spinde Intriger mod Struensee. Til en Begyndelse synes Baronnen ogsaa at have laant hans farlige Tale Øre. »Vi var«, skrev Hennings til Ernst, »saa fortræffelig i Overensstemmelse med Hensyn til alt, hvad der maatte gøres

for at svække Struensees Magt, at jeg ikke længer betænkte mig paa at sige ham alle mine Tanker desangaaende. Han billigede dem og forekom dem endog selv ved en tilsvarende Fortrolighed. Vi var enige om, at Alt maatte ske gennem Hoffet, og der fandt vi snart dem, man kunde betjene sig af for at rive Kongen ud af den Kabale, som omgav ham.«

Men Schimmelmänn var dog stedse fuld af Mistænksomhed og Forsigtighed — Hennings gjorde i sin Iver og ærgerrige Hensynsløshed Indtryk paa ham af at være »en anden Struensee«, kun med den afgørende Forskel, at den rigtige Struensee havde Statens Styr i sin Haand og saaledes i fulde Skaaler nød den Magtens søde Trylledrik, hvorefter Hennings' Ørkenørst lod ham vansmægte. Desuden var Schimmelmänn ligesom i sin Tid overfor Frederik II mest stemt for at gemme sig bort i Stillehed — ude af Øje, ude af Sind maatte nok gælde for en Mand med Struensees Letsind og overfladiske Døgnliv, optaget som han yderligere var af hver Dags Reformglæder og Lykkerus. Men, som vi hørte, ikke desto mindre bragte hans Uvilje overfor Struensee og den manende Advarsel, der laa i Bernstorffs Afskedigelse, Baronens til at laane Øre til Hennings' flammende Fantasier.

Dette skete Dagen før en Postdag. Og til alt Uheld for Hennings — Dagen derpaa bragte Breve fra Hoffet til Schimmelmänn, hvoraf han saa, at den ny Regerings Stilling til ham var en ganske anden end til Bernstorff, og at han endnu kunde regne sig selv for uundværlig — og Struensee som sin virkelige Souverain. Men dermed var selvfølgelig alle Planer om Intriger som blæst bort af hans Sind. »Min Stilling er klar«, siger han den følgende Dag til den himmelfaldne Hennings, som intet anede, »selv mine Fjender er nødt til at vise mig Retfærdighed; jeg agter at afholde mig fra al Indblanding i Hoffets Sager, og«, tilføjede han med sin sædvanlige faderlige Venlighed overfor Hennings, »jeg synes, De skulde gøre det samme.«

IX.

I de Breve og Budskaber, som Schimmelmänn havde modtaget fra Hoffet, var han blevet opfordret til at komme til Hovedstaden — hvad han for Resten allerede havde maattet love under Hoffets Sommerophold i Holsten.

I hvor høj Grad Schimmelmänn paa dette Tidspunkt havde genvundet sin Tryghedsfølelse, fremgaar tydeligt af et Brev, som han skrev 23. September 1770 til Schack-Rathlou, tidligere Kollega i Balancekommissionen, nuværende Deputeret i Finanskollegiet og Medlem af det udvidede Statsraad. »Bey den bekant geworden Veränderungen«, hedder det heri med en Hentydning til Bernstorffs Fald, »könte ich zwar in so ferne ganz ruhig seyn«; »indeszzen«, tilføjer han med et halvt høfligt Skuldertræk overfor den Faldne, »ist man doch bey gewissen Abwechselungen mit seinen Freunden nicht ganz gleichgültig« — det er jo altid en lille Forstyrrelse i Ens Vaner, naar man mister en Arbejdsfælle, som man kunde komme ud af det med. Rigtignok spørger han samtidig Schack-Rathlou, om denne troer, han vil være velkommen ved Hoffet; men det er øjensynligt, at han har taget sin Beslutning; thi da Schack-Rathlou fraraader ham Rejsen, følger han sit eget Hoved og ikke dette Raad, — men Schack-Rathlou stod just ogsaa lige den Gang paa Nippet til at træde ud af Statens Tjeneste (den 9. Oktober fik han sin Afsked i halv Unaade), og hans Raad maatte derfor naturligt nok have mindre Værd for Schimmelmänn, efter at denne havde taget sit Parti. Hvor rigtigt han havde vurderet Stillingen, eller rettere sin egen Stillings uantastede Sikkerhed under eller trods de nye Forhold, fremgaar til Overflod af en Indberetning til Hansestædernes Regering fra dennes daværende Resident ved det danske Hof, H. C. MEINIG, der den 20. November 1770 skrev til sin Regering følgende: »Fra ganske sikker Kilde har jeg erfaret, at baade Kongen og Dronningen for nylig, kort før Geheimeraad Schimmelmännns Afrejse fra Hamborg, have ytret til nogle fra Hoffet, at de med største Mishag havde erfaret det Rygte, at de vare utilfredse med Geheimeraadens Tjenester og ved

dennes Ankomst hertil havde tilkendegivet ham deres Unaade ved at afskedige ham. Begge ere tværtimod fuldkomment tilfredse med alt, hvad han har udrettet i Kongehusets Interesse, nu som altid ville de benytte enhver Lejlighed til at lægge deres synderlige Velbehag overfor Hr. v. Schimmelmans paa enhver tænkelig Maade for Dagen og derved rive Publikum, der har været vildledt af et falskt Rygte, ud af Vildfarelsen.

Konferensraad Struensee har ogsaa skrevet et meget forbindtligt Brev til Fru Geheimeraadinden og deri indbudt hende til Hoffet for hele Vintersæsonen.«

Et Par Dage før den nævnte Dato var Skatmesteren med Frue indtruffen i Hovedstaden.

Herover blev for øvrigt Schack - Rathlou saare fortørnet. Lige efter Schimmelmans Ankomst til Kjøbenhavn skrev han til en Ven, at Schimmelmans sikkert nok under de nye Forhold vilde komme til at spille en vis Rolle, men det var ham umuligt forud at sige, hvorledes han vilde skille sig ved den — naar han kunde begaa et saadant Fejltrin som den Vinter at gaa til Hovedstaden, saa kunde han lige saa let bære sig urigtigt ad paa alle andre Punkter. Gamle Bernstorff — der fra sit Opholdssted i Hamborg »blokerede Danmark«, ganske som en senere berømt Statsmand, ligeledes efter sit Fald, fra det samme Sted blokerede sit Land — dømte derimod helt anderledes om Schimmelmans Færd. Faa Dage før hans Afrejse til Kjøbenhavn skrev Bernstorff i et Brev herom: »Til Trods for alle de slemme Rygter, hvormed man har søgt at afskrække Schimmelmans, har han dog bestemt sig til at begive sig til Hoffet, og jeg vil tilstaa Dem, at jeg troer, han har gjort vel deri; det er en Æressag for ham at vise, at han Intet frygter, — — man vil heller ikke kunne angribe ham uden at tilføje den almindelige Handel og Vandel Skade«.

I et af Bernstorffs andre Breve fra samme Tid hedder det paa lignende Vis om Schimmelmans: »En hævngherrig Mand vilde have forsøgt at afholde ham fra sit Forsæt, fordi hans Udeblivelse sikkert vilde have sat de nuværende Magthavere i den yderste Forlegenhed; men en tro Statens Tjener og en god Ven kunde hverken ønske eller tilraade noget, der vilde have bragt Staten og hans Venner i Fare. Jeg haaber endnu stedse, at Landet vil blive forskaonet for en Del meget skadelige Projekter ved en erfaren og indsigtfuld Mands Tilstedeværelse«.

Der har sikkert ogsaa foresvævet Schimmelmans selv noget i den Retning. »Saa længe jeg har tjent Danmark«, hedder det i selve det Brev, hvori han meddeler sin Rejsebeslutning, »har jeg gjort mig

til Regel aldrig at række Haand til noget, som jeg ikke holdt mig overtydet om vilde blive til Landets Bedste.« Han gik derfor heller ikke til Genoptagelsen af sine Stillinger og Hverv som den, der overlader de Andre Spillet for kun selv som skadefro Tilskuer at iagttage Følgerne af de mulige Fejl. Han tog tværtimod loyalt den for ham naturligt liggende Opgave op: at retlede Reformlysten og faa Kontinuitetens røde Traad spundet ind i det Væv, som Struensee og hans Medvævere satte Stolene op til.

Det har tidligere været almindeligt antaget, at Schimmelmänn under Struensees Regimente kun undgik Bernstorffs Skæbne ved at trække sig forsigtig tilbage til sine Godser ved Hamborg og holde sig stille dér som en Mus. Dette siges saaledes udtrykkeligt i den lille Skildring af hin Tid, der kalder sig »Authentische und höchst merkwürdige Aufklärungen über die Geschichte der Grafen Struensee und Brandt«, og som tilskrives en Samtidig, Legationsraad H. P. STURZ. Siden have alle Forfattere gaaet ud fra dette Forhold som givet; L. KOCH lader endog Schimmelmänn opholde sig i Hamborg hele Vinteren 1770—71 og først komme til Kjøbenhavn i Juni 1771 ifølge en særlig Kaldelse. Men dette er urigtigt. Alle de, til Dels af Koch selv fremdragne Breve, som foran ere citerede, dreje sig om hans Rejse til Hovedstaden i *Efteraaret 1770*, og den 19. November d. A. anmeldes ganske rigtig han og hans Frue i »Adresseavisen« som indpasserede fra Hamborg. Sturz selv nævner da ogsaa, at Schimmelmänn i Januar 1771 gav en Fest i sit Palæes for Kongen og Dronningen. Han var i Virkeligheden ikke alene nærværende her i Staden den lange isbundne Vinter og til helt hen i Juni, men han varetog ogsaa paa vanlig Vis alle sine Forretninger, saaledes særlig i Over-Skatte-Direktionen og Commerce-Collegiet. Men ikke nok hermed. Da Struensee den 28. December 1770 lod Kongen nedsætte en *ekstraordinær* Finanskommision — til Forberedelsen af en indgribende, omfattende Reform af hele Statens Finansvæsen, hvorved især tilsigtedes at skaffe Klarhed, Simpelt og Overskuelighed til Veje — blev foruden Struensees svorne Partigængere, Generallieutenant GÄHLER samt Greverne RANTZAU-ASCHEBERG og OSTEN, ogsaa Schimmelmänn Medlem af denne. Han nedlagde heri et stort Arbejde og deltog i alle Kommissionens Sammenkomster, indtil disse i For sommeren afsluttedes.

Det var paa Grundlag af denne Kommissions Indstillinger, at Struensee lod Øresundstolden samt de Toldintrader, der siden Jan. 1768 foreløbig vare henlagte til Ekstraskat-Kassen, men som egentlig tilhørte Kongens Partikulærkasse, indflyde i den almindelige Finanskasse. For øvrigt afgav ethvert af Kommissionens Medlemmer sit særskilte Votum, af

hvilke Gählers er blevet offentliggjort i M. L. NATHANSON: Danmarks National- og Stats-Huusholdning (2den Udgave 1844 Side 368 ff.). I Modsætning til dette skabagtige Vigtigmager-Aktstykke virker Schimmelmans Votum kort, knapt og klart, næsten nøgternt overfor de Andres Vota, men dog ikke uden en vidtskuende Værdighed. Man maa bringe det dertil, siger han — ligesom med et Sideblik til Struensees Omvæltningenslyst — at én Gang givne kongelige Forsikringer til enhver Tid og i alle Tilfælde gælde som hellige og ubrødelige, og at Retfærdighed, Tillid og Troskab blive Rigets Grundpiller. Naar Kommissionen var blevet spurgt om, hvad der var de bedste Hjælpemidler til at faa Statsgælden betalt og Statens Udgifter dækkede, saa maatte dertil svares: Indskrækning i Statsudgifterne og Fremme af Folkets Velstand. I sidste Henseende paapegede han særlig: 1) Forbedring af Agerbruget og Kvægavlen (herunder Dyrkningen af Handelsplanter som Hør og Humle); 2) Udvidelse af Havfiskeriet; 3) Sikring af det danske Handelsflag og 4) Skibsbyggeriets Opmuntring.

Schimmelmann kommer her ind paa sin stadige Tanke: at Vekselkursen eller Handelsbalancen ikke kunde opretholdes, uden at der blev aabnet Landet nye Velstandskilder. Derfor kom det ham ogsaa saare tilpas at kunne genoptage sit *Frihavsprojekt*, der indtil da havde ligget urørt hen i Commerce-Collegiet siden Sommeren 1770 og A. P. Bernstorffs Afgang. (Denne havde den 21. Oktober forladt Kjøbenhavn og begivet sig til sine Godser i Hannover.)

I Mellemtiden var der sket følgende: Struensee, som altid var egenraadig og kun vilde gaa sine egne Veje^{*)} — og helst uden om de bestaaende Collegier — havde nemlig ifølge kgl. Rescript af 16. Oktober 1770 ladet tilskrive en Del ansete Købmændt rundt om i Kjøbenhavn, Hertugdømmerne og Norge og opfordret dem til frit at sige deres Mening om, »hvorledes Handelen i Kongens Stater kan drives til større Fuldkommenhed og Frihed end nu, det gemene Bedste fremmes, Finanserne forbedres og Omsætningen af Landets Produkter forøges«.

Denne ligefremme Maade, hvorpaa Struensee saaledes uden videre lod Muhamed gaa til Bjerget — denne mod alle Cancelliomsvøb og bureaukratiske Former stridende Ligegyldighed, hvormed denne *Monsieur Sans Gêne* lod Kongen løbe hen og spørge jevne Købmænd

*) Af de nye Foranstaltninger, der skyldtes Balancekommissionens Initiativ, blev paa hans Bud den personelle Saltkat ophævet 8. Oktober 1770, Kvartprocent-Skatten ved Fdg. af 30. November s. A. (genindført 17. Juni 1773). Nævnes kan det ogsaa, at en ved Toldforordningen af 1768 paabudt Konsumtionsafgift af 8 β pr. \mathcal{R} The, som trykkede det Asiatiske Compagnis Afsætning følelig, af ham afskaffedes ved Res. af 25. Marts 1771.

om, hvorledes Landets Anliggender bedst kunde ordnes — var for sin Tid et paa én Gang lige dristigt og unyttigt Skridt. Som det var at vente, var næsten alle de Adspurgte halvvejs forfjamskede over denne naaderige Tillid, som Kongen saa pludselig havde fattet til deres Mening, og da det desuden heller aldrig var faldet dem ind, at Regeringen saaledes med Et vilde tage dem til Raadgivere, faldt denne nye Rolle dem ængstende ubekvem.

Kun de kjøbenhavnske Grosserere — saaledes Jost v. Hemert, Borre & Fenger, Niels Ryberg og Reinhardt Iselin — havde ganske naturlig et fuldt ud passende Svar straks paa rede Haand. De behøvede nemlig kun at henvise til det Frihavnsprojekt, hvorom deres Societet for halvandet Aar siden havde afgivet Betænkning. Særlig for Borre, der jo ogsaa var Societetets Formand, laa det lige for; han greb straks Lejligheden til indtrængende at tilraade Sagens hastige Fremme. Han indskærper, at det bør tillades alle Nationers Skibe at udføre Entrepôt-Varer, og at Lastepengene bør bortfalde for Skibe, der indkomme tomme for at indlade Varer i Frihavnen. — Ogsaa Ryberg henviser til Balancekommissionens allerede forlængst afgivne Forestilling om denne Sag.

Da saaledes Schimmelmann heri havde faaet en væsentlig Støtte, lod han efter sin Ankomst til Kjøbenhavn Commerce-Collegiet i Februar 1771 gentage Fordringen om sit Frihavnsprojekt — med visse Tilføjelser, som han vidste stemmede med Struensees særlige Anskuelse om disse Forhold. *) Og da saaledes den Sag, som Struensee egenraadig havde ladet ligge for at prøve nye Veje, netop vendte tilbage til ham ad disse hans egne Veje, kunde han ikke godt længer undslaa sig for at vise den en vis Velvilje. Men med vanlig Opfindsomhed og Hensynsløshed — og vel ogsaa noget for at spare den overbebyrdede Stat for Udgifter, der kunde undgaas — gav han Planen en ny Vending.

Den kgl. Resolution, som Struensee lod Christian VII undertegne den 4. Marts 1771, lød saaledes: »Da Jeg principielt ikke vil overtage slige Entrepriser *paa Min Bekostning*, saa kan det tilbydes de her-værende Grosserere og dem, til hvis Nytte det vil ske, at opbygge saadanne Huse for egen Regning og trække Lejen deraf«.

I Henhold hertil tilskrev Commerce-Collegiet den 16. Marts Grosserer-Societetet og gjorde dette det Tilbud, at hvis Grossererne paa egen

*) Struensee var i det hele ugunstig stemt imod Kjøbenhavn og afgjort imod at favorisere den paa andre Stæders Bekostning. Det var netop hertil, der var taget Hensyn ved Collegiets Indstilling, idet den aabnede Adgang til lignende Anlæg for andre Stæder i Rigerne.

Bekostning vilde opføre de omhandlede Pakhuse, kunde de, imod Erlæggelsen af $\frac{1}{2}$ pCt. af Varernes Værdi i Rekognition til den kgl. Kasse (eller 1 pCt., naar Varerne indbragtes med upriviligerede Nationers Skibe), erholde fuld Oplagsfrihed for alle Slags Varer (undtagen Krudt), saa at Genudførsel derfra kunde ske, hvor lang Tid der end var hængaet siden Oplæggelsen, lige som ogsaa de i Pakhusene oplagte Varer til enhver Tid kunde indføres i Toldterritoriet imod Erlæggelse af sædvanlig Told- og Konsumtionsafgift. Derimod skulde det med Hensyn til de Skibene paalagte Afgifter have sit Forblivende.

Agent Borre sammenkaldte derpaa Societetets Medlemmer, 25 i Tallet, til et Møde den 29. Marts. Han forestillede dem her, hvor klogt og fordelagtigt det vilde være, trods den nye Betingelse om selv at bekoste Anlægget, at modtage Tilbudet. Til en beskeden Begyndelse vilde der ikke udkræves mere hertil end ca. 20,000 Rdl., naar man indskrænkede sig til et enkelt mindre Pakhus, og denne Sum vilde let kunne sammenskydes ved en Aktietegning, saaledes at der ialt udstedtes 200 Aktier hver paa 100 Rdl., der overtoges af Grossererne, eftersom hver havde Raad til. Han udviklede, hvorledes det jo ogsaa oprindeligt havde været Tanken, at Grossererne selv skulde tage Sagen i deres egen Haand og derved sikre sig Herredømmet over det nye Foretagende — de vilde derved ej alene blive Ejere baade af Tømmerpladserne og den store botaniske Have, saa at de fik billig og bekvem Lagerplads nok til dem selv, men de vilde endog kunne bortleje »Pladser, Kældre, Pakhuse og slige Bekvemmeligheder« til Andre og derved skaffe sig store Indtægter. Men Betingelsen burde saa ogsaa være den, at de Grunde, man saaledes fik gratis overladt af Staten, bleve indrettede til en virkelig Frihavn, samt at Grosserer-Societetet fik en Slags Eneret paa Bebyggelsen af dennes Territorium.

Dette Forslag blev modtaget med Begejstring, og de 200 Aktier blev tegnede paa Stedet. Af de store Firmaer tegnede

Borre & Fenger	sig for	20
Johan Peter Suhr	—	14
G. Behagen	—	12
John & D. Brown	—	10
Peter von Hemert	—	10
Skibsted & Beck	—	10
Joh. Ludw. Zinn	—	8
Fabritius & Wever	—	6
Christian Hansen	—	6
J. Beck & Co.	—	5
Frédéric de Coninck	—	5

Chippindale & Selbye.....	sig for	5
Gustmeyer's Enke & Sønner.....	—	5
Jens Lauritzen.....	—	5
Morten Munck.....	—	5
Ryberg & Thygesen & Co.....	—	5
Abraham Schneider.....	—	5
P. Tutein.....	—	5
C. Thalbitzer.....	—	5

Samtidig vedtoges det at svare Collegiet, at hvis man fik overladt de oftnævnte Grunde gratis, var man villig til paa egen Bekostning at lade dem indhegne og til en Begyndelse opføre 1 fireetages Pakhus af 50 Alens Længde og 24 Alens Dybde og siden flere, efterhaanden som der blev Trang dertil, dog at der til de af Collegiet angivne Vilkaar endnu maatte føjes:

- 1) At de oplagte Varepartier maatte have mindst 100 Rdl.s Værdi.
- 2) At det kun maatte være *Societetets Medlemmer* tilladt at indfortolde Varer fra Frihavnen.

Dernæst forventedes det, at Hs. Majestæt yderligere vilde bevilge Foretagendet følgende Begunstigelser:

- 3) Nedsættelse af Lastpengene til det halve for Skibe, som lossede eller ladede deres fulde Ladninger ved de paagældende Pakhuse og Pladser.
- 4) Frihed til at holde egen Vægt og Maal, saa at ingen i Frihavnen skulde være forbunden til at bruge de anordnede Vejere og Maalere uden ved Indførsel til Staden.
- 5) Toldfrihed for de til Anlægget nødvendige Bygningsmaterialier.
- 6) Opmudring af Havnen paa Statens Bekostning ud for det paagældende Terrain indtil 16 à 20 Fods Dybde.

Endelig forventede man, at det tillodes de Handlende at skalte og valte frit med deres Varer, som de vilde, indenfor Frihavns-muren, saaledes at Toldvæsenet kun øvede Tilsyn med Udkørselsportene fra Pladserne. Skødet paa Grund og Bygninger tænktes udstedt til Grossererne og deres Arvinger — »samme til evindelig Arv og Ejendom uden Nogens Paatale at beholde med bestandig Fritagelse for Indkvartering, Lygte-, Sprøjte- og Renovationssskat, samt alle ordinære og ekstraordinære Onera, som enten allerede ere paalagte, eller i Fremtiden kunde paalægges enten i Henseende til Tømmerpladsernes eller Havens Grunde eller de derpaa opførende Bygninger; men om Nogen af de Grosserere, som nu eller herefter tager Del i disse Bygninger og Indretninger, ved Døden skulde afgaa eller ophøre med Groshandelen, og

sin Andel vilde afhænde, maatte det ikke ske til nogen Anden end en Grosserer, der driver Handel alene i stort.«

Her overfor viste Commerce-Collegiet — stadig med Schimmelmänn i Spidsen — sig overordentlig imødekommende, idet man stillede i Udsigt, at samtlige Begunstigelser, med Undtagelse af Nedsættelsen af Lastepengene, vilde blive tilstaaede — kun ikke den af Societetet ønskede Eneret paa at lade Varer fortolde fra Frihavnen. »Da Øjemærket«, skriver Collegiet, »er i Almindelighed at skaffe Staden en saa vidt muligt fri Entrepôt-Handel, saa kan det Vilkaar, hvorpaa de i denne Hensigt saa bekvemme og anselige Pladser overlades, ikke taale det mindste Skin af Monopol for et vist Societet alene deraf at betjene sig, men Friheden maa bestaa derudi, at baade Ind- og Udlænding, Borger og Fremmed, med inden- og udenlandske Skibe kan oplægge tilladte og forbudne Varer.« Collegiet trøster dog Grossererne med, at Ingen rimeligvis vil profitere mere deraf end disse, men ogsaa Andre maa det imod en Lejefgift til Grossererne tillades at nyde godt af Frihavnen. Desuden loves der dem, at Aktiebrevene kun maa komme til at lyde paa en Grosserers Navn, saaledes at al Transport eller Cession til en anden skal være ugyldig. — Endelig udbad man sig et Forslag til et »Porto-franco-Reglement« med vedhæftet Takst for Pakhuslejen, og saa snart dette indkom, skulde Sagen straks blive refereret til Kongen — »paa hvis Allerhøjeste Resolution det da beror« ∴ paa hvis enevældige Minister det da beroede.

Denne Skrivelse var af 16. Maj 1771. Den blev oplæst i et Societets-Møde den 28. Maj, hvorpaa et snævrere Udvalg straks gik i Lag med at affatte det ønskede Forslag til et Reglement.

Allerede den 6. Maj 1771 havde imidlertid Struensee ophævet de ved Toldforordn. af November 1768 indførte Indskrænkninger i Oplagsretten (kun et Aars Oplæggelse og Sikkerhedsstillelse for Afgifterne) for fransk og rhinsk Druebrændevin samt Vineddike, og for disse Varer samt for Salt (Fdg. af 8. Oktober 1770) var saaledes *Kreditoplaget paany oprettet* i sin fulde Udstrækning som ved Fdg. af 4. Juli 1726. (Samtidig blev der tilsagt de andre Købstæders Handlende lige Frihed med Kjøbenhavns efter derom i hvert enkelt Tilfælde indgiven Ansøgning til Generaltoldkammeret.)

Herved maatte ganske naturlig de kjøbenhavnske Groshandlers Interesse og Iver for Frihavnsplanen noget kølnes, og Overvejelserne om det forlangte Reglement skred da ogsaa langsomt frem. Først hen i Oktober blev man færdig. Grosserer-Societetet tilbød, naar det fik en Strækning af 700 Alen i Længden, regnet fra nuværende Amalienborg Palæ og nordefter, og 76 Alens Bredde, samt eventuelt den forhen-

værende botaniske Have frit tilskødet og Havnen ud derfor uddybet paa Statens Bekostning til 20 Fods Dybde, at indhegne denne Plads og derpaa opføre til en Begyndelse et firetages Pakhus, 50 Alen langt og 24 Alen dybt. Dette Territorium skulde være en *Porto franco*, hvor »alle Slags til Inden- og Udenrigshandelen behøvende Varer, Krudt alene undtagen, ja endog saadanne Varer, som ellers ere Contrebande«, afgiftsfrit kunde oplægges, hvad enten de tilbragtes med danske eller fremmede Skibe — og af alle saadanne oplagte Varer, som igen udførtes, skulde der »ej svares nogen Told, Konsumtion og Accise eller hvad andet Paalæg være kan uden alleneste en Recognition til den kgl. Kasse« af 1 pCt., naar Varerne indbragtes med upriviligerede Nationers Skibe — ellers $\frac{1}{2}$ pCt. af Værdien. Denne skulde beregnes efter Originalfakturaen, saaledes at de udlossede Varer under ingen Omstændigheder kunde aabnes og visiteres ved Oplæggelsen eller ved Udførsel til Udlandet, men kun i Tilfælde af senere Indfortoldning. Skibe, som lossede eller ladede deres fulde Ladninger i Frihavnen, skulde kun betale Halvdelen af de sædvanlige Havne- og Lastepenge. Som Slutningsbestemmelse i Reglementet foresloges endelig følgende:

»Da Øjemærket af de saaledes ved Toldboden, paa de gamle Tømmerpladsers Strækning og i den store botaniske Have indrettende Pakhuse og *Porto franco* i Almindelighed er at skaffe Staden en fri Oplagshandel og Stabel, som ellers og kaldes Vederlags-, Entrepôt- eller Transithandel, saa bør vel Friheden bestaa udi, at saavel Udlænding og Fremmed paa den oven foreskrevne Maade som Indlænding og Borger baade med inden- og udenlandske Skibe derudi kan oplægge baade tilladte og forbudne Varer. Men det er dog fornemmelig til Stadens Groshandlere, som derpaa have vundet Borgerskab, at Hs. Majestæt préféralement overlader Pladserne for derpaa at bygge, hvilket Selskab det følgerlig ogsaa tilkommer at hæve Pakhuselejen, hvilken Leje udi efterstaaende Taxa saaledes er bestemt, at den ikke kan blive Entrepôthandelen eller andre udenfor Selskabet, som vil oplægge Varer, til Besvær, og derhos heller ikke ringere, end at Societetet, som gør Bekostningerne paa Bygningerne, jo kan have billig Revenue for Renter til Bygninger og Indhegns og Bolværkers Vedligeholdelse og andre Omkostninger.«

Dette Udkast indsendtes af Borre til kongelig Approbation den 23. Oktober 1771, og samtidig udtaltes det, at man gerne »ønskede jo før jo heller at blive forvissat om«, hvorvidt Sagen dermed kunde gaa i Orden, »paa det dermed kunde gøres Begyndelse«. »Men«, tilføjes der, »skulde samme mod Forhaabning ikke finde Bifald eller altfor

længe udsættes, turde der maaske møde saadanne Vanskeligheder, som ville hindre os i vor Hensigt.«

Som disse sidste Ord noksom vise, var dette Forslag til Frihavnsreglementet Grosserer-Societetets Ultimatum i denne Sag. Tiderne havde siden 1769 stedse forværret sig i økonomisk Henseende, og navnlig var 1771 for Kjøbenhavn et sandt »Hjemsøgelsens Aar«, saa at en Samtidig skrev, at Staden »næsten i alle Henseender truedes med en forestaaende Undergang«. Struensees Regimente bidrog væsentligt hertil ved at stanse Fabrikvirksomheden, ophæve General-Magasins-Kontoret og ved gennem Inddragelsen af en Mængde Pensioner og Understøttelser at forringe en stor Del Menneskers Købeevne. En ødelæggende Frihandelsforordning (Pl. af 3. September 1771), hvori det tillodes at indføre alle Slags Fabrikata fra de tyske Provinser mod $7\frac{1}{2}$ pCts.s Told, aabnede endelig alle Sluser for en sand Oversvømmelse af fremmed Smuglergoods, der fandt Vej gennem Hertugdømmerne, og med en vis Ret kunde det efter Struensees Fald siges, »at Hamborgere og Lybækere og Hollændere aldrig kunde have ønsket sig bedre Anordninger«.

Handelsbalancen blev os under disse Forhold snart imod, saa meget mere som Landet paa Grund af slet Høst maatte have store Korntilførsler udefra, hvortil kom, at Staten paa forskellig Vis maatte gøre Udvej for at skaffe Penge til Dækningen af de store Omkostninger ved Fortsættelsen af Fjendtlighederne mod Algier.

Af de store Handelskompagnier havde det *Asiatiske* i de samme Aar en Række store Uheld, den ostindiske Handel ophørte næsten helt, og paa den kinesiske tjentes der saare lidet (jfr. ovenfor Side 104, Anm.). Det *almindelige Handelskompagni* havde forblødt sig paa mislykkede Fiskeriforetagender under Norges, Islands og Grønlands Kyster og havde største Lyst til »med Vemod at lægge Selskabets Octroy for Hs. Majestæts Fødder«. Et i 1765 nyoprettet guineisk Handelssocietet betalte sig ogsaa kun daarligt — og kun den frigivne *vestindiske* Handel var i fuld Flor: medens der i 1768 kun var blevet udført vestindiske Varer fra Kjøbenhavn til en Værdi af ca. 60,000 Rdl., blev der i 1770 udført for over 100,000 Rdl. mere. I 1771 gik dog ogsaa denne Handel paany noget tilbage, Middelhavsfarten havde Krigen med Algier helt stanset — og, som lige ovenfor berørt, var det almindelige Næringsliv i Hovedstaden, og dermed den deraf betingede loco-Afsætning betænkelig i Tilbagegang, delvis endog i en hel Opløsnings-tilstand.

Pengevæsenet var herunder begyndt paany at vakle. I 1770 havde Courantsedlernes Kurs i Forhold til Hamborger-Banco svunget mellem 127 og 132. Schimmelmänn, der tidligere paa egen Risiko havde fore-

taget de sædvanlige Børsoperationer for at modvirke Kursfald — ved nemlig paa passende Tidspunkter her at opkøbe Veksler paa Udlandet, som derpaa bleve solgte i Hamborg imod Vekselkrav paa denne Stad — og derfor kun betinget sig et saa lavt Vederlag som $\frac{1}{2}$ pCt., meldte nu Pas. Over-Skatte-Direktionen maatte derfor i Begyndelsen af 1771, da Kursen stod i 128, henvende sig til Banken og anmode den om at medvirke til at hæve og holde Kursen. En af dennes Bestyrelse, nemlig Jost v. Hemert, paatog sig da at udføre dette Hverv imod Ret til at disponere over en Kapital paa 120,000 Rdl. I Løbet af de følgende 10 Maaneder, altsaa til November Maanedes Udgang, indkøbte v. Hemert stadigt Veksler, men Kursen sank alligevel bestandigt og var ved Slutningen af Aaret 131.

Paa denne Tid vare saaledes ej alene Kursforholdene og dermed Vekseltransaktionerne paa Udlandet vovelige og vanskelige, men desuden vare Penge sjældne og Kapital saa at sige ikke til at faa fat i. Banken havde i Aarene 1769—71, belært af tidligere Erfaringer, udvist stor Forsigtighed og stadig holdt Seddelømløbet paa den samme Størrelse. De til Private udlaante Midler holdtes indenfor den ved Konventionen af 1766 fastsatte Grænse af 3 Mill. Rdl. — kun i Aaret 1770 udvidedes Summen med 400,000 Rdl., da den opblomstrende vestindiske Handel skabte en Del helt nye Laanekrav, dels i Form af Laan paa Raasukkere, dels til Anlægget af Sukkerraffinaderier, hvilken Pengeanbringelse syntes naturlig og fordelagtig. I Foraaret 1771 kunde dog Bankbestyrelsen indberette, at Udlaan til Private atter var nedbragt til 3 Mill. Rdl., og man ansøgte derfor paany Over-Skatte-Direktionen om at maatte udvide Laanegrænsen med 200,000 Rdl., men dette blev afslaaet.

Struensee tænkte sig nemlig de herhenhørende Forhold ordnede paa en hel anden Maade. Kort efter, den 28. Maj 1771, lader han Kongen ved en Kabinetsordre paabyde Oprettelsen af en *Girobank*, som skulde forbindes med Courantbanken og have en Søsterbank i Altona. Sagen henvistes til den ekstraordinære Finanskommission. Det var Meningen, at Kongen skulde indskyde 200,000 Rdl. i 2000 Aktier à 100 Rdl., og »at paa de bedste Steder i Norge de formuenste Købmænd skulde fra Banken fourneres til at gøre Udlaan af«.

Som saa mange andre af Struensees store gode Planer blev denne kun paa Papiret. Han kunde, som STURZ saa træffende bemærker: »vieles anfangen, allein nichts ausführen« — han havde »de bedste Grundsætninger«, men savnede »Udførelsens sande Kunst«. Heller ingen Gavn fik Handelsstanden af en Plan om, at der rundt om i de store Byer skulde oprettes en Slags *Handelskamre*, hvorfra Deputerede

skulde træde sammen i en *Commerceconference*, der skulde fungere som en Slags Handelsministerium. I Stedet for blev der foreløbig skabt en saakaldet *Commercedeputation* — hvori bl. a. Niels Ryberg fik Sæde — men hverken blev dennes Myndighed og Opgave klart bestemt, ej heller fik den nogle Midler at raade over. Den tidligere *Commercefond* blev tvertimod inddragen i den »almindelige Kasse«, og Struensee lod Kongen resolvere: »naar Jeg finder noget nødvendigt til Handelens Opmuntring, saa agter Jeg hver Gang at anvise det«. *Commercedeputationen* fik imidlertid aldrig Struensee til at anvise nogetsomhelst — og det tidligere saa betydningsfulde *Commerce-Collegium* blev den 4. Juni (1771) henlagt under det den 29. Maj oprettede *Finanscollegium* og kort efter helt ophævet. Samme Dag (4. Juni) blev Schimmelmans afskediget som Deputeret i Collegiet.

Dermed var Schimmelmans handelspolitiske Hverv endt, og hans Indflydelse paa denne Gren af Statsstyrelsen berøvet ham. *Grosserer-Societetet* havde saaledes mistet sin fornemste Støtte i Frihavnsagen. Under alle disse sammenstødende Omstændigheder var det ikke til at undres over, at *Grossererne* ved Begyndelsen af Vintersæsonen 1771—72 — som de imødesaa med stor Uro, og som i Virkeligheden ogsaa blev en af de værste i Mands Minde — trykkede sig ved saaledes at skulle paatage sig den finansielle Byrde ved Anlæget af et forholdsvis kostbart Etablissement, som først efterhaanden og ad Aare kunde ventes at ville bringe den tilsigtede Nytte.

Og naar man tager hele Tiden den Gang i Betragtning — dens Usikkerhed, dens Vilderede og Forvirring — kan man endnu mindre undres over, naar *Grossererne* tilføjede, at hvis Sagen »altfor længe udsættes«, turde den maaske møde Vanskeligheder — uoverstigelige, ubestemmelige Vanskeligheder.

Ja, hvad kunde der ikke hænde? I Efteraaret 1771 var i hvert Fald Alle fattet paa det værste, urokkelig vis paa, som man var, at Noget maatte der ske, saadan kunde det ikke blive ved at gaa. Først havde der været de norske Matrosers noksom berømte Tog til Hørsholm den 10. September for hos Kongen selv at tiltrygle sig eller tiltinge sig de dem lovede Kostpenge. Dernæst Mikkelsdag Festen paa Frederiksberg, den af Hoffet givne *Cocagne* med stegte Beder, Grise og Gæs, som skulde have været en Forsoningsfest for Holmens Folk, men hvorfra Dronningen og Hoffet i sidste Øjeblik blev borte og i Stedet for endogsaa forberedte sig paa Flugt, da de underhaanden fik Nys om, at der skulde være et Komplot i Gære til at myrde Struensee og Brandt. Og disse to Tilfælde var kun Udslaget af den almindelige Uro og Svimmelhed. Optøjer, Tumulter og Gadeslagsmaal hørte til

Dagens Orden, vilde og besynderlige Rygter løb Staden rundt, og hele Hærskarer af frække og dumme Flyveskrifter dryssede ned over Befolkningen som en summende Sværm af giftige og væmmelige Spyfluer. »Alverden imødesaa en Omvæltning, Fisker- og Grøntkonerne paa Amagertorv sagde: i Morgen faar vi Rebellion.«

Og dog var det kun faa Maaneder siden, Struensee var steget op til Toppunktet af sin glimrende Højde. Men allerede kort forinden havde Schimmelmann tidligere end nogen Anden fornemmet og forudsagt det kommende Uvejr.

DA Schimmelmänn i Begyndelsen af Juni fik sin Afsked som Deputeret i Commerce-Collegiet, samtidig med at dette henlagdes under Finanscollegiet, var det kun den formelle Afslutning paa den Udvikling, som Forholdet mellem ham og Struensee havde taget.

Alle samtidige Vidnesbyrd stemme overens om, at Schimmelmänn var en saare smidig Natur, der snildt forstod at smigre Enhver, som han vilde vinde, eller for hvem han frygted'. Og man tør trøstigt gaa ud fra, at det maa have kildret Struensees Forfængelighed at høre en saa højtstillet og for sin store Kyndighed allerede vidtberømt Finansmand som Schimmelmänn falde i Henrykkelse over hans forfløjne Planer, vel ogsaa med Overbevisningens Sandfærdighed i sin Stemme vurdere de bedste af dem efter Fortjeneste. Som vi have set, stillede Schimmelmänn uden at kny eller knurre sine Evner, sit Arbejde og sin Anseelse til den nye Regerings Tjeneste og gav sit Bidrag til Klarlæggelsen eller Gennemførelsen af de Planer, som Struensee — dels selv, dels gennem Gähler — antydningssvis udkastede. Det lykkedes ham ogsaa at holde skjult for denne, at han stedse holdt Traadene vedlige med det styrtede Hofpartis fornemste Mænd, Bernstorff og Schack-Rathlou. Han vidste stadig at bære Kappen paa begge Skuldre, saaledes som Omstændighederne klogt byde, naar man er ude i ondt Vejr. Med stor Finhed spillede han sit Dobbeltspil — for Bernstorff stod han som den bekymrede Fædrelandsven og hans egen eneste Støtte; for Struensee som sin Konges nidkære Tjener, der lystred' den kongelige Villie uden at bekymre sig om, hvordan denne blev til. Samtidig sørgede han ogsaa for paa anden Maade at glide ind i den nye Situations rige Rokokoramme som en glimrende og stilfuld Staffage, der klædte Ensemblet godt. Som vi alt have hørt, holdt han prægtige Maskerader for Hoffet i sit Palæ. Saaledes fejrede han Kongens Fødselsdag den 29. Januar 1771 med en straalende Fest, hvor hele Hoffet var til Stede, og samme Dag var hans Gemalinde en af de faa, som fik den nystiftede Mathilde-Orden. Det morede Dronningens Elsker at danse, og som Figaro siden sang om sin Herre, kunde ogsaa Schimmelmänn den Gang have sagt

om den senere »Greve«, at hvis Hr. Greven havde Lyst til at danse, vilde han ikke i Farten ham stanse — naar han blot dansed' efter hans Spil.

Dog hertil var Struensee ingenlunde villig.

I Begyndelsen af Vinteren 1770—71 var Struensee endnu altfor optaget af at rydde Grunden for sit store, samfundsforbedrende Værk, til at noget egentligt Sammenstød kunde finde Sted mellem dem. Men efterhaanden som Held og Hovmod pusted ham op, maatte Landet blive for lille til at rumme en Struensee og en Schimmelmänn som blot formelt Jævnbyrdige. Struensee var for egenraadig, selvklog og skinsyg en Natur til at taale en Mand med Schimmelmännns Prestige og Indflydelse ved sin Side. Allerede i Marts 1771 gik der Rygter om, at han vilde blive fjernet, og disse Forlydender havde dog i hvert Fald saa meget paa sig, at den ældre Bernstorff troede derpaa: han vilde derved, skriver han i et Brev fra Maanedens Slutning, miste sin sidste Ven. *) Sikkert er det, at Schimmelmännns Indflydelse ved Foraarets Begyndelse var saa ringe, at da han af egen Drift skriver til August Hennings og lover ham sin Protektion ved Besættelsen af en just da ledig Legationsraad-Plads i Frankfurt — han har altsaa selv troet, at denne hans Protektion dog betød *noget* — saa viste det sig, at Struensee allerede kort i Forvejen havde afslaaet Hennings hans Anmodning. Om de Hindringer, Struensee lige forinden havde lagt i Vejen for Schimmelmännns Plan til en kjøbenhavnsk Frihavn, er ovenfor berettet. Endelig maatte det ogsaa staa Schimmelmänn klart, at det var Struensees faste Forsæt efterhaanden at omordne hele Statsstyrelsen, saa at alle dens enkelte Dele sank ned til blotte Kontorer i en almægtig Ene-ministers Tjeneste, og dermed var den af Schimmelmänn stedse attraaede og hævdede Selvstændighed paa hans Særomraader fuldstændig uforenelig. Som indledende Skridt i denne Retning begyndte Struensee — efter Geheimestatsconseillets Ophævelse den 27. December 1770 — ved Kabinetsordre af 29. Maj 1771 at oprette et saakaldet Finanscollegium, hvorunder efterhaanden alle administrative Afdelinger, som havde at gøre med Handels- og Finanssager, blev inddragne — og det var tydeligt, at dette ny Collegium skulde være »det første Collegium i Riget og det, som havde den største Magt«. Til Omdannelsen af Administrationens Maskineri svarede endelig paa det personlige Omraade et Yndlingeregimente, under hvilket Schimmelmänn

*) Det kunde paa dette Tidspunkt ingenlunde være Bernstorff ligegyldigt, thi den Undersøgelse, der efter Struensees Ordre var indledet i Anledning af den paa Bernstorffs Initiativ foretagne Ekspedition til Algier, tog just en for ham højest ubehagelig Vending.

saa Struensees »Kreaturer« idelig blive puffede frem og sig selv langsomt, med sej Elskværdighed trængt tilbage — og paa Skatmesterens Felter var ovenikøbet disse Struensees Favoriter ingenlunde uværdige eller udygtige Mænd, men tvertimod kyndige og kloge Konkurrenter, som f. Eks. Struensees ældre Broder og OEDER.

Saaledes var Schimmelmänn ved Sommerens Begyndelse, uden der var sket noget Brud mellem Struensee og ham, sindigt og sagteligt gledet bagud ned ad Statsvognens Bagsmække, og da hans Afsked fra Commerce-Collegiet endelig kom den 4. Juni — hvorhos tvende Dage efter Rente- og General-Toldkammeret forvandlede til Kontorer under Finanscollegiet — fandt han sig saaledes selv staaende paa Landevejens bare Bund, medens Vognen rullede videre med Struensee tronende højt paa Forsædet som Kusk.

Men som den højst affable Hofmand han var — ikke uden Føje kaldtes han overhovedet Allemands Ven — tog han sammen med sin Hustru til Hørsholm, da Hoffet netop i de samme Dage forlagde Residensen dertil. Det var imidlertid hans Agt uden Opsigt at trække sig tilbage fra Scenen — den skønne Sommertid var ogsaa et velegnet Paaskud til at besøge sine Godser. Han afviklede derfor de Forretninger, som endnu stod tilbage, fik saaledes i Begyndelsen af Juni afsluttet Møderne i Kommissionen, sendte sin Søn Ernst til Norge og kunde derpaa melde sig til Afskedsaudiens hos Kongen og Dronningen, medens han dog for alle Tilfældes Skyld lod sin Hustru blive ved Hoffet.*)

Neppe havde han besluttet sig til at rejse, før han var lige ved at fortryde det. Naar han med fuldkommen Fatning havde bekvemmet sig til at forlade Skuepladsen, saa var det, fordi han af hele det forvirrede og fremfusende i Struensees Færd havde faaet Indtrykket af, at det klogeste, man kunde gøre, var at overlade det ny Regimente til sig selv — overlade det til selv at føre sig til Fald. Han var saa overbevist om, at dette vilde ske, at da han samme Dag, han har taget Afsked med det kongelige Par, erfarer, at Struensee paa Grund af et Spring fra en løbsk Hest var kommet til Skade med sin højre Arm og derfor maatte holde sig i Ro, saa tænker han sig straks en Katastrofe nær forestaaende. »Kongen«, skriver han den 21. Juni 1771 i

*) Hvor langt det var fra, at Schimmelmänn tog bort i Unaade, ses ogsaa deraf, at han ikke alene næste Vinter kom igen til Hovedstaden, men dér paany spillede en glimrende Rolle som Hoffets Vært. Hver Onsdag holdt han stor Assemblée, og Indbydelserne hertil, der gjaldt for hele Vinteren, udgik til Alle ved Hofetaten »lige ned til virkelige Kammerjunkere incl.« — samt til alle fremmede Ministre, Chargés d'affaires osv.

et fortroligt Brev til Schack-Rathlou, »er ikke i den bedste Forstaaelse med Dronningen og Struensee, og Alt beror nu paa Kammerherre Brandt. Man er meget bange for Grev Rantzau, som ligeledes er opbragt paa Struensee«. Han peger saaledes her lige paa de to Mænd, fra hvem ganske rigtig Faren den Gang nærmest truede den mægtige Minister — og i Virkeligheden blev jo Grev Rantzau-Ascheberg ogsaa en af Hoveddeltagerne i den senere Sammensværgelse. Og han tilføjer: »jeg troer, vi vil snart høre meget Nyt fra Hirschholm«.

Saa hurtig, som Schimmelmänn troede, kom det nu ikke. I Juli stod Struensees Lykkestjerne i Zenith. Den 14. Juli blev han udnævnt til Geheime-Kabinet-Minister, — den 22. Juli, paa Dronningens Fødselsdag, lod han sig og Brandt gøre til Grever, og samme Dag blev hans og Dronningens Datter Prinsesse Louise Augusta døbt. Juliane Marie maatte holde Barnet over Daaben, Kongen og Arveprinsen stod Faddere — »you will easily guess why, their reason is very obvious«, som Louise Gramm skrev til sin Broder, den senere saa navnkundige Grev CHR. DITLEV REVENTLOW, hvem hun samtidig ironisk ønskede til Lykke med disse nye Kollegaer i Greveværdigheden.

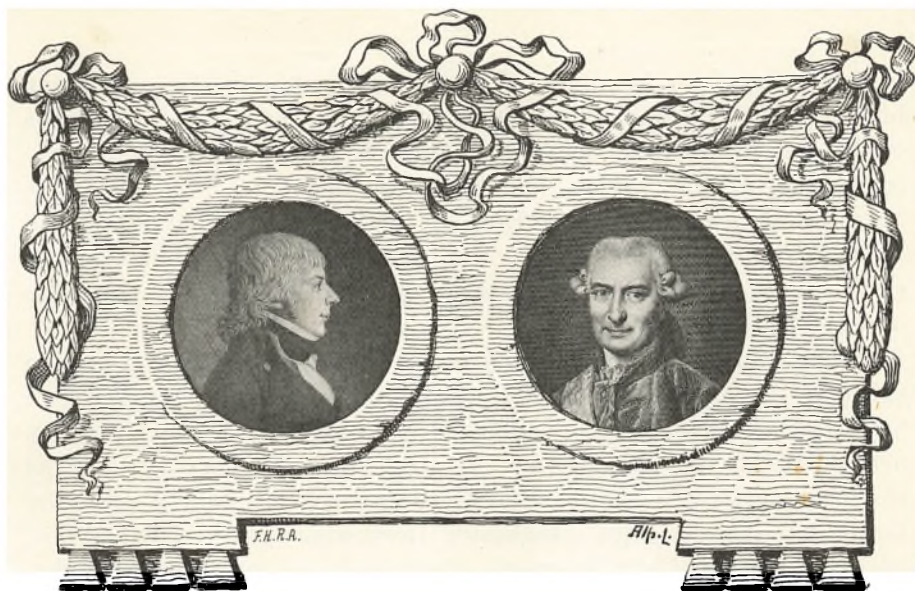
Da Høsten det Aar skulde til at gaa i Huse, fandt man en Dag fem Kort naglede til Rideskolens Port: Klør Knægt og Klør Dame, der symbolsk traadte Hjerter Konge under Fødderne — og to blanke Kort, hvorpaa der var tegnet en Stejle og en Galge.

Da den næste Vaarsæd skulde saaes, var den frygtelige Spaadom opfyldt. Grev Struensees Lemmer klædte Stejle og Hjul.

FRA

LOUIS XVI-STILENS TID

TIDEN, MÆNDENE OG SYSTEMET

*Et le bonheur qu'il chercha tant de fois
ne l'abandonna point dans ce charmant azul.*

HIN rige og stolte Tid, som indledes med Ludvig XVI's og Marie Antoinettes Tronbestigelse, de nordamerikanske Fristaters Uafhængighedserklæring og det ved Franklin skabte Forbund mellem det gamle Evropas fornemste, nu foryngede Enevælde og den ny Verdens Frihedsland og Fremtidsstat, har herhjemme ikke efterladt sig noget skønnere og mere talende Mindesmærke end den Park og det Lystslot, som FRÉDÉRIC DE CONINCK, da Tiden kulminerede i Begyndelsen af Firserne, anlagde og byggede under Navn af »Dronninggaard«.

Der er Tider for Grøde og Tider for Glans, gylden Grøde og gold Glans. Der er Tider for Saaning af den gode Sæd og for Høst i Huse, store Tider — paa deres Frugter skulle I kende dem. Men der er andre store Tider, hvor Blomster brydes for at blot Buketter kan bindes, og af dem bliver kun de straalende Minder om Farvernes rige Fylde tilbage. Men maaske netop derfor staa de for Efterverdenen med et Sansernes Trylleri som finere og skønnere end alle andre Tider og Dage.

Saaledes var det just med hint Spand af Aar. Baade hjemme og ude, men dog især ude. Der var høj Luft over Menneskenes Liv, og alle deres Tanker var Søndagstanker. Det var en *Ungdommens* og en *Haabets* Tidsalder. Ungdommens Haab og Ungdommens Tro, og dens smittende Glæde bare ved det at leve, og dens sejrrige, sorgløse Tillid til, at *dens* Tid var inde og at hele Menneskeslægten var bleven ung med den — dette just gav Tiden sit Præg. Man troede,

at Guldalderen var kommen. Man talte om, at intet større Gennembrud var sket siden Amerikas Opdagelse — og havde man ikke ogsaa opdaget meget mere end dette fjerne Farernes Land? »De Lykkeliges Ø« havde man opdaget, midt iblandt sig: det gjaldt jo blot om at lade Naturen raade, give Friheden Æren og faa Filosoferne til at styre Land og Rige. Aldrig er der fundet en simplere Recept for Menneskelykke end denne: overlad blot Mennesket frit at følge egne Lykkelængsler og egen Lykkedrift.

Det var kun faa Aar før den franske Revolution. Men Morgenens var klar og smuk, Himlen ren og blank, og var der sære Tegn i Synskresens Skyer, saa tydedes de den Gang som var det en Velsignelsens Varme, der var i Vente, og Ingen saa i dem Trusler om det store Tordenvejr. Var ikke Forfølgelsestiden for Frankrigs Filosofer forbi, sad ikke et ungt velmenende Herskerpar paa Landets Trone, og var man ikke i alle Salonerne blevet enig om, at Antikens Dyder, Arkadiens simple, landlige Glæder og den skønne Naturtilstand var vendt tilbage for Menneskeheden? Var ikke Natten svunden og Dagen kommen?

En Tolerancens Tidsalder kaldte man sin egen Tid. En Papir- alder er den ogsaa bleven kaldet. Thi dens Visdom var kun Bøgers Visdom, den skabte intet Værk, intet Livsværk, men kun et Utal af skrevne Værker. Den gav de Sultne ikke Stene, men Bøger for Brød. Og den Rigdom af Guld, der symbolsk strømmer ud af Tidens mange Overflødhedshorn i Salenes dekorative Udsmykning, var som oftest ogsaa kun af Papir, Banknoter og Penge af Papir.

Men for hvad den fejled og forbrød, mest som Undladelsessynd — thi det var dog Fortidens Skyld, der skabte Revolutionen — blev der jo i det førende Land, Frankrig, ogsaa tifold bødet. Her i Landet var *Tiden* i kun altfor meget som Modsætning til det toneangivende Land tør, træet og gammeldags, saaledes i hvert Fald for de Styrendes Vedkommende. Men til Gengæld var den vundne Rigdom større og sikrere, der blev ingen Dragesæd saadet og ingen Spire til Fordærv nedlagt. Destoværre heller ingen Spire til Velsignelse, thi ogsaa for vort Vedkommende er det Tidens Forbandelse, at der i Travlheden ikke var Stunder til at saa, men kun til at sanke i Lade, og da de magre Aar fulgte efter de fede, blev som Indledning al den indsankede Rigdom fejlet og hvirvlet bort som Støv for Vinden. Det er i korte Træk hint Stykke glimrende Handelsperiodes Historie.

Men saa længe det vared, og alt gik godt — »under en viis og mild Regierings Indflydelse og Beskyttelse«, som det hedder paa den pragtfulde romerske Søjle, de Coninck i 1784 lod opstille i Dronning-

gaards Have — saa levedes der netop i de store Købmænds Huse og Haver det Liv i klare lyse Farver, i Sværmeri og Munterhed, med et rørt Sinds skiftende Stemninger mellem taarefyldte Smil og lettende Glædestaarer, som var Tidsalderen egen. Man lod Hoffet om at kede sig under Juliane Maries og Guldbergs stramme og stive Styre- og Levesæt. Selv hengav man sig paa den ene Side til den klædeligkokette Følsomhed, som skulde forestille et naivt, ufordærvet og uberrørt Gemyts sunde, letvakte Følelsesliv, paa den anden Side til den smægtende Glæde over Landet og Naturen, som man ikke evnede at gøre til en Kærlighedssag, men kun dyrkede som en *Passion*. Saaledes genfindes det samtidige Evropas tvende herskende Træk: *la sensibilité* og *le sentiment du vert* dels i enkelte større Adelsmænds Familieliv, dels og særlig hos de fremmeligste af Tidens »Handelsfyrster« — tydeligst og klarest hos Ætlingen af den brabantiske Huguenotslægt, Frédéric de Coninck. Herhjemme bliver blot disse Grundstemninger jævner og sundere, vinder i Troskyldighed, hvad de taber i Stilfuldhed.

Skønt kun noget over hundrede Aar skiller os fra hine Dage, saa ligger dog Menneskenes Maade den Gang at tænke og føle paa os forunderlig fjern. Som nu bare det med de mange Taarer, man fælded! 1774 var »Leiden des jungen Werthers« udkommen, den berømte Maaneskins- eller Vergiss-mein-nicht's Periode brød ud over den literært dannede Menneskehed og truede med at drukne den i en sand Taarestrøm, i en Syndflod af Sentimentalitet. Herhjemme slog den tyske Følsomhed mægtigt an; Klopstock og Ewald havde forberedt den, og da Miller's »Sigwart« udkom i dansk Oversættelse 1778 og Thaarup samme Aar begyndte sine Elegier — hvo kunde da den Gang holde Øjnenes Kilder tørre? Rahbek græd, Rosing græd, Samsøe græd, og selv Pram, den praktiske Pram, der daglig bevægede sig i Kancellistilen, kunde ikke tænke sig andet, da han skulde skrive Mindeskriften paa Støtten ved »Emilies Kilde« over Ernst Schimmelmanns i 1780 afdøde Gemalinde, end at Enhver, som havde elsket, maatte »nævne hende med Taarer«. Man græder sig ud af Aarhundredet — de sidste Taarer fældes af den unge Oehlenschläger, som varsler det nye Sekel ind.

Men for Datidens Bevidsthed forligedes al denne Graad saa højt naturlig med en let og lystklingende Livsglæde. Det var den, som fandt sit uforglemmelig skønne Udtryk i den saakaldte *Louis XVI-Stil*. Smagfuldt og sikkert afspejler den Tidens Tro paa Tidens Renaissance, dens Glæde over at have genfundet Antiken og Naturen, dens genvakte Sans for Ynde, Uskyld og Enfold.

I 1748 var man begyndt at drage Pompeiis Skatte frem af Jordens

Skød, og Mænd som COCHIN og CAYLUS i Frankrig, WINCKELMANN i Tyskland og Grev HAMILTON i England udfolder fra Aarhundredets Midte begejstrede og vellykkede Bestræbelser for atter at faa Antikens ædle Simpelhed sat i Højsædet og faa styrtet Rokokokunstens Afguder i Gruset.

Og med en forbløffende Hastighed brød man i Frankrig med Rokokoens Unatur, dens kunstlede, snørklede Raffinement. Sikkerlig var ogsaa denne Stilart, der i sin Blomstring havde været fuld af saa megen lunefuld Gratie, sit Forfald nær. De letfærdige, men i deres Koketteri saa yndefulde Nymfer, var tilsidst blevet drevne ud af Stilen og havde overladt den helt og holdent til de bukkefodede Satyrer: af det galante Ægteskabsbruds Forherligelse var kun de kaade og burleskbearne Horn blevne tilbage. Kunsten og Smagen svingede mellem det hæsligt forvredne og det sødligt fordrejede.

Blussende af Skamrødme vender nu Slægten sig bort fra dette Kunstens kunstlede Kineseri. I Spidsen for den ny Bevægelse staar Frankrigs Dronning, MARIE ANTOINETTE. Som det var en Favorit, en kongelig Maitresse (Madame Pompadour), der havde ladet Rokokoens blomstre og givet den sit Præg af Boudoirernes Letfærdighed og Last, saaledes blev det ligesaa betegnende en Dronningehustru og en Dronningemoder, den fødte Fornemhed, Sundheden og Sædeligheden i een Person, som hjalp til at skabe den ny Stil. Under hendes Beskyttelse blev den ny Tid til, under hendes kongelige Varetægt fandt den sit skønneste, mest uforglemmelige Udtryk i GLUCKS klassiske Musik, hvis Tonedigtning rummer hele Antikens ædle Ophøjethed og sublime Storhed i Følelse og Form.

Naar man derfor den Gang i Frankrig atter vendte sig mod Naturen, saa blev det kun det, man søgte og elskede i denne Natur, som havde hendes, Marie Antoinettes, friske, fornemme og sarte Ynde, som mindede om hendes skære, blændende hvide Hudfarve. Man elskede eller rettere man forelskede sig i alt det i Naturen, som ejede Farvens Renhed og Klarhed, Formens spinkle Elegance, de enkelte Liniers stilfulde ophøjede Enfold. Derfor blev Stilen *Blomsternes Stil*, som hele Tiden var en *Blomsternes Tid*.

Fra Marie Antoinettes Yndlingssted »*le petit Trianon*«, gik denne Stil sin Sejrsgang viden om Verden.

Det er et lille Slot i Versailles' Parker, bygget af Antikelskeren Gabriel, smykket af Guibert. Det blev i sin Tid opført af den væmmelige Vellystning Ludvig XV i hans sidste Aar til hin *la Du Barry*, hvis skønne hvide Hals han paa sit Dødsleje ved et sidste Kært tegn indviede til Guillotinen. En Dag, da Ludvig XVI var i godt Lune, sagde han til

Marie Antoinette: »Du elsker Blomster, jeg vil give dig en Buket!« Det var Trianon, det lille hvide Palads, som ligger midt i det Grønne.

Det blev Marie Antoinettes kæreste Opholdssted. Ved Hjælp af Arkitekten Mique, Maleren Hubert Robert og Haveelskeren Hertugen af Caraman lod hun det dekorere efter Tidens ny Smag, udstyrede det med de kosteligste Møbler og anlagde i dets Nærhed en af de saakaldte »anglo-kinesiske« Haver, som var Tidens højeste Mode.

I Vægfelternes Reliefprydelser finder vi Vinhøstens, Munterhedens og Musikens Sindbilleder: Guirlander af Druer, Masker og Pauker, Rørfløjter og Guitarer. Langs Panelerne løber der de fineste Ornamentter: Antikens Trefødder, Merkurstave og Lyrer. Buer og Pilekoggere, Jagtens og Musikens Vaaben, krydsvis sammenføjede, og forskelligartede Kurve med Frugter dale ned fra oven, hængende i brede Baand, som ere knyttede sammen i stiliserede Sløjfer. Men fremfor alt er der Blomster, Blomster i Kranse, Blomster i Borter, Blomster i slyngede Baand — stive Lilier, yppige, farveskære Roser, blodrøde Valmuer og tusende Smaablomster i yndig Leg. Alt er holdt i lys og livlig Lød, alt bærer Præget af Renhed i Formen, Enkelthed i Linien, naturlig Ynde og Lethed i Behandlingsmaaden.

Saa var der Haven — en ægte »Stemmingshave«, udkastet og gennemført efter det Mønster, som Datidens engelske Foregangsmænd i Havekunsten havde opstillet. Et bølgeformigt Terræn, hvor Høje og Hulveje skjulte Menneskene for hverandre, Buskadser, som syntes saede af Vindens Luner, otte hundrede Slags sjeldne og sælsomme Træsarter, hvis brogede Bladhang viste alle Farver fra isgraat til vinrødt og saa grønt i de tusend Nuancer fra det spædeste Gule til Purpurets Violet. Fremdeles slyngede Stier, brudte Alleer, kunstige Klippepartier, Engdrag og Mosehuller, en Bæk i Bugter, kokette Vandfald, en skælvende Bro og brusende Smaastrømme! Og fremfor alt en Grotte »parfaite et bien placée« for den stille Grublens Skyld, smaa Pavilloner, skjulte bag Rosen- og Jasminhække, Freden og Venskabet helligede, et Kærlighedens Tempel, hvor nok saa betegnende Amor snitter sig en Bue af Herkules' Kølle, og endelig tronende, højt hævet midt over det hele et underkønt Belvedere.

»En flyvelet, fortryllet Pensel synes at have besprængt dette Steds Porcellænsvægge med Lune og Lys«. Det dekorative Digt fra Trianons Vægge er her gengivet, som var det med selve det levende Livs Former og Farver. Atter træffer man Guirlander af hvide Roser, opløste Buketter og en Regn af Blomster, Hyrdefløjter og Hyrdestave samt selvfølgelig de nedhængende Baand og Sløjfer, men som her bærer Bure med vævre Egern og Krystalvaser med legende Fisk.

Og endelig var der, *lat not least*, den allerkæreste lille Landsby, nysselig med smaa ganske ægte Huse, en Mølle en miniature og et fortryllende lille Mælkeri af Marmor med Spande af ægte Søvresporcellæn — Dronningen var Mejersken og Kongen var Mølleren. Og med den elskværdig-forfløjne Letsindighed, som var dette lidet seende Par egen, havde man ladet Maleren med særlige Penselstrøg antyde Virkningerne af Tidens Tand paa de kokette smaa Landsbyhuse. Saa og saa faa Aar forinden Revolutionen som en anden Kronos skulde opsluge dem og deres Værk med Hud og Haar!

I Trianon har saa at sige alt, hvad der rørte sig i Tiden faaet sit yndefuldeste Udtryk: Skønhedstørsten, Guldaldertroen, Glæden over den genfundne Antik og den idyllisk arrangerede Natur, den kunstneriske Sjæls-Adel, den anstandsfulde Ynde, Livslysten, Ungdommeligheden, Følsomheden, den let vakte, hastig opblussende Rørelse, Lykketroen og det glade, trygge Letsind.

Hvor meget af alt dette genfindes ikke paa hint Dronninggaard, som vort Lands og maaske sit Aarhundredes største Købmand, de Coninck, skabte os i Louis XVI-Stil. Her fandt han uden Tvivl:

>cette paix si profonde,
cette tranquillité, ces doux amusements,
ce travail, ce repos, ces plaisirs innocents,
dont Dronninggaard toujours abonde
et qu'il trouva si consolants.

Saa meget er i hvert Fald vist, at hvad hans Smag og Formue skabte histude i den sommerskønne Egn ved Furesøens Vove, i enestaaende Grad bærer Vidnesbyrd for os herhjemme om Tidens sære Ynde og sande Væsen. Mærkværdigvis ejer Danmark intet bedre eller intet andet Skønhedsminde fra hin glimrende Opsvingsperiode, hvori dog saa megen letvunden Rigdom strømmede ind i Landet, fordi det pludselig fik Lod og Del i selve den store Verdenshandel — takket være den gamle Schimmelmänn og den unge Bernstorff. Især dog den sidste, thi hans Statsmandskunst var det, som forlenede Flaget med Neutralitetens Troldomsmaagt, saa at det midt under den store Søkrigs Kaperier fredeligt førte fremmed Gods til fjerne Havne og Have. Men al denne Vinding af Fragt og Købmandsfortjeneste, som klog Handelspolitik og gode Handelskonjunkturer fyldte i Lommerne, tømtes lige saa hurtig ud, da Vendingen kom, og det var egentlig kun den lige saa forudseende som dristige de Coninck, der i rette Øjeblik fik bjerget, hvad hans var.

Til Trods for de gode Tider under *Guldbergs Styrelse* er ogsaa

derfor det almindelige Indtryk af hans Periode saa fattigt paa alt, hvad der tiltaler Sindet og fylder det med Højhed og Beundring. Blodpletterne fra Struensees Skafot klæbede ved dens Indvielse, de Forjættelser, der straks var blevne vakte hos Samtiden, forblev uopfyldte, Bondens Nakke fik Lov fremdeles at lude under Aaget, Sceptret syntes at vakle i en Pedants blækklattede Hænder — og den dalevende Slægt fyldtes ved Bernstorffs Fald i 1780 og ved Schimmelmans Død i 1782 af mørke Forudanelser.

Og dog var det langt fra saá, at Danmark den Gang stod tilbage for de fleste andre evropæiske Lande i Henseende til god Smag og Sans for alt det Skønne, Ny og Ejendommelige, som bevægede Tiden. I mangt og meget var vi tværtimod mere fremmelige, end man vanlig plejer at forestille sig det. ABILDGAARD stod den Gang som en ny opgaaende Stjerne paa Kunstens Himmel, JENS JUEL skulde snart vinde et Verdensry som Portrætmaler, — og Ingen har jo netop som han formaat at skildre os Tidens Skikkelser efter Tidens Smag. Men fremfor Nogen var der WIEDEWELT, som allerede i 1756—58 i Rom havde delt Venskab og Værelse med den store Winckelmann og af hans ildnende Tale indsuget den Begejstring for Antikens »ædle Enfold« og »Majestæt«, dens »stille Storhed« og plastiske Ro«, som han allerede saa tidlig som 1762 gav Udtryk herhjemme i et lidet Skrift »Tanker om Smagen udi Kunsterne i Almindelighed«. Og endelig var der vor uforlignelige Bygmester HARSORFF, hvis sikre Kunstmag allerede forlængst havde ført til den Beundring for og Tilegnelse af den joniske Søjlearkitektur, som skulde skabe os, omend først forholdsvis sent (nemlig efter Kjøbenhavns Brand 1795), blivende Bygningværker af berømmelig Rang. Fra hin Periode stammer blot hans egen Gaard paa Kongens Nytorv og Herkuleslogen i Rosenborghave. Hans største Fortjeneste i hine Aar blev ved Tidens Ugunst af ren negativ Art: han frelste Rosenborgs og Børsens Spir, som man vilde henholdsvis nedtage og erstatte med — en Kuppel!!

Det var saaledes ikke Foregangsmænd, man savnede. Men naar disse i saa ringe et Maal fik Lov til at præge Tiden herhjemme, saa skyldtes det netop den Karrighed overfor Kunsten, som vistes fra oven. Under Frederik V og i Christian VII's første Regeringsaar var det Kongen og Hoffet, som lod Kunsten blomstre som en Hyldest af egen Storhed. Men under Juliane Marie og Guldberg fik vi en Regering, som overfor Akademiet »kun beskæftigede sig med Portnerens Kittel og Vægterens Brænde, og som til Anskaffelsen af antike Statuer anviste — 95 Rdlr.«. Ganske vist blev der ofret en Del paa fortsat kunstnerisk Udsmykning

af Christiansborg Slots Indre, men alt dette blev Luernes Rov ved Slottets Brand 1794.

Og saaledes er det gaaet til, at det siden 1822 og lige op til vor Tid saa sørgeligt forfaldne »Næsslot« og den saa romantisk forsømte Park ved Dronninggaard er blevet det eneste synlige Minde, som hin prægtige, rige, kunstelskende Tid har efterladt sig her i Danmark.

Til Gengæld er dette de Conincks Mindeværk saa meget mere tiltalende og karakteristisk.

Selve det lille Slots Arkitektur er simpel og enkelt i Linier og Forhold. Dets Indre har derimod øjensynlig været rigt udsmykket. I Lofternes Midte var der stilerede Rosetter, hvis rundrifledede Rande var omvundne med de for Stilen saa typiske Baand eller Blomsterslyngninger. Paa samme Maade træffer man overalt Blomster og Løv, snart i Borter omkring Væggenes Felter, snart som Kranse i Hjørnernes Relieffer, snart paa blomstrende Grene, der sirlig snor sig som Smykke om Loftets Stukrammer. Lige saa typiske for Trianons forbilledlige Stil er Vægpladernes ornamentale Sindbilleder paa Jagtens, Musikens, Havens, Markens og Hyrdetimernes Glæder — krydsvis sammenknyttede Guitarer og Rørfløjter, Spader og River, Hyrdestave, Buer og Pilekoggere — som i hængende Baand er opbundne med flot stilerede Sløjfer. Og endelig genfinder vi Antikens slangesmykkede Merkurstav, næbbende Duer, dekorative Menneskeskikkelser i folderigt Draperi og sarte, linespinkle »pompeianske« Ornamenter, paamalede en lys og farveklar Grund.

Paa lignende Vis gentager det store Parkanlæg Tidens Forsøg paa at forme Naturen til skønne Landskaber og skabe »Stemmingshaver« à la Trianon. Bratte Brinker, kunstige Høje, sælsomt slyngede Stier, der snart fører En op til Trætoppene, snart atter ned til Sivene ved Søens Bred, blomstrende Buskadser, sjeldne og mærkelige Trævækster i yndig Forvirring — her var Alt, hvad Tiden fordrede, og som den Dag i Dag gør hint Sted til et af Nordsjællands skønneste og ejendommeligste Egne. Men der var mere endnu — der var en kunstig gotisk Ruin, Galejer i Søen, en pragtfuld Obelisk, et herligt romersk Søjlemonument, en kunstig Eneboerhytte, den saakaldte »Eremitage«, og for at gøre det hele fuldstændigt, en Grotte »parfaite et bien placée«, i hvis Bund en »vid og klar« Kilde sprang frem af Jorden, og hvor man paa Marmorbænke i den svale Skygge kunde drikke Vand af smaa Sølvskaal, læse Citater af Ovid paa en Stentavle og skrive sine »Tanker og Indfald« i en fremlagt Bog. Og naturligvis var der en brusende Bæk, over hvilken en lille Bro førte ind i et Anlæg med brudte Søjler, nedstyrtede Kapi-

tæler og en stor hvid Ligsten med et Kors. Ja, der mangled end ikke saa lidt som ved Trianon — her paa et Mindestykke af Marmor, hvor Eremiten paa Dronninggaard, General de DREVON, har ladet indhugge sit Farvel til Stedet — Estelles Hyrdestav og Némorins Pilgrimshat. Saaledes var der sindrigt sørget for alle Sjælens skiftende Stemninger.

Det behøver neppe at tilføjes, at hverken Slottets Dekoration eller Havens Arrangement kan kappes med Trianon og de andre Mønstre. Marie Antoinettes Skygge har aldrig dvælet paa Dronninggaard, og Købmanden de Coninck kunde ikke som hun eje den Sindets Tryllekvist, der fik Tidens største Kunstnere til med Fryd at lystre hendes høje Smags Luner. Men til Gengæld har han haft den for os saa meget kærere Sans for den særegne Skønhed ved *dansk* Natur, som lod ham vælge en af vor skønneste Øs skønneste Egne og dér af et Mosedrag og en Smule Sumpkrat skabe et paa en Gang i sin Stemning saa ægte dansk og dog samtidig saa fremmedartet ejendommeligt Anlæg, at det for hans Tid blev et af Nordevropas største Seværdigheder paa dette Omraade og i vor Tid et af de mest henrivende Valfartssteder. Var vi dette foruden, vilde næsten alt det Lyse, Livsglade og Skønne, som ogsaa herhjemme prægede hin Tid, være os fremmed og ukendt. Og Guldbergs Periode vilde for vor Fantasi og Følelse staa kedelig Graat i Graat. Tilbage vilde kun være et dunkelt Sagn, berettet af tørre Krønikeskrivere, om at »Handel og Skibsfart florered'«. Men hvad dette betød — at det netop betød ej alene saa og saa mange Vareballer og Skibsskrog, men ogsaa en ny Tilførsel af *Livsværdier*, hidført og skabt ved Købmandsfærd og Købmandssnille og Købmandsrigdom, derom har vi netop et Vidnesbyrd behov, der som de Conincks Dronninggaard tryller Tiden frem for os i dens egen lette, lyse og klare Farver, i den danske Sommers hjemlige Pragt.

Just saa skøn og rig var Tiden den Gang, som Arven efter hin store Børsmand viser os det!

II.

DEN 17. Januar 1772, noget efter Kl. 5 om Morgenen, bevægede et sælsomt Tog sig gennem Christiansborg Slots mørke Gange. Det var Enkedronning JULIANE MARIE og hendes Søn, den purunge Arveprins FREDERIK, den militære Hugaf EICKSTEDT, MAGNUS BERINGSCHIOLD — »og«, har siden efter den sidste fortalt, »Nabonnedus gik den ganske Vej foran med to Lys«. Deres Maal var den sindssyge Konges Soveværelse for at overrumple »den ynkværdige Herre«. Da man kom ind i Forværelset, skal, efter en anden Beretning, en tro Tjener have gjort Vanskeligheder ved at lade de S sammensvorne komme videre, der opstod en heftig Scene, og »Nabonnedus« tabte af lutter Forskrækkelse Lyset. Men omsider fik man Kongen vækket, gjort halvt forrykt af Angst — han blev bleg som et Lig, skælved' som et Espeløv og bad, om han maatte beholde Livet — og saaledes lykkedes det for det smukke Komplot at faa de Ordre underskrevne, som gennem Fængslet førte Dronningen i Landflygtighed, Struensee til Skafottet.

Hin »Lysedrager« var »ein gewisser GULDBERG (ehemals ein Schreibmeister)« — den Gang endnu kun Arveprinsens Kabinetssekretær — siden ved denne »uventelige Forandring« »*Factotum* i to Kongeriger og to Fyrstendømmer«.

Fem Dage før hin Januar Nat var han en intet eller lidet betydende Mand, helt og holdent i Skyggen, men den Dag, den 12. Januar, blev just »det Tilbud gjort os« — o: Enkedronningen, Arveprinsen og ham — »der blev Aarsag til Landets Frelse«. Og i Løbet af de faa følgende Dage var han et virksomt Redskab til at faa S sammensværgelsen i Stand eller rettere dens Formaliteter i Orden — selve Statskupets dristige og dygtige Gennemførelse skyldtes ikke ham, men KÖLLERS Frækhed og Energi. Naar denne siden talte om Tiden lige efter den 17. Januar, sagde han: »damals war ich allmächtig«. Men Aaret gik ikke ud, før Köller var fjernet i Unaade — den, der blev almægtig, var GULDBERG.

Blandt Mændene fra 17. Januar — *die Siebenzehner* — var ogsaa Guldberg sikkert nok den mest tiltalende Skikkelse. Hermed er dog

ikke nogen særlig Ros udtalt; thi det var ikke nogen hyggelig Bande, som i Dagene før den nævnte Dato rottede sig sammen »til Landets Frelse«.

Der var MAGNUS BERINGSCHILD, en Usselryg, som de nye Magthavere inden 8 Dage efter den 17. Januar maatte jage paa Porten, Grev RANTZAU-ASCHEBERG, Struensees gamle Ven, hin Mand, »hvem endnu Ingen nogensinde havde spurgt om et godt Raad«, og som, martret af den almindelige Mistillid, overfor Alles Had kun havde at sætte sit eget »dødelige Had« til Alle — inden et halvt Aar var gaact, maatte man ogsaa skille sig fra ham — bygge, som Schimmelmann sagde, en gylden Bro for hans Bortgang. Dernæst Oberst KÖLLER, en raa Storpraler af en Støvletsoldat, som alene vilde hævne en personlig Fornærmelse — i det næste Halvaar, som alt ovenfor sagt, blev ogsaa han fjernet. Tilbage stod Grev OSTEN, hvem man blev af med i Marts 1773, ogsaa en af den almindelige Mistænksomhed mærket Mand — »den pudrede Ræv«, som han kaldtes.

Hvad Enkedronning JULIANE MARIE angaar, da har den samme Dame, som i Juli Maaned holdt Struensees og Karoline Mathildes Datter over Daaben og endnu den 10. Januar modtog Faderen venligt i Avdiens, karakteriseret sig selv bedst ved en Ytring om Struensee efter hans Død. Det berettes, at hun til den Mand, der ydede ham gejstlig Bistand i hans sidste Timer, Pastor MÜNTER, med Taarer udbrød: »Det stakkels Menneske! Jeg advarede ham endnu 8 Dage før hans Fald og sagde ham, at han indlod sig paa Ting, som en Gang kunde komme til at koste ham hans Hoved, men han slog det hen i Vejret. Jeg har prøvet mig selv omhyggeligt, om det maaske ogsaa var personligt Fjendskab, der bevægede mig til at styrte ham, men Gud være mit Vidne, at jeg ikke har haft nogen saadan Bevæggrund«. Kan hænde, at hun maaske da ogsaa har ment, hvad hun sagde. Men det skal i hvert Fald have gjort et højst uhyggeligt Indtryk paa Münter, da hun siden en Gang, just som de begge stod i et Vindve paa Frederiksberg Slot og stirrede paa de parterede Levninger af Struensees Krop, pludselig sagde: »Das hätte der Dicke doch nicht geglaubt, dass ich ihn von hier auf dem Rade sehen sollte«.*)

*) Forøvrigt beretter en Samtidig (Kaptain PETER SCHÖNNING) om samme Münter, at han Dagen efter Henrettelsen var ude ved Stejlerne »og saa meget med sit Glas paa dem« (!). Med denne Beretning stemmer det godt, at en anden Samtidig, Justitsraad, Waisenhusinspektør JACOB GÜDE, fortæller om selve Henrettelsesdagen, at af alt det, han saa, var der dog Intet, der forundrede ham mere end om Eftermiddagen at se Münter i gejstlig Dragt »med sit Glas i Haanden betragte Struensees Levninger« — men paa selve Skafottet var Münter da ogsaa »blevet staaende med Glasset før

Om hendes Søn, Arveprins FREDERIK, bemærkede Ernst Schimmelmann senere: »Han er Intet, slet Intet, aldeles ude af Stand til at nære en fornuftig Tanke«. Hertil svarede et Udseende, der spøgvis blev betegnet saaledes: »Han maa være gjort af vaadt Træ, saaledes som han har slaaet sig«.

I det nye Ministerium, der blev dannet umiddelbart efter den 17. Januar, indtraadte foruden Osten og Rantzau-Ascheberg endnu O. THOTT, RØMELING, SCHACK-RATHLOU og H. H. v. EICHSTEDT. Af disse var Thott gammel, sløv og kun opfyldt af Omsorg for sit Helbred, mens Rømeling var »af ingen Tanker« — Christian VII plejede at kalde ham med Øgenavnet »den dumme Djævel«. EICHSTEDT var endelig hin »gode, enfoldige Danske«, om hvem Struensee havde sagt, at han behøvede man da ikke at være bange for. Maaske var det for paa en tydelig Maade at modbevise dette, at Eichstedt ved Struensees Henrettelse gjorde sig megen Umage for at lægge sin Haan for ham for Dagen. Han red nemlig henimod Vognen, hvori Struensee sad, og hilste paa ham »og det paa den Hest, som Struensee havde holdt mest af og betjent sig ofte af til sine Spadsereure med Dronningen«.

Saa var der endelig SCHACK-RATHLOU, som af sin Samtid blev dømt meget haardt, fordi han skal have afløkket Caroline Mathilde en Tilstaaelse om sit Forhold til Struensee ved et lumsk og uværdigt Kneb. Ifølge den Skildring, som en anset dansk Historiker for faa Aar siden har givet af ham, synes han imidlertid at have været en retsindig, klog og dygtig Statsmand — i hvert Fald en Ven af Danskhed og en Mand, der til sin Død nød stor Anseelse fra de fleste Sider. Han har Æren af, sammen med Schimmelmann, at have ført de mangeaarige Forhandlinger med Rusland om det holstenske Mageskifte til deres formelle Afslutning.

Paa den følgende Tids *Handelspolitik* fik dog ingen af disse Mænd nogen nævneværdig Indflydelse. Her blev det GULDBERG — til Dels i Forbindelse med ham: H. C. SCHIMMELMANN — og A. P. BERNSTORFF, der fik Afgørelsen, henholdsvis indadtil og udadtil.

A. P. BERNSTORFF blev kaldt tilbage til Landet den 12. November 1772 ved Stafet fra Arveprinsen for at antage sig »de forfaldne Finans- og Kammersager« og overtog Udenrigsministeriet efter Ostens Afskedigelse. Efter at hans Onkel, J. H. E. Bernstorff, var afgaaet ved Døden i

Øjet, indtil Struensees Partering var fuldendt«. JOHAN BÜLOW fortæller, at Hoffet straks efter Henrettelsen gik til Frederiksberg Slot, hvorfra man kunde se Stejlerne. Da de nogle Dage efter blev nedstyrtede, »savnedes dette Sejers Tegn for deres Øjne, som mættede Had og Hævn paa dem«, og derfor fik Politimesteren Ordre til straks at genoprejse dem.

Februar 1772, sad ANDREAS PETER inde med hele den store, stolte Tradition, der knyttede sig til Navnet Bernstorff.

Den yngre Bernstorffs Væsen var *Klarhed og Kraft*. Det er disse to Egenskaber, der gjorde ham uimodstaaelig. Han var i sin modne Manddom som sin Tid og dens Stil: retlinet og helstøbt. Saaledes som en beundrende Samtid har skildret ham, staar han for os som en ædel, plastisk Skikkelse. Havde hans Onkel været en rigt udstyret, mangesidig og flerfarvet Natur, fuld af en billedbrugende, broget Veltalenhedens Magt, saa virkede Nevøen i sin Stil og sin Færd med tvende enkle Farver som selve Danmarks Flag: et villiestærkt, lidenskabeligt Temperaments dybe, klare Rødt, en ren og nobel Karakters pletfri Hvidt. Skulde man tro hans unge begejstrede Tilhængere i den Reventlow'ske Kres, var han uden Fejl og Lyde — »wer Schuld an ihm suchte, fand keine, denn alle seine Wege waren in dem Herrn«, saaledes skrev Christian Ditlev Frederik, da »Folket« ved hans senere Fald (1780) var blevet berøvet »sin Ven og sikreste Støtte«.

Maaske gør man dog Bernstorff en slet Tjeneste ved et fremstille ham *for* serafisk. Det er sandt, at han i en Verden fuld af Gudsbespottelse og religiøs Lunkenhed bevarede en oprigtig Tro, at han i en Tidsalder fuld af Frivolitet og sædelig Fordærv var en Joseph i Dyd. Men den Mand, der hele sit Liv igennem elskede at føre den tvestrengede Politik, har dog neppe haft en jordisk Engels Enfold. Snarere kunde man bruge om ham Kæmpevisens Ord: at han var en »kunstig Mand, og dertil var han from^{*)}), hvor han ikke kunde over komme, der red han lang Vej om«.

Ja, Bernstorff var netop ganske *menneskelig*, men et stort anlagt Menneske, som følte sig levende forpligtet af sine Evners Adel og frygtede saare for nogen Sinde at komme i en Stilling, hvor han maatte fordømme sig selv. Denne dybe Agtelse for sin egen Dom som den i sidste og højeste Instans fældende eller fuldt bindende, i Sammenligning med hvilken Medmenneskers Meninger var underordnede og ligegyldige, viser just Mandens *Fornemhed*, — og en fornem Natur synes altid Menneskene ophøjet og ligefrem i al sin Færd. Selv taler han med Rette Gang paa Gang om sin Hefthighed, Egensindighed, sit »fyrige Blod«, sin »Tilbøjelighed til Modsigelse« — ogsaa om sin urokkelige »Tillid til egen Mening«, som var *det* med en »Fejl«, en Fejl, han ovenikøbet aldrig trods mange Aars »Overvindelse« naaede mere end »nogenlunde at blive Herre over«.

*) Det gamle Kvads Ord »from« betyder, som bekendt, just ikke det samme som Nutids-Ordet; men her passer netop vor Tids Betydning.

I denne Selvtillid ligner GULDBERG ham. Egenskaben hører noget Aarhundredet til: i Tider, hvor Tænkningen er sat i Højsædet, synes Sagen En selvfølgelig, naar den er gennemtænkt og er blevet et Resultat af denne Tænkning.

Guldberg var under hele sit Styrelsessæt lige til sit Fald, ja længe efter dette, inderlig overbevist om ogsaa paa det økonomiske Omraade at have handlet i Kraft af en højere Indsigt, ja med en vis Ufejlbarlighed, men denne Sikkerhedsfølelse bundede ingenlunde i en Personlighedens Vished om at være den Udvalgte, den af sit Lands særlige Forsyn Kaldede og Benaadede. Han troede paa sin Handlemaades Uangriberlighed, fordi hans *System* af økonomiske Ideer var i sjelden metodisk Orden. Han var blændet af sin egen teoretiske Tankebygnings sirlige og omstændelige Indretning med mange Smaaafdelinger i ret logisk Forbindelse med hverandre. Og ved en Slags Selvbedrag forekom disse kinesiske Æsker i deres omhyggelige Ordning og Sammenstabling ham at have en objektiv tvingende Gyldighed, som maatte overbevise Enhver, der ikke var tanketom eller vrangvillig. Og saaledes var *Manden* — Manden, hvem det i enhver Sammenhæng kommer an paa — slet ikke nogen Mand, men kun et System, en Slags personligt Udtryk for eller Personliggørelse — for ikke at sige Slave af et vist selvlavet, teoretisk konstrueret System.

Der kan tvistes om, i hvor høj Grad dette System *oprindelig* var hans eget. Sandsynligt er det næppe, at Forskeren af Oldtidshistorie og Theologi skulde have haft særlig Anledning til at danne sig selvstændige økonomiske Systemer. Men herpaa kommer det ikke an. Det var hans System i den Forstand, at han havde gjort det til sit Kød og Blod, gaaet op i de til Grund liggende Tanker — ja sikkerlig ogsaa (og fremfor alt) *systematiseret* dem. Og i hvert Fald blev det faktisk det Program, som søgtes gennemført af Datidens handelspolitiske Styrelse.

Hvad det var for et System, der særlig maa kaldes det *Guldbergske*, har han selv skildret for os i et Brev, som han den 24. Juli 1787, altsaa efter sin Afskedigelse, skrev til Johan v. Bülow. Højest betegnende for hele Manden udtaler han sig heri saaledes:

»Kjøbenhavn var i Aaret 1772 ganske i Forfald, Gaardenes Pris var sunket omtrent $\frac{1}{3}$ af deres forrige Værd; en Del af dem stod ledig; mange nærsomme Borgere vare forarmede; thi den Fjerde- eller Trediedel, som de havde haft i Gaardene, var gaaet forloren, og desuden havde de forrige Operationer svækket alle Næringer: mange Lauge jamrede sig for Brød, og plagede derfor; de kongelige Told- og Konsumtionsindtægter vare faldne. Nøden var stor og lod sig føle og forkynde i

begge Aarene 1772 og 73. Skatkammeret blev indrettet; jeg troer 73. *) Der kunde blive et Overskud af 100/_m Rdl. og noget mere. Med alt dette manglede 200/_m Rdl. til de kgl. Udgifter: i en Del Uger blev i den extraord. Kommission prøvet, for at faa denne Sum, et Forslag efter et andet, og for idel deraf flydende Ulejligheder forkastet. Endelig af alle disse Aarsager faar jeg det Indfald at foreslaa, jeg troer, 1774

at Kongen skulde anvende 100/_m Rdl. om Aaret, og, om muligt, noget mere paa at bygge Skibe i Kjøbenhavn, udruste dem til Fiskeri dels under Island med Finmarken, og dels under Grønland. Mine Aarsager vare:

1) den evige Finanssandhed, at den Herre, der vil tage ind, maa give ud; NB. give ud med Forstand; til det Nyttige; paa de Ting, hvoraf de fleste Fordele og adskillige Fordele kan høstes; og paa det Sted (NB. naar hans Finanser ere i Betryk), hvor han hastigst og vissest kan igen komme til sit gjorte Udlæg med stærke Renter. Forslaget fandt Bifald. Man byggede; Flere byggede med: Hænderne i Kjøbenhavn bleve sysselsatte: Laugene klagede ej mere: det forstærkede Pengeomløb blev til Blod, til Kraft: Husenes Pris rejste sig: de stode ej længer ledige: Told og Konsumtion tog til: Kongen havde, om ej Alt fejler mig, strax 24 pCt. det første Aar, og jeg troer i samme Forhold til sit Udlagte herefter.

2) Det er en anden stor Finanssandhed: Forvandl dine Penge til Varer, til Mennesker; thi dette er dog ikke *repræsentans*; men *repræsentatum*. Overskudet i Skatkammeret blev omskabt til Skibe, til Mennesker, til Fisk, og Fisk igen blev til Penge; og imedens Forvandlingen gik for sig, levede de Mennesker, der fiskede, der sejlede, der henførte Fisken, der solgte, der i alle disse Maader arbejdede og i alt dette vare mere til for Staten end for sig selv.

3) Ogsaa dette er en ligesaa viis som ofte miskendt Sandhed, at en Konges Gevinst ved slikt et Foretagende maa ikke beregnes paa den Maade, som en Ryberg etc. beregner deres; lægger man denne Beregning til Grund, bedrager man sig selv og sin Herre forskrækkelig. Jeg N. N. taber i en Handel, hvad Skipper, Matros, Skibsbygger, Haandværker, Daglejer koste, og hvad Told og Konsumtion og Skatter tage bort. Jeg Statsmand ser min Konge vinde alt dette i Undersætter, som leve, avle, opdrage; og i hans Indtægter, som ved disse nye Kilder formere sig. Hin taber forfærdeligt, naar han ikke vinder

*) Guldberg husker her rigtig. Skatkammeret blev genoprettet d. 3. Juni 1773.

12 à 16 pCt. Kongen kan, *som Konge*, vinde forførdeligt, om han endog i den egentlige Handel taber 12 à 16 pCt.

4) Det er en uryggelig Finanssandhed for en middelmaadig Stat: saml dine Kræfter i dit Middelpunkt. Svæk dem ikke (thi du har kun faa) ved at adsprede dem, og allerhelst ved at adsprede dem til Ud-siderne: Kjøbenhavn er Statens Middelpunkt. Anvendelsen er let. Men det er mærkeligt, at om Regenten anvender behørigen 1 Million i Hovedstaden, skal den i Told, Konsumtion, Skatter give ham 20 pCt. Gør han det samme i Holstein, skal den ikke bære 2 à 3 pCt, og i det øvrige Danmark ikke 5 til 6 pCt. Aarsagen ligger i Omløbets mægtige Hastighed og de kgl. Indtægters større Sikkerhed paa det første Sted, og højere Tilflod.

5) Erfaring har længe lært, at Kongens nordligste Stater aldrig (man gøre, hvad man vil) kan nyttes uden ved ham selv, og disse Have (ces mers) have dog saadan Rigdom, at i de 3 Aar 1779, 80, 81 bleve fiskede, jeg troer, for 900/m Rdl. Skulde dog dette ikke nyttes?

6) Danmark er en Sømagt og maa i den store Vægtsskaal alene tynges ved sin Flaade; men til den høre Matroser og øvede Matroser, og Matroser hjemme, ikke af Mangel paa Fart hjemme adspredte til England og Holland. Danmark maa derfor være en handlende og, da og for sine nordlige Lande, en fiskende Stat. Vi vare komne vidt: vi havde i disse Farvande over 100 Skibe, alle besatte med vore egne Matroser, og vi vare endda kun i Begyndelsen, plagede med alle Begyndelses-Ufuldkommenheder.

7) Det er en Sandhed, at Danmark i Krigstider har lidt meget, fordi vi ej havde Kaperskibe, Defensionskibe. Chr. V (i hvis Regering jeg ene agter den danske Statskunst) tænkte og forordnede alt dette. *) Ogsaa vore Fiskerskibe (de største) og tillige andre vare dertil udsete: endog Kanoner til dem vare besørgede for en Del.

8) Erfaring havde lært mig, at Europa har i et Seculo 6 til 8 Gange Krig. Danmark skal og kan undgaa den; og i det Sted benytte sig da af den forladte Handel; men dertil behøves strax Forraad af store Skibe; dem har Kongen at overlade, naar han i Fredstiden driver det store Fiskeri. Han gjorde ogsaa i sidste Krig for en stor Del dette.«

Heri er i Guldbergs ejendommelige Stil alle Linierne trukne op af det *handelspolitiske System*, der, som alt sagt, faktisk blev gennemført i den *Guldbergske Periode*, — og som han altsaa her tre Aar efter sit Fald fremstillede som *sit* i egenligste Forstand. Man finder heri alle de afgørende Hovedpunkter: *Statsdriften* af de store Handelsforetagender,

*) Ved Forordningen af 3. April 1683 og kgl. Ordre af 5. December 1691.

selv om disse give direkte Tab — det økonomiske Livs *Koncentration* i Kjøbenhavn — den statsdrevne, storslaaet anlagte *Hval- og Fiskefangst* i de nordlige Have — Skibsbyggeriets Ophjælpning og Flaadens Udvikling gennem *Handelsmarinens* ved Statens Støtte skabte Fremgang.

Dette Program eller System falder delvis, men ogsaa kun delvis, sammen med den af SCHIMMELMANN i Struensees Finanskommission kortelig udkastede Plan til Handelsbalancens Forbedring. Ogsaa han vilde deri ophjælpe det indenlandske Skibsbyggeri og søge Kongens Besiddelse af de nordlige Have bedre økonomisk udnyttet ved Fremme af Fiskeriet. Han heftede dog udelukkende sin Tanke paa Kabliaufangsten og den dertil knyttede Tilberedning af Klipfisk, og han tænkte sig Maalet naaet ved at opmuntre den private Foretagsomhed gennem Præmier og skaffe fornuftige og praktiske Anvisninger paa bedre Tilberedningsmaader. Han havde lagt Mærke til, at den franske og engelske Tørfisk blev foretrukket i Middelhavsløndene, og allerede den ældre Bernstorff havde jo forlængst gjort opmærksom paa, at man i Norge og paa Island ikke behandlede Fisken saaledes, som Smagen i hine sydlige Lande fordrede det.

Derimod foreligger der Intet om, at Schimmelmänn særlig skulde have fæstet sin Opmærksomhed paa Hval- og Robbefangsten ved Spitzbergen, Grønland og i Strat Davis, hvor det gjaldt om at træde i Konkurrence med Franskændene og Hollænderne, som allerede Aaringer igennem havde haft denne Fangst paa deres Hænder og baade havde Kapital og øvet Mandskab til deres Raadighed.

Der er derfor saa vist ingen Grund til, som en dansk Historiker for nogle Aar tilbage har gjort*), uden videre at paadutte Schimmelmänn denne Plan og helt at fratage Guldberg Æren for at have fattet den — saa meget mere som Æren er meget tvivlsom, da man fuldstændig forløftede sig paa Opgaven, hvad man vistnok burde have kunnet forudse. Fra alle Sider indrømmes det dog, at hvilke Fejl Guldberg end kan have haft, saa var han en sandhedskærlig Mand, og i hans ovenfor gengivne Beretning om sin Indgriben i Landets økonomiske Ledelse er der intet Andet, som tyder paa, hans Hukommelse skulde slaa ham fejl. Men ganske afgørende er det, at da det hele Foretagende var sat i Gang, men ikke rigtig vilde gaa, og da der i den Anledning blev Tale om, hvor vidt man ikke burde gaa over til *Vinterfangst*, saa omtales dette i en Forestilling fra Over-Skatte-Direktionen til Kongen af 2. Februar 1778 saaledes: at Statssekretær Høegh-Guldberg, »som fra *Begyndelsen af* uafsladelig har været indtaget for *Vinterfangsten* og for at

*) L. KOCH: Statsminister J. O. Schack-Rathlou, Hist. Tidsskr. 6. R. 4. Bd.

bringe *denne vigtige Sag til et forønsket Maal*«, havde »paataget sig den Umage« at gennemgaa forskellige Indberetninger om Sagen fra Island og Grønland, og det blev ogsaa derefter hans Raad, som blev fulgt. Det følger saaledes heraf ganske utvetydigt, at han i hvert Fald har været med i den hele Sag lige fra Begyndelsen og taget sig særlig af den. Og da man i 1775 satte Foretagendet i Scene, blev han da ogsaa ifølge Ønske ovenfra særligt anmodet om at overvære alle Møderne om Foretagendets Udførelse.

Naar Guldberg selv nævner Aarstallet 1774 som det Tidspunkt, hvor han fik Ideen, saa kan dette ogsaa forholde sig ganske rigtigt, thi lige i Begyndelsen af 1775 gaar der fra Over-Skatte-Direktionen Forespørgsler til Overpræsident Gähler i Altona om den rette Størrelse af Hvalfangerskibe, under Henvisning til, at man just havde i Sinde at udvide den grønlandske Handel til at omfatte Hvalfangst. Men for øvrigt var der i 1774 en naturlig Anledning til at tage alle herhenhørende Forhold op til en samlet Overvejelse, idet nemlig *det almindelige Handelskompagni* — hvorunder Handelen paa Grønland, Island og Finmarken var blevet henlagt — i det nævnte Aar maatte opgive Ævret. Staten traadte da til, indløste Aktierne ved en Betaling af 300 Rdl. pr. Aktie enten kontant eller i Form af en kgl. 4 pCt. rentebærende Obligation paa samme Beløb, og derefter blev den 16. Maj den *islandske, grønlandske og finmarkske* Handel henlagt under Over-Skatte-Direktionens Bestyrelse. Inden Aaret gik til Ende, viste det sig, at alle disse Handelsforetagender vare meget forsømte, deres Materiel gammelt og daarligt og deres Virksomhed hæmmet ved Indgreb af fremmede Magters Skibe i deres Fiskefangst. Noget maatte der saaledes i hvert Fald gøres.

Under disse Forhold udgik det formelle Initiativ til ej alene at forbedre, men samtidig ogsaa udvide og udvikle Farten paa og Benyttelsen af vore nordlige Bilande og de disse omgivende Have, ganske naturlig fra Schimmelmann som Over-Skatte-Direktionens første Medlem. Men Guldberg indrømmer jo ogsaa, samtidig med sin Paastand om at hans »8 Poster« stadig »stod ham for Øje«, at »Iværksættelsen var ikke i min Magt. Over alle disse Ting indflød jeg aldrig med fuldständig Virksomhed førend fra September 1783«. Rimeligt er det, at det *oprindelige* Initiativ er opstaaet i den af Guldberg omtalte *ekstraordinære Finanskommision*, hvorom nærmere nedenfor, — heri havde i hvert Fald Guldberg (som Sekretær) og Schimmelmann rig og naturlig Lejlighed til slig Tankeudveksling. Saa meget er i hvert Fald vist, at netop i den Tid, da hele dette store Foretagende blev for Alvor planlagt og ført ud i Livet, nemlig 1775, var Forholdet mellem disse To

saare lint og fortroligt. Som L. Koch selv har fremhævet, roste Schimmelmann oftere Guldberg i sine Breve til Schack-Rathlou og ønskede, at Forbindelsen med ham maatte vedvare, thi »da vilde vi med Fornøjelse kunne arbejde, og Staten vilde blive stor og lykkelig«.

Efter de nye nævnte Forundersøgelser i Vinteren 1774—75 indgik Over-Skatte-Direktionen den 10. April 1775 med en lang Forestilling til Kongen. Den begynder med en ægte Schimmelmannsk Betragtning. Lang Erfaring havde vist, at Staten ikke af egen Formuenhed, uden Medvirkning af fremmede Hjælpemidler, kunde opretholde en gunstig Vekselkurs og fremskaffe det fornødne til Forrentning af og Afbetaling paa den anseelige udenlandske Statsgæld. Den ugunstige Handelsbalance laa først og fremmest i Landets Mangel paa naturlige Hjælpemidler. Det gjaldt derfor om at opspore og fremhjælpe saadanne.

I saa Henseende henledte nu Over-Skatte-Direktionen Opmærksomheden paa Fiskeri og Hvalfangst.

I Treaaret 1772—74 havde Hollænderne med henholdsvis 130—131—134 Skibe, Hamborgerne med 42 à 44 Skibe og Kongens egne Undersaatter i Altona og Glückstadt med 11—12—13 Skibe hentet 4 Mill. Rdl. ud af Havet ved Grønland, Strat Davis og Spitzbergen, og samtidig havde Franskmændene og Hollænderne over 300 Skibe ude paa Kablaufangst under Island.

Udrustningen af slige Ekspeditioner var imidlertid kostbar, og der var ringe Tiltro til Sagen i selve Danmark. Man maatte derfor lade Staten træde til. Da nu det under Over-Skatte-Direktionen staaende Skatkammer havde Indtægten af Banken og Talloetteriet, og Landet egentlig ikke kunde gøre nogen Fordring paa disse Indtægter, og da endelig Amortisationen af den indenlandske Statsgæld ikke syntes videre nødvendig, da Obligationerne brugtes som fast Kapitalanbringelse, saa tog man ikke i Betænkning at foreslaa: at samle alle Arter af Havfiskeri og lade dem drive paa kgl. Regning.

Endelig bestod der et Kompagni for Sildefangst i Altona med en kgl. Octroy, der udløb i 1777. Blev den ikke fornyet, maatte Kompagniet til denne Tid ophøre af sig selv, da det ikke uden særlige Begunstigelser kunde staa sig i Konkurrencen overfor Sildekompagniet i Embden og med Hollænderne, der fiskede den meste Sild under Hettland. Da 600 Personer med Familie imidlertid havde haft deres Ophold ved dette Sildefiskeri, foresloges det at opkøbe samtlige Aktier, der oprindeligt lød paa 100 Rdl., for 50 Rdl. Stk. og derpaa fortsætte Fiskeriet paa Statens Regning efter hollandsk Art.

Det ny Foretagende tænkte derefter delt i trede selvstændige Afdelinger under Over-Skatte-Direktionens Overbestyrelse.

- 1) I Forbindelse med den tidligere islandske og finmarkske Handel oprettedes der et nyt Etablissement til Drift af Kabliaufangst under Island, Færøerne og Finmarken, og samtidig henlagdes herunder den færøiske Handel (som da sorterede under General-Toldkammeret.)
- 2) Den grønlandske Handel udskiltes helt fra den islandske og overdroges til en ny Direktion (under Over-Skatte-Direktionen) for den »grønlandske Handel og Fiskefangst«. Denne skulde foruden Handelen paa Grønland besørge Driften af Hvalfiske- og Robbefangst.
- 3) Sildefangsten skulde endelig danne en selvstændig Afdeling under Ledelse af Skatmester Schimmelmänn selv.

I den førstnævnte Direktion skulde Borre, Beck og Blach (alle tre tidligere Formænd eller Ældste for Grosserer-Societetet) indtræde som Medlemmer mod at opgive deres private Handel. Borre blev desuden ogsaa Meddirektør i den grønlandske Handel.

Til Brug for denne Handel foresloges det at anvende *Almindelig Hospitals* Bygning — Lemmerne kunde netop overflyttes til nogle Kaserne, der just da vare rømmede. Desuden skulde det dertil hørende Gaardsrum samt en Strækning fra de til Toldbodgade grænsende Tømmerpladser paa 520 Alens Længde, regnet fra Frederiksgade Nord paa, og 94 Alens Bredde overlades til Opførelse af de for den grønlandske Handel nødvendige Pakhuse og Skibsværfter.

Til disse forskellige Fiskeriforetagender foresloges endelig byggede 20 nye større og mindre Skibe, nemlig 7 paa 100—120 Commercelæsters Drægtighed hver, 10 Hukkerter paa 14—36 Cl. hver til Fiskefangst under Island, Færøerne og Finmarken, og 3 Sildeskibe.

For at opmuntre Private til ogsaa at udruste Hvalfanger-Ekspeditioner foresloges endelig en Præmie for hvert Skib, der byggedes her til, af 10 Rdl. pr. Commercelæst.

Denne Plan godkendtes ved kgl. Res. af 13. April 1775.

Fra den 1. Januar 1776 vare de forskellige Forberedelser saa vidt fremmede, at man kunde gaa i Gang med de første Forsøg.

Der udgik ialt fra 1776 til 1782: 123 Skibe, der fangede et Par Hundrede Hvaler. Foretagendet gav imidlertid store Tab — dog efter det Guldbergske Synspunkt var det jo ogsaa kun om at gøre at skaffe Landet indirekte Fordele. Til Trods for, at kun »de første Linier bleve dragne og Intet fik Tid til at udmales«, saa var Guldberg dog mange Aar efter glad ved at tænke tilbage paa, hvor meget der blev udrettet. »Tran er«, skriver han, »i Handelen og for dens adskillige Bestemmelse af største Vigtighed. Kjøbenhavn begyndte at blive et af dens Nedlags-Stæder«, og havde man blot »faaet Tid til at opdrage sig

duelige Folk og overvinde de mange første Vanskeligheder«, vilde man sikkert have »naaet hen, hvor man vilde« med den grønlandske Hvalfangst. »Nogle Steder«, oplyser han endvidere, »var Begyndelsen allerede lykkedes, men«, tilføjer han, »hos os som i England, Holland hører 50—70 Aar til« for at bringe denne Sag »til Fuldkommenhed«. Naar da Guldberg knap fik 10 Aar, bør man ikke undres over, at »Fuldkommenheden« ikke blev naaet — maaske var det mere forunderligt, at hele Sagen kun blev én stor Fiasko.

AUGUST HENNINGS fortæller, hvorledes Guldberg i denne Sag ligefrem lyste af blind Stædighed, naar han med Henrykkelse fordybede sig i den Ide »at omsætte Papirpenge i Skibe, disse igen i Fisk og Fisk igen i Guld og Sølv«. Han kalder Ideen for Schimmelmans, men den til Hennings' Udtryk nøjagtig svarende Vending findes netop i al sin karakteristiske Ejendommelighed hos Guldberg i det ovenfor gengivne Brev: »Overskudet i Skatkammeret blev omskabt til Skibe, til Mennesker, til Fisk, og Fisk igen blev til Penge«.

Men hvorledes nu end Forholdet kan have været mellem Guldberg og Schimmelmann, saa er i hvert Fald saa meget vist, at den gamle Skatmester ikke delte Guldbergs Kulsviertro paa, at man bare skulde blive ved et Par Menneskealdere at sætte Penge til. Da han saa, at Fangsten saa ofte mislykkedes, at Ekspeditionernes Udbytte kun var saa som saa, medens det eneste sikre var Omkostningernes store Pengeslugeri, saa søgte han at redde det mest mulige af den store Kapital, Staten efterhaanden havde sat i Foretagendet, ved i 1781 at benytte det da gunstige Tidspunkt til at faa praktet den daarligste og største Del af Materiellet over paa Private. Og da Staten i 1775 havde maattet overtage Slavehandelen paa *Guinea* — hvorfra man forsynede Dansk-Vestindien med Negere —, efter at det i 1765 stiftede Slavehandels-Societet var gaaet fallit, og man ved den Lejlighed ogsaa havde faaet en Del tvivlsomme »Aktiver« paa Haanden, sørgede han for, at de fleste af disse kom til at gaa med i Købet.

Det skete ved Oprettelsen af det saakaldte *Østersøiske og guineiske Handelsselskab*, hvis Octroy er af 5. Juli 1781. Det var et privat Aktieselskab, og da Kjøbenhavn just i 1781 var blevet grebet af et sandt Aktieraseri, kunde ingen Lejlighed være mere passende. Naturligvis maatte Sagen gribes fint an; thi Ingen havde selvfølgelig Lyst til at købe gamle Grønlandsfarere, som skulde udrangeres. Derfor maatte der skabes et storstilet »nationalt« Foretagende med et »Prospektus«, der blændede Aktiekøberne ved kongelig Glans, klingende Sølv i Vente og Køb paa Kredit.

Og Sagen blev da ogsaa startet med al ønskelig Effekt, saa at en

moderne »Gründer« neppe kunde have gjort det bedre. Man satte Kapitalen til 3 Mill. Rdl., fordelt paa 30,000 Aktier, saa at hver Aktie altsaa blev paa 100 Rdl., netop for at selv den Ringeste kunde være med til at faa Lod og Del i den ventede Velsignelses Overflod. Man forklarede Folk, at nu kom der endelig en Gang et Handelsforetagende, hvorved »de danske Staters indbyrdes, men ej noksom benyttede Belliggenhed for den østersøiske Handel« kunde komme til sin Ret. Der skulde nu skabes et Oplag af østersøiske Varer af ethvert Slags i Kjøbenhavn, og Handelen fra og til Østersøen skulde drives over hele Evropa, Ost- og Vestindien; endelig fik Selskabet Eneret paa Guinea-handelen. Og da Konjunkturerne just var saa gode, at det gjaldt om hastigt at komme til for at faa dem udnyttet, saa vilde Hs. Majestæt af sin egen Kasse straks indbetale hele Kapitalen, alle de tre Millioner Rdl., forskudsvis for øjeblikkelig at sætte Selskabet »i Aktivitet« — Aktionærerne fik det derved saa bekvemt, at de først behøvede at indbetale efterhaanden, mange Maaneder efter Underskriften. Men heri stak just Humlen! Thi af de 3 Mill. Rdl. fik derved Handelsselskabet kun 1,382,676 Rdl. kontant, ovenikøbet i forskellige Rater og imod 4 pCt.s Rente, medens derimod Resten: 1,617,324 Rdl., kom til at bestaa i »Aktiver« fra den kgl. guineiske og grønlandske Handel, som Over-Skatte-Direktionen overlod Selskabet, nemlig:

37 Skibe (50—162 ¹ / ₂ Cl.)	til en beregnet Værdi af	734,224	Rdl.
Varebeholdninger	—	526,684	—
Forskellige Pakhuse o. lign.	—	257,164	—
Ejendomme i Guinea	—	99,252	—
		1,617,324	Rdl.

Disse Værdier, maatte den unge Schimmelmann senere i en Forestilling til Finanskollegiet indrømme, var »temmelig højt anslagne«, men Tiden var en »Spekulationens Epoke«, og »Selskabets Indretninger blev gjorte efter de da antagne Grundsætninger (!)«.

Desuden blev der tilsagt Selskabet et aarligt Tilskud af 25,000 Rdl. + 5000 Rdl. henholdsvis for Vedligeholdelsen af Forterne paa Guinea-kysten og Oprettelsen af et Kornoplæg i Kjøbenhavn, Præmier for nybyggede Skibe, Retten til Leverance til den kgl. Marine, en Kredit i Banken af 400,000 Rdl. mod 2 pCt. Rente, Frihed for alle Slags Afgifter osv. osv. Endelig fik Selskabet en højfornemme Styrelse af tre Statsministre, og 10,000 Aktier blev forbeholdt den kongelige Kasse som en Slags officiel Tilkendegivelse af, hvor megen Fordel man fra oven ventede sig af dette Foretagende.

Intet Under, at de 20,000 Aktier gik af som varmt Brød. »Paa Børsen blandede sig Kammerherrer, Raader og Kopister blandt Købmænd og Jøder, til hvilken Blanding der endnu snart kom Haandværkere og Liberitjenere«. Endnu inden en eneste af Selskabets Sejlere var stukken i Søen, var der paa Aktierne tjent en Opgæld af 50—60 pCt.

Medens dette Selskabs Dannelse saaledes var en heldig Finansoperation, hvorved Schimmelmänn bødede paa Tabet ved de bristede Illusioner, saa synes man ved Oprettelsen af det andet store Handelselskab, som skete i de samme Aar, og hvor Schimmelmänn & Guldberg ogsaa havde Fingrene med i Spillet — nemlig *det Vestindiske* — virkelig at have haft den Hensigt, som man ogsaa, halvt hyklersk, havde angivet for det Østersøiske Kompagnis Vedkommende: at give »hele Nationen« Adgang »til at tage Del i de nye Handelsgrenes Opkomst« — »endog Undersaatter med en maadelig Formue«.

Dette var da »Systemets« anden store Hovedtanke: at *centralisere* Handelen og Skibsfarten i enkelte, vældige, bureaukratisk ledede *Foretagender*, hvis rige Udbytte gennem Kapitalens Udstykning i *smaa Andele* skulde komme Tusender til Gode — i Stedet for, at en Snes dygtige Købmænd skulde tage hele Profitten.

Med et akavet moderne Udtryk fra vort offentlige Liv kunde man kalde det: *Datidens Stores-Tanke*.

III.

DER er i sin Tid fældet mange taabelige Domme over det 18. Aarhundredes danske *Handelskompagnier*, og senere historiske Forfattere have tankeløst gentaget dem. Ganske vist kom det i Aarhundredets sidste Halvdel saaledes, som netop dette Værk vil skildre, at usædvanlige Konjunkturer og usædvanligt Købmandssnille tillod danske Handelsmænd ved privat Foretagsomhed at tjene fyrstelige Formuer. Men samtidig maa det straks tilføjes, at efter at Krigene i *vort* Aarhundredes Begyndelse havde knækket hine Handelshuse som Rør og fejlet deres Formuer væk som faldne Blade, saa har der ikke været noget stort og glimrende Opsving i dansk Næringsliv at opvise, førend man i vor Tid vendte tilbage til »*Handelskompagniet*« i den moderne Form: *Aktieselskabet*. Et Handelskompagni var intet andet! det havde ganske vist store Privilegier, navnlig i Retning af Afgiftsfrihed, hvad der især synes at have forarget de senere liberalistiske Økonomer; men det samme har i Virkeligheden vor Tids Transithandel, for saa vidt da ikke de paagældende Privilegier igennem vor liberale Toldlovgivning er bleven Allemandsejendom. Og uden slige Privilegier og uden det hele højtidelige Apparat af kongelig Bevaagenhed og styrende Ekscellencer havde man aldrig den Gang opnaaet at faa skabt saa store Handels- og Søfartsforetagender i vort lille forsigtige og afsidesliggende Danmark. Disse for sin Tid storslaaede Foretagender i fjerne, farlige og fremmede Farvande, som den Dag i Dag vor Handelsmarine skylder sine stolte Traditioner og det danske Handelsflag sit Verdensry, kunde man umulig have skaffet Penge til, naar ikke selve Kongemagten med sin Opmuntring, Garanti og sine Begunstigelser havde betrygget Kapitalisterne imod en Risiko, der forretningsmæssigt set altid var meget af et Vovespil. Men den Gang som nu var dog Hovedsagen denne, at Enkeltmands Kapital og Enkeltmands Initiativ som oftest syntes for spæd og for træg til at kunne magte Skabelsen af en virkelig Storhandel paa fjerne Have og fremmede Lande i den store Stil, som Datiden yndede, og som Nutiden har bygget Frihavn for at genoprejse.

Men selv dette medgivet, saa er og bliver Sagens anden Side ubestridelig den, at disse store Handelskompagnier saa ogsaa maatte beslaglægge udbredte Felter af Groshandelens Omraade og derved altsaa unddrage disse for den *private* Virkeevne og Virksomhedstrang — og det just i en Periode, hvor denne viste sig at være svulmende stor og stærk. Hertil kom desuden, at man, helt op til 1782, fra de ledende Statsmænds Side var i for høj Grad forgabet i denne storstillede *façon* at drive Groshandelen og Skibsfarten paa — en psykologisk Levning af Baroktidens Sans for ydre Pomp og Vælde. Følgen var, at man kom ind paa det Skraaplan: at stifte vældige og pompøse Kompagnier for hermed ogsaa at drive saadan Handel, som privat Købmandsvirksomhed ej alene magtede, men endogsaa magtede bedre.

Dette gjaldt netop ogsaa den *vestindiske Handel*.

Ifølge Forordningen af 22. April 1755 § 2 skulde alle »til Landenes Providering henbringende Victualier« være af dansk-norsk Oprindelse og nyde Frihed saavel for Udførsels-Told her som for Indførsels-Told i Vestindien. Ved en kgl. Resolution af 23. Maj 1758 (Pl. af 3. Juni s. A.) føjedes hertil den Bestemmelse, at de Handlende, som besejlede Kolonierne, skulde være pligtige til paa hver Rejse at medtage til Forhandling hist ovre en vis Mængde saakaldt »Provision« — s: Smør, Talg, Kød, Flæsk, Tørfisk, saltede Sild, Brød, Mel og Gryn — nemlig for Skibe indtil 50 Cl. Drægtighed en til en Værdi af 2000 Rdl. svarende Kvantitet, for Skibe paa 50--80 Cl. 3000 Rdl. og for Skibe over 80 Cl. 4000 Rdl. Naar det nemlig var forbudt de dansk-vestindiske Øer at forsyne sig med disse uundværlige Levnedsmidler fra andre Steder end Danmark og Norge, maatte der til Gengæld ogsaa sørges for, at de virkelig fik Forsyning herfra.

Denne »Tvang i Negotien« faldt imidlertid Grosserer-Societetet for Brystet, og i en Henvendelse til Commerce-Collegiet af 26. Juli 1758 mener man at turde paastaa, at Kolonierne derved vilde faa en Overflodighed af Varer, som laa og fordærvedes til ingen Nytte, og at Forpligtelsen derfor i hvert Fald kun burde gælde Vintermaanederne. Herom vilde Collegiet imidlertid intet høre, og Følgen blev da ogsaa ganske rigtig, at der ophobede sig store Forraad derovre, saa at de herværende Købmænd led store Tab. I 1759 stødte jo imidlertid snart saa mange andre Ulykker og Besværligheder til, Kaperierne steg til et saadant Overmaal, at det mindre Spørgsmaal om Provisionerne herved ganske forsvandt i Glemslens Skygge. Men da Krigen var endt, og Handelsforholdene igen søgtes fæstnede, dukkede det op paany og fik nu ogsaa den af Groshandlerne ønskede Løsning.

Den 9. April 1764 udkom der en kongelig Forordning, som dels sammendrog, dels ændrede de forskellige Bestemmelser om den vestindiske Handel. Den ovennævnte Plakat af 3. Juni 1758 med den deri nævnte Forpligtelse til med Skibene at medbringe visse Mængder af Provisionsvarer ophævedes herved helt, og det paalagdes de vestindiske Plantageejere selv at sørge for deres Forsyning ved betimelig at forskrive dem fra Danmark-Norge. Iøvrigt opretholdtes den tidligere Hovedbestemmelse, at al Handel til og fra de vestindiske Kolonier fra Europa udelukkende maatte ske fra og til Danmark-Norge og Hertugdømmerne med de kongelige Undersaatters egne Skibe; men den tidligere Told for Indførslen af saadanne Fabrikvarer, som ikke i fornøden Mængde kunde skaffes herfra, fra fremmede Steder nedsattes fra 6 til 5 pCt., og imod den samme Told blev det tilladt at indføre forskellige »Victualier« (saasom Majs, Ris, Hvedemel, Kreaturer og Heste) fra Nordamerika, ligesom der i Betaling herfor maatte udføres i Raasukker og Bomuld saa meget, som svarede til Halvdelen af Købesummen. — Endvidere erklæredes St. Thomas og St. Jan som Frihavne saavel for Danske som for Fremmede, dog at Handel derfra til St. Croix ikke maatte finde Sted. Undtagelsesvis kunde dog Gouvernementet »i høj Nødsfald« midlertidig tillade, at Levnedsmidler indførtes til St. Croix fra St. Thomas og St. Jan imod 5 pCt. Told.

Gouvernementet ansaa sig derefter straks beføjet til at tillade imod den ovenfor nævnte 5 pCt.s Told Indførslen af Madeira-Vine med fremmede Skibe, franske Vine og Brændevine med franske Fartøjer fra Martinique og Guadeloupe samt Plantagerekvisiter, Kobberkedler, Søm, Negerklæder, Tov og Sejldug fra hvad Steder, disse Varer kunde faas. Denne Tilladelse blev endvidere i Aaret 1766 ved almindelig Resolution fra Gouvernementet udvidet til »alle højst nødvendige og fornødne Varer«, hvorunder forstodes alle Slags Føde- og Drikkevarer samt Plantagerekvisiter, Haandværksredskaber, Hornkvæg og Mulesler (fra de spanske Kolonier), alt imod en Told af 5 pCt. Der var saaledes kun ganske faa Varer tilbage, som ikke kunde indbringes fra fremmede Steder, og for saa vidt de indkom fra Nordamerika, kunde der jo i Betaling udføres Raasukker for Halvdelen af Købesummen imod 5 pCt. Udførselstold.

Under disse Omstændigheder maatte Grosserer-Societetet i Februar 1769 beklage sig til Commerce-Collegiet over, at Kjøbenhavns Handel og Skibsfart paa Vestindien efterhaanden var geraadet i fuldstændig Forfald. Der blev næsten ingen flere Fabrik- eller Haandværksvarer indforskrevne fra Danmark, og hvad der sendtes derover i Consignation, forblev næsten altid usolgt, da der var en Overflødighed af frem-

mede Varer. Fra Krigsaarene havde de kjøbenhavnske Groshandlere anselige Summer til Gode hos de vestindiske Plantageejere; men af disse havde man intet kunne erholde, omendskønt Planterne paa St. Croix vitterligt i de sidste Par Aar havde optaget Driftslaan i Holland til et samlet Beløb af over 4 Millioner Gylden. Følgen deraf var, at hele Sukkerhandelen faktisk gik til dette Land: saaledes var i 1768 paa Trods af Loven indtil Udgangen af Oktober 18 Skibe, ladede med Raasukker, ankomne til Amsterdam, 14 fra St. Croix og 4 fra St. Thomas, ligesom 5 andre vare i Vente, tilsammen 23 Skibe, hvoraf 10 vare danske. For at slippe billigere med Tolden vare ovenikøbet 17 Ladninger blevne udklarerede til Nordamerika for derfra direkte at gaa til Holland. Dette havde atter til Følge, at de kjøbenhavnske Raffinaderier kom til at mangle Raasukker, hvad der igen kom til at skade Østersøhandelen, i hvilken det raffinerede Sukker var en vigtig Betalingsvare.

Man androg derfor Collegiet om, at det maatte blive forbudt de vestindiske Kolonier at drive Sukkerhandel med Fremmede, og at det maatte blive indskærpet derovre, at alle Fabrikvarer og Plantageredskaber udelukkende skulde tages fra de danske Stater. Den kjøbenhavnske Handelsstand havde i de forløbne 12 à 14 Aar stedse hjulpet de vestindiske Plantere og derved sat dem i Stand til at forøge deres Sukkerproduktion fra 5,000—26,000 Fade aarlig. Det var derfor ikke mere end billigt, at de nu ogsaa kom til at nyde godt af den derved skabte Udførselshandel.

I Commerce-Collegiets Svar, der kom den 28. Marts s. A., oplystes det, at det vel ved kgl. Res. af 22. Juli 1768 var bleven tilladt Plantageejerne paa St. Croix for en Tid af 2 Aar at udskibe Sukker af sidste Kogning til fremmede Steder, dog ikke forinden de først havde afsendt 13,000 Fade til Danmark. Da der nu ikke var ankommet et saa stort Kvantum derovrefra endnu, kunde dette imidlertid ikke forklare den af Societetet paaviste store Sukkerudførsel til Amsterdam, og Collegiet havde derfor straks sendt Sagen til Gouvernørens, Generalmajor Clausens Erklæring.

Da Sagen derefter trak ud og trak ud, androg 5 Firmaer af Societetets Medlemmer*) d. 30. Januar 1770 paany Commerce-Collegiet, om Staten vilde gribe ind til Gunst for den danske Handel paa Vestindien, som stedse gik mere og mere tilbage. Heri havde de ogsaa Ret: medens der i 1764 i Kjøbenhavn blev fortoldet vestindiske Varer til et Beløb af 635,000 Rdl., var der i 1768 kun indgaaet for 467,000 Rdl., og 1769 sank det fortoldede Kvantums Værdi til 436,000 Rdl. Kjøbenhavns

*) Iselin, von Hemert og Sonner, Borre, Ryberg, Thygesen & Co. og Schneider.

Udførsel af vestindiske Varer, som navnlig gik til Sverige, Østersølandene og Holland, havde i 1763 en Værdi af 186,000 Rdl., i 1764 (altsaa det første Aar efter, at Krigens Virkninger vare hørt op) endnu af 157,000 Rdl.; men i 1768 var Værdien sunken til 60,000 Rdl., og i 1769 gik Tallet yderligere ned til 32,000 Rdl. Man androg derfor om, at Fdg. af 9. April 1764 maatte blive opretholdt for Handelen herfra paa St. Croix og for Sukkerudførslen derfra til Evropa (Danmarks Eneret), hvorhos man ønskede, at den i III 3 hidtil givne Tilladelse for Kolonierne til imod at give Sukker og Bomuld i Betaling at indføre fra Nordamerika Bønner, Mur- og Teglstene, Planker og Bjælker igen maatte bortfalde, dels for atter at skaffe Danmark-Norge Afsætning paa disse Artikler, dels for at indskrænke Øernes Sukkerafsætning til fremmede Steder saa meget som muligt.

Imidlertid havde Regeringen af de fra Dansk-Vestindien indhentede Oplysninger faaet stadfæstet, at Tilstanden var som af Societetet skildret, og at Gouvernementet egenmægtig havde overskredet sin Myndighed til at udvide Indførselsfriheden og dermed ogsaa Sukkerudførslen til fremmede Steder. Ligeledes bekræftede det sig, at Plantageejerne i stort Omfang havde optaget Driftslaan i Udlandet, navnlig i Holland og England, og derved med Hensyn til deres Sukkerhandel vare geraadede i en Slags økonomisk Afhængighed af Huse i Amsterdam og de engelske Kolonier i Nordamerika. Ved en kgl. Res. af 21. November 1769 blev derfor Gouvernementets Handlemaade misbilliget, og det erklæredes for ubeføjet til at træffe saadanne almindelige Foranstaltninger i Modstrid med Forordningens klare Hensigt — og Kjøbenhavns Vestindiehandel hedrede sig da ogsaa, som all i det foregaaende berørt, stærkt i Løbet af 1770. Regeringen lod Ulydigheden derovre »for den forbigangne Tid passere« og forlangte et Forslag fra det paa Øerne indsatte saakaldte »secrete« Raad for det Tilfældes Skyld, at der virkelig skulde være en eller anden Vare, som af Hensyn til Øernes Tarv burde kunne tillades indført.

»Med dette Forslag blev traineret«, og da Raadet desuden tillod sig under Henvisning til »yderlig Nød og Mangel« at anordne fremmede Varers Indførsel imod 25 pCt. Told, »behagede det Hs. Majestæt at beskikke et nyt Raad«. Imidlertid var Handelen atter gaaet tilbage.

Ogsaa det nye Raad ønskede større Frihed for Handelen og indsendte til Regeringen et Forslag herom, som var meget vidtgaaende. Dette Forslag blev den 12. September 1772 af Regeringen sendt til Grosserer-Societetets Erklæring med Tilføjende, at man helst ønskede Fdg. af 1764 fuldt opretholdt, men at man saa til Gengæld ogsaa maatte være vis paa, at Øerne blev tilstrækkelig forsynede med,

hvad de skulde bruge, saa at man ikke blev udsat for idelige Klager og Besværinger derovrefra. Finanscollegiets danske Kammer — hvorunder denne Sag siden Struensees Ophævelse af Commerce-Collegiet den Gang henlaa — havde nemlig det Indtryk, at det kneb for de herværende Handlende at forsyne Øerne med det Nødvendige, og at der saaledes virkelig til Tider var ligefrem Trang til freimmede Tilførsler.

Begivenhederne skulde snart retfærdiggøre dette Indtryk. Thi endnu inden Societetet kom til at afgive sin Erklæring, kom der Efterretning om, at en ødelæggende Orkan havde hærget Øerne, og at de hurtigst muligt maatte forsynes med Kød, Mel, Smør, Ost og lignende Varer. Der tilstodes derfor øjeblikkeligt fuld Toldfrihed for disse Artikler; men desuden lod det danske Kammer straks under 14. November 1772 Magistraten vide, at det eventuelt vilde søge udvirket en Præmie for de danske Handelsskibe, der kom først derover, men herom maatte de Handlende underrettes endnu samme Dag.

Med en for de Tider usædvanlig Hast fik Formanden og de Ældste øjeblikkelig Meddelelsen og gav Mægler og Børskommissær Lycke Ordre til endnu samme Dags Eftermiddag at opsøge de Grosserere, der handlede paa Vestindien, og næste Dags Formiddag gøre fornødent Opslag paa Børsen.

Den 15. og 16. meldte sig derefter følgende: RYBERG, THYGESEN & Co. med 4 Skibe, som kunde indtage irsk Proviand paa Vejen, MICHAEL FABRITIUS & WEVER med 2 Skibe, C. H. THALBITZER med 1, endelig Agent GONDOLATSCH paa Baron SCHIMMELMANN'S Vegne med 3 Skibe, CHIPPINDALE & SELBYE & Co. med 2 Skibe. Dernæst havde LARS BERTH et stort Fartøj liggende færdigt lige til Afrejse, Madame GUSTMEIER & Sønner og S. LYCKE havde hver for nylig afsendt 1 Skib, L. MADTZEN endog 3 Skibe. For alles Vedkommende var Mening den at anløbe Cork for der at indtage den fornødne Provision, hvad det danske Kammer allerede forlængst havde tilladt, naar og hvor det havde Sikkerhed for, at der ikke stod en Amsterdamer-Købmand bag. De fleste af Købmændene erklærede dog samtidig med at stille deres Fartøjer til Raadighed, at de kun gjorde det i Tillid til det antydede Løfte om en Præmie, som endda maatte være klækkelig for at skadesløsholde dem for den Risiko, de løb ved at sende Varer til Folk, der højst rimelig vare insolvente.

Ved et Opslag paa Børsen den 19. November bekendtgjordes det derfor, at det første af de fra Kjøbenhavn eller Altona udgaaende Skibe, der samme Aar ankom til Vestindien, skulde have en Præmie af 1200 Rdl. for fuld Ladning, det næste af 1000 Rdl., ligesom den fuldstændige Toldfrihed skulde gælde for samtlige Skibes Tilførsler Aaret ud. Samme Dag lagde tvende Skibe ud fra Toldboden.

Under disse særlige Forhold gav Formanden og de Ældste 4 Dage efter Danske Kammer det Svar paa Henvendelsen af 12. September, at det vel var bedst foreløbig at stille Sagen i Bero, hvorefter man siden nærmere kunde overveje, om dog ikke Fdg. af 9. April 1764 var den bedste Rettesnor for Handelen.

Regeringen valgte dog en tredje Vej for om muligt at forene de ikke altid sammenfaldende Interesser. Ved en Fdg. af 16. September 1773 blev det fastsat, at alle Sukkere, som hjembragtes fra dansk Vestindien og ikke forud vare destinerede til et eller andet bestemt Raffinaderi, skulde føres til Kjøbenhavn og der i 4 Uger oplægges til Forhandling. Men til Gengæld for det Fortrin, som herved tilstodes Hovedstadens Købmandsstand, skulde denne være forpligtet til for Fremtiden at holde et Oplag i Kjøbenhavn af Jern, Tømmer, Sild samt andre norske Fiskevarer og Produkter, som der paa de vestindiske Øer var Trang til. Og samtidig meddeltes der de Handlende, at de ikke tiere kunde vente som i 1772 at faa Lov til at forsyne Øerne med udenlandske »Provisioner«. Herved haabede man altsaa paa én Gang at bevare og befordre Kjøbenhavns Handel paa Vestindien, skaffe Afsætning for norske Produkter og sørge for Koloniernes tilstrækkelige Forsyning.

I 1772 var der under de usædvanlige Omstændigheder bleven fortoldet vestindiske Varer i Kjøbenhavn til en Værdi af 613,000 Rdl. imod ca. 440,000 Rdl. i Gennemsnit af de 3 forudgaaende Aar, og paa samme Maade var Udførslen af vestindiske Varer fra Kjøbenhavn stegen fra 142,000 Rdl. i 1771 til 355,000 Rdl. i 1772. Men derefter faldt Tallet i 1773 efter Orkanens Ødelæggelser til 43,000 Rdl., ligesom Fortoldningerne formindskedes med $\frac{1}{6}$ eller over 105,000 Rdl. Efter den nye Forordning steg imidlertid Værdien af de fortoldede Varer atter fra 507,000 Rdl. i 1773 til:

1774	581,000 Rdl.
1775	661,000 »

Og Kjøbenhavns Udførsel af Vestindievarer steg endnu stærkere i Forhold:

1773	43,000 Rdl.
1774	73,000 »
1775	246,000 »

I Begyndelsen af 1776 (Fdg. 18. Marts) blev det, for at opmuntre det indenlandske Skibsbyggeri, forbudt i Farten paa Vestindien at anvende andre end hjemmebyggede samt til Defension indrettede Skibe (s: Skibe, der i Krigstider kunde bruges som Kapere), dog herfra selv-

følgelig undtagne de Skibe, der allerede vare i Vestindiefarten. Dette skadede ifølge Grosserer-Societetets Vidnesbyrd ikke lidet hele denne Fart; thi det var billigere at købe Skibe i Udlandet end at faa dem byggede her^{*)}, og naar saa slige i Udlandet købte Skibe fik Fragt eller Troppesendinger til Vestindien, kunde de ikke søge Retourlast i vore egne Kolonier, men maatte gaa tomme tilbage. Værdien af i Hovedstaden indklarerede vestindiske Varer sank derfor ogsaa igen fra de 661,000 Rdl. i 1775 til 512,000 Rdl. i 1776.

Handelen paa Dansk Vestindien blev imidlertid allerede Aaret efter, nemlig ved Fdg. af 7. April 1777, paany ordnet fra Regeringens Side efter Indstilling fra Generaltoldkamret og, som det synes, paa Foranledning af H. C. Schimmelmänn. Denne Forordning fastholdt i sin § 1 ej alene for St. Croix og St. Jan, men ogsaa for St. Thomas, at al Skibsfart og Handel fra Evropa til disse Øer ene og alene maatte føres fra de danske Stater med de danske Undersaatters egne Skibe. Men dernæst tilføjedes i § 2 den helt nye Bestemmelse, at al Skibsfart og Handel fra Dansk Vestindien tilbage til Evropa alene skulde være Kjøbenhavn forbeholdt, saa at ethvert med vestindiske Produkter ladet Skib, der var bestemt til Evropa, maatte indløbe og udlosse i Kjøbenhavn. Dette vil altsaa hverken sige mere eller mindre, end at Kjøbenhavn blev det eneste Oplagssted for vestindiske Retourvarer. For Hovedstadens Handlende, særlig selvfølgelig for dens Groshandlere, var dette naturligvis en meget betydelig Favør. Ogsaa for Stadens Sukkerraffinører, deriblandt Baron Schimmelmänn selv, var det sikkerlig saare bekvemt og behageligt.

I det stedse vanskelige Spørgsmaal om Dansk Vestindiens Forsyning med almindelige Levnedsmidler (»Provisionsvarer«) blev man staaende ved den Løsning, der allerede var truffet i Efteraaret 1776 (Fdg. af 5. September), nemlig: dels paany at paalægge de Handlende en Forpligtelse til at medføre en vis Kvantitet heraf (nemlig for 15 Rdl.s Værdi for hver Commercelæst), naar Skibe udgik til St. Croix, dels at sætte en Præmie af 10 pCt. af Værdien for de bevislig paa St. Croix udlossede Provisionsvarer. For saltet Kød af jydsk Staldøksen blev der endog sat en Særpræmie af 1 Rdl. pr. Tønde, hvorhos den erlagte Told og Konsumtion af det anvendte Salt godtgjordes. Endelig sattes for forskellige her i Landet tilvirkede Manufakturvarer Eksportpræmier af 7¹/₂ og 5 pCt.

*) Defensions-skibe maatte desuden være skarpe, dybtgaaende, fregatriggede Skibe med Spejl, fast Bak og Skanse, hvilket var en langt kostbarere Type end det almindelige Købmands-(Koffardi-)Skib (med glat Dæk og gode Lastdragere), som var Galeot-, Brigantine- eller Pink-bygget, — eller end Østersøens almindelige »Tømmer-Slæber«, som var rundgattet og lidet dybtgaaende.

Hvor megen eller hvor liden Andel Schimmelmänn nu end kan have haft i denne nye Ordning, saa er i hvert Fald saa meget vist, at det den Gang stod fuldkomment klart for ham, hvilke rige Chancer der netop paa det Tidspunkt aabnede sig for den herfra drevne Vestindiefart. De nordamerikanske Fristater havde Aaret før udstedt deres Uafhængighedserklæring, Krigsurolighederne paa Havet vare i fuld Gang og de amerikanske Farvande fuldkomment usikre. Det var i høj Grad sandsynligt, at Englands Fjender, navnlig vel Frankrig, kunde benytte sig af denne for det overmodige Albion helt vanskelige Stilling, og i saa Fald vilde atter som under Syvaarskrigen de danske Øer blive et Hovedoplågssted for alle Slags vestindiske Varer. Men selv bortset herfra havde jo Handelen med vestindiske Produkter vist sig at være mere og mere lønnende, og at Søkrigen yderligere vilde bidrage dertil, kunde ikke betvivles. Schimmelmänn har vel ogsaa rimeligt nok allerede den Gang haft god Tillid til, at den unge Bernstorff, hans gamle Velynders Nevø og Elev, nok vilde vise sig i Stand til at vogte Danmarks Neutralitet og værne om Landets Ret i Handelen og paa Havet.

Det viste sig da ogsaa noksom i den følgende Tid, hvad nedenfor nærmere vil blive skildret i Tal, i hvor høj Grad Krigsbegivenhederne skabte Konjunkturer for Danmarks Vestindiefart. Og under disse Omstændigheder med deres bærende og stedse stigende Bevægelse var det, at Beslutningen om det *Vestindiske Handelselskabs* Dannelse blev fattet.

Grosserer-Societetet blev straks opskræmmet ved de første Rygter herom, som slap ud i Staden Januar 1778. Det hed sig, at det skulde være Regeringens Hensigt at skabe en ny »Handels-Indretning«, som skulde »forundes en *enkelt Person* til Bestyrelse«. Den »enkelte Person«, som man frygtede for nu med Et skulde have hele Kagen, var CONRAD CASPAR HAUSER (født i Basel 1743), en Købmand fra Marseille, der havde ydet en dansk Middelhavseskadre væsentlige Tjenester, hvorfor han 1776 blev udnævnt til Agent paa Betingelse af, at han oprettede et Handelshus i Kjøbenhavn. Her i Staden vandt han hastig Schimmelmännns fuldkomne Tillid, og det var derfor intet Under, at der opstod den Mistanke, at disse To nu havde noget særlig durkdrevent for.

For om muligt at faa det nye »Anslag« kvalt i Fødslen gik derfor Societetet under 20. Februar ind med et Andragende til Kongen. Det hedder heri saare betegnende, at »hans kongelige Majestæts landsfaderlige Omsorg for den danske Handels Flor og Udvidelse giver et Rygte, som heri Staden har udbredt sig, en Grad af Troværdighed; der siges nemlig: at det er Deres kgl. Majestæts Vilje og Hensigt, at Handelen imellem de danske Øer og de fremmede Etablissements skulde forøges

og nøjere med Fædrenelandets Handel forbindes, at Deres kgl. Majestæt i den Henseende allernaadigst vil befale, at paa Øen St. Thomas bestandig skal være et anseeligt Oplag af forskellige Vare, hvormed Fremmede, som der kommer, kunde blive forsynede enten imod Betaling eller Ombytning af deres didbringende Produkter med mere, og endelig, at Deres Majestæt til denne Handels Opmuntring og Drift samt dette vigtige Øjemærkes desto bedre Opnaaelse allernaadigst skal have bestemt en vis anseelig Kapital af Deres Majestæts Kassa, hvilken det kunde formodes ville være for byrdefuld for de Handlende her af egne Kræfter at udrede.«

»Naar dette saaledes«, hedder det videre, »maatte være Deres Majestæts allernaadigste Villie og Mening, finde denne Stads Grosserere sig allerunderdanigst forbundne til at ønske en saa priselig og til almindelig Nytte sigtende Handels-Plan den allerbedste Fremgang, og bede derfor allerunderdanigst, at det allernaadigst maatte behage Deres kgl. Majestæt at gøre denne Handel endnu mere almennyttig ved at overdrage samme, under anførte og andre sig dermed passende Vilkaar og Betingelser, *til samtlige Grosserere heri Staden*«; thi, mener Societetet, den af Kongens Kasse givne Forstrækning vilde derved »altid blive mere sikker og Øjemærkets Opnaaelse desto vissere, end naar Bestyrelsen overdrages til *en enkelt Person*, der maaske lidet kender Landet, Handelen og de dermed forbundne Omstændigheder«. Og man slutter endelig med at haabe, at de private Købmænd »saa meget mere tør gøre os Haab om Bifald i denne Ansøgning, som en Del af os allerede have anseelige Oplag af Varer og betydelige udestaaende Fordringer hos Plantere og andre af Indbyggerne i de dansk-amerikanske Øer, hvilke ved Konkurrence med en med saa fortrinlige Fordele begunstiget Handels-Indretning vil foraarsage os en ubodelig Skade og denne ellers ikke saa ubetydelige Handel et uopretteligt Tab«.

Saa galt, som man frygtede det, kom det nu ikke til at gaa, men den »med saa fortrinlige Fordele udrustede Handels-Indretning« slap man dog ikke for, og HAUSER blev ogsaa ganske rigtig dens Administrator for Kjøbenhavns Vedkommende. Til Direktører udnævnte Kongen naturligvis først og fremmest SCHIMMELMANN og GULDBERG, Skatmesteren fik desuden sin Søn med. De andre Direktører blev 1. Deputeret i Generaltoldkamret STEMANN og NIELS RYBERG (der nu var avanceret op til Etatsraad).

Det *Vestindiske Handelsselskab* fik sin Octroy den 11. Maj 1778; det stiftedes med en Kapital af $\frac{1}{2}$ Mill. Rdl., fordelt paa 5000 Aktier à 100 Rdl., hvoraf Finanserne forbeholdt sig de 2000 til senere fordelagtig Afsætning. For desto bedre at faa afsat Resten straks blev der

tilsagt Aktionærene 4 pCt.'s Rente i de to første Aar, hvilket Beløb skulde udredes af Staten imod, at Selskabet henlagde det eventuelle Udbytte til Forøgelse af Kapitalfondens. Selskabets Interessenter havde ingen Stemme, men kun Fordring paa, at der aarlig forelagdes dem en almindelig Statusopgørelse. Hertil svarede det daarligt — eller netop udmærket, om man vil — at Bestyrelsen var fritagen for alt Ansvar og al personlig Risiko. Men til Gengæld blev der givet Selskabet en Række »uhørte« Begunstigelser, hvoraf Aktionærene med Rette maatte kunne vente at se store Fordele.

Det fik saaledes *Oplagsfrihed* (Kreditoplæg) paa *alle* tilførte Varer (og det maatte handle med alle Første-Haands-Varer, hvis Import ikke var forbudt), endvidere Ret til paa St. Thomas at have og holde et »Entrepôt« af alle Slags evropæiske Varer til videre Forhandling, og det blev i den Anledning ogsaa fritaget for Udførselstold af alle indenlandske Varer, som førtes til St. Thomas. Endvidere blev det fritaget for Havne-, Laste- og Rançonpenge*) m. m., fik Toldfrihed paa alle Materialer, som brugtes til Skibsbygning og Skibsreparationer, og endelig — hvad der var langt det væsentligste — skulde Selskabet ikke svare *Øresundstold* af Kaffe, for hvilken Vare Satsen var meget høj.

Denne sidste Særret var en Følge af, at der ved det nye Selskab først og fremmest var tilsigtet at drage Nordevropas *Kaffehandel* til Kjøbenhavn. Man forpagtede derfor ogsaa Told- og Konsumtionsintraderne af al Kaffe, som forbrugtes i Kongens Riger, til Selskabet for 20,000 Rdl.; samtidig blev dog Afgiften nedsat fra 12½ β til 6 β pr. Pund. Men ikke nok hermed. Ogsaa Toldintraderne paa St. Thomas (og Aaret efter paa St. Jan) blev forpagtet til Selskabet for 16,000 Rdl. vestindisk Courant. Og da Tolden paa de fra Amerika til St. Thomas indførte Varer ved Res. af 13. December 1779 blev ophævet, hvorved de nævnte Toldintrader altsaa blev mindre, fik Selskabet til Erstatning Indtægterne af en ny Afgift, den saakaldte »evropæiske Told«, der blev paalagt

*) Rançon-Penge var en gammel Skibsafgift, der blev paalagt 1707 med visse Skilling af hver Daler. Mandskabet fik i Hyre, til Rançonnering af danske Matroser, der blev fangne af Algerierne. Fdg. af 21. August 1747 fordoblede den, men indskrænkede den tillige til de Skibe, der fór med algiersk Søpas. Ved samme Forordning blev det nemlig bestemt (i Overensstemmelse med den Aaret iforvejen afsluttede Traktat med Alger), at alle Skibe, som gik paa den anden Side af Cap Finis Terræ, skulde være forsynede med et saadant Pas fra de danske Regeringsmyndigheder til Betyngelse for Overfald af de barbariske Magter. Herfor erlagdes ogsaa en særlig Afgift (*Søpasspenge*) af 50 Rdl. pr. Skib. — Endelig kan her ogsaa mærkes, at Fdg. af 30. Juli 1756 anordnede for alle kgl. Undersaatters Skibe i *Krigstider* de saakaldte *latinske* Søpasser, for at de derved kunde konstatere deres (neutrale) Nationalitet.

alle fra St. Thomas og St. Jan hertil^{*)} hjemførte vestindiske Varer med 2 pCt. af deres Værdi. Forpagtningssummen sattes kun til 1500 Rdl., medens det Beløb, som Afgiften indbragte, faa Aar efter var næsten 70 Gange større, og paa samme Maade gik det med de vestindiske Toldintrader: i 1777 havde disse ganske vist kun indbragt den Sum, hvortil Forpagtningsafgiften blev sat, nemlig 16,000 Rdl. vest. Cour., men de følgende Aar steg Indtægten saa stærkt, at den i 1780 var ca. 45,000 Rdl., 1781: 148,000 Rdl. og 1782: 280,000 Rdl. Paa Grund af de usædvanlige Konjunkturer, som den nordamerikanske Frihedskrig i disse Aaringer skabte, blev saaledes alene denne Forpagtning en ligefrem glimrende Forretning for Selskabet. For øvrigt medførte de samme Konjunkturer, at de *Kjøbenhavnske Grossererers Privathandel* paa Vestindien intet som helst Afbræk fik ved det nye Handelskompagnis Dannelse — der blev nok at gøre for Alle, som overhovedet kunde og vilde være med, og særlig blev *Sukkerhandelen* saa vinstbringende, at man trøstigt kunde overlade det vestindiske Handelsselskab en stor Andel af Kaffehandelen. Betegnende nok gik da ogsaa den grønlandske Handel i 1781 ind i Vestindiefarten efter Overenskomst med Handels-selskabet.

Der kan i nærværende Værk ikke særlig dvæles ved de forskellige *Handelskompagniers* Drift. Historien herom har kun en Fortids-Begivenheds almindelige Interesse, og der lader sig for Nutiden ingen synderlig Lære uddrage heraf. Det kan hurtigt ses og kort siges, at deres fældende Fejl bestod i det bureaukratiske Styrelsessæt, der gjorde Drifts-apparatet tungt og omstændeligt, langsomt i Vendingen og saare bekosteligt. Byrden heraf kunde *Asiatisk Kompagni* til Nød bære, fordi denne Handel hinsides Kloden netop fordrede et vist Overmaal af Autoritet og Kapital, ligesom ogsaa det Monopol, som Kompagniet stadig bevarede paa den kinesiske Handel, vedblivende sikrede det et Udbytte, som var frit for Konkurrence-Omkostninger. Helt anderledes gik det Handelsselskaber som det *østersøiske* og *vestindiske*; thi paa Felter som almindelig Fragtfart og Produkthandel udkrævedes der netop, hvad disse Selskaber savnede: den driftige Købmands paa én Gang klogt-forsigtige og dristige Dispositionsevne i Forening med den gennemførte Sparommelighed i Driften, som kun en Privatmand kan gennemføre med sit Eget. Derfor kom de ogsaa til kort, medens de

^{*)} Kjøbenhavns tidligere Eneret, iflg. Fdg. 7. April 1777, paa at faa tilført alle vestindiske Retourvarer, maatte den ifølge den samme Forordning dele med Christianssand, Altona og Glückstadt. I disse tre Stæder og i Hovedstaden maatte vestindiske Varer af enhver Købmand hjemtages paa privat Transitoplæg.

kjøbenhavnske Storkøbmænd, som hver Gang vidste, naar og hvad de voved, som oftest vandt.

Naar man i den Periode, som fulgte efter hin Handelskompagniernes Tid — den økonomiske *Liberalismes* Epoke — forguede *Enkeltmands privatøkonomiske Drift* som det eneste saliggørende, saa havde det derfor ubestridelig sin historiske Berettigelse. Stats- og Selskabsdriftens Spor skræmmede! Fra den ene Yderlighed gik man nu, som det plejer, til den anden, og det er først i den sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede, at man i Kraft af den naturlige Udvikling og med Erfaringen som Læremester er kommet ind paa at gennemføre en Sondring imellem, hvad der egner sig for den ene og hvad der egner sig for den anden Slags Drift. Meget, ved man atter nu, kan kun magtes ved en gennemført økonomisk Samvirken af mange Kapitaler og Kræfter, Andet kan ovenikøbet kun naas ved for det hele Samfunds Skyld at udelukke Konkurrencen — og paa begge disse Omraader har det 18. Aarhundredes Stats- og Selskabsdrift atter holdt sit sejrige Indtog. Men det Meste er dog i vore Dage overladt Privatdrift, og særlig gælder dette netop *Handelen* og *Omsætningen*. Og naar dog ogsaa her, som alt ovenfor berørt, flere og flere af vor Tids Foretagender, særlig paa *Transportvæsenets* (Skibsfartens) Omraade, have vist sig for storslaaede for Enkeltmands Rækkeevne og Risiko, saa har man i det moderne *Aktieselskab* under købmandsmæssig, tantiêmelønnet Ledelse fundet en Slags Mellemløst, hvor begge Driftsmaaders Fortrin søges forenede. I Fortidens Handelskompagnier lod man kun altfor tidt haant om Købmandselementet — det gjaldt først og fremmest om at faa Ekscellencer med, og naar det gik galt, var det ikke mindst, fordi det gik efter disse høje Herrers Hoved. Man troede at kunne styre et Handelsforetagende som et Collegium, man forstod med andre Ord kun lidet af, hvad der er Købmandsskabs sande Væsen.

I vor Tid gaar det helt anderledes. Tilsynelatende indskrænkes det kommercielle Virkefelt Dag for Dag — Aktieselskaber, Stormagasiner, Sammenslutninger og Karteller flytte op og ned paa hele Verden og synes at gøre Købmanden overflødig. Men Købmanden er som Nissen i Eventyret — overalt, hvor der kommer nye Foretagender, flytter han med ind. Thi han er som den gode Aand, der ved sin Købslaaen og Kalkuler er den, som skal skaffe alle Selskaberne *den gunstige Handelsbalance*.

IV.

DET er alt tvende Gange før bleven berørt, at den økonomiske Tilstand i 1771--72 paa Grund af en Række sammenstødende Omstændigheder — saaledes en daarlig Høst, slet Fiskeri under Norge, lang Isspærring af Sejladsen sidste Vinter, Kvægsyge, Struensees Reformers osv. — var forbigaende uheldig, om end næppe saa trøstesløs som Datidens egne Forfattere afmalte den. SUHM skrev saaledes om det nævnte Aar, »at vor Sygdom er rent fortvivlet og vore Indretninger trækkes med saadanne Svagheder, der nødvendigen vil inden føje Tid drage Statens Død efter sig« — og som Bevis anfører han, at man i 1771 endogsaa havde maattet »lade hidføre en Hoben fremmed Korn og Fedevarer« (!). Om Hovedstaden siger han særlig: »nogle faa rige Slægters Bortgang, en Del Lønningers Afskaffelse og Formindskelse gør, at den gisper. Er det en Handelsstad?«

I den Betænkning over Landets økonomiske Forfatning og Fremtidsudsigter, som den dygtige Købmand NIELS RYBERG i Slutningen af 1770 paa Struensees Foranledning indgav til Kongen (jfr. Side 105), skildres Forholdene kortelig saaledes: Kongens Riger kunde ikke brødføde sig selv, men i Løbet af hvert Tiaar maatte der tilføres Norge 80 à 100,000 Tdr. Korn fra Østersøen. Men dette var vor egen Skyld, Folkets og Styrelsens Skyld og ikke Landets. Jorden var frugtbar nok, men Bonden burde blive klogere og flittigere, hans Børn fornuftigere og bedre opdragne, Fællesskabet burde ophæves og Hoveriet vorde bestemt. I saa Fald vilde Korndyrkningen kunne give et Udførselsoverskud — en Paastand, hvori vort Aarhundrede har maattet give Ryberg Ret, og som altsaa viser hans Fremsynethed.

Samtidig havde Danmark lidt store Tab ved, at Fragtfarten paa *Middelhavet* var standset (hvorfor Ryberg da ogsaa i Oktober 1770 havde tilraadet at »købe Freden« af Deyen i Algier). De tidligere deri anvendte Skibe laa hjemme og raadnede op, Skibsværfterne vare uden Arbejde, Hundreder af Haandværkere som Tømrere, Smede, Sejlmagere og Rebslagere laa ledige, vore Matroser maatte ty til fremmed Tjeneste osv. osv. Kun *Sukkerraffinaderierne* syntes at trives vel. Der var den

Gang 15 saadanne i Kjøbenhavn, 10 i Provinserne; de første raffinerede gennemsnitlig 720,000 Pund, de andre 250,000 Pund. Der udførtes for 70,000 Rdl. til Sverig og Østersøen af Sukker og Sirup.*)

I Løbet af 1772 stødte for Staten større Vanskeligheder til. Den 19. August 1772 foregik i Stockholm det Statskup, hvorved GUSTAV III omstyrkede Sveriges frie Forfatning. Herefter ansaa man det i Danmark kun for et Tidsspørgsmaal, naar man fik Krig med Sverig. Den 5. September afgav SCHACK-RATHLOU efter Regeringens Opfordring en Betænkning, hvori han, støttet paa sin tidligere Erfaring som Gesandt i vort Naboland, gjorde stærkt gældende, at Faren for et fjendtligt Indfald i Norge maatte anses for overhængende. Der maatte altsaa rustes i Hui og Hast, og Prins CARL AF HESSEN blev i Begyndelsen af November sendt til Norge som kommanderende General. Der skulde saaledes skaffes Penge, og følgelig var Skatmesteren paany Manden. Ved Rescr. af 29. Oktober blev der nedsat en *ekstraordinær Finanskommision*, hvori Arveprins Frederik, den gamle THOTT, SCHACK-RATHLOU, SCHIMMELMANN og GULDBERG fik Sæde. I den nærmest følgende Tid fik denne Kommission, hvori Schimmelmänn selvfølgelig hurtig blev den toneangivende, Hovedindflydelsen paa Finanserne og deres Ledelse. Det blev forøvrigt forholdsvis hurtigt klart, at Gustav III under Sveriges daværende højst fortvivlede Omstændigheder næppe kunde gøre Alvor af sine formodede Hensigter, men denne Erkendelse kom finansielt set for silde: Pengene vare givne ud eller de udgiftsvoldende Foranstaltninger satte i Gang.

Iøvrigt blev *Commerce-Collegiet* genoprettet den 14. Januar 1773 under Navn af Generallandøkonomi- og Commerce-Collegiet, men heri indtraadte Schimmelmänn ikke mere. Andreas Peter Bernstorff, der i November 1772 var kommen tilbage, blev ved Collegiets Oprettelse 1. Deputeret, og i Maj s. A. blev Schimmelmännns ældste Søn ERNST HEINRICH ligeledes Deputeret i Collegiet.

Det blev derfor i den følgende Tid alene gennem Over-Skatte-Direktionen, at Skatmesteren kom til at udøve nogen Indflydelse i *handelspolitisk* Henseende, og denne udøvede han, som vi have set,

*) Sukkerraffinaderierne vare ogsaa stærkt privilegerede og beskyttede. Ved Pl. af 31. Marts 1750 var der saaledes udfærdiget ligefrem Forbud mod Indførsel af raffineret Sukker og Sirup, og dette Forbud blev opretholdt i alle senere Forordninger lige op til Toldfdg. af 1. Maj 1838 (hævet fra 1. Januar 1842). — Pl. af 19. Oktober 1754 gav yderligere de *kjøbenhavnske* Sukkerraffinaderier den Begunstigelse, at medens de maatte falholde og forhandle deres Sukker overalt i Riget, maatte der hverken fra Ind- eller Udland føres raffineret Sukker til Kjøbenhavn, Sjælland, Lolland og Falster. (Dette Forbud bortfaldt ved Toldfdg. af 1. Februar 1797.)

væsentligt i Overensstemmelse med GULDBERG. Forbigaaende interesserede han sig i 1777 for den jyske Studehandels Opkomst ved at søge oprettet Eksportslagterier, og for at skaffe dansk Rug fast Afsætning i Hertugdømmerne, men begge Dele mislykkedes. Derimod fik han sørget for, at der paa Over-Skatte-Direktionens Regning blev bygget en Del Skibe, som han fik solgt til danske Købmænd med Fordel baade for disse og Statskassen.

Det varede nemlig ikke mange Aar, før et ualmindeligt Handelsrøre, et stort og glimrende Opsving i hele Hovedstadens Erhvervsliv afløste de trykkede Tider under og efter Struensee. Herom skal i næste Afsnit udførlig berettes. Under disse skiftede Omstændigheder kunde Schimmelmann spare sig alle Bekymringer for at aabne nye naturlige Hjælpkilder til Handelsbalancens Forbedring og Betryggelse. De tvende nylig nævnte Kompagniers Dannelse maa derfor heller ikke paa nogen Maade jævntilles med hans Forsøg paa gennem et Frihavns-Anlæg at udvikle Kjøbenhavns Transithandel^{*)} eller med det Guldbergske Eksperiment med Hvalfangsten. Disse Planer fremkom for at bane et forarmet Folk nye Veje til Velstand, medens Handels-Selskaberne stiftedes for fuldelig at faa udnyttet en usædvanlig Verdenskonjunktur, for at skaffe Stat og Folk Andel i de Rigdomme, der pludselig vældede ned i Købmandsskabets Skød. Og under disse Forhold er det let begribeligt, at den handelspolitiske Opgave blev en hel anden. Handelspolitik blev Udenrigsministerens og ikke Skatmesterens Sag.

Desuden fik han ogsaa nok at gøre paa sit eget Særomraade, som i Perioden 1773—82 kom til at spænde over flere og flere Felter.

Blomstrede Landets Handel i den Guldbergske Periode, saa gik

*) At denne Plan, som man efter Grosserer-Societetets sidste Indstilling i Oktober 1771 ganske rolig havde ladet ligge, ikke blev fremmet eller genoptaget i den kommende Tid, men ligesom blev helt borte under den almindelige Forvirring lige efter Struensees Fald, er ikke til at undres over. Saa forfejlet og forfusket var al Struensees Værk paa de her omhandlede Omraader, at kun saare faa blivende Spor var tilbage. I det hele taget stod jo bagefter denne Periode for de Fleste som en Vandhose, der var gaaet hen over Landet og havde hvirvlet Støv og Skum og alt Løstliggende i Vejret. Men Hovedstadens Købmandsstand fik dog for sit Vedkommende at føle, at et saare solidt Stykke Fremtid var blevet bortfejlet med det samme.

Frihavnsplanen blev som alle slige nye Planer glemt eller skudt til Side i en Tid, der som den efter Struensee saa naturligt kun havde travlt med at genoprette det gamle, medens alt nyt forekom fordægtigt, blot Struensee havde rørt ved det. Heller ikke Schimmelmann vendte tilbage dertil: han følte aabenbart ligesom de andre kun Sky for denne Fortid og hvad dens var — endogsaa det i den, som havde været hans eget. Hvad Uhyggens og Spendingens Aar havde sat sit Stempel paa, var Vragods, som en saa klog Mand lod ligge paa Pulterkammeret blandt andet Skrammel.

det just ikke *Finanserne* paa samme Vis. Statsgælden voksede i Aarene 1772—74 fra 16 til 22¹/₄ Millioner som Følge af de store Forsvarsudgifter overfor Sverige, Fortsættelsen af de ulykkelige Ekspeditioner mod Algier, Statens Køb af Banken, som skete 1773, Udløsningen af det almindelige Handelsselskab og Overtagelsen af den holsten-gottorpske Gæld ved Mageskiftet med Oldenborg og Delmenhorst (1774). Siden efter kom *Søudrustningerne* under den nordamerikanske Frihedskrig, der medførte Ekstraudgifter af 2¹/₂ à 3 Mill. Rdl. Og endelig ydede man gennem Over-Skatte-Direktionen, under hvis Virksomhed var blevet henlagt Besørgelsen af alle de Anliggender, som angik ny Handelskompagnier og Handelsforetagender, i stort Omfang Forskud og Laan ligesom der saavel paa flere af de statsunderstøttede Fabriker samt ganske særlig paa den islandske og grønlandske Handel blev direkte tabt betydelige Summer. Endelig medgik der til Anlægget af *Eiderkanalen* overordentlig store Beløb.

Det ligger udenfor denne Undersøgelses Plan at gaa nærmere ind paa disse Aaringers Finansstyrelse. Men det er dog nødvendigt i en Bog om hin Tids Handel at tage en Forvaring imod den traditionelle Fremstilling af Aarsagerne til hele den Misère, hvormed Perioden endte. Man har nemlig hidtil i saa Henseende lagt Hovedvægten paa den Omstændighed, at Bankens — den af Staten overtagne Banks — i Omløb satte Seddelmængde netop i det paagældende Tidsrum voksede saa uforholdsmæssigt stærkt. I 1772 var der 5,7 Mill. Rdl. i Omløb, 4 Aar efter var Seddelmængden allerede stegen til 7,4 Mill. Rdl. og derefter gik den i de følgende Aar op til 8 Mill., 9,7 Mill, 10,3 Mill., 10,6 Mill., 12,8 Mill. og naaede endelig i 1782 op over 15¹/₂ Mill. Rdl. Heri har man plejet at se et uomstødeligt Bevis paa Finansstyrelsens Letsindighed og Mangel paa Fremsyn.

Men det er ikke saa. Den daværende danske Statsbank maa paa ingen Maade sammenstilles med en moderne Seddel-udstedende Bank, hvis Notemængde det alene for Bankens egen Sikkerheds Skyld er nødvendigt at holde indenfor en af Forholdet til Mønt- og Metalbeholdningen afstukken Grænse. Idelig har tidligere Forfattere halvt ubevidst gjort sig skyldige i denne Fejl og derfor stadig korset sig over, at Banken kunde vedblive med at udstede Sedler op til 15¹/₂ Mill. Rdl., medens Møntbeholdningen svingede mellem 80—177,000 Rdl. Men dette tilsyneladende rentud forfærdende Misforhold var egentlig talt slet ikke noget Misforhold, fordi det overhovedet ikke var noget *Forhold*. Der var ikke noget nødvendigt Forhold mellem disse to Ting. Udover de daglige »Udtællinger« af Smaamønt havde man i Virkeligheden ingen tvingende Grund til at sørge for Metalfondens Forøgelse,

thi da Banksedlerne én Gang for alle var erklærede for uindløselige og var gjorte til lovligt Betalingsmiddel, var det begrebsmæssigt set uforødent at sørge for Tilstedeværelsen af en Metalfond, hvis Hensigt netop skulde have været at sikre Sedlernes Indløselighed. Og hvad paa den anden Side Seddelmængdens Forøgelse angik, saa var disse Sedler jo faktisk Landets virkelige og i alle store Betalinger eneste Mønt. Pengecirculationen var nu en Gang en Circulation af *Papirspenge*, og den i disse Aaringer paa Grund af det livlige Handelsrøre voldsomt voksende Omsætning maatte nødvendigvis lægge Beslag paa en stigende Mængde af Omsætningsmidler. Naar det ovenikøbet var gennem en Bankvirksomhed, at disse til Omsætningens Behov svarende Omsætningsmidler skulde skabes, saa var det ikke alene paa ingensomhelst Maade urimeligt eller letsindigt, men tværtimod fuldstændig naturligt og ligefremt, at Banksedlernes Mængde voksede. De mange lønnende Handelsforetagender krævede Kapital, og det var en fornuftig og fordelagtig Bankforretning at forsyne de Private med denne i Form af Driftslaan, Forskud, Vekseldiskonteringer, Rembourser osv. Og da de 3 Mill. Rdl., der var fastsat som en passende Sum hertil, hurtigt blev beslaglagt af laansøgende Købmænd, saa laa det dog lige for, at man i et saa gunstigt Handelsaar som 1781 udvidede Laanefonden for de Private fra 3 til 5 Mill. Rdl. Men som Forholdene laa, betød dette jo en tilsvarende Forøgelse af Seddelomløbet.

I Aarene 1776—82, altsaa netop de glimrende Aar, forøgedes i det hele Seddelmængden med ca. $8\frac{3}{4}$ Mill. Deraf gik noget over Halvdelen til allehaande private Forretningslaan, som skyldtes Tiderne, og hertil er neppe noget at sige. Men den anden Halvdel gik til Finansernes Forsyning, og den dertil svarende Forøgelse af Seddelmængden burde og kunde maaske være undgaaet. Staten engagerede sig for stærkt, og Brugen af Banken gjorde ej alene dette muligt, men fristende let. Saa længe Finansstyrelsen, saaledes som i gamle Bernstorffs Tid, skulde farte og føjte Verden rundt for udenlandsfra majsommeligt at skrabte sig Pengene sammen, kunde den ikke let komme til at overvurdere sin finansielle Formaaen. Men i den Motivering, hvormed man i 1773 overtog Banken — »die einzige Zuflucht, welche noch vorhanden, ist die Bank« — laa tydelig nok den Bagtanke, eller maaske netop: den altfor meget *foran* i Hjernen liggende Tanke, at man kunde lade Bankens Seddelpresse virke som Pengemaskine. Det maa i saa Henseende vel erindres, at en sliig Udgivelse af Statspapirspenge er det Samme som et *rentefrit Statslaan*, optaget hos Landets egne Borgere — og det var just den Side af Sagen, som Schimmelmann saa overmaade godt forstod. Netop under gode økonomiske

Forhold, hvor Seddelpengenes Forøgelse ikke skadede »Veksleroulancen« og ikke forhindrede en gunstig Handelsbalance, maatte et saadant Statslaans Optagelse synes uden Betænkelighed, naar Staten trængte saa haardt.

Ikke desto mindre har man utvivlsomt selv straks set den Fristelse til at gaa for vidt, som heri naturlig laa, og fra først af var man ogsaa paa sin Post derimod og søgte i de trange Tider stedse at værne og vogte sig mod Faren. Men da de gode Tider kom, da uanet Rigdom strømmede ind over Landet, og man stedse bevægede sig under det almindelige Indtryk af Velstand og Overflod, saa faldt ganske naturlig den farlige Tryghed over de ledende Mænd. Det er taabeligt at tro, at disse ikke skulde have været sig vel bevidst, at det var saa sin egen Sag ad Papirspengefabrikationens kunstige Vej at skaffe sig eller rettere Staten de nødvendige Midler, da dog derved samtidig hele Landets Omsætning og Pengevæsenet maatte blive føleligt paavirket. Talrige Udtalelser i Datidens Papirer (Indstillinger, Betænkninger o. lign.) vidne tilstrækkeligt herom. Men i de her omhandlede Aaringer gik Alt glat ogsaa i den Henseende: til Trods for den stigende Seddelmængde var Kursen paa dansk Mønt (Sedler) næsten pari 1773—78 (Courantdaleren gjaldt 323 Øre, medens Pari var 325 Øre), og 1779—81 var Middelkursen endnu 127—125 (Courantdaleren altsaa = 317 Øre), medens man i de slemme Aar havde været nede paa 130—135 (= 308 à 296 Øre). Og da Seddelkursen i Slutningen af 1781 faldt til 132 (= 304 Øre), saa begyndte man da ogsaa ganske rigtig at blive urolig, hvad der netop fik Udslag i Nedsættelsen af en ekstraordinær Kommission umiddelbart efter Skatmesterens Død (15. Februar 1782).

Det Vanskelige og Farlige ved Stillingen laa med andre Ord i følgende: da Staten (o: Over-Skatte-Direktionen) i 1773 overtog Banken, havde den derigennem paataget sig det Hverv at forsyne Handelen med den fornødne Kredit, Omsætningen med de nødvendige Omsætningsmidler og samtidig at holde Pengevæsenet paa Fode overfor Udlandet ved at bevare Omsætningsmidlet som korrekt Værdimaaler. Saa længe dette tilsyneladende lykkedes, gav man villig efter for den Fristelse, der laa i, at Banken som seddeludstedende var vel egnet til at være Finanserne en Hjælpkilde. Men for en regulær Statsstyrelse maatte det blive en meget for stor Opgave: baade at lade Finanserne gribe direkte støttende ind i Erhvervslivet og samtidig lade Staten være Bankier og endelig — ovenikøbet — som saadan tage sig af Pengevæsenets Regulering.

Saa længe SCHIMMELMANN med sit eminente Finansgeni endnu stod for Styret, lykkedes det unægtelig, i hvert Fald længe og i overraskende Omfang, at løse alle disse Opgaver. Hans Evne var netop at holde

alt dette sammen i sit Hoved, stedse i hvert givet Øjeblik at tage Alt i den rette Rækkefølge. Lige fra først af havde han med mesterlig Sikkerhed taget Sigte paa det afgørende Punkt, hvor disse Linier løb sammen i en fælles Vinkelspids — stadig fæstede han sit Blik skarpt og udholdende paa *Forholdet til Udlandet*. Forholdet til Udlandet havde tvende Sider: 1) Statsgælden, 2) de private Vekselforpligtelser 3) de gensidige Vekselkrav, som Udenrigshandelen skabte mellem os og Udlandet. Kunde han blot til enhver Tid raade over Midler nok til at holde Statens udenrigske Kreditorer Stangen ved at holde Tilliden til Statens Solvens ren og blank, og kunde han samtidig sørge for en gunstig Vekselkurs, saa vidste han, at den værste Fare ved det store udklekkede Seddelomløb var besværet. Dette vaagede han over, og her satte han hele sin Indflydelse ind — paa denne Systemets vanskeligste Post anbragte han sig selv.

Alle hans Livs Kræfter tog denne Kæmpegerning; han ligefrem sled sig op i den — efter 1771 dog mindre som Planernes, Initiativets og de ledende Ideers Mand, mere som den store Bøder paa alskens Brist. Da Banken overtages af Staten i 1773, har han forberedt og gennemført det; men selve Bestemmelsen tager han ikke, det afgørende Spring er ikke hans. Og skønt Statsgælden, som oplyst, i den følgende Tid atter voksede og voksede paa foruroligende Vis, blander han sig ikke i de udgiftvoldende Begivenheder, men søger stedse taalmodig at gøre Udvej — altid selv den sidste, men ogsaa sikre Udvej.

Lige beundringsværdig i denne Fase som i hans første er Mandens fødte Mesterskab, hans Virksomheds Fylde, hans Omsigt, Snarraadighed og Rigdom paa Udveje. Selv HENNING'S, der fra hin Septemberdag havde et Horn i Siden paa Schimmelmänn, maa indrømme, at han havde et beundringsværdigt Geni til at gribe Fordelene i Flugten. Men, tilføjer han, som Statsmand kom hans Købmandsblik ham til Skade, først fordi en Bankier eller en Handelsmand nu en Gang ser anderledes paa Tingene end en Minister, dernæst fordi en sliq Naturs tilvante Hang til at gøre sig Gevinst uvilkaarlig trænger Landets Interesse tilbage i hans Bevidsthed.

Hvad Hennings her hentyder til, er for saa vidt ganske rigtigt, som Schimmelmänn først og fremmest forstod og skattede den Kunst at tjene Penge. Han tjente selv, og han lod Staten tjene — der var næppe for ham noget skarpt eller afgørende Skel derimellem. Ikke at han berigede sig paa Statens Bekostning! Mangfoldige have de været, som gerne vilde paastaa det og have søgt Beviser derfor, med forgæves, og lige saa mange have alligevel ladet skumle Antydninger falde. Men det har dog paa den anden Side sikkerlig staaet som noget højst selv-

følgeligt for hans Forretningsbevidsthed, at han benyttede sin Indflydelse til f. Eks. at sikre sit Sukkerraffinaderi visse Fordele og skaffe sig Leverancen af Tømmer til Flaaden eller til nye Handelsselskaber, af Geværer til Ekspeditioner osv. Han kunde med Sandhed sige, at Staten var vel tjent dermed. Thi hvad skulde den vel have gjort, hvis den ikke hvert Øjeblik kunde have tyet til hans private Pung for at faa Forskud, til hans pekuniære Formaaen for at faa Kredit, til hans finansielle Snille for ikke at faa Kurstab paa sine Mønter. Om nogen umiddelbar Berigelse paa Statens Bekostning har der derimod utvivlsomt ikke været Tale, sligt har vel endog ligget hans Bevidsthed fuldkommen fjernt: han syntes blot, det var bravt, at begge tjente Penge, baade Staten og han — og han sørgede derfor paa bedste Maade. Og saare meget tyder paa, at alligevel Staten forholdsvis tjente mest, eller at i alt Fald Schimmelmänn ingenlunde har forøget sin Formue i den danske Stats Tjeneste.

Som en Forklaring paa, at Schimmelmänn i sit Liv stedse bar Succès'en hjem, medens saa meget efter hans Død gik galt, har man sagt om ham, at han var heldig, men at hans *Held* blev Landets *Ulykke*. At Andre bære Ansvaret for de væsentligste af de Fejl, der faktisk blev begaaet under Schimmelmänn's Medvirkning, og hvoraf uheldige Følger ikke udeblev, skal siden efter vises. Her skal blot i Anledning af hans ubestridelige Held mindes om Goethes Ord. Det kan se ud som lutter Held, at det alt lykkedes, saa længe *han* levede, men som Digteren saa rigtig siger: *Wie sich Verdienst und Glück verketten, das fällt den Thoren niemals ein.*

Og naar saaledes en Hennings dømmes om Schimmelmänn i saa haarde Ord, saa spørger man uvilkaarlig: Hvem var da denne strenge Dommer selv? Om hans tidligere Forhold have vi fortalt, men hvad der endnu fattes i Billedet af Hennings fra disse Dage er dette, at han efter forgæves at have gjort sine tvende Forsøg paa at konspirere mod Struensee endelig i Foraaret 1771 tyede til hans Hjælp og ved denne fik Ansættelse i Statstjenesten.

Efter Struensees Fald stræbte han med lige Iver efter at sætte sig fast i Guldbergs Gunst og samtidig spore sin Ven »Ernst« frem til for egen Regning, men til begge Bedste at vove og vinde »Alt«. Da gamle Schimmelmänn døde, troede han det klogest definitivt at kaste sig i Armene paa Guldberg for allerede i 1784 for sent at opdage netop at have valgt det fejle. Med træffende Haan lader Goethe ham sige i *Walpurgisnachtstraum* (»Faust« I. Del): »Mit rechten Leuten wird man was!« Han indføres der — med en Hentydning til Titlen paa hans i Aarene 1794—1802 udgivne Tidsskrift — som *ci-devant* »Genius der

Zeit«, og i sin nærsynede Iver for stadig at være paa Toppen af Tidens tilfældige Bølge, for af denne at lade sig bære frem og op, fristede han netop ogsaa den Skæbne at blive kastet tilbage af Strømmen og tilsidst endog strande paa forældede Meningers blinde Skær. Men under denne Tumlen om var det naturligt, at hans Sind aldrig fandt værdig Hvile eller Ligevægt. Hans stedse lige utilfredsstillende Ærgerrighed slog ind, som Kopper kan slaa ind, og fyldte ham med indædt Lyst til at udkaste bitre, hastmodige og affejende Domme.

I 1777 traadte Hennings ind i Commerce-Collegiet under Ernst Schimmelmann og brændte af nervøs Utaalmodighed efter at gøre sig gældende. Med hans Natur maatte det da synes ham at ligge lige for at rive ned paa Schimmelmanns Planer som Frugter af gammeldags Forblindelse og i Stedet for prædike den liberale Økonomis splinterne og hypermoderne Grundsætninger som den eneste Sandheds uforfalskede Evangelium. Han kan ikke faa i sit Hoved, at Guldberg ikke straks bliver slaaet af hans unge Visdom, at gamle Schimmelmann ikke paa Stedet »underkaster« sig »vore« (hans og Ernst's) Ideer, end-sige føler sig »tvungen« til at lade de to unge Mænd »frelse Fædrelandet« — *sauver la patrie*.

Derfor rammer Hennings' Dom over gamle Schimmelmann kun — ham selv. Og dog kunde maaske Hennings med sine ubestridelige Evner og Kundskaber være blevet til noget ikke meget mindre end Grev Schimmelmann, om han havde haft Held til at faa samlet sig om en enkelt stor Opgave i Stedet for, at hans Liv blev dilettantisk splittet paa et Mængfold af forskellige Omraader. Men som Fransk-mændene sige: *il n'avait pas de chance* — maaske til syvende og sidst den mest afgørende Forskel mellem ham og den ældre Schimmelmann.

I sine sidste Leveaar følte Skatmesteren sig ilde tilpas. Efter at have virket sammen med den ældre Bernstorff, hvis fuldkomne Agtelse og Tillid han havde vidst at erhverve sig, var han siden blevet vænnet til at arbejde sammen med dennes Nevø, Andreas Peter Bernstorff, som omfattede ham med ikke mindre Ærbødighed og Beundring, ja hos hvem disse Følelser endog ved Mindet om, hvor megen Pris hans store Onkel havde sat paa denne Mand, udviklede sig til ligefrem Ærefrygt. Da den unge Bernstorff i 1780 blev styrtet, gik det derfor Schimmelmann dybt til Hjerter, ja blev en »Pind til hans Ligkiste«. Han var begyndt at lade sig angribe af Sindsbevægelser, og i den følgende Tid kunde ovenikøbet nu og da en vis Følsomhed faa Magt over ham og forvandle hans kolde, korrekte, glatte Høflighed til dyb

Rørelse. Da han fik Meddelelse om, at Sønnen Ernst, efter at have mistet sin første Kone (Emilie Rantzau), havde bejlet til den unge Frk. CHARLOTTE SCHUBART, brast han saaledes i Taarer af Glæde, skønt han havde gjort sig Tanker om et helt andet Parti. De sidste Dage før hans Død var det endog, som om hele Kilder af Vemod og Varme, forlængst tilstoppede af Tallenes tørre Sand, brød frem paany i hans saa længe indtørrede Hjerte. Ernst bekendte siden, at han i disse Dage fandt sin Fader — egentlig for første Gang. Og dog glemte han ingenlunde sit Arbejde, sine Finansplaner, skønt det efter Bernstorffs Fald kun var nølende, nødigt og nødtvungent, at han beskæftigede sig dermed. Endnu Dagen før sin Død lod han sin Sekretær komme for at diktere ham nogle Anvisninger til Behandlingen af en vigtig Sag. Da man forestillede ham, at han ikke saaledes burde trætte sig, men tværtimod skaane sig selv paa enhver Maade, svarede han: »kære Børn, jeg ved, jeg dør denne Gang, jeg har beskikket mit Hus og befalet min Sjæl i Guds Haand, lad mig endnu ofre et eneste Kvarter paa Staten«.

Som en anden Atlas havde han snart et Manddomsliv igennem baaret det hele »System«, ja en hel lille Verden af finansielle og handelspolitiske Bekymringer paa sine Skuldre. Men da hans Kæmpenatur sank sammen, brast den ogsaa som en Sæbehoble.

DEN STORE STIGNING

I.

DET de Coninck'ske Søjlemonument ved Dronninggaard, der bærer Aarstallet 1784, angiver sig selv at være rejst »til Ære for Handelen og Søfarten, som under en viis og mild Regierings Indflydelse og Beskyttelse gav mig Ævne at forskønne dette Sted og forbedre dets Agres Dyrkning«.

De Coninck paapeger her ét af de Forhold, hvorpaa den danske Handels og Skibsfarts Opsving i de nærmest forudgaaende Aaringer beroede. Der var trende saadanne: 1) Regeringens kloge Handelspolitik, 2) den store Konjunktur, som Søkrigene bragte vor Søfart og Handel; 3) vore Købmænds Lyst til at vove og Evne til at vinde.

Denne Dygtighed og Raadsnarhed til at gribe Lejligheden, give sig Lykken i Vold, udnytte Konjunkturen, medens den var der, — og ikke mindst til at udnytte Regeringens Snille, *saa længe* den havde Snille (d. v. s. til Bernstorffs Fald) og *til enhver Tid* udnytte dens Føjelighed og Tjenstvillighed — al denne redbonne Foretagsomhed, hastige Forstaaen og købmandsmæssige Formaaen viser tilfulde, at vi den Gang allerede besad en *virkelig Handelsstand*. Særlig gjaldt dette, naturlig nok, Hovedstaden.

Mange af disse Handelsmænd var vel indvandrede Fremmede, saaledes jo netop de Coninck, dernæst Brødrene Brown, Iselin, Bolten, v. Hemert, Selbye osv. Lige saa mange, ja flere var imidlertid ægte, gode Danske, atter andre forlængst naturaliserede som saadanne. For øvrigt taler det jo ogsaa kun til Ære for den daværende Styrelses sunde Sans, at man stillede sig saa liberalt overfor dygtige Udlændinge, der kunde skabe store Forretninger herhjemme og skaffe os Fortjenssten af disse, saa meget mere som det fuldtud lykkedes netop at knytte de bedste af disse Indvandrere, saaledes som f. Eks. de Coninck,

saa fast til det ny Fædreland, at de paa virksom Vis følte og handlede som dets ægtefødte Sønner.

Som alt nævnet i første Afsnit, havde de kjøbenhavnske Gros-handlere deres særlige af Loven skabte Organisation, *Grosserer-Societetet*, hvilken Regeringen med Held og Nytte brugte som et Slags Handelskammer. Den anden Side af denne lovskabte Organisation skulde imidlertid være, at den ogsaa blev til Nytte for Grossererne selv som et Middel til at gøre deres Interessekrav gældende. I denne sidstnævnte Henseende kom det imidlertid til at skorte. Grosserer - Societetets Historie i de første 30—35 Aar blev under Trykket af Tidens Smaalighed væsentlig kun Historien om Kamp mod Laugskneb og Næringsmisbrug.

Men gennem denne Modstand overfor et sneversynet og smaatskaarent System modnedes efterhaanden Standen til med Dristighed og Dygtighed at tage op Tidens store kommercielle Opgaver, da de endelig kom.

Paa hvilke Maader og under hvilke Vanskeligheder var dette gaaet til?

Et Tilbageblik herpaa vil vise os det.

II.

IFØLGE Commercieforordningen af 4. August 1742 var det som Hovedregel Alle og Enhver tilladt at eje, bruge og have Skibe og Skibsparter og handle *en gros* med alle Slags Varer. Alle Groshandlere vare imidlertid forpligtede til at indkøbe eller indforskrive de Varer, som de vilde handle med, »*direkte* fra første Haand« (c: »fra det Sted, hvor de avles, vokser og falder samt virkes, sorteres og beredes«). Paa den anden Side skulde de *udsælge* dem *en gros*, hvilken Begreb nærmere præciseredes, ligesom i vor nuværende Næringslov, gennem Anførelsen af en Mindstemængde for de forskellige Arter af Varer. At sælge fra *aaben Bod* var udelukkende forbeholdt *Detailhandlerlaugenes**) Medlemmer.

I sin Art. 11 opstiller denne Forordning en særegen Kategori af Handlende, nemlig de »*indskrevne* Groshandlere«. For at blive »indskreven« som Groshandler maatte man have vundet Borgerskab og eje Skibe og Skibsparter. Dog burde det ikke forholdes »andre af Indvaanerne, som ved Købmandskab ere opdragne og opvante, vedligeholde Kontorer og Udenlands-Korrespondance og ligeledes eje Skibe og Skibsparter«, at blive indskrevne uden »egentlig« at være Borgere — »naar de ikkun lige ved andre svarer af saadan borgerlig Næring«. — Og om saadanne *indskrevne* Groshandlere bestemte da den nævnte Artikel, at de imellem sig selv indbyrdes maatte »udvælge en Formand og to Ældste, som de øvrige i forekommende Tilfælde kunde henholde sig til. Og maa Formanden, som bør have deres Navne rigtigen optegnede, lade dem samtligen saavel som alle, der paa hvert Sted handler *en gros*, eller saadanne af dem, som ham godt synes, tilsige, paa Børsen, i sit Hus eller andetsteds at møde, for enten at fremsætte det, som er til Handelens Bedste og Opkomst, eller og udi andre Tilfælde med dennem at overlægge. Dog at Enhver beholder fuldkommen Frihed uden nogen Slags Tvang eller indbyrdes Forbindtlighed, saaledes som han bedst véd, vil og kan, sin Handel for sig selv at drive«.

*) Vintapperne, Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerne, Hørkræmmerne samt Urte- og Isenkræmmerne.

I Henhold hertil tilskrev Kjøbenhavns Magistrat samtlige Groshandlere og Købmænd i Staden under 27. August om Foretagelsen af dette Valg, som derefter fandt Sted i Sø-Assurance-Compagniets Sal den 31. August 1742. De ved denne Lejlighed mødende Herrer vare følgende:

HANS HENDRICH BECK.¹⁾
 ANDREAS BIØRN.²⁾
 OLUF BLACH.³⁾
 P. BORTMAN.
 SØREN G. ELSEGAARD.⁴⁾
 MICHAEL FABRITIUS & WEVER.⁵⁾
 C. H. GUSTMEYER.⁶⁾
 JOST VON HEMERT.⁷⁾
 JOHAN P. ISSENBERG.⁸⁾
 SØREN JØRGENSEN.
 JENS GREGERSEN KLITGAARD.⁹⁾
 DANIEL LINDEMAN.¹⁰⁾
 RASMUS STERNBERG.¹¹⁾

Valgt blev som Formand Justitsraad NICOLAI BURMESTER, en højt anset Købmand, der for øvrigt netop paa dette Tidspunkt var paa en Forretningsrejse til Hamborg, medens OLUF BLACH og JENS GREGERSEN KLITGAARD bleve de tvende første Ældste. Hermed var *Grosserer-Societetet* konstitueret, og de nævnte Medlemmer vare altsaa dets første Medlemmer, de første »indskrevne« Grosserere.

Af den Liste, som Magistraten godt og vel en Maaned efter tilstillede dem, over samtlige daværende »Groshandlere, Købmænd og Negocianter« fremgaar det i øvrigt, at der endnu var 21 Groshandlere i Staden, som alene drev Groshandel, 10, som tillige vare Vintappere, 4, som tillige vare Hørkræmmere, 3, som tillige vare Lærredskræmmere, og 1, som tillige var Isenkræmmer, hvilke sidste 18 vare Medlemmer af de respektive Detailhandlerlaug. Af disse 21 Mænd sluttede i de første 3 Aar kun ganske enkelte sig til det nye Societet.

Dette foretog straks efter sin Sammentræden og Dannelse en skriftlig Henvendelse til Magistraten, dateret 24. September 1742, og heri opløfter man et sandt Klageskrig over den nye Commerce-Forordning.

1) Borgerskab som Købmand ¹⁹/₁₀ 1722. 2) Købmand ¹³/₁ 1730. 3) Købmand ⁹/₁₁ 1727. 4) Borgerskab som Groshandler ¹²/₆ 1742. 5) Michael Fabritius havde taget Groshandler-Borgerskab 1732. Joh. Frid. Wever 1740. 6) Carl Hironimus Gustmeyer, Grosserer ⁵/₁₂ 1740. 7) Borgerskab som Købmand ²²/₁₂ 1727. 8) Borgerskab som Købmand ²⁶/₁₁ 1718. 9) Købmand ¹⁷/₁₂ 1727. 10) Købmand ⁵/₁₁ 1721. 11) Købmand ²¹/₇ 1728.

Man ser ikke rettere, skrives der, end at den i Forordningens Art. 1 fastslaaede almindelige Frihed til at drive Handel en gros vil forøge de Handlendes Antal i »utrolig« Grad. Folk af de »ringeste Stænder« ville, uden »at bære Borger-Byrder«, trænge sig ind i Handelsstandens Næring, saa at »Handelsborgernes Tal med Tiden vil henfalde til Intet«. Naar det imidlertid i nævnte Art. 1 hedder, at »Alle og Enhver maa eje, bruge og have Skibe og Skibsparter og handle i Stort eller en gros«, saa haaber man rigtignok, at disse Ord ere saaledes at forstaa, at Alle og Enhver, som eje, bruge og have Skibe og Skibsparter, *maa* handle en gros — *men heller ingen Anden!* Med andre Ord: man vilde have Loven forstaaet saaledes, at Ejendom af Skib eller Skibspart var *Betingelse* for at drive en gros Handel. Herom beder Societetet Magistraten forespørge Commerce-Collegiet samt tillige, om der ikke maatte blive fastsat en Mindsteværdi for den Skibspart, som en indskreven Grosserer skulde eje. Dernæst ønskede man, at Retten for Saadanne, der »ved Købmandsskab ere opdragne osv.« (jfr. ovenfor), til ifølge § 11 at blive »indskrevne« *uden at være Borgere*, skulde indskrænkes til Udgangen af 1742, hvorefter Ingen maatte antages uden at have staaet i Lære hos en Grosserer eller Detailhandler. Endelig finder man det »for utaaleligt«, at enhver Grosserer ifølge Forordningen skal betale aarligt til Mæglerne 4 Rdl. eller »lige saa meget som et helt Detail-Laug ved deres Oldermænd«, og man andrager derfor om Nedsættelse til 2 Rdl.

Magistraten svarede imødekommende under 3. Oktober, at den har indberettet Sagen til Collegiet og forventer, at dette snarest udvirker kgl. Resolution.

Sagen gik imidlertid herefter ganske i Staa, og Grossererne fik for al deres Umage ikke en Gang et Svar. Justitsraad Burmester frabad sig ved sin Tilbagekomst fra Hamborg Æren af sin nye Værdighed og døde kort efter. Det nye Societet var saaledes defekt, men da man ikke fik Svar fra Collegiet paa sine Forespørgsler og ikke selv vilde eller kunde finde Rede i Commerce-Forordningens Bestemmelser om, hvem Adkomsten til at drive Groshandelen rettelig tilkom, lod man sig foreløbig nøje med de to Ældste. Forretningsgangen syntes at have været den, at disse modtog de til »velædle og velbyrdige Herrer Grosserere og Negoliantere« indkomne Skrivelser, lod dem protokollere og conciperede Udkast til Svarene, som derefter paa et Møde forelagdes hele Societetet til Afgørelse efter Stemmeflerhed, hvorpaa *Alle* underskrev.

Som alt i Afsnit I. oplyst, tog Myndighederne straks den nye Institution i Brug. Regeringscollegierne æskede dens Erklæringer, enten direkte eller gennem Magistraten om Forhold som Sølvgivningens

Revision, Konsulaters Besættelse og lign. Særlig kan nævnes, at et Andragende fra Provinsskipperne om at maatte faa Lov til at ligge længer end 3 Uger bag Børsen med deres Skuder for at sælge Viktualier i Smaapartier, blev forelagt Grossererne, som imidlertid holdt stramt paa, at det burde have sit Forblivende med de 3 Uger. Blev en Skipper længere, vilde det kun være Tegn paa, at han holdt sine Varer i for høj en Pris. — Endelig modtog Societetet ogsaa forskellige Regeringsmeddelelser om udenlandske Told- og Krigsforhold, Søpasser osv. Det tog ogsaa selvstændig Initiativ til at rette Henvendelser paa Handels Vegne til Administrationen om forskellige Lettelser. Saaledes fremhæves det i Marts 1745 med Styrke, at Kjøbenhavn kan blive en fordelagtig Speditionsplads mellem Nordsøpladserne og Østersølandene — : »især NB. for Svenske eller Skaaninger« — og i det hele en bekvem Oplagsplads for Skibe, der ikke gerne vilde gaa videre sydøst eller nordvest paa; men Betingelsen var, at »Recognition og Udgifter blev taalelige og Ekspeditionen uden al for stor Viddløftighed«.

Paa dette Tidspunkt var man i øvrigt begyndt at blive ked af den svævende Tilstand, hvori Groshandelen og Societetet befandt sig i retslig Henseende. Siden hin ovenfor nævnte Besværing til Magistraten var der gaaet over 2½ Aar, og man var stedse uden Svar, endsige Afgørelse. Den 12. Marts 1745 bringer man derfor atter Sagen i Magistratens Erindring, klager ynkeligen over, at »Handelen den Dag i Dag næsten drives i den samme Disorden som tilforn«, og at saa længe man som Følge heraf ikke kan finde sig til Rette med sine egne Forhold, kan man ej en Gang faa valgt nogen Formand efter Forordningens Bydende. Da nu de Ældste tilmed lode sig forlyde med, at de vilde frasige sig »deres dennem alene Umage causerende Forretning, efterdi de med os andre ikke finde den ønskelige Nytte deraf«, og da fremdeles ingen af Grossererne »finder sig villig« til at erlægge Mæglerne deres 4 Rdl., saa bede Grossererne atter indstændig, om Magistraten vil »bemøje sig« med at tilvejebringe den længselsfuldt ventede Resolution. Med Skrivelsen lod man medfølge en Afskrift af den gamle »Memorial« med dens 8 Poster.

Denne Gang fik man hurtigt Svar, men lidet trøsteligt. Den 12te April fremsender Magistraten Commerce-Collegiets Skrivelse, som lød paa: »at man sig derudi ikke videre kunde inlade; men Vedkommende maatte sig allerhøjest bemeldte Forordning (4. August 1742) efterretteligholde«.

Man var altsaa nu lige vidt, men holdt det dog for raadeligt at give efter. Under 28. Mai takkede man »allerydmygst« og bebudede, at man »med det Første skulde træde sammen for at vælge en ny

Formand«. Men dermed lod man sig ogsaa nøje, og Aaret gik hen uden Valg. — I Slutningen af Januar 1746 maatte endelig de to Ældste, Blach og Klitgaard, minde Grossererne om deres »Svar og Løfte«, medens de samtidigt selv meldte sig fra. Den 27. Januar samlede Societetet sig i Bankens Lokaler paa Børsen og valgte til Formand Justitsraad GREGORIUS KLAUMAN og til Ældste HANS MUNCH og ANDREAS BIØRN. De afgaaede Ældste bleve »for hafte store Umage og Akkuratesse paa bedste Maade betakkede«. Meddelelsen herom til Magistraten er undertegnet af 13 Grosserere, og stort større var Societetet ikke.

Ikke saa snart var Societetet saaledes kommen i Orden, førend Stadens 3 Mæglere (Hendrich Jørgensen, W. Zahn og C. Wilder) henvende sig til det nye Formandskab med en rørende Anmodning om, de dog ikke kunde faa: »de dicterede 4 Rdl. pr. Grosserer«. Formanden og de Ældste tager dette meget gnavent op, saasom »det ej vedkommer os«, da Commerce-Forordningen »hverken forbinder eller giver os mindste Anledning til at drage Omsorg derfor«. Man viser dem dog den Naade, at give dem en Liste over Grossererne og lover at »recommandere dens Ansøgning« til »en Del« af Groshandlerne.

Omtrent paa samme Tid begyndte ogsaa de regelmæssige Henvendelser til Societetets Formand og Ældste om at blive »*indskreven*« som Grosserer. Den første Begjæring er af 19. April 1746, og snart følger flere efter. Det er et Slags Andragende, hvori Vedkommende melder sig »som den, der ved Købmandsskab er opdraget og opvant, vedligeholder Kontor og udenlandsk Correspondance, samt ejer Skibe og Skibsparter«.

Det første Tilfælde bringer Formanden og de Ældste lidt i Vilde-rede, da de ikke i Forordningen »nogensteds finde sig autoriseret saadan Indtegning selv at forrette«. Men den rette Form findes hurtigt og efter 7. Mai 1746 bliver uforanderlig Gangen denne, at Enhver, som vil være »indskreven Grosserer«, i kortfattet Andragende forelægger Societetets Formand de ovenfor nævnte Bevisligheder, hvorefter denne meddeler Ansøgeren en *Attest* om, at hans Forhold stemmer med de i Commerce-Forordningen Art. 11 opstillede Fordringer. Først efter denne Attests Forevisning for Magistraten blev, naar den nye Grosserer vilde »indtegnes«, Borgerskabet udfærdiget, og Underretning herom blev derefter straks givet Formanden og de tvende Ældste. Opnaelsen af den nævnte *Attest* var altsaa et nødvendigt Vilkaar for Erhvervelsen af Medlemsret i Societetet, og denne Lovregel blev gældende Ret lige op til Næringsloven af 1857. Attesten gik — med lidt Variation i Vendingen — stadig ud paa, at den Paagældende havde bevist at være

oplært («verseret») i Købmandsskab, holde Kontor og udenlandsk Correspondance samt at være Ejer af Skibe eller dog Skibsparter.

I den nærmest følgende Tid var Societetet stærkt optaget af en Strid med det hæderværdige *Prammands-Laug*. Føringen af Købmandsgods fra Sted til Sted i Havnen med Pramme og andre lignende Fartøjer var nemlig efter Datidens Skik udelukkende forbeholdt et egentligt Laug af Pramejere, som havde sine særegne, af Kongen givne Laugs-Artikler. I Henhold til disses § 5 var det dog tilladt enhver Privat »sig af sit eget Fartøj til sin egen Fornødenhed at betjene«, og da Pramføringen gennemgaaende var slet, anskaffede efterhaanden enkelte af de store Groshandlere sig passende Pramme til eget Brug og lod disse føre af deres egne Folk. Herover bleve de gode Pram-mænd, som saa' denne Fortjeneste gaa deres Næse forbi, saare for-tørnede, og naturligvis gik man lige til Kongelige Majestæten med allerunderdanigst *supplique* herom. Sagen kom gennem Magistraten til Societetets Erklæring i Sommeren 1745, men blev der liggende det meste af et Aar. Da den nye Formand, G. Klauman, i Foraaret 1746 blev rykket for Sagen, henviste han til den ovenfor citerede Art. 5 i Pram-Laugets Artikler, og derefter sled atter et Aar sig hen. Paa højeste Sted lod man sig da røre af Prammandenes ydmyge Klager, og ved kgl. Reskript af 12. Maj 1747 fik de Handlende, som havde Pramme, Befaling til »saa straksen« at »afskaffe« disse »og samme til Prammands-Lauget imod Betaling efter billig Taxation at overlade«.

De paagældende Grosserere forholdt sig imidlertid ganske rolige og vendte blot stadig det døve Øre til, naar Prammands-Lauget bankede paa Døren for at købe deres Pramme. Efter 2 Maaneders Forløb henvendte derfor Laugets Oldermann sig til Societetets Formand og Ældste »ydmygst og ærbødigst ombedende, at de gode Herrer vilde formaa alle vedkommende Handlende, som eje Pramme, til at gøre Lauget bekendt med hvad Pramme de have, saa og hvor meget de derfor vil have betalt«.

Nu tager Societetet fat med Kraft, synlig opirret over ikke at kunne beholde sine Pramme i Ro. Paa den ene Side afvises Oldermannen kort og studst — hans Anmodning er »noget, som vi ingen Anledning have til at mêlere os med« — men samme Dag indgaar samme Formand og Ældste i Spidsen for samtlige Grosserere med et stort og fyndigt Andragende til Kongen, hvori man med ærbødig Fasthed hævder Grosserernes Ret til at føre eget Købmandsgods paa egne Pramme (jfr. ovennævnte Art. 5) og samtidig retter et skarpt Angreb paa Prammands-Lauget. Dette formaade nemlig aldeles ikke, udvikles der, at forsyne Købmændene med saadanne Pramme, som

vare nødvendige. Laugets Pramme vare utætte, daarlig byggede og uden Styrer, saa at mangen Gang Købmandsgodset drev hjælpeløst for Strøm og Vejr, tørnede mod Broer og Bolværker, blev vaadt og bedærvet. I Stedet for at holde et »stadigt« Mandskab, saa »søgte man paa Gader og Stræder om at faa Folk«, og Følgen af alt dette var da, at Varerne gennemgaaende vare »mere Hasard underkastede indenfor Toldboden end i aaben Sø«(!). Det var derfor tvungen af Nødvendigheden, at de store Grosserere selv havde anskaffet forsvarlig byggede og fladbundede Pramme, hvormed de ved Hjælp af egne Folk kunde føre deres Varer helt op i Kanalerne og Tømmergravene.

Hermed vendte Bladet sig. Ved et kgl. Reskript af 6. November 1747 fik de Handlende Lov til at beholde deres Pramme, og det blev nu omvendt Pram-Lauget, der søgte at faa solgt sine Baade og Pramme til Grossererne. I en Slags Desperation over, at Sagen var gaaet dem imod, vilde de gode Prammænd nu pludselig opgive al Pramføring for Fremtiden og »afstaa« selve deres »Laugs-Rettigheder« til Grossererne, formodentlig tænkende, at naar Fanden havde taget Hesten, kunde han ogsaa tage Grimen med. Og hele det næste Halvaar løber de nu Formanden og de Ældste paa Dørene med dette Salgstilbud »formedelst de med Pram-Lauget indfaldne uventelige Forandringer«. Og da ingen af de høje Herrer er til at fravryste saa meget som et Svar, sender Lauget dem endelig den 25. April 1748 *Notarius publicus* paa Halsen for ligefrem at fordre Svar. Det blev lige saa kort som tørt: »Saa lidet som det kan vedkomme os, hvilke »uventelige Forandringer« der skal være tildraget sig for eller under Prammænds-Lauget, saa lidet kan det af de Handlende prætenderes, at de, naar Prammænds-Lauget ej længer lyster at vedblive deres Laugsrettigheder, skulde tiltræde samme imod skadesløs Betaling.« Grossererne vilde med andre Ord hverken eje eller have de gamle Pramme, men kun have Lov til at sejle med deres egne.

Lidet stemmer det med den Nidkærlighed, hvormed Grosserersocietetet saaledes for sin store Søhandels Skyld værner om sin Pramholdsret, at det paa samme Tid — i Foraaret 1748 — paany klager højt til Himlen over Handelens »store Disorden«, hvorved en Groshandlende »i højeste Maade graveres og fast ikkun det blotte Navn af at handle overlades«. Dette siges i en højtidelig Henvendelse til Kongen, og Andragendets Genstand er selvfølgelig den samme som før: en Forandring i Commerce-Forordningen af 1742.

Der er heller ingen Tvivl om, at Hensigten med denne Lov har været skarpt at adskille Groshandelen fra Detailhandelen i Modsætning

til den tidligere Ordning. Ifølge denne, der var bestemt af Fdg. af 16. April 1681, var Detailhandel bunden Næring og Detailhandlerne inddelte i 8 Klasser, som atter vare organiserede i 5 Handelslaug. Handlende af den ene Klasse maatte ikke i deres Bod sælge Varer, som hørte under en anden Klasse; men derimod var »al Slags Handel *en gros* ingen forment«, jfr. Cap. II. 1. Desuden kunde Enhver erhverve Borgerskab som Groshandler uden derved at forskærtse sin Ret til at holde aaben Bod.

Den højst uklare Commerceforordning af 4. August 1742 gjorde heri den gennemgribende Forandring, at Detailhandlerlaugenes Medlemmer fremtidig ikke maatte befatte sig med Engros-Handel. Vel var det dem ifølge § 3 tilladt at indforskrive deres Varer »fra første Haand«. Men samme Paragraf indeholdt den tydelige Advis, at »dersom Nogen ikke formaar selv saaledes de behøvende Varer at forskrive«, da bør han købe dem hos Saadanne, »som vide og formaa samme fra de rette og anordnede Steder til det almindelige Bedste at lade komme«.

Man tilstræbte saaledes øjensynlig at gennemføre en Ordning, hvorefter Groshandlerne indforskrev de fremmede Varer direkte fra de paagældende udenlandske Produktionssteder og derefter afhændede dem til Detailhandlerne, som derpaa atter i deres Boder solgte dem i Haandkøb til Publikums daglige Forbrug.

Hertil var imidlertid knyttet en Overgangsbestemmelse i § 13, hvorefter de Detailhandlere, der havde vundet Borgerskab som Groshandlere ifølge Fdg. af 16. April 1681, vedblivende skulde have Lov til for deres Livstid at holde aaben Bod, altsaa i Modsætning til de nye Grosserere efter Fdg. af 4. August 1742. Følgen var, at der gaves en Snes større Handlende i Staden, som baade drev Groshandel og solgte fra aaben Bod. *) Og med disse kunde selvfølgelig de egentlige Grosserere: de Groshandlere, der havde taget Borgerskab paa Groshandel i Henhold til Fdg. af 4. August 1742, og som altsaa udelukkende havde Ret til at drive Handel *en gros* — kun saare vanskelig hamle op i Konkurrencen. Folk som Jost von Hemert og Wever, med andre Ord virkelige Købmandsnaturer, gennemskuede saare snart den Sagens Sammenhæng, at ingen Handel kan være fordelagtigere i Verden end den: paa den ene Side at købe Varerne paa første Haand og *en gros*, paa den anden Side at sælge dem ud over en Disk di-

*) Hertil kom, at ogsaa andre Detailhandlere i Overgangstiden — og formentlig henholdende sig til den ovenfor citerede Bestemmelse i Frdg. 16. April 1681 Cap. II. 1 — baade købte og solgte *en gros*, ja endog paatog sig store Leverancer til Hæren og Marinen o. lign.

rekte til Forbrugerne i Detail. Det er det moderne Handelsprincip, den »lige Linies« Princip -- den korteste Vej for en Købmand til at tjene Penge. Og yderst betegnende er det derfor ogsaa at se, at Societetet i 1748 ganske vist *subsidiært* andrager om, at Commerce-Forordningen af 1742 med sin skarpe Sondring *straks* maa sættes i Kraft for *alle* Handlendes Vedkommende, — men *principalt* ved man »intet bekvemmere at foreslaa« end »om det maatte behage Deres Kongelige Majestæt at forunde Grosserer-Standen Frihed til at holde *tillige* aaben Bod eller Kælder for derfra at udsælge deres Varer i smaa Partier.« Det var det, de gode Købmænd — saa gode Købmænd som de var — saa godt kunde have lidt at faa. Men som de ikke fik.

Denne sidste Vej fandt man nemlig spærret af Autoriteternes haardnakkede Modstand. Regeringen syntes nærmest at have hældet til den Opfattelse, at det mere var Grossererne, der ved at handle *en détail* i Smug, gjorde sig skyldige i »Overgreb« mod Handelslaugenes Rettigheder end omvendt. Man nøjedes derfor med at indskærpe Commerceforordningens Bestemmelser. Efter et Par Aars Forløb besluttede Societetet sig derfor til at forcere den anden, ovenfor nævnte Vej som Udgang af Misèren. Man stillede sig paa den gældende Commerceforordnings principielle Standpunkt: den skarpe Sondring mellem Groshandel og Detailhandel og søgte i Konsekvens heraf Groshandelen monopoliseret for Societetet (de »indskrevne Grosserere«). Utvivlsomt har ogsaa Koncipisten af hin Forordning (1742) i Grunden tænkt sig noget lignende, men paa den anden Side har der lige saa sikkert foresvævet ham Noget i Retning af en vis Frihed i Engros-Handelen i Modsætning til Detailhandelens stramme Laugsbaand — og Følgen var da bleven den underlige Ubestemthed i Udtrykkene, som Paragrafen om Grossererne og Grosserer-Societetet lider af. Det var imidlertid i fuld Overensstemmelse med hele Tidens Aand, med dens Sans for Særrettigheder og Snørliv, naar Societetet nu søgte at faa sine Forhold fæstnede ved af Regeringen at faa gjort sig til et Slags Groshandlerlaug med Eneret paa Engros-Handel.

Efter i 1749 og 1750 at have fornyet Societetets Styrelse — det første Aar kom Raadmand SØREN JØRGENSEN ind som Ældste i Stedet for H. Munch, det næste Aar blev Justitsraad OLUF BLACH Formand i Stedet for G. Klauman, P. OLE BECH Ældste i Stedet for Andreas Biørn — indgik man da efter mange foregaaende Overvejelser under 29. November 1752 med en omhyggelig udarbejdet og saare interessant »Memorial« til Kongen og Commerce-Collegiet. Grossererne andrage heri om Oprettelsen af et »Købmands-Societetet«, som skulde bestaa af: 1) alle de Personer, som *indtil da* havde taget Borgerskab

som virkelig Købmand eller Grosserer, uden at være indskrevne, indlemmede eller i nogen Maade interesserede i noget Detailhandlerlaug. 2) Saadanne Detailhandlere, som inden 6 Maaneders Forløb erklærede at ville handle en gros og *opgive* deres Detailhandel. 3) Bemidlede Købmænd fra Provinserne eller fremmede Stæder, naar de godtgjorde at have drevet reel Handel en gros. 4) Fremmede enten udenrigs fra eller fra Provinserne kommende Kontorbetjente, naar de havde tilbragt 4 Aar paa et Handelskontor i Kjøbenhavn og dernæst selvfølgelig havde løst Borgerskab.

Det saaledes dannede Købmands-Societet, der tænktes organiseret som Grosserer-Societetet, skulde have *Eneret* paa at handle *en gros* med alle Varer uden Forskel samt paa at drive Veksel-, Kommissions- og Speditions-Forretninger, ligesom det udelukkende skulde være i Besiddelse af Oplagsfrihed for toldpligtige Varer.

For *fremtidig* at blive Medlem af dette nye Groshandlerlaug skulde det være en Betingelse: 1) at Vedkommende havde tjent hos en Grosserer i Staden 6 Aar som Dreng og 4 Aar som »Betjent«; 2) at han dernæst havde ladet sig eksaminere af Formanden og de Ældste »i de Ting, som en Engros-Handlende fornødentlig bør vide« og derved havde erhvervet sig Duelighedsbevis; 3) at han kunde godtgøre at eje Skibe eller Skibsparter af mindst 500 Rdl. Værdi samt en Aktie i Banken eller i et af de kongelige octroyerede Handelskompagnier. Først naar disse Betingelser vare opfyldte, og Attest herom var udstedt af Formanden og de Ældste, skulde Borgerskab som Grosserer kunne erhverves af Magistraten — og derefter var man endelig Medlem af Købmands-Societetet og som saadan medberettiget til at drive Groshandel.

Motiveringen af denne »Memorial om Privilegier« er i mange Maader betegnende for Tiden og dens Tankegang. Man begynder med den »aldeles bekendte Sandhed«, at »Handelens og Skibsfartens Flor og Velstand er de fornemste Midler til alle Stæders Opkomst«. Særlig gælder dette *Kjøbenhavn*, »som ligger ganske bekvem af Situation for Negotien«. Denne Beliggenhed henviser den imidlertid til Storhandel, thi hvad selve Loco-Handelen angaar, var Stillingen den, at Kjøbenhavn paa Grund af Landets mange Søkøbstæder manglede »Opland til at debitere sine Varer«. Men just derfor maatte det være af største Vigtighed at opbølge den egentlige Groshandel, hvilket da atter kun kunde ske ved at skabe en dygtig og formaende Grossererstand. »Nuomstunder«, klages der, »drives Engros-Handelen af alle, hvad enten de besidde mindste Grad af Handelskundskab eller ikke«. I Modsætning hertil holdt Societetet for, »at ikke Enhver er kvali-

liceret til at føre nogen reel eller saakaldet Handel en gros, men saadanne *Subjecta* alene, som fra Ungdom af have tjent ved velindrettede Handelskontorer, hvor ordentlige Bøger holdes, bestandig inden- og udenrigsk Korrespondance føres, og derved have haft Lejlighed til at se og lære alt, hvad der til den reelle Handels sande Drift udfordres«. Og med Skarphed vender man sig nu imod Detailhandlernes Overgreb og de deraf flydende skadelige Følger for Købmandsvæsen og Købmandsværd: »God Indsigt og grundig Kendskab i den reelle Handel opnaas vel ej ved en blot Theori uden Praxis; men sandelig lige saa lidet i Detailhandlers aabne Boder og Kældere, hvor et ungt Menneske vel maa tilbringe mange Aar som Dreng og Svend, men hvor dog alt, hvad der ses og læres, ustridig kan fattes og begribes udi mindre Maaneder«. Og Følgen bliver da ogsaa, at slige »Handlere, for Størstedelen enten af Vankundighed eller pur Animositet, lade deres behøvende Varer hidkomme fra urette Steder, paa ubekvemme Tider og i uskikkede Partier« og derved igen til altfor dyre Priser. Dog dette sidste tage de sig let, »thi hvad de ej paa den ene Maade kan debitere, afsætte de i deres aabne Boder og Kældere til Bønder for hvad Pris de lyster« — »men spørger man, hvad Publikum derunder lider«, saa er det noget, »der bliver uden al deres Bekymring«. De samvittighedsfulde Groshandlere maa derimod »forsyne sig med betydeligt Oplag« for at Staden »ved paakommende Krig og Dyrtid kan findes forsynet«, og derved paaføres der dem baade Risiko for Svind og Fordærvelse samt Rentetab.

Dette var altsaa Motiverne til den foreslaaede Ordning, som man vilde finde »herlig« for Grossererne, skønt man alene havde »Hans Majestæts udødelige *gloire* og Ihukommelse hos Posteriteten til Øjemed.«

Medens man taalmodig gav sig til at vente paa Regeringens Svar, forefaldt der en lille Begivenhed, som tydelig viser, at Societetet nu, bunden ved sin nys indgivne Memorial, havde taget sit Parti. Det havde foreløbig opgivet Tanken om at faa Lov til at holde aaben Bod, men var derfor paa den anden Side saa meget mere fast bestemt paa at værne om eller rettere faa fastslaaet og befæstet Ene retten til Engros-Handel.

Den 29. Januar 1753 androg daværende Hørkræmmer JOHAN PETER SUHR, General-Landets-Økonomi- og Commerce-Collegiet om Tilladelse til at blive indskreven som Grosserer, hvilket var blevet ham nægtet af Kjøbenhavns Magistrat. Han havde arvet sin Svigerfader, Oluf Aagaards Hørkramforretning i Kjøbenhavn, efter først at have tjent som Dreng og Svend i Overensstemmelse med Hørkræmmer-Laugets Artikler og derpaa erhvervet sig Borgerskab som Hørkræmmer.

Samtidig med at han i denne sin Egenskab holdt aaben Bod og deri udsolgte alle Slags grove Varer, »befattede han sig med *importante* Handlinger en gros«, og drev en betydelig Engros-Forretning. Han skildrer selv denne saaledes: »Jeg holder stor Korrespondance med mange udenlandske Stæder, hvorfra jeg direkte forskriver Varer, og derved vover jeg alt, en flittig Handelsmand bør vove, som efter de i og med Tiden følgende Omstændigheder gør sig sine Spekulationer og efter nøje Overlæg hasarderer at vinde eller tabe, som dependerer af Boden, Lejligheden og Tiden.«

J. P. Suhrs Sprog er skruet, som Datidens var; men Meningen er god nok, en Storhandler værdigt, ret et moderne Købmandsprogram. Ikke at Nutiden jo ogsaa savner Kræmmersjæle, hvis Horisont er dragen af Bodens Disk, og hvis Tanker følgelig ikke mægter at gøre Springet op til Spekulationshandelens Højder, endsige fra disse igen drage den lige Linie tilbage til Disken. Men det er dog særlig *vore* Dage, der har set hin Liniedragnings stejle Dristighed kronet med saa uhørt Købmandsuccès, just fordi Publikums Tarv derved tilfredsstilledes. Nu til Dags tvivler heller Ingen ret for Alvor mere om Principets endelige Samfundssejr. Naar vi da høre de samme Tanker, endog enkeltvis som virkeliggjorte Tanker, tale til os i Fortidens snørklede Stil, saa er dette naturligt at tage som Vidnesbyrd om, hvor forudseende og gennemtrængende, næsten genialt et Købmandsblik hine Indehavere af forrige Aarhundredes fornemste Handelshuse have haft. Det er saa sjældent, at man kan og tør maale Fortid med Nutid og saa derved netop faa det rette Størrelsesforhold, eller Storhedsforhold, frem. Men Sagen turde vel ogsaa være den, at om end Handelens ydre Former stadig skifte, saa vil til alle Tider det rette Købmandsvæsen være et og det samme.

Vi have set, at hos Grosserer-Societetets ledende Mænd gik lønlige Ønsker i samme Retning som J. P. Suhrs. Men naar nu dette ikke syntes at lade sig gennemføre, saa var der for Grossererne ingen anden Udvej end den, de havde valgt i deres Memorial: den strikte og ubarmhjertige Gennemførelse af Sondringen mellem Gros- og Detailhandel.

Sagen var jo retslig set ogsaa aldeles klar. Suhr paaberaabte sig ganske vist, at han som den, der ejede Skibsparter og holdt Kontor til udenlandsk Korrespondance, ifølge Fdg. 4. Aug. 1742 § 11 maatte have Ret til at lade sig indskrive som Grosserer. Men samme Forordnings § 13 lød lige saa bestemt paa, at ingen Groshandler maatte holde aaben Bod »under hvad Skin det være kunde«. Man forstaaer derfor, at Grosserer-Societetet, da det afæskes Erklæring i Sagen, kun

udtrykker sin harmfulde Forbavelse over, at Suhr »understaar sig« til Trods for Magistratens Vægring at ansøge om Borgerskab som Grosserer »uden at ville frafalde sin Handel en détail«. Saaledes at ville have baade i Pose og i Sæk var dog lidt for galt; men Societetet levede da ogsaa i det »visse Haab«, at Suhrs »Forordningen modstridige Ansøgning ej i mindste Maade vil vorde reflekteret, da det ikkun vilde foraarsage hans Umættigheds-Fylde alene«. — Selvfølgelig blev da ogsaa Suhrs Andragende allernaadigst afslaaet, og først 14 Aar senere, da han havde opgivet sin Hørkrambod, blev det ham tilladt at vinde Borgerskab som Grosserer.

Det var derefter tydeligt, at Myndighederne herefter vilde være fast bestemte paa at hævde Commerce-Forordningens Bestemmelser overfor alle nye Anmodninger om at erholde Grosserer-Borgerskab, saa at fremtidig Ingen, der holdt aaben Bod, samtidig fik Lov til at blive Grosserer. Men dermed var da ogsaa givet, at en af de gode og gyldige Grunde, Grossererne hidtil havde haft til deres Klager, med Tiden maatte falde ganske bort af sig selv — nemlig efterhaanden som de gamle Groshandler-Borgerskabers Indehavere (og disses Enker) døde bort. Det var med andre Ord kun *Overgangstiden*, der her havde voldt Vanskelighed, og lidt efter lidt maatte Forholdene med Nødvendighed af sig selv fæstne sig paa den af Societetet ønskede Maade.

Der er derfor heller ingen særlig Grund til at undre sig over, at da Regeringens Svar paa Societetets Memorial endelig kom — det blev først 1754, den 21. Februar — indeholdt det et kort Afslag. Det »Købmands-Societet«, man vilde have oprettet, og den dermed forbundne Eneret for Medlemmerne til at drive Engros-Handel, var jo i Virkeligheden kun, hvad Commerce-Forordningen af 1742 tilstræbte, om end Udtrykkene vare svævende og ubestemte. Nu at skabe Nydannelser syntes derfor Collegiet unyttigt og overflødigt. De videre gaaende Fordringer om »Duelighedsprøve«, en vis tvungen Læretid ligesom i Laugene og endelig udelukkende Adgang til Kreditoplag var man derimod ikke til Sinds at gaa ind paa — Vinden blæste paa de høje Steder ikke længer til Gunst for Laugsrettigheder og -Monopoler, og snart skulde den endog blæse helt modsat. Imidlertid lod man dog samtidig Societetet naadigen vide, at hvis man »til Handelens Forbedring og Nytte kunde foreslaa et *andet* og *bekvemmere* Middel«, saa vilde saadant Forslag blive taget under velvillig Overvejelse. Der var saaledes dog i hvert Fald endnu levnet Grossererne en Knage til at hænge deres Hat paa.

Dette faldt fortrinlig i Traad med en anden gunstig Lejlighed til paany at paakalde Regeringens Omsorg, som just samtidig frembød

sig. To Maaneder efter, at man havde faaet Regeringens Svar, fik nemlig Formanden og de Ældste en Henvendelse fra Staden *Kjøbenhavns 32 Mænd* om at delegere 5 Medlemmer af Societetet til en »Commerce-Deliberations-Forsamling«. De nævnte 32 Mænd var et Raad af udvalgte Borgere, der skulde repræsentere Byen og Borgerskabet overfor Stadens egentlige Styrelse, *Magistraten*, bestaaende som nu af en Overpræsident, Borgmestre og Raadmænd. Det er tit med Rette bleven fremhævet, hvorledes denne »Borgerrepræsentation«, som dog i Virkeligheden savnede al Magt og Myndighed, varetog sit Hverv med en i Forhold til Tidens Kryberi, Ydmyghed og Spyslikkeri rent ud forbavsende Frejdighed og Dristighed. Man pukkede stadig og stift paa de Privilegier, som Frederik III havde skænket Kjøbenhavns Borgerskab i 1661, men som Enevælden i Virkeligheden havde gjort betydningsløse. Ogsaa i den nysnævnte Henvendelse til Grosserer-Societetet hævdes det, hvorledes de 32 Mænd »ifølge deres Privilegiers Indhold« følte sig naturlig kaldede til at overlægge, hvad der kan »tjene til Stadens forfaldne Commerciens og Navigations Oprejsning«. 1753 havde været et daarligt Aar for det kjøbenhavnske Næringsliv, og i Foraaret 1754 var endog »Stadens meget slette Situation« saa betænkelig, at man fandt det nødvendigt at faa truffet *overordentlige Forholdsregler*. Det siger sig selv, at saadanne for Datidens Bevidsthed nødvendigvis maatte forme sig som Statens Hjælp og Regeringens Støtte — det gjaldt blot at faa paapeget og udvirket, i hvilke nye Retninger denne skulde gaa.

Formanden og de Ældste udpegede efter de 32 Mænds Ønske 5 Medlemmer af Societetet til at deltage i Raadslagningen, og Udfaldet af denne blev en af de sædvanlige udførlige Memorialer til Kongen. Denne blev forelagt Societetet til Betænkning, men man fandt kun Anledning til at anbefale tvende Poster i samme, nemlig 1) at Kjøbenhavns Privilegier atter »maatte komme Staden til Gavn« (1), altsaa en mere platonisk Fordring, samt 2) at Toldforpagtningen maatte blive ophævet, altsaa et rent praktisk Forslag. At Tolden i Provinsløbsstæderne var bortforpagtet, var selvfølgelig altid i sig selv en saare mislig eller i hvert Fald tvetydig Ting; men hvorledes særlig dette kunde være »Grunden til denne Stads Bedærvelse udi Handel og Vandel«, erfarer man intet nærmere om, da Societetet »ikke understaar sig herom yderligere at udlade«.

Men hvad der for Groshandlerne stod som Hovedsagen, var da øjensynlig heller ikke hverken det ene eller det andet. Ganske faa Dage efter, at man afgiver den lige gengivne Betænkning til Stadens 32 Mænd, gaar Societetet nemlig selv direkte til Commerce-Collegiet og

fremhæver for dette under mange Undskyldninger, at den i 1752 ansøgte Oprettelse af et egentligt Groshandler-Laug efter Grosserernes »uforgribelige ringe Tanker« er og bliver »det eneste og allernyttigste til den nu saa forvirrede Handels Retablisement«, og at man saaledes »intet andet eller bedre« véd at foreslaa.

For nu ret at forstaa denne Societetets Stilling er det nyttigt eller nødvendigt at vide følgende:

Hin Tids Grosserere, altsaa Societetets Medlemmer i de første 10—12 Aar efter dets Stiftelse, vare gennemgaaende ikke saa økonomisk og socialt daarlig situerede, som man efter de forskellige nævnte »Memorialer« kunde fristes til at tro. Flere af dem vare endog i Samfundet ret betydende og ansete Mænd.

ANDREAS BJØRN var saaledes Ejer af Landets største Skibsværft og i det hele en saare selvstændig, driftig og indflydelsesrig Personlighed. I 1739 var det lykkedes »ved Guds Velsignelse og Vedkommendes, allermest General-Admiral-Lieutenant Greve Danneskjold-Samsøe, hans utrættelige Flid og Stræbsomhed« at faa fuldført Indretningen af en Dok i Stadens Havn paa Christianshavssiden. Bjørn, der 9 Aar i Forvejen havde taget Borgerskab som Købmand, fik under Arbejdet herpaa den Idé, at man kunde bruge den Jord, som blev kastet op ved Udgravningen af Dokken, til at opfylde nogle nærliggende Grunde, der kun vare oversvømmede med lavt Vand. Han fik 18. Juli 1735 kongeligt Privilegium paa et saadant Inddæmningsforetagende og skabte ogsaa derved den store Plads, der nu er kendt under Navnet *Wilders Plads* efter en senere Ejer, ligesom han ogsaa indpælede den Kanal, der skiller den fra Strandgade. Paa denne Plads anlagde han sit Skibsværft, fik sine Arbejdere fritagne for borgerlig Tyngde og Laugstvang og udfoldede nu en efter Datiden rent ud storartet Skibsbyggervirksomhed. Han tildrog sig derved sin Konges Bevaagenhed, og naar hans Skibe løb af Stabelen, gjorde Frederik V sig ofte den Fornøjelse personlig at overvære det. Da Orlogsskibet »Kjøbenhavns Slot« paa 44 Kanoner løb af Stabelen den 30. November 1741, fremkom der i denne Anledning et Digt, hvori det hedder:

Se Kongens Borger-Bjørn, dog uden Bjørne-Nykker,
 En Bjørn, som hjælper til og Ingen undertrykker,
 En Bjørn, som Landets Vel i Kongens Gerning ser,
 En Bjørn, som slet Gevinst i Hjærtet kun belér.

Man forstaaer derfor ogsaa, at Bjørn var Mand for at tage det op med det vestindisk-guineiske Kompagnis højstillede og fornemme Præsi-

dent, K. A. PLESSEN, i en Strid om, hvorvidt Handelen paa Kolonierne skulde komme Kompagniet eller private Købmænd til Gode.

Et andet fremragende Medlem af Societetet var MICHAEL FABRITIUS (1697—1746). Han havde bragt Handelen med Kina paa Fode, efter at den under Frederik IV var geraadet i fuldstændigt Forfald. Det *kinesiske Societet*, som han var med til at stifte, gav et saa rigt Udbytte, at dette netop gav Anledning til Stiftelsen af det berømmelige Asiatiske Kompagni 1732. I dette var Fabritius 4 Aar Direktør. I 1736 var han og Broderen, GOTTHILF JUST FABRITIUS (1703—1766), med til Oprettelsen af Courant-Banken. Denne blev Agent 1743, medens hans Kompagnon JOH. F. WEVER endog drev det til Etatsraad.

Som Etatsraad endte ogsaa den tredje i Rækken af Societetets Formænd: OLUF BLACH. Denne havde 1727 taget Borgerskab som Købmand, fik 1729—40 Eneret paa Handelen paa Finmarken og var ogsaa en anset og formuende Mand. — FREDERIK HOLMSTED, som var den første, der fik Attest til at blive indskreven som Grosserer (1746, jfr. ovenfor Side 177), havde i mange Aar Eneret paa et Kattuntrykkeri; senere (1738) fik han Bevilling paa et Linnedspinderi med tilhørende Væveri paa Christianshavn. Han var paa det her omhandlede Tidspunkt Borgmester og Justitsraad og blev lige før sin Død (1758) udnævnt til Etatsraad.

Som fremragende Medlem af Societetet maa ogsaa nævnes JOST VON HEMERT, født i Kjøbenhavn 1696, men af nederlandsk Æt; hans Fader var en af Grundlæggerne af Stadens tysk-reformerte Menighed, hvortil ogsaa Brødrene Fabritius og den senere saa bekendte Iselin hørte. 1727 tog Jost von Hemert Borgerskab som Groshandler, var siden flere Gange Bank-Kommissær og kom efterhaanden i Spidsen for næsten alle Tidens store offentlige Foretagender. Han afløste Etatsraad Blach som Societetets Formand den 10. August 1753 og forblev i denne Stilling indtil 28. April 1757. — Nævnes skal endelig ogsaa CARL HIERONIMUS GUSTMEYER (1701—56), der havde taget Borgerskab som Groshandler 1740, drev en meget stor Veksellerer-Forretning og tillige havde betydelige Tømmerleverancer til det Offentlige. Han var første Direktør ved det kgl. octroierede islandske Kompagni.

Som man vil se, gav saadanne Mænds sociale og økonomiske Stilling ingen synderlig Grund til Klage. De vare sikkert alle formuende og ansete Samfundsmedlemmer. Men det er paa den anden Side ogsaa værd at lægge Mærke til, at det for dem alle ikke var særlig eller udelukkende Handelen, deres private Handelsvirksomhed, der bragte dem Rigdom. De vare for det første alle *Skibsredere*, et Forhold, vi alt tidligere have berørt. De havde dernæst alle anden Virksomhed,

vare Fabrikanter, Skibsbyggere, Sukkerraffinører, eller de drev Vekseller-Forretning, hvad der under hine Tidens svingende Kursforhold og usikre Pengevæsen var overordentlig vigtigt og indbringende. Men endelig vare de saa at sige alle Parthavere og aktive Deltagere i de store *Handelskompagnier*, til hvis Drift og Styrelse de fleste af dem ovenikøbet vare stærkt personlig knyttede. Dette er allerede udtrykkelig bleven nævnt for Michael Fabritius' og Carl Gustmeyers Vedkommende; det kan tilføjes, at Andreas Biørn og Frederik Holmsted ifølge allerhøjeste Opfordring vare Stiftere af det »Almindelige Handelskompagni«, der netop dannedes i de her omhandlede Aar (nemlig 1747). Jost von Hemert var 1743—52 Direktør i det »Asiatiske Kompagni«, Oluf Blach var ogsaa en Tid Direktør i det »Almindelige Handelskompagni«, og den nævnte Iselin (1715—81), der 1749 havde stiftet Handelshuset R. Iselin & Co., var en meget stor Interessent i de fleste af vore daværende Handelskompagnier og blev senere i en længere Aarrække Direktør for det »Asiatiske«.

Det er en Selvfølge, at disse forskellige store Handelskompagnier for hvert nyt Felt, der indrømmedes dem, i samme Grad indskrænkede den private Groshandels og Skibsfarts Udviklings-Omraade. Dette gjaldt saaledes straks og særlig det »Almindelige Handelskompagni«, hvis Skibsfart og Handel paa Østersøen, til Dels ogsaa paa Middelhavet, ligefrem var et Indgreb i de nævnte Privatvirksomheders naturlige Domæne. Ja, her, hvor der var Tale om mindre Skibe, kendte Farvande og gamle, forlængst indarbejdede Handelsforbindelser, maatte kun altfor let et mere bureaukratisk drevet Handelsselskab komme tilkort, medens de enkelte private Købmandshuse (med deres gammelkendte Skippere) som kyndige og erfarne Kendere af alle herhenhørende Forhold med langt større Købmandssnille kunde udnytte Situationer og Omstændigheder.

Det var derfor ikke mere end rimeligt, at de fleste Groshandlere nærrede »Jalousie« overfor det Almindelige Handelskompagni. Dets Oprettelse betød, ligesom de tidligere Kompagniers Tilstedeværelse, en Indsnevring af Groshandlernes Virksomhedsfelt. Men dette var ogsaa paa en helt anden Maade stærkt begrænset, for ej at sige yderlig knapt tilmaalt, nemlig ved *Toldlovgivningens* Bestemmelser. Disse vare, som alt i det foregaaende berørt, i Henhold til det herskende *merkantile* System gennemgaaende prohibitive : hele Klasser af Varer var det ligefrem forbudt at ind- eller udføre. Dette gjaldt saaledes for Importens Vedkommende de allerfleste Industrigenstande, og vare de undtagelsesvis indførselsberettigede, var Tolden som oftest saa urimelig høj, at al Handel uden Smugleri faktisk var umulig — og Smugleri

var i Datiden en saare nem og »ærlig« Sag, kun ikke i Kjøbenhavn, hvis Fæstningsværker lettede Toldopsynet dets Opgave. Af den store Varegruppe Manufakturvarer, som i vore Dage indbringer $\frac{1}{4}$ af den samlede Toldindtægt, blev der den Gang saa godt som slet intet indført udover de Silke- og Bomuldstøjer, som det Asiatiske Kompagnis Skibe hjembragte. I det hele tillod i Grunden kun Toldlovgivningen at importere Kolonialvarer samt Raa- og Hjælpestoffer. Og paa den anden Side havde Kjøbenhavn og dens Opland endnu færre Handelsvarer af Betydenhed at byde til *Udførsel*.

Den kjøbenhavnske Groshandels Virkefelt var saaledes, som man vil se, yderlig indskrænket. Det store Forbrug laa egentlig kun paa følgende Artikler: Salt, Jern, Kul, Trælast, Humle, Tørfisk og Sild, Hør og Hamp, Tobak samt endelig Vin og fremmed Druebrændevin.

Men netop for de fleste af disse Varers Vedkommende faldt Forsøg paa Indgriben fra *Detailhandler*-Laugesen Side nemt og naturligt. Især fra Hørkræmmernes, Vintappernes samt Isen- og Urtekræmmernes Side. Hørkræmmer-Lauget havde saaledes ifølge deres Laugs-Artikler af 10. Oktober 1722 Ret til at handle med: Salt, saltet og tørret Fisk, Stangjern, uforarbejdet Staal, Hør, Hamp og Humle — altsaa Flertallet og de vigtigste af de ovennævnte Varer — og ovenikøbet vare de i Artiklens § 6 ligefrem henviste til at »forsyne sig med Varer fra første Haand«. Ifølge de samme Laugs-Artikler havde inidlertid *Groshandlerne* — 3: Købmænd, der havde løst Borgerskab som Groshandlere i Henhold til Fdg. af 16. April 1681 — samme Ret som Hørkræmmerlauget til at »falholde« de samme Varer i »aabne Boder«, hvilken Ret dog selvfølgelig nu ansaas for bortfalden efter Commerceforordningen af 4. August 1742. Men det var netop denne »herlige« Ret, der stak Grosserer-Societetets Medlemmer i Øjnene, og som de stadig vender tilbage til i deres forskellige Henvendelser til Kongen og Commerce-Collegiet. Naar nu dette stadig mislykkedes, og driftige Hørkræmmere, saaledes som vi have set det med Johan Peter Suhr, forbigik Grossererne, i stort Maal indkøbte paa første Haand, lod Varerne befordre hjem med egne Skibe og solgte dem en détail over en Disk, saa maatte det i Sammenligning hermed snart blive en saare tvivlsom Ting at være Grosserer. Thi naar Forsyningen af Detailhandlerne med de Varer, som det overhovedet var tilladt at indføre, og som samtidig vare Genstand for et større Forbrug, saaledes slap Grossisterne ud af Hænderne, saa blev der i Grunden kun tilbage for dem som betegnende og ejendommeligt for det: at være indskreven Grosserer — at de *ikke* maatte holde aaben Bod. Det stod Detailhandlerne frit for paa Gros-

handelens Omraade at træde i Konkurrence med Grossererne, men det omvendte var forbudt.

Det er paa denne Baggrund, at de i det foregaaende gengivne Klager og Besværinger maa ses. Det var som *Groshandlere* og egentlig kun i denne deres Egenskab, at de Paagældende klagede. At de fleste af dem alligevel klarede sig socialt og økonomisk godt, skyldtes andre Grunde — *ikke* at de vare »indskrevne Grosserere«.

Flere af disse Grunde ere allerede nævnte ovenfor; men en enkelt fortjener særlig at fremhæves, fordi den har størst, ja afgørende Betydning.

Man vil erindre, at den allerførste Gang, Grosserer-Societetet klager over den Ulykke, de nye Tingenes Tilstand ifølge Commercieforordningen af 4. August 1742 havde skabt, anfører det straks som Helsebod: at det klart og udtrykkelig skal gøres til *Betingelse* for at drive Engros-Handel — for overhovedet at kunne vinde Borgerskab som Grosserer — at Vedkommende ejer *Skib* eller dog *Skibsparter*. Og helt op til Midten af dette Aarhundrede har Societetet med Sejghed fastholdt denne Opfattelse af Loven som den eneste rette.

For den saakaldte glimrende Handelsperiodes trede Afsnit, 1756—62, 1776—83 og 1792—1807, gjaldt det derfor ogsaa i et stigende, til Tider endog i et foruroligende Omfang, at det var *Fragtfarten* mellem fremmede Havne, der for de Kjøbenhavn-Købmænd var Hovedsagen. De fleste store Købmandsformuer, som skabtes i disse Perioder, hidrører fra Fortjenesten ved en saadan Fragtfart.

Og saare betegnende er det derfor at se, at da Landet just kort efter det sidst omhandlede Tidspunkt træder ind i den første af disse Perioder, forstummer en Tid lang Societetets Klager og Besværinger over de indre Næringsforhold fuldstændigt. Nu har man andet i Hovedet end at ligge og kives med Hørkræmmere og Detailhandlere — de ledende Mænd ere kun opfyldte af én Tanke: at faa Regeringen til at sikre deres Skibsfarts Ukrænkelighed, saalænge der var fremmed Gods at sejle med.

Dette varer ved, til Krigen er forbi, og de store Sømagters Handelsmarine atter træder i Virksomhed. Dog herom er alt i I. Afsnit berettet.

Ikke saa snart er Grosserer-Societetets Medlemmer komne lidt til Ro efter de gode Tidens Spænding og Vinding, før man igen begynder paa Klagerne og Kævlerierne. For med behørig Fynd at fremsætte sine Besværinger over formentlige Næringsmisbrug, maatte man imidlertid først faa sundet og samlet sig lidt som offentlig Korporation.

Under den store Handelsrørelse i de sidste Krigsaar var det omtrent gaaet helt i Staa med Societetet. Efter at Jost von Hemert var fratraadt som Societetets Formand den 28. April 1757, blev Etatsraad J. F. WEVER af Firmaet Fabritius & Wever valgt i hans Sted, og samtidig rykkede P. OLE BECK op til 1. Ældste, medens PETER CHR. BORRE indtraadte som 2. Ældste. Af disse 3 var der imidlertid i Oktober 1762 kun den sidste tilbage. Formanden var da forlængst død og Ole Beck for kort Tid siden. PETER BORRE sammenkaldte da Societetet til en Valgforsamling, og denne valgte ham til Formand, Agent NIELS RYBERG og PETER FENGER til Ældste.

Den nyvalgte Bestyrelse gaar straks ind med en Skrivelse til Magistraten og beklager sig heri over, at der i 9 samfulde Aar ikke er sket nogen Henvendelse om Udfærdigelse af Attest til Grosserer-Borgerskabs Erhvervelse, skønt saadanne Borgerskaber i dette Tidsrum dog stadig af Magistraten ere blevne udfærdigede. Sagen bringes derefter paany i Orden, og Gængen bliver som hidtil; men heraf fremgaar altsaa allerede tydelig, hvor opløst Tilstanden i Mellemtiden havde været.

I Maj 1763 besværer de trende Herrer sig dernæst paa Komiteens Vegne til Magistraten over uberettiget Konkurrence. Commerceforordningen, hedder det, »overtrædes uden mindste Undseelse, ligesom den enten ej mere var til, eller alt Politi var afskaffet; der læses fast hver Postdag i Aviserne, snart at Skippere og Snedkere og andre aldeles Uberettigede falbyde Varer, snart at en Kræmmer tilbyder Varer i store Partier«. Og Visen ender med det stadige Omkvæd, at de stakkels Grosserere »jo ikke kan søge Repressalier ved at anlægge offentlige Butiker og afsætte deres Varer i smaat«.

Ogsaa med *Mæglervæsenet* ytrer Grosserer-Societetet stadig sin Misfornøjelse. I det foregaaende er allerede omtalt den afvisende og vrangvillige Holdning, som Societetet indtog overfor Mæglerne. Disse klagede sig ynkelig til Magistraten, og ved en Raadstue-Plakat af 1753 fandt denne da ogsaa Anledning til at indskærpe de Mæglerne ifølge deres Artikler af 1684 tilkommende Rettigheder. Da derefter i 1759, i Anledning af en til Magistraten indkommen Ansøgning om Mæglerbeskikkelse, Societetet blev spurgt, om der var Trang til flere Mæglere — der var den Gang 4 — svarede man skarpt benægtende, og da Forespørgslen nu kommer igen fra Magistraten 6 Aar efter, lader man endelig Ansøgeren fra 1759 slippe til sin Bestalling, skønt de 4 »i vore uforgribelige ringe Tanker efter Handelens Beskaffenhed kunde være nok«.

Den stadig ulmende og nagende Misfornøjelse med Groshandelens og Grossererstandens Vilkaar efter de gode Tidens Ophør giver sig i

Eltersommeren 1769 paany Udslag i en Adresse til Kongen. Hvad der denne Gang havde faaet de gode Herrers Galde til at flyde over, var et Andragende til Kongen fra en Hørkræmmer WAAGEN LAURITZEN om at maatte forundes Ret til Engros-Handel. Den nævnte Hørkræmmer havde »paa Spekulation« købt den store og efter Datidens Forhold anselige Ejendom bag ved Børsen, som endnu den Dag i Dag er bekendt under Navnet »Ny-Børs«, og da denne Bygning syntes ham »saavel i Henseende til Stedets Belejlighed som og til dens skønne Indretninger med Pakhuse og Lofter« at være »særdeles bekvem for en Grosserer eller Storhandlende«, og da han samtidig var af den Formening, at hans Hørkramhandel fra aaben Bod netop var en saadan »liden Handel, som rækker den store Haanden«, ansøgte han — ligesom i sin Tid J. P. Suhr — Kongen om Ret til paa én Gang at være baade Hørkræmmer og Grosserer. Som en mere almengyldig Begrundelse begyndte han sit Andragende med en Henvi­sing til, at »Frihed, som er Sjælen i Handelen, er en af de største Hovedpiller, hvorved et Lands almindelige Bedste skal befordres; thi derved ud­bredes Næringsvejene, forjages Fattigdom, formeres Folkemængden og indbringes Velstand«.

Men netop »denne falske Pretext om Frihed i Handelen« ærgrede Grosserer-Societetets Formand og Ældste saa gruelig og grundig, at de ej alene afgav en harmfnysende Erklæring, da en Erklæring blev dem æsket, men samtidig ogsaa af hin forargelige Omstændighed tog Anledning til paany og med Eftertryk at anraabe Majestæten om, at der dog endelig en Gang maatte blive raadet Bod paa den herskende »Disorden.« Societetet gentager i saa Henseende sine ovenfor citerede Ord om, hvorledes Detailhandlere, Skippere, ja selv Haandværkere og Kræmmer­svende, Loven til Trods, trænger sig ind i Grosserernes Næringsomraade. Men Toppunktet af Frækhed var dog nu naaet, efter at Waagen Lauritzen »ikke havde undseet sig ved under det Skin, at Frihed er Sjælen i Handelen«, af selve Lovens høje Vogter at begære »offentlig Frihed til sine Medborgeres desto dristigere Undertrykkelse og Forordningens fuldstændige Kuldkastelse«.

Societetet nægter nu ganske vist ikke, at der kan være noget sandt i, at »Frihed er Sjælen i Handelen«. Men dette gælder dog blot, »naar samme udstrækkes i Almindelighed«; hvis den derimod »alene accorderes specialiter, tjener det snarere ikkuns til, at Een tager Brødet af Manges Munde for selv at vinde det meste derved«.

Under Henvi­sing til sine tidligere ubønhørte og ubesvarede Andragender af 27. Februar 1748 og 29. November 1752 androg Societetet derfor paany, om der maatte forundes det Ret til »at holde tillige aaben Bod«

— subsidiært om Oprettelsen af det tidligere foreslaaede Købmands-Societet med laugsmæssig Eneret paa al Groshandel og privat Rederivirksomhed. Og hvis ingen af Delene kan tilstedes, beder man sluttelig »om Købmands-Laugenes Ophævelse i Almindelighed«, saa at alle Borgere frit kunne ernære sig »med hvad Slags Handel, Enhver lyster at drive, være sig i Stort eller Smaat, hvorved al Forurettelse i Næringsbrug, og alle Klager over Indgreb vil cessere, og Frihed i Handelen for den borgerlige Handelsstand blive lige uden nogen Skade for Almuen eller det Almindelige«.

Dette dristige Forslag om Laugenes Ophævelse og *almindelig Næringsfriheds* Indførelse var paa én Gang et Program og en Profeti. En Profeti, saa sandt vi alle nu vide, hvorledes først Laugsvæsenets Ophævelse fik Aarhundredets fortsatte Klager om Næringsmisbrug til at forstumme. Et Program, for sin Tid uhørt radikalt overfor en paa Privilegier og Særrettigheder højtidelig og kunstig opstabelt Enevælde — men stundede ikke Struensees Tid til, og havde ikke selve Generalprokurøren Henrik Stampe allerede 9 Aar før været en Næringsfrihedens Foregangsmand?

Regeringen vendte som sædvanlig det døve Øre til, og Tiden gik atter sin Gang. Men i Begyndelsen af 1769 fremlagde Schimmelmann gennem Balance-Kommissionen sin i første Afsnit udførlig omtalte Frihavnsplan for Societetet, og der syntes derved pludselig at aabne sig saa uventet store Chancer for Grosserer-Standen, at hvad der herved kunde vindes, langt opvejede de sølle Konkurrencefordele over nogle Smaakræmmere og Smaaskippere, som man i Societetets første Aar ikke havde holdt det for under sin Værdighed at bede om. Det størstiledede i Forslaget videde saaledes Horisonten ud for de gode Grosserere, at de greb til med begge Hænder og i de følgende Aar gik fuldstændig op i Arbejdet paa den nævnte Plans hurtige og for dem fordelagtigst mulige Virkeliggørelse. I sidstnævnte Henseende gjaldt det særlig om, at det blev Grosserer-Societetets Medlemmer, som fik udelukkende Ret til at benytte Frihavnen og nyde de denne tilstaaede Friheder og Privilegier. Derved vilde man nemlig have kunnet spare sig alt videre Arbejde for Opnaaelsen af den tidligere attraaede, lovlig sikrede Eneret paa den kjøbenhavnske Groshandel, da denne faktisk ganske af sig selv vilde være tilfalden de Købmænd, som alene kunde benytte sig af Frihavnen og Frihavnsbegunstigelserne og saaledes paa Forhaand havde et afgørende Forspring fremfor alle indenfor Toldterritoriet boende Konkurrenter. Og da i 1771 Struensee paa sin Side stillede sig saaledes, at Sagen skulde gennemføres ved Hjælp af saa rige Købmænd, at de fuldstændig kunde overtage Omkostningerne ved Oplags-

husenes Anlæg og Indretning, gik Regeringen for sit Vedkommende villig ind paa de fleste af Grosserer-Societetets Betingelser.

Saaledes syntes da alt klappet og klart og Societetet endelig at være kommet paa den grønne Gren. Men som vi have set: pludselig standsede Sagen ganske — i de sidste Maaneder af Struensees Regeringstid havde Styrelsen andet i Hovedet end de kjøbenhavnske Grossererers Velfærd — og med Struensees Fald styrtede den paa taarnhøje Tanker og Forventninger opbyggede Plan sammen som et Korthus.

Skuffelsen var dyb og ramte som et saa haardt Slag, at man en Tid lang fuldstændig opgav Ævret. Societetet indstillede saa at sige ganske sin Virksomhed, og da BORRE i November 1772, træt og ked af det hele, opgav sin Formandsværdighed, besluttede den i Anledning heraf sammenkaldte Valgforsamling at indberette til Magistraten, at man var bleven enig om for det første ikke at udvælge Formand og Ældste, »siden hverken disse eller deres Forgængere have kunnet udrette noget til at bringe Engros-Handelen i Orden eller faa Forordningen af 1742 bragt til Udførelse«. Denne Beslutning indberettedes derpaa af Formanden og de Ældste.

Magistraten svarede imidlertid omgaaende høfligt, men bestemt, at da den maatte »formode, at de højtærede og gode Herrer selv indser, at det, især i disse Tider, da der ventelig angaaende Handelen kan forefalde adskilligt at overveje, er højst fornøden, at der er Formand og Ældste for Grossererne«, saa holdt man sig forvisset om, »at de højtærede og gode Herrer vilde vedblive indtil videre at være Formand og Ældste for denne Stads Grosserere«.

Borre og Fenger erklærede derefter »i Regard heraf« foreløbig at ville forblive, og da Ryberg fastholdt sin Fratræden, valgte en ny Forsamling den 23. December CHRISTIAN HANSEN til 2. Ældste i hans Sted.

Og efter saaledes at være reorganiseret samlede Societetet sig paany sammen til — ja man vil ikke forundres ved at høre hvortil, nemlig til en »fornyet Ansøgning« til Majestæten under 1. Marts 1773 om Oprettelsen af et Groshandler-Societet eller *corps de marchands*. Heri gentoges for 5. Gang de samme Klager over Næringstab og Foruretelser, for 5. Gang paavises det, hvorlidt Autoriteterne haandhævede Commerce-Forordningen, og for 5. Gang anraabte man om de samme Privilegier. Adressen var underskrevet af samtlige 37 daværende Grosserer-Firmaer, hvoriblandt Aarhundredets største Købmandsnavne, saasom P. Borre & Fenger, John & David Brown, Andreas Bodenhoff, Jørgen Beck & Co., J. Bilsted, Andreas Buntzen, Niels Brock, Wm.

Chippindale, Frédéric de Coninck, Fabritius & Wever, J. v. Hemert & Sønner, Chr. Hansen, R. Iselin, Niels Ryberg, J. P. Suhr, C. H. Thalbitzer og J. L. Zinn. — Andragendet indsendtes som sædvanlig gennem Generallandøkonomi- og Commerce-Collegiet med en Anmodning om dettes Støtte.

Heller ikke herpaa modtog man imidlertid noget Svar. Regeringen vilde lige saa lidt under Guldberg som tidligere under Bernstorff gaa med til at skabe nye Laug, og den Næringsfrihed, man subsidiært androg om, var Tiden endnu langt fra moden til.

Men Aaret efter gav General-Toldkammeret dog Grossererne en lille Haandsrækning ved at stille i Udsigt, at de tidligere ofte og rundelig givne Tilladelser til at indføre Kolonialvarer fra *anden* Haand herefter vilde blive nægtede, saafremt Grossererne kunde oplyse, at de havde rigelige Lagre af Førstehaandsvarer. Dette var i Virkeligheden en Slags Imødekommen overfor Societetet; thi det var en af dettes berettede Klager, at Detailhandlere hvert Øjeblik fik saadanne Tilladelser til at forsyne sig fra nærmeste Sted i Udlandet med Andenhaandsvarer, ihvorvel dette stod i den bestemte Strid med Commerce-Forordningens udtrykkelig udtalte Hensigt: som Hovedmaal at ville »befordre egen Skibsfart og Førstehaands-Handel«.

Societetet greb med Glæde den udstrakte Lillefinger ved at forestille Collegiet, at naar Grossererne fik Eneret til at indføre og fortolde Kolonial- og Materialist-Varer, saa at fremtidig al Import heraf endog fra første Haand blev Detailhandlerne forment, saa vilde man svare for, at der herefter ingen Mangel skulde blive paa saadanne Artikler. »Vel kunde det ved første Øjekast synes, at denne Begæring sigtede baade til utilladelig egen Nytte og til Detailhandelens Undertrykkelse«, men Societetet vidste lige saa vel som Frantz Knivsmed, at man ingen Vej kom, naar de Forslag, man gav ind til Raadet, lugtede af Egen nytte, og det tilføjedes derfor, at ingen Købmand ret vel kunde indlade sig paa den Risiko at indforskrive let fordærvelige Varer fra Førstehaand, naar han ikke forud kunde være vis paa at have sikker Afsætning. Men som Forholdene nu vare, turde ingen Grosserer indlade sig paa at have noget større Oplag.

Det var imidlertid denne sidste Side af Sagen, som, da det kom til Stykket, ene interesserede General-Toldkammeret. Hvad dette havde Kig paa, var den »Mangel«, som kunde befrygtes, paa Grund af Grosserernes lovstridige Mangel paa Oplag — Grossererne talte derimod kun om Indførselsprivilegium, thi, som Eventyr-Digteren siger: »sin Mangel taler man ikke gerne om, det gør nok de Andre«. Det gjorde da ogsaa General-Toldkammeret, og da det havde talt længe nok derom til selv

at blive ked deraf, gav man endelig Societetet en statistisk Meddelelse om, hvor store Kvantiteter Landet i de sidste Aar gennemgaaende havde brugt og altsaa kunde antages fremtidig at behøve, og lod dermed Sagen falde.

Derimod opnaaede Societetet omtrent paa samme Tid, hvad vigtigere var: at faa Forholdet med Hensyn til Grosserer-Borgerskabs Erhvervelse ordnet saaledes med Magistraten, at denne *regelmæssig* fordrede »Attest« fra Formanden og de Ældste, *forinden Borgerskab gaves*, saa at disse nøje kunde overvaage, at Commerce-Forordningens Bestemmelser bleve behørig overholdte. De, der vilde være Groshandlere, maatte med andre Ord altid lade sig »indskrive« som Grosserere og altsaa søge Societetets Bistand. Og derigennem kom man efterhaanden ganske af sig selv ind i den af Societetet ønskede Gænge, saa at Ingen mere blev Grosserer uden at eje Skibe eller Skibsparter og uden at have opnaaet et vist Maal af Købmands-Kundskab og Købmands-Indsigt.

Saaledes opnaaede man dog endelig i denne Hoved-Henseende at faa sine ofte gentagne Krav om Gennemførelsen af Lovens Hensigt fyldestgjorte.

Men ogsaa det andet store Hovedønske: økonomisk Enemagt over den private Groshandel og Skibsfart, fik man i den følgende Tid opfyldt — ganske vist ikke ad Lovens, men ad den naturlige Udviklings Vej. Da de store Søkrige atter skabte de store Konjunkturer for dansk Fragtfart og Mellemandel, faldt de gyldne Frugter nødtvungent ned i de københavnske Groshandlers Skød som Noureddins Appelsiner i Aladdins Turban. De havde den Lykke at eje de naturlige Betingelser til at lade Tiden tjene dem: Hoveder med den rette Handelsaand, et Flag med den rette Farve, en Havn paa det rette Sted, Flaade og Folk til alle Have.

Naar de derfor med Frédéric de Coninck i Spidsen i 1778 fattede en pludselig Kærlighed til deres Organisation og lige med Et beslutter at møde ofte, mindst én Gang maanedlig, for at drøfte »Ting til fælles og almindelig Nytte og Handelens bedre Indretning«, saa var det, fordi de nu havde faaet andet og større at tænke paa end at klage og kære over Smaakræmmernes og Fedtebodernes Konkurrencekneb.

III.

Den 4. Juli 1776 udsteder de nordamerikanske Fristater deres Uafhængighedserklæring. Samme Aar rejser derpaa Franklin som den nyskabte Stats Udsending til Frankrig for at bevæge det til at yde Hjælp mod den fælles Fjende, *England*.

Det britiske Rige stod den Gang paa Magtens Solhøjde, kronet af Sejre, rigt paa Erobringer. Som Havets Hersker holdt det de europæiske Magters Vægtskaal i sin Haand. Fremfor alt havde det sammen med Preussen knækket Frankrigs Vælde, og dybt ydmyget tørstede dette Land efter Hævn.

Den 16. Oktbr. 1777 kapitulerer Bourgoyne i Saratoga, og der efter følger Begivenhederne Slag i Slag. Den 6. Febr. 1778 slutter Frankrig Forbund med De forenede Stater, den 14. Marts notificeres det ved Hoffet i St. James, den 17. Juni bryder Fjendtlighederne løs mellem Frankrig og England, og allerede den 5. Juli kommer d'Estains Flaade til Amerika.

Den 28. Juni 1779 drages Spanien med ind i Krigen.

Den 1. Januar 1780 standsedes den hollandske Viceadmiral Grev van Bylandt af engelske Krigsskibe under Paaskud af, at han i Strid med Folkeretten (og med Englands Opfattelse af denne) nægtede at lade sin Convoy, bestaaende af 17 hollandske Skibe, visitere. Dette gav Anledning til skarpe diplomatiske Forhandlinger mellem England og Nederlandene. — Den 21. Marts lader den britiske Krone overrække en Memoire i Haag om væbnet Hjælp under Henvisning til Traktaterne af 1674 og 1678, den 17. April følger Manifestet i St. James, der suspenderer alle hidtil bestaaende Traktater mellem England og Holland, og i de næste to Maaneder kaprede Englænderne 34 hollandske Skibe, hvoraf de fleste af de engelske Admiralsretter blev erklærede for gode Priser.

Nu brast Hollands Taalmodighed, og man forsøgte en Tilmærmelse til Nord-Amerika. I Efteraaret 1780 opsnappede Englænderne »Vestale« og forefandt der Udkastet til en Venskabskontrakt mellem Holland og

de forenede Stater. Efter et voldsomt diplomatisk Sammenstød erklærede derefter England den 20. Decbr. Holland Krig.

Saaledes var de store søfarende Nationer, der hidtil saa at sige udelukkende med deres vældige Handelsflaader havde besørget Verdensomsætningen og Farten paa de store Have, alle efterhaanden geraadede i Krig, og dermed var deres Handel og Skibsfart samtidig lammet. Som vi allerede har haft Lejlighed til at se i første Afsnit, foregik Datidens Søkrige saaledes, at Opbringelsen af Modstanderens Koffardskibe var en Hovedsag. I Modsætning til, hvad der gjaldt for Landkrige, ansaas nemlig i Søkrige ogsaa *Privatejendom* for god Prise. For ved ad denne Vej grundigt og hastigt at ruinere Fjendens Søhandel gaves der ovenikøbet af de forskellige Regeringer *Kaperbreve* til saadanne Private, der for egen Regning udrustede Skibe for at kunne gøre Bytte. Slige Kapere var endog beskyttede af Folkeretten, selv om de var fremmede Staters Undersaatter. Det opbragte Skibs Skæbne skulde dog afgøres ved formelig Dom efter forudgaaende retslig Undersøgelse, og Capteuren skulde derfor i hvert Fald drage Omsorg for, at Skib og Ladning i uskadt Stand bragtes i Havn, for at en saadan Undersøgelse kunde finde Sted. Det tilkom imidlertid Capteurens egen Stat at foranstalte den retslige Undersøgelse og paa Grundlag deraf fælde Dom ved en dertil nedsat særlig Priseret. Om hvilke Grundsætninger der burde lægges til Grund for Afsigelsen af disse Domme, som altsaa afgjorde, om det tagne Skib skulde condempneres eller ej, herskede der imidlertid, som allerede berørt i første Afsnit, stor Uenighed mellem Magterne, og de forskellige Landes Priseretter dømte derfor om ganske lignende Sager paa vidt forskellig Vis.

England gik ligesom tidligere i Spidsen med at drive det omtalte Kaper-Væsen eller rettere Uvæsen, og de andre i Krigen indviklede Magter fulgte efterhaanden dette Eksempel, om end ikke med samme Dristighed og Hensynsløshed. Da det nu i alle Tilfælde var folkeretlig givet, at ethvert *fjendtligt* Skib og dets Ladning — endog, ifølge mange Traktater fra den Tid, naar den bestod af neutralt Gods — var god Prise, og da efterhaanden alle Verdenshave kom til at vrimle af Krigsskibe og Kapere, som alle vare opsatte paa at faa godt Bytte, saa siger det sig selv, at de krigsførende Magters Søhandel lidt efter lidt maatte standse, da Risikoen for de private Redere og Købmænd blev altfor uforholdsmæssig stor.

Det var denne Standsning, som skabte *den store Konjunktur* for den danske Skibsfart, hvortil flere Gange ovenfor er hentydet. I Modsætning til Holland lykkedes det nemlig Danmark at holde sig *neutral* under hele Krigen. Og da selvfølgelig Verdenshandelen ikke godt

kunde høre op, navnlig fordi ogsaa de krigsførende Magter selv, saaledes blot for deres Krigsførelses Skyld, trængte til udenlandske Tilførsler, som det altsaa nu blev forment deres egne eller de andre stridende Staters Skibe at bringe dem, saa maatte de neutrale Magters Handelsflaade træde til og besørge den afbrudte Omsætning, ogsaa mellem de fjendtlige Lande indbyrdes. Der aabnedes saaledes pludselig helt ny, vidt udstrakte Felter for de neutrale Staters Handel og Fragtfart, og da det Hul, som pludselig skulde fyldes i Omsætningen, var meget stort, og Efterspørgslen efter Skibsrum i Forhold til det Materiel, der straks var forhaanden, altsaa overdreven stærk, maatte denne nyaabnede eller nyerhvervede Handel og Fragtfart blive ganske overordentlig lønnende.

For nu ret at forstaa, hvor stor Betydning dette havde for Danmark-Norge, maa det først erindres, at da man i hine Tider ingen Jernbaner havde, og Trafiken landværts derfor var overordentlig omstændelig og bekostelig, saa havde Søhandelen den Gang en endnu større og mere omfattende Betydning end i vore Dage, hvor den kun ved Dampens Hjælp kan holde Landhandelen Stangen, naar den træder i Konkurrence med Jernvejene. Danmark havde under disse Omstændigheder paa Forhaand gode Betingelser: vi havde udvidet vor Handelsflaade, vor Sømandsstand var vant til de lange Farter og havde et godt Ry paa sig, og man havde endelig Traditionen fra Syvaarskrigen i Ryggen. Hertil kom, at man i Kjøbenhavn havde Østersølandenes fortrinligste og rummeligste Havn, med hvis naturlige Fortrin og gode Ordning ingen anden Havn i Østersøen paa langt nær kunde hamle op.

Danmark kunde altsaa som neutral Stat for det første tjene ved at besørge den Fragtfart mellem de ikke-krigsførende Lande, som tidligere var bleven besørget af de krigsførende Magters Handelsflaade, altsaa fornemmelig af engelske, hollandske og franske Skibe. Dette gjaldt særlig Middelhavsfarten, delvis ogsaa den oversøiske Fart. Det kunde dernæst deltage i Forsyningen af de krigsførende Lande med saadanne hjemlige Udførselsartikler som saltet Kød, Flæsk, Smør, Hvede- og Rugmel, Tørfisk, saltede Sild, islandsk Uldgods samt endelig ogsaa med preussiske, polske, russiske og norske Transitvarer, saasom Tovværk, Hamp, Tømmer og Træ — Artikler, der alle ifølge deres Natur blev stærkt efterspurgt under en Krig, bl. a. ogsaa til selve Krigsflaadernes Forsyning. Og endelig kunde Danmark med sine Skibe hjælpe til at drive de stridende Magters egen Handel — enten med de andre krigsførende Lande eller med neutrale Stater — ved paa egen eller fremmed Regning at bringe det saakaldte »fjendtlige

Gods« til de fremmede Bestemmelseshavne, hvad jo de paagældende Landes egen Marine snart blev afskaaren fra.*)

Forudsætningen for, at disse store Chancer kunde heldigt og fuldeligt udnyttes, var imidlertid fremfor alt den, at det neutrale Flag forblev uantastet. Naar de danske Farver blev et Beskyttelsens Tegn, saa at ej alene under dette de krigsførende Lande kunde forsynes, men især ogsaa fjendtligt Gods kunde vorde trygt, ja da var stor Fordel og Fortjeneste os vis. Naar den danske Stat med andre Ord ved sin Politik kunde skabe sikkert Værn for vore Købmænds Skibsfart, da havde disse — som det hedder i en Henvendelse til Regeringen fra Grosserer-Societetet fra disse Aar — »ogsaa Mod nok til at kappes med alle Medbejlere.«

Men heldigvis havde vi en Statsstyrelse, som forstod og elskede den Kunst at drive Handelspolitik.

Det var egentlig først, efter at Frankrig i Begyndelsen af Aaret 1778 havde sluttet sit Forbund med Nord-Amerika, at Stillingen for den danske Skibsfart begyndte for Alvor at blive vanskelig. Det stod nu klart, at Krigen vilde blive ført paa alle Have, og man kunde følgelig overalt løbe Fare for at møde byttelystne Kapere. Men da der paa den anden Side ikke forelaa nogen egentlig Krigserklæring, som kunde have givet de neutrale Stater folkeretlig Anledning til at advare deres Handelsflaader, medens dog Fjendtlighederne mellem de tvende Stormagter allerede tog deres Begyndelse i Forsommeren, saa var det hele Forhold saare tvetydigt og tvivlsomt, og det vakte derfor almindelig Harme, da engelske Kapere allerede i Højsommeren under forskellige Paaskud opbragte en Del norske, svenske og hollandske Skibe.

Der gjordes derfor straks fra de paagældende Magters Side diplomatiske Forestillinger i London, og den engelske Regerings Repræsentant, Lord SUFFOLK, maatte ogsaa under 19. Oktbr. love at udvirke en Løsgivelse af alle saadanne Skibe og Ladninger, der var opbragte eller blev opbragte inden den 10. Novbr., efter hvilken Frist Krigen skulde betragtes som almindelig bekendt. Derimod fastholdt England

*) Det hedder herom i et Andragende til Kongen fra Grosserer-Societetet under 23. April 1778: »Siden Urolighederne i Amerika har England været nødt til ikke alene at lade sig af fremmede Produkter tilbringe, som de selv hentede forhen, men endog til en Del at forlade deres Fragtfart i Middelhavet. Norge har især profiteret af det første og Danmark af det sidste, saa at det danske Flag ikke i lang Tid har været saa meget søgt.«

ubilligen Retten til, om end mod Erstatning, at konfiskere hvad man før den nævnte Dato maatte have forefundet af Contrebande og fransk Ejendom i de kaprede Ladninger.

Allerede forinden, nemlig den 15. Septbr., var Grosserer-Societetets Formand og Ældste indgaaet med et Andragende til Commerce-Collegiet »da Krigen mellem Sømagterne allerede havde taget sin Begyndelse.« Man udbad sig heri den snarlige Udstedelse af et tydeligt Reglement, hvorefter de Søfarende »sig kunde have at rette«, og hvori det »tydeligt blev tilkendegivet«, hvilke Varer man frit kunde føre til og fra de krigsførende Lande, samt navnlig om, hvorvidt »ikke alle de Varer, som bringes fra de krigende Magters Kolonier i Amerika, naar de først ere bragte til St. Thomas og St. Croix og der af Indvaanerne købt, ligeledes blive tilladt at hidføre uden at befrygte nogen Anholdelse, Opbringelse eller Skibenes og Varernes Condemnation.«

Det er, som man ser, det gamle Spørgsmaal fra den forrige Krig, som paany dukker op, og i hvilket man fra Handelsstandens Side forud søger at dække sig eller faa bragt sit faste Forehavende, om atter at ville benytte Dansk-Vestindien som Oplagssted for franske Kolonialvarer, paa den rette Side af Stregen.

Endelig udtalte man Haabet om, at naar de Handlende holdt sig Kongens Bydende i alle Maader efterrettelig, Kongen da af sin egen Kasse vilde erstatte, hvad der af »Tab og Skade« vilde blive dem forarsaget; »ligesaa var det at ønske«, at der straks udrustedes et Par Fre-gatter til at krydse i Middelhavet, to andre til at krydse i Nordsøen og atter to andre til at beskytte Handelen til og fra Vestindien. — Som man ser, forstod man denne Gang at lukke Munden højt og hastigt op.

I Begyndelsen af November havde Danmarks daværende Udenrigsminister, den unge ANDREAS PETER BERNSTORFF, instrueret vor Gesandt i London, DREYER, om, hvilke Grundsætninger han skulde gøre gældende. I Modsætning til den ældre Bernstorffs Holdning under Forhandlingerne med Sverig i 1756, lader nu den unge Bernstorff sin Regering hævde, at »frit Skib gør fri Ladning«, dernæst: at ingen Havn kunde anses for *blokeret*, med mindre Blokaden var *effektiv* ∴ at der var et tilstrækkeligt Antal Krigsskibe til Stede til at hindre Besejlingen, — at *Visitationsretten* var indskrænket til Skibspapirerne — og at Begrebet *Contrebande* skulde forstaas i Overensstemmelse med, hvad der var slaaet fast ved Ütrectherfreden af 1713.

Det er, som man vil se, fuldstændig i Overensstemmelse med Art. 2 og 3 i den berømte Pariserconferences Sørets-Deklaration af 16. April 1856.

Hvad nu den første og fundamentale Sætning angaar (*le pavillon neutre couvre la cargaison*), tør den paa ingen Maade siges i hin Tid at have haft nogen almindelig folkeretlig Gyldighed, og Danmark havde da ogsaa selv tidligere forsvaret det modsatte Princip, som Bernstorff selv udtrykker det: *avec ardeur et succès*. Ganske vist gjorde Bernstorff nu gældende, at Sætningen var begrundet i den naturlige Folkeret, efterdi et neutralt Skib burde betragtes paa samme Maade som et neutralt Territorium, hvor fjendtligt Gods utvivlsomt altid er i Sikkerhed. Men dette var neppe stemmende med Datidens Folkeret. Allerede i hin ældste Samling af Sølove, som er kendt under Navnet *Consolato del mare*, fastslaas det, at fjendtligt Gods, indladet i neutrale Handelsskibe, er god Prise (frit Skib, ufrit Gods), og alle Folkeretslærere fra GROTIUS til VATTEL har uden mindste Betænkelighed antaget det samme. Dog var man lige saa enig om, at kun Ladningen og ikke Skibet selv maatte kunne konfiskeres, medmindre Ladningen da var Contrebande.

Det var imidlertid selvfølgelig, at denne almene folkeretlige Regel kunde forandres ved en derpaa rettet udtrykkelig Overenskomst mellem tvende kontraherende Statsmagter, og dette var ogsaa paa det her omhandlede Tidspunkt forlængst sket i flere Tilfælde. Hvad der i saa Henseende navnlig havde Betydning for Danmark var den Omstændighed, at en Bestemmelse om »frit Skib — frit Gods« fandtes optagen i Traktaten mellem England og Holland af 1674, medens derimod den bestaaende dansk-engelske Traktat af 1670 i sin § 20 indeholdt det modsatte Princip. Nu kunde man vel fra dansk Side med et Skin af Ret paaberaabe sig, at der i § 40 i den sidstnævnte Traktat stod, at hvis der fra Englands (eller Danmarks) Side senere skulde blive indrømmet Hollænderne (eller nogen anden Nation) Betingelser, som var gunstigere end de, der indeholdtes i den paagældende Traktat, skulde disse Begunstigelser ogsaa indrømmes Danmark (henholdsvis England), og dette var altsaa siden sket overfor Holland ved Traktaten af 1674. Men man kunde ikke med Grund opretholde denne Paastand overfor den fra Englands Side ideligt fremførte Modpaastand, at der ved den nævnte Paragraf udelukkende sigtedes til §§ 8 og 13 angaaende Told og lignende Forhold. Desuden havde Holland allerede ved Traktat af 1668 faaet det omstridte Princip indrømmet af Englænderne for deres Vedkommende, altsaa *inden* den dansk-engelske Traktat (1670), og naar derefter denne sidste udtrykkelig fastholdt den almindelige folkeretlige Regel, syntes dette unægtelig at maatte tydes og tolkes i modsat Retning af, hvad man fra Danmarks Side gerne vilde hævde. Dreyer nøjedes derfor ogsaa i 1778 med overfor Lord SUFFOLK at frem-

stille vort Ønske som et *Billighedskrav*: hvad England indrømmede sine gamle Handelsrivaler, burde billigvis ogsaa, ja langt snarere, kunne indrømmes det venskabeligt sindede Danmark.

SUFFOLK henholdt sig imidlertid til Traktatens Ordlyd, men gav dog for saa vidt en Indrømmelse, som gik ind paa, at selve de *Skibe*, der førte fjendtlig Ejendom, ikke var konfiskable. Og endvidere indrømmede han, hvad der var nok saa vigtigt, at *salt Kød og Tørfisk* ikke med Rette kunde betragtes som Contrebande, hvilket jo havde været et af de staaende Stridspunkter mellem England og Danmark i den foregaaende Krig.

Dette var allerede store Ting; thi overfor Holland erklærede England samtidig, at det ikke vilde overholde sine egne traktatmæssige Forpligtelser til at respektere det hollandske Flag, og gav som Paaskud, at denne Magt var bunden til som Allieret at stille sig paa Englands Side i Krigen. Den franske Regerings Ordonnance af 26. Juli 1778, der til de neutrale Magters Glæde havde proklameret Sætningen »frit Skib, frit Gods«, havde hertil føjet det Forbehold, at denne Indrømmelse vilde blive tagen tilbage, dersom Fjenden ikke inden 6 Maaneder antog den samme Grundsætning. Men dette Forbehold faldt saaledes virkningsløst til Jorden — England blev ved sit.

I Forbigaaende sagt, passede Principet ogsaa daarligt for en søfarende Nation som Englænderne, medens derimod Frankrig med sin store Udførsel og lille Handelsflaade havde al god Grund til at sørge for at faa sin Handel sikret under neutralt Flag.

BERNSTORFF havde for sit Vedkommende ingen Illusion gjort sig med Hensyn til, hvad der kunde ventes opnaaet af britisk Imødekommen. Og det var derfor kun naturligt, at han havde søgt andre Maader og Midler at sikre den danske Skibsfart paa. For det første sørgede han for, at der blev udrustet et mindre Antal Krigsskibe, dernæst opfyldte han Grosserer-Societetets Ønske og lod i Oktober udgaa udførlige Bekendtgørelser til Danmarks Handlende og Skibsredere om, hvorledes de havde at forholde sig, dog uden at berøre Spørgsmaalet om Dansk-Vestindien. Derimod vedføjedes en Oversættelse af den nysnævnte Ordonnance samt af den engelske Kaperinstruks af 5. August 1778. — Men dernæst søgte han ogsaa ad diplomatisk Vej at faa ført sin Politik igennem.

Noget ind i September 1778 var der fra *Rusland* sket Opfordring til Danmark om i Forening at udruste en mindre Eskadre for at forhindre, at engelske Handelsskibe, der fore paa Archangel, skulde blive kaprede. Kejserinde CATHARINA havde nemlig faaet Indberetning om, at nordamerikanske Kapere var set krydse i Ishavet.

BERNSTORFF greb med resolut Hast fat i denne Lillefinger og tog hele Haanden og mere til. Allerede den 15. Septbr. instruerer han den danske Gesandt i St. Petersborg om sine Hensigter, og den 28. overrækker han den russiske Gesandt i Kjøbenhavn et formeligt Forslag til *et væbnet Neutralitetsforbund* mellem de tvende Stater.

Til Begrundelse heraf udvikler han i mange smigrende Talemaader, hvorledes Kejserindens Ønske om at sætte Grænser for Kapernes Overgreb og at sikre Ruslands fredelige Handel, særlig ogsaa for Archangels Vedkommende, værdigst og fyldigst vilde kunne naaes ved, at de tvende Magter, hvis Interesser og Ideer i denne Henseende var fælles, enedes om ved fælles Flaadehjælp til gensidig Beskyttelse at søge England ved det deri liggende Eftertryk bevæget til at antage som almene, ufravigelige Grundsætninger:

at neutrale Skibe kunne sejle frit fra Havn til Havn og langs Kysterne i de krigsførende Lande,

at selv fjendtligt Gods skulde være »frit« paa neutrale Skibe med Undtagelse af Krigscontrebandede,

at Krigscontrebandedes Begreb burde fastsættes i Overensstemmelse med Ütrechterfreden, og under intet Paaskud udvides udover, hvad Frankrig under Krigen holdt paa,

at en Blokade først kunde siges at være iværksat, naar der var øjensynlig Fare for kommende Handelsskibe ved at løbe ind i den paagældende Havn,

at disse Grundsætninger skulde offentlig fastslaas som almengyldig Rettesnor for Alle. —

Altsaa, som man vil se, stadig de samme, berømmelige, nu af alle civiliserede Nationer anerkendte Principer.

Fik disse Grundsætninger én Gang for alle offentlig Almengyldighed, fortsætter BERNSTORFF, vilde Verdenshandelen roligt og sikkert kunne fortsættes under det neutrale Flag, uafhængig af Krig — hvad egentlig alle Nationer, uden England alene, vilde være tjent med og villig til at gaa ind paa. Æren af at bevæge England dertil syntes nu forbeholdt Kejserinde CATHARINA, »der herved som saa ofte tidligere vilde blive Nordens, ja hele Europas ophøjede Velgørerske.«

Men Smigeren bed ikke paa Catharina, og Rusland modtog BERNSTORFFS Forslag med Kulde og Vrangvilje — rettet som det syntes at være og ogsaa var *imod* England, overfor hvilket Stemningen ved Czarhoffet var forholdsvis velvillig. Til Gengæld var *Sverige* desto mere villig. Dette Land forsøgte i den nærmeste Tid paa alle Maader at faa en Samvirken sat i Gang med Danmark. Men overfor dette af fransk Indflydelse saa beherskede Land nærrede Bernstorff indgroet

Mistænksomhed og holdt derfor dets Regering hen med allehaande Omsvøb og Udflugter, medens han oppebiede Ruslands Svar. Da dette endelig kom den 12. Febr. 1779, var det imidlertid kun en Gentagelse af den tidligere Opfordring til i Fællesskab at dække de tvende Rigers nordlige Kyster, men da der ikke kom noget fransk Skib i det nordlige Ishav, og Ruslands Forslag altsaa i Virkeligheden kun betød at man skulde convoyere engelske Handelsskibe (altsaa atter kun Engelskvenlighed fra Ruslands Side!), saa afslog Bernstorff det pure — det stred ganske mod Danmarks kommercielle Interesser og traktatmæssige Forpligtelser at indlade sig paa at forsvare den ene krigsførende Magts Skibe mod den anden.

Til Trods for sin agtpaaagivende Beredvillighed til at faa skaffet dansk Skibsfart et virksomt Forbundsværn slap BERNSTORFF saaledes ganske rolig begge disse Forhandlingers Traade uden det mindste Forsøg paa at spinde dem videre. Han vilde hverken sammen med Rusland gøre Skridt, som ensidigt begunstigede England, ej heller vilde han ved en Samvirken med Sverige udsætte sig for et Brud med England. Hans Handlemaader skyldtes sikkert ogsaa hans samtidige Indtryk af, at England just omkring Aarsskiftet 1779 var i Færd med at blive føjelig — *l'Angleterre s'adoucit évidemment*, skriver han.

Allerede i Decbr. 1778 havde han betonet overfor DRÆYER, at det først og fremmest gjaldt om at sikre Handelen med dansk-norske Produkter og med saadanne franske Varer, der var blevne dansk Ejendom. I Sammenligning herved var det af underordnet og kun teoretisk Interesse at hævde Sætningen om frit Skib, frit Gods. Ja for at lette England dets Lyst til Eftergivenhed overfor Danmark, stillede Bernstorff sig ovenikøbet yderst facil i Spørgsmaalet om, hvad der skulde forstaaes ved *Contrebande* og lod uden Modsigelse herunder henregne saakaldte *munitions navales*, altsaa Varer som Hamp, Tjære, Tovværk, Kobber og Skibstømmer. — Dette gik nemlig i Grunden kun ud over Sverige, og Sverige maatte for Bernstorff klare sig, som det selv bedst kunde.

Efter Lord SUFFOLKS Død i Marts 1779 forandredes imidlertid gradvis Englands Holdning. Danske Skibe, hvori der var indladet salt Kød til franske Havne, blev i Løbet af Sommeren condempnerede ved Priseretternes Kendelser, og Regeringen selv stillede sig i den følgende Tid atter paa det for Danmarks hele Handel saa faretruende Standpunkt, at alle »Provisioner«, der tilførtes fjendtlige Magter, var god Prise. Men Spanien havde ogsaa sidst i Juni sluttet sig til Englands Fjender, og Situationen var derved bleven saa kritisk for dette Land, at det ikke var til at forundre sig over, naar det forbeholdt sig

ethvert Middel til at forhindre de fjendtlige Flaaders »*reconstruction et armement*«.

Under disse Forhold lod den danske Regering flere af de Krigsskibe, som den i Stilhed havde ladet udruste i Vinterens Løb, stikke i Søen for at convoyere de danske Handelsskibe, saaledes langs de dansk-norske Nordsøkyster, i Middelhavet og ved det gode Haabs Forbjerg. Cheferne fik Ordre til ogsaa at beskytte russiske og preussiske Koffardifarere. BERNSTORFF vilde gerne i Eftersommeren 1779 under Danmarks daværende isolerede Stilling være gaaet endnu videre, men det strandede paa Arveprinsens og Guldbergs Modstand.

Den farlige Vending, Krigen tog for England i Løbet af 1779, bragte imidlertid for en Stund de rent *storpølitiske* Synspunkter i Forgrunden. Alle de neutrale Magter maatte naturlig give sig til nøje at overveje, om ikke den europæiske Ligevægt vilde blive altfor ensidigt forrykket, hvis England blev fuldstændig knust og Frankrigs Vælde skulde rejse sig paa det britiske Riges Ruiner. Dette gjaldt ogsaa Danmark, hvis Tradition det var at staa i venskabeligt Forhold til England og at føle Forholdet til Frankrig som et Modsætningsforhold, alene for Sveriges Skyld, ligesom det ej heller kunde være heldigt for Danmarks Handel at faa de bourbonske Staters Handelsmarine til stadig og overmægtig Konkurrent.

Som vi have set, havde BERNSTORFF stedse stræbt efter at vise en streng upartisk Holdning overfor *England*. Han vilde ikke lade sig friste til sammen med Rusland selv indirekte at begunstige dette Rige. Men da Lejligheden i Efteraaret 1779 frembød sig til paa en tydelig Maade at lade de engelske Interesser vederfares fuld Retfærdighed, benyttede han den straks: en nordamerikansk Kaper blev tvungen af Stormen til at ty ind i Bergens Havn med tvende engelske Priser, og da den danske Regering ikke havde anerkendt Nord-Amerika som krigsførende Nation, lod den straks disse opbragte Skibe udlevere til Englænderne. Paa den anden Side følte Bernstorff sig paa ingen Maade opbygget ved Tanken om, at det muligt for Danmarks egen Skyld kunde blive klogt at bryde den kære Neutralitet, ovenikøbet til Gunst for England, og da derfor i Slutningen af 1779 den engelske Gesandt i Kjøbenhavn begyndte at slaa paa Muligheden af en Slags *defensiv Alliance*, sluttet med Henblik paa gensidige Lettelser for Handelen, saa svarede BERNSTORFF ham med at tale om Sætningen »frit Skib, frit Gods«! Den engelske Gesandt bevarede imidlertid omhyggeligt sin venskabelige Tone og stillede yderligere Subsidier i Ud-sigt til Udrustningen af Krigsskibe. Man synes fra Englands Side i

hvert Fald at have haabet og ventet at faa Danmark til i Forening med *Rusland* at optræde som en Slags væbnet Mægler.

Men hvad vilde *Rusland*?

Ja, ved dette Hof kæmped' engelsk-fjendtlig og engelsk-venlig Indflydelse, legemliggjort i Udenrigsministeren PANIN og Catharinas tidligere Elsker POTESKIN. Denne sidste var, som det synes, bestukken fra engelsk Side, hvorimod PANIN, som den patriotiske og klartseende Mand han var, godt saa, at *Ruslands* virkelige Vælde ikke stod i Forhold til dets skvadronerende Holdning. Ej heller kunde han se nogen Ulykke ved, at England fik sig en alvorlig Ydmygelse: det var altid tidnok i sidste Øjeblik at forhindre en Knusning.

For at faa *Rusland* puffet frem til hastig og afgørende at tage sit Parti og samtidig vinde Danmarks Hjælp, henvendte den engelske Regering sig i Begyndelsen af 1780 til BERNSTORFF i Fortsættelse af sine tidligere Allianceforhandlinger og foreslog en *Triplealliance* mellem det selv, Danmark og *Rusland*, som skulde formaa det bourbonske Hus til enten at indgaa paa billige Fredsvilkaar eller optage Krigen med alle tre Magter paa én Gang. Til Gengæld stilledes det i Udsigt, at England overfor Danmark vilde give efter i deres handelspolitiske eller folkeretlige Mellemværende. Til Planens Iværksættelse haabede man at faa den danske Regerings Støtte ved det russiske Hof.

Saaledes var England under Tidernes Tryk bleven ført netop til det Punkt, hvor BERNSTORFF vilde have det, og som hele hans Holdning havde forberedt — nemlig til frivilligt og definitivt at ville indrømme Danmarks Handel den fornødne Sikkerhed imod en Hjælp fra vor og *Ruslands* Side, der ovenikøbet kunde frelse vor Fælle til en hæderlig Fred.

Men i sidste Øjeblik kom der en Mand med en Slæde i Vejen — det var ingen ringere end Arveprinsen.

Bernstorff affattede da som en Slags Betænkning over Situationen til Statsraadet det højst herlige Aktstykke, der bærer som Dato den 17. Marts 1780, og hvori han med genial Klarhed og Overlegenhed udvikler hele sit Udenrigsstyres Program: »*Danmarks sande System*«.

Det ledende, alt beherskende Synspunkt heri er det rent *handelspolitiske*: »det sande System«, det System, som har »Landets Sikkerhed og Velstand til Hovedformaal«, kan kun bygges paa »Kendskab til Rigets naturlige Fjender og Beskaffenheden af den for dets Vel uundværlige Handel.«

Hvilke var da for det første Danmarks naturlige Fjender? Historien havde forlængst bevist, at *Sverige* var vor »utrættelige og uforsonlige

Modstander«, og dette Lands naturlige Fjender maatte altsaa være Danmarks naturlige Venner: *Rusland* og *England*.

Efter det Forhold til *Sverige*, hvori vi havde staaet i Aarhundreder, maatte BERNSTORFFS Tanker ganske selvfølgelig først og fremmest dreje sig om dette Land. Men i hvor høj Grad han desuden evnede at se ud over sin Tid og erkende, hvad der bestemte Danmarks hele strategiske Position, viser bedst hans Ytring om, at Danmark ikke har nogen anden naturlig Fjende end Sverige, »*saa længe* de til Holsten grænsende Provinser ere i saadanne ringere Magters Besiddelse, som ikke kunne maale sig med os«. Havde han levet længe nok til at se Preussen blive en Stormagt, ja ende med Besiddelsen af selve Holsten og Kielerhavn, havde sikkert Ingen klarere end han forstaaet, at derefter var *Tyskland* først og sidst den Magt, Danmarks Udenrigspolitik skulde regne med som lige virksom i Fjendskab og Venskab.

Vor naturlige Ven, *England*, stod nu Fare for, udvikler han videre, at faa sin Magt knækket. Det havde selv skammeligt misbrugt denne sin Magt, og Ingen kunde vel med større Ret end Danmark ønske at se det overmodige England ydmyget. Men selve dets Allianceforslag og Anmodning om, at den danske Regering vilde støtte dette ved det russiske Hof, viste noksom, at det var ydmyget tilstrækkeligt. For os var det i hvert Fald det vigtigste at faa en *Handelstraktat*, der fremtidig betryggede vor Skibsfart. Derimod var det stridende mod vore handelspolitiske Interesser, om England blev nødsaget til at afstaa sin Overvægt paa Havet til *Frankrig*. Og her følger den træffende Karakteristik af dette sidste Land, som Danmarks Udenrigspolitikere aldrig burde have glemt: »Et Rige, som ikke frygter os, fordi vi ikke kunne skade det, og som i halvandet Aarhundrede, ja i endnu flere Aar, har krænket Danmark de utallige Gange, men aldrig nogen Sinde været os til nogen væsentlig Nytte.«

Hertil kom, at Englands anden store Fjende, den ny opdukkende Stat *Nord-Amerika*, saare let kunde blive danske Interesser en skæbnesvanger Modstander. Vore vestindiske Øer vilde bestandig være det en Torn i Øjet, og de vilde blive vanskelige at værne mod fremtidige Angreb. Og dernæst var vort Handelsforhold til de ny Fristater dette, at vi ikke helt kunde undvære mange af deres Produkter, hvorimod vi ikke havde Noget, som de brød sig om. Ja, hvad værre var — og atter her viser BERNSTORFF sig som Sandsigemand — de havde nøjagtig de samme Udførselsvarer som Danmark-Norge og kunde i sin Tid aabne en farlig Konkurrence med os i Varebrancher som Korn og Tømmer.

Disse Betragtninger førte ham til »vort Systems *anden Basis*«, nemlig »vor *Fordel i Handelen*, som efter Evropas nuværende Forhold ikke mere kan skilles fra de politiske Forbindelser«. Og i saa Henseende var England netop det Land, som Danmark-Norge fremfor noget havde økonomisk Brug for, saa vist som det var Englands store Indkøb af norske Produkter, der overhovedet skabte de tvende Riger en taalelig Handelsbalance.

»Det er England, hvortil vi økonomisk trænge, som Hovedkonsument af vore Udførselsvarer. Dette Land, af hvis venskabelige Holdning paa Søen vor Fragtfart og Mellemandel Gang efter Gang har vist sig fuldstændig at afhænge — det kommer nu til os og erklærer sig beredt til at stille sig i det gunstigst mulige Handels- og Venskabsforhold til Danmark-Norge for Fremtiden og desuden forsyne os med Midler til Forøgelse af vor indre Styrke. En saadan Lejlighed til endelig med Kraft og Klogskab at gennemføre »Danmarks sande System« bør gribes med begge Hænder!«

Saaledes skriver BERNSTORFF. Og han ender med at foreslaa følgende Forholdsregler og Grundsætninger: 1) ikke at skille os fra Rusland; 2) »keinen Antrag von keiner Seite abzuweisen« (en herlig Opportunisme!); 3) at fortsætte de venskabelige Forhandlinger med England uden at forbinde sig til Noget, førend det kan ske med fuldstændig sikker eller dog højst rimelig Udsigt til et lykkeligt Resultat og paalidelige Fordele.

Skønt over hundrede Aar er gaaede, og Danmarks Forhold til det os omgivende Udland i den Tid er blevet saa sørgeligt forandret — Norge tabt, Hertugdømmerne tabt, de tyske og holstenske Østersøkyster og -Havne i en enkelt Stormagts Besiddelse, vor strategiske Position reduceret fra at beherske Østersøens Ind- og Udgange til at ligge ubeskyttet for trende Sømagters vældige Krigsflaader paa en alfar Søvej —, saa har dog de BERNSTORFFSKE Synsmaader endnu den Dag i Dag en forbavsende Aktualitetens Gyldighed. Hensynet til vor Handel og Skibsfart henviser os endnu stadig til Iagttagelsen af en streng Neutralitet, og for at opretholde denne maa vor Udenrigspolitik med alle Midler være rettet paa at staa i det venskabeligst mulige Forhold paa den ene Side til England, paa den anden Side til Østersømagterne, hvad der i Nutiden vil sige Rusland og Tyskland. Endnu stedse afhænger vor Handelsbalance af Afsætningen til England, medens vort Forhold til Frankrig kan være os baade økonomisk og politisk ligegyldigt, og endnu stedse er *Sverige* vor (handelspolitiske) Modstander, saavel ved sin Holdning overfor Danmarks Handel som ved at være en af vore farligste Konkurrenter. Men hvad der dog

endnu er det væsentligste: endnu den Dag i Dag maa den ledende Hovedgrundsætning for Danmarks Udenrigspolitik være den samme: den klare Erkendelse af, hvem der er vore naturlige Fjender, hvis eventuelle Fjendskab vi altsaa bør søge at afværge ved de fredelige Midler, der nu ene staa i vor Magt — og den traktatmæssige Sikring af de størst mulige Fordele for vor Handel og Skibsfart.

Naar BERNSTORFF allerede den Gang kunde betegne vor gunstige Handelsbalance som afhængig af England, saa laa dette, saaledes som han selv antyder det, ikke i selve det danske Markeds daværende Handel, som ikke i noget synderligt Omfang førtes paa England, men derimod i den Omstændighed, at Danmark den Gang udgjorde et økonomisk sammenhængende Hele med *Norge*, hvis Udførselsvarer fornemmelig afsattes i Storbritannien. Det var i Bernstorffs Tid en almindelig udbredt Vildfarelse, at det som Følge heraf egentlig var *Norge*, som bragte Balance til Veje mellem de tvende Rigers Ind- og Udførsel. »Danmark fortærer, hvad *Norge* fortjener«, skriver SUMM allerede i 1772. Men som det rigtigt er blevet paavist, har man ved denne Betragtning fuldstændig overset Danmarks store Eksport, navnlig af Korn, til *Norge*. Da denne betragtedes som rent indenrigsk, tog man slet ikke Hensyn dertil i sine »Generalberegninger« over Rigerens »Handelsbalance«. Men selvfølgelig var det med den, at Danmark købte de norske Veksler paa England, hvormed det overfor det øvrige Europa betalte sit Indførselsoverskud. Skønt man derfor ikke skal forsværge, at Tidens gængse Misforstaaelse lurer bag Bernstorffs Paa-visning af Englands Uundværlighed, og skønt det altsaa for Danmarks eget Vedkommende egentlig var vor Udførsel *til Norge*, der bragte vor Handelsbalance til Veje, — saa har dog altsaa Bernstorff utvivlsomt Ret deri, at naar begge Riger toges under Et, saa var det de norske Vekslerkrav paa England, der overhovedet satte Danmark i Stand til at importere saa meget fra Udlandet.

En vigtig Omstændighed, der end yderligere havde bestyrket BERNSTORFF i at foreslaa Tilnærmelser overfor England, nævner han selv i sin Betænkning: den russiske Kejserindes opblussende Forbitrelse mod Englands sidst tilkomne Fjende, *Spanien*.

I Begyndelsen af 1780 opbragte de spanske Krydsere et russisk Skib, ladet med Korn, paa Rejsen til Malaga og Livorno, under Paa-skud af, at det var bestemt til at proviantere Gibraltar. Det var denne Egenmægtighed, som havde fortørnet CATHARINA, endog i den Grad, at hun straks gav Ordre til Udrustningen af 15 Linieskibe og

6 Fregatter, som i Forening med engelske Orlogsfarere skulde tvinge Spanien til Fyldestgørelse.

Saaledes havde POTEMKIN pludselig og uventet faaet Vind i Sejlene, og øjeblikkelig benyttede han sig deraf til at sejle PANIN agterud. Men denne var klogere end som saa. Han lod sig tilsyneladende smitte af Kejserindens Harm, bifaldt i enhver Henseende hendes Beslutning, ja drev sin foregivne Forbitrelse saa vidt, at han med optændt Iver forestillede CATHARINA, at hun ikke overfor denne uhørte Krænkelse burde blive staaende herved, men gribe Lejligheden til paa højtidelig Vis at forkynde hele Verden, at Ruslands mægtige Herskerinde nu ikke længere vilde taale, at Krige imellem Rusland uvedkommende Magter skulde forstyrre dets Handel. Ja ikke alene Ruslands Handel, men i det hele al fredelig Handel burde hun nu i sin Ophøjethed stille under sin kejserlige Beskyttelse og derved skabe sig et ufor-gængeligt Ry som den, der gik i Spidsen for Civilisationen og Gen-nemførelsen af den naturlige Folkerets store og skønne Grundsætninger.

CATHARINA gik i Fælden, og overbevist om derved at vise Eng-land en udsøgt Behagelighed, lod hun Panin i største Hast — thi han forstod, at det nu gjaldt om at smede, medens Jernet var smelte-varmt af Rørelse over egen Storhed — affatte og udstede den be-rømte Deklaration af 10. Marts 1780 (*den bevæbnede Neutralitetsdeklara-tion*). Heri fastsloges de bekendte Grundsætninger: 1) at ethvert Skib frit skulde kunne sejle fra Havn til Havn hos de krigsførende Magter og anløbe deres Kyster, 2) at det neutrale Flag dækkede Ladningen, naar denne ikke bestod af eller indeholdt Contrebande, 3) at det skulde afhænge af de bestaaende Traktater, hvad der skulde anses som Contrebande, 4) at en Havn kun skulde betragtes som blokeret, naar Blokaden var effektiv, og 5) at disse Grundsætninger skulde tjene som Regel og Rettesnor ved alle retslige Afgørelser om, hvorvidt et Handelsskib eller dets Ladning kunde konfiskeres.

Som man vil se, stemmede dette Program paa en Prik med de i det Bernstorffske Forslag af 28. September 1778 indeholdte Grund-sætninger.

Disse sidste Begivenheder var foregaaede i de samme Dage, hvori BERNSTORFF forhandlede med og om den engelsk-russiske Alliance, og maatte naturligvis komme ganske overraskende.

Først den 26. Marts naaede Deklarationen til Kjøbenhavn, og saamtidig blev BERNSTORFF opfordret til at gøre Udkast til et Forbund af samtlige neutrale Magter, bygget paa Deklarationens Grundsæt-ninger, da disse saa ganske stemmede med Bernstorffs ovenfor nævnte Forslag. Det tilføjedes smigrende, at man vilde være BERNSTORFF

som den egentlige Ophavsmand taknemmelig for ethvert Vink, og at man fandt det i høj Grad glædeligt, at der saaledes nu var en Lejlighed for Danmark og Rusland til i Forening at blive »Europas Lovgivere«. En mere levende Anerkendelse af Bernstorff kunde med andre Ord ikke tænkes.

Det var imidlertid ikke dennes Sag at lade sig fange af Smiger. Denne sene Anerkendelse var ham saare lidet belejlig — og det er jo netop »belejligt«, som er Grundmeningen af det betegnende Ord for god Politik: *opportun*. Den Triplealliance, han havde tænkt, forsvaret og forøvrigt ogsaa foreslaaet selve Rusland samtidig med at Catharina fattede andre Planer, havde nemlig i hans Øjne det store politiske Fortrin *at tage England med* og derved skaffe Danmark én Gang for alle de vigtige Indrømmelser i handelspolitisk Henseende, som det særlig gjaldt om at faa afvristet England, netop England og egentlig England alene. Nu skulde Danmark derimod tvinges til at gaa sammen med det fransksindede Sverige og med Holland, Danmarks største Handelskonkurrent, som ovenikøbet just da var geraadet i farligt Klammeri med England. Og endelig maatte BERNSTORFF med Rette være levende misfornøjet over, at den russiske Deklaration ej alene var bleven meddelt til de neutrale Magter, men ogsaa i London, Versailles og Madrid, skønt naturligvis kun selve Dannelsen af et væbnet Neutralitetsforbund som det paatænkte og ikke en ensidig Deklaration fra en enkelt Magts Side vilde kunne have den af CATHARINA selv forønskede Virkning.

Ikke desto mindre gik BERNSTORFF ind paa at sende et Udkast som det ønskede. De af Rusland nu antagne Principer var jo gode nok, og det vilde selvfølgelig have været fuldstændigt akavet at lave Surmulefjæs til egne Ideer, naar de blev baarne frem af en indflydelsesrig Magt som Rusland, saa meget mere, som man nu en Gang stod i venskabeligt Forhold til dette Rige og ikke godt kunde støde den mægtige Stat for Hovedet. Og endelig vilde det have været Daarskab at afskære sig fra denne Vej til om fornødent med Vold og paa Trods af England at søge dansk Handel og Skibsfart sikret. Altsaa gjorde han muntre Miner til det mindre morsomme Spil, men søgte dog ved Udkastets Formning at lirke lidt ved Sagen til Englands Gunst.

Denne sidste Manøvre mislykkedes imidlertid, og efter langstrakte Forhandlinger endte Bernstorff med under 9. Juli 1780 at afslutte en Traktat med Rusland om *den væbnede Neutralitet*, der gik ud paa at opretholde de flere Gange berørte og berømte Grundsætninger, om fornødent ved gensidig at beskytte hinandens Skibe ved Vaabenmagt,

hvorhos samtidig Østersøen erklæredes for et *mare clausum*. En lignende Traktat afsluttedes mellem Rusland og Sverige den 1. August Under 9. September tiltraadte Sverige Traktaten af 9. Juli, ligesom Danmark paa sin Side tiltraadte Traktaten af 1. August. 1781 følger Preussen, 1782 Portugal og begge Sicilierne. Ogsaa *Holland* besluttede sig efter megen Vidtløftighed til for sit Vedkommende at tiltræde Forbundet, men da endelig Beslutningen herom blev fattet i November 1780, fulgte Englands Krigserklæring saa hurtig efter, at det ikke blev til noget. Naturligvis vilde under saadanne Forhold de neutrale Magter ikke hjælpe *Holland*.

— — Men allerede *fem* Dage forinden havde Bernstorff hemmeligen afsluttet en *særskilt* Overenskomst med *England* om den gensidige Forstaaelse af et af de for den danske Handel betydningsfuldste Stridspunkter mellem os og England, nemlig hvad der rettelig skulde forstaaes ved *Contrebande*.

Hele den første Halvdel af 1780 havde Bernstorff stedse holdt særlige Underhandlinger gaaende med England om dette Spørgsmaal. England havde paa sin Side, først af Hensyn til Muligheden af en Alliance, senere for maaske derigennem at kunne modvirke den optrækkende Dannelse af et Neutralitetsforbund, indtaget en venskabelig Holdning overfor Danmark, og da BERNSTORFF baade nærede Mistvivl, om Catharinas Planer førte til noget Godt, og paa den anden Side stedse, som vi have set, var afgjort imod at lægge sig ud med England, saa sørgede han for intet Øjeblik at slippe Forhandlingernes Traad.

Men dernæst var der ogsaa indtruffen en Begivenhed, som gjorde det i høj Grad nødvendigt for BERNSTORFF enten at komme til Forstaaelse med England eller faa endelig Klarhed om, hvorvidt en saadan Forstaaelse ikke overhovedet var umulig. I Begyndelsen af 1779 var et svensk Skib ved Navn »Concordia«, der i Aalborg havde indtaget en Ladning salt Kød, danske Varer for dansk Regning, bestemte til Bordeaux, blevet opbragt af engelske Kapere, og ved Admiralitetsrettens Kendelse var Ladningen bleven condemneret. Dreyer havde appelleret Sagen for det engelske Geheimeraad som den højeste Instans i slige Sager, men netop i Foraaret 1780 stadfæstede dette den fældede Dom. Herefter lod Bernstorff i en »alvorlig Samtale« med den engelske Gesandt i Kjøbenhavn Danmark vise Tænder og erklærede det for Regeringens uigenkaldelige Beslutning at ville hævde de Rettigheder, der ved denne Kendelse var blevne krænkede.

Da England paa dette Tidspunkt havde Fjender nok i Forvejen, gjorde Truslen sin Virkning — Bernstorff kunde nu i Sandhed have

sagt: »*L'Angleterre s'adoucit bien*«. I Juni foreslog man den danske Regering at revidere Traktaten af 1670. Dette var vel en betydelig Indrømmelse, men Sagen kunde ogsaa derved være bleven trukket farlig i Langdrag. Bernstorff foreslog derfor at indskrænke Forhandlingerne til Forstaaelsen af § 3, der indeholdt Reglen om Contrebande. Fra engelsk Side gik man ind herpaa og foreslog til Gengæld at lægge den ovenfor omtalte Fortolkning, som DREYER og Lord SUFFOLK i sin Tid var bleven enige om (Side 206), til Grund for Forhandlingerne. Disse førte derefter til Afslutningen af *Traktaten af 4. Juli*, hvorved det udtrykkelig blev bestemt, at Fisk, Kød, Korn, Mel og i det hele alle Levnedsmidler ikke skulde anses som Contrebande, ej heller Raajern og Fyrreplanker, derimod vel andet Skibstømmer samt Tjære, Beg, Kobber, Hamp og Tovværk.

Saaledes havde BERNSTORFF lige til det sidste vidst at bevare og benytte begge Strengene paa sin Bue: paa den ene Side havde han heldigt gjort sit til, at de store Neutralitetsgrundsætninger, som for dansk Handel og Skibsfart var de fordelagtigste, vandt en Slags væbnet Gyldighed ved ogsaa at blive virksomt optaget af Rusland. Paa den anden Side var det lykkedes ham at vedligeholde et venkabeligt Forhold til England og gøre denne Magt forstaaeligt, at Danmark intet mindre ønskede end at se dette Forhold brudt eller England ydmyget — og ved en passende Blanding af Bøjelighed og Fasthed havde han ogsaa derfor kunnet opnaa at faa sluttet Overenskomster til begge Sider, der var gunstige for Danmarks Handel.

Men det var just dette tvestrengede Spil, som fældede ham. Hvad han fik udrettet og opnaaet som ægte Dannemand og Rigets Velgører, kom ham til Skade som Hoffets Mand og Kronens Tjener.

Man blev i Rusland rasende over, at det lille Lands Minister havde dristet sig til saa selvstændigt at gaa paa egen Haand, havde vovet ikke at holde sig til den ene Streng, hvis Toner behagede Catharina og Panin, og Russerhoffets Harme fyldte Guldbergs frygt-somme Sjæl med en saadan Forfærdelse, at han deraf øste Mod og Energi nok til at styrte Bernstorff.

Man ofrede ham altsaa paa Ruslands Alter og fik derved i hvert Fald opnaaet saa meget, at man løskøbte sig Retten til at fortsætte hans for Danmarks Handelsinteresser saa gavnlige Politik.

Det var anden Gang, BERNSTORFF blev styrtet — i 1770 maatte han følge med sin Onkel. Han var saaledes vant til Turen.

Men som han otte Aar senere sagde til sin Ven Münter: »Om man sender mig ti Gange bort og kalder mig lige saa mange Gange tilbage for at tjene mit Land efter min Overbevisning, saa kommer jeg igen.«

»*Le roi me reverra*«, var det ikke ogsaa saaledes Bismarck sagde? Men det attende Aarhundredes Bismarck var en større Sandsiger.

Siden den 26. April 1773 havde han styret Danmarks Udenrigs-anliggender. Netop i de vanskeligste Aar og under de vanskeligste Forhold! Og ved sin sikre Tro paa sig selv, sit Genis medfødte Myndighed og sit store Hjerte havde han vidst at vinde det danske Folks ubegrænsede Tillid og varme Hengivenhed. Til ham sigter utvivlsomt først og fremmest Lovordene paa Dronninggaards Søjlemonument: »den *viise* og *milde* Styrelse«.

Som den milde og vise Mand, han var, trak han sig tilbage uden Bitterhed, inderlig rørt over de utallige Beviser paa Folkets venlige Sind, som strømmede ind over ham. »Hvor megen Aarsag har jeg ikke til at elske en Nation, der bevidner mig et Venkab næsten uden Grænse, og som vover at tilstaa det højt i et Øjeblik, hvor Egennyttens gør det sikrere ikke at tale.« Hans Hverv her i Verden har nu ikke nogen »Vrangside«, thi »hvad vilde en Dødelig kunne ønske mere end sit Folks Venkab og alle hæderlige Folks Agtelse«.

Disse er hans fortrolige Ord til hans Svigerinde LOUISE v. STOLBERG, Brødrene REVENTLOWS Søster. Hans Hustru skriver i et Brev til den samme: »Die Anzahl der Bösen ist sehr geringe, Alles, Alles ist für uns«. Men hun tilføjer i et Udbrud af kvindelig Harm: »Jo mere man lærer de afskyelige Folk at kende, som min Mand har haft at gøre med, desto mere maa man glæde sig over, at han er sluppen ud af deres Klør.«

CHRISTIAN REVENTLOW fortæller i sine Breve, at »hele Byen sørger som havde den mistet sin Fader. Folket har kun én Røst, og selv Hoffet skammer sig ikke ved at stemme i med. Ingen har gjort det, Enhver undskylder sig og har gjort alt muligt for at bevare vor gode Bernstorff for os. Svimmelhed og Frygt har grebet dem, Sceptret synes at være veget fra Juda.« Og Louise von Stolberg skriver til sin Ludchen (Broderen Johan Ludvig Reventlow): »Ich freue mich, dass die Dänen, ich meine das Volk (dazu gehört der Hofschranze nie) sich so gut gegen Bernstorff betragt.«

Det er i det samme Brev, hvor den højtbegavede og fint dannede

Kvinde beklager sig over, at »vort Aarhundredes store Fejl er *Lunkenhed* i alle Ting; derfor er al Daad umulig.«

I mere end syv Aar havde Bernstorff midt oppe i dette herskende System af *Lunkenhed*, i et Statsraad af lutter lunkne, lavsindede Smaasjæle, brændt som en sand Temperamentets Flamme, til enhver Tid lyst op for disse nærsynede og indskrænkede Gehejmestatsraader, og vist dem alle Ting, som de virkelig var — ofte ogsaa sprudet og glødet som en vindfyldt Fakkell, vredt kastende Røgskyer fra sig, der sved i de høje Herrers Næser og Øjne. Endnu fire Aar efter hans Fald havde den sippede Juliane Marie intet andet Indtryk af denne Mands Storhed, end at »hans Paastaelighed og Arrigskab havde bragt ham til at skrige og støje saaledes i Statsraadet, at Lakajerne havde hørt det i Forgemakket«. Man tænke sig: Lakajerne! I hvert Fald kunde Juliane Marie sikkerlig ikke tænke sig noget værre.

Ja visselig maa han have været, hvad disse lunkne, sløve Hofmænd og den tørre, træede Pedant og Bogorm Guldberg og den enfoldige Arveprins og den stive, stramme Enkedronning baade maatte anse for »paastaelig og arrig!« Thi *ham* var det, hvis klare Øje saa', hvorledes Tingene skulde gribes an, *ham* laa det brændende paa Hjerte, at hver Gang just dette Ene blev gjort, som han saa usvigelig sikkert vidste var det eneste Rette.

Saaledes var just Bernstorff. Hans Temperament gjorde hans Gerning.

Og som det var et Forsvar for *ham*, skriver Louise Stolberg i sit nysnævnte Brev: »Hvad taler man om Hefthighed? Ved man da ikke, at Intet gør heftigere end Kulde i Utide? Det er koldt Vand paa ulædsket Kalk. Kun Vrede dæmper Vrede og Iver Iver. Kunde man ikke med Young spørge: is cold reason alone baptized? is zeal and noble indignation pagans? Gud er Gud, fordi han er en nidkær Gud.«

Men nu var Bernstorff borte. Kun fjorten Maaneder efter er det, at gamle Schimmelmann dør. Intet Under, hvis der hos de Styrende var »Svimmelhed og Frygt«. Thi dermed var de Mænd gaaet ud af Spillet, der havde vidst at handle, for at bruge Bernstorffs egne Ord:

avec ardeur et succès.

VIII.

ALLEREDE forinden den store Søkrig ret var begyndt, var Lysten til ny og dristige Handelsforetagender i større Stil vaagnet i Kjøbenhavns Groshandlerstand.

I April 1774 andrager Firmaet DE CONINCK & REIERSEN, Købmand JOHN BROWN og Hofagent C. H. THALBITZER Commerce-Collegiet om Tilladelse til at maatte benytte et i Udlandet bygget Skib, da man med dette agtede at foretage en privat »Ekspedition« til Indien. — Den samlede Sum, som vilde medgaa hertil, ansloges til ca. 300,000 Rdl., hvoraf de to Trediedele blev sammenskudt i 390 Andele à 500 Rdl. En Del af Summen synes den ældre Schimmelmann at have skaffet efter de Conincks udtrykkelige Anmodning, ligesom han straks lovede denne at lade sin Geværfabrik ved Helsingør skaffe 1000 Stkr. Flinter med Bajonetter færdig ultimo September s. A.

Da Handelen paa *Ostindien* hidtil kun havde været drevet af det *Asiatiske Kompagni*, vakte dette Førsteforsøg paa at aabne Privathandel paa disse fjerne, halvt eventyrlige Egne den største Opsigt og Røre i Hovedstadens ledende Handelskredse.

Saaledes som det rigtigt er blevet sagt, stod *Asiatisk Kompagni* den Gang som en Stat i Staten. I Indien og Bengalen besad det Fæstninger, Forter og »Loger«, ja herskede over hele Kolonier. Det kunde føre Krig og slutte Forbund, træde i selvstændig Forhandling med Fyrsterne i det fjerne Asien, bruge Danerkongens Rigssegl, føre Splitflag og Orlogsvimpel. Talrige og udmærkede var Kompagniets Rettigheder og Begunstigelser: de i Selskabet anbragte Kapitaler var fri for al Tyngde, dets Skibe fri for Told, Konsumtion og Accise, Havne-, Laste- og Slavepenge. Ny Skibe fik endog en Tid lang en Præmie af 15 Rdl. pr. Commercelæst, som senere erstattedes med Ret til Toldfrihed for indførte Skibsmaterialier; ved enhver Udkommando tilstodes der 3 Rdl. i Konsumgodtgørelse for hvert Medlem af Skibsmandskabet. Derimod maatte der betales Konsumtionsafgift af den Proviand, Skibene indtog; af Kaffe maatte der dernæst erlægges Told og Accise, og fra 1774 skulde af Hensyn til

den indenlandske Silkefabrikation alle hjembragte Silketøjer igen udføres. Kompagniet havde endelig den Forpligtelse med hvert Skib at udføre indenlandske Fabrikvarer til en Værdi af 3000 Rdl., naar det gik til Ostindien, 4000 Rdl., naar det gik til Kina, imod sædvanlig Udførselspræmie. Denne udbetaltes dog ifølge Commerce-Collegiets Fortolkning kun for egentlige Manufakturvarer α : Klæde, som nemlig var den eneste danske Vare, der kunde sælges til Kina.

Ved Octroyen af 1772 beholdt Kompagniet sit Handelsmonopol paa det sidstnævnte Rige, hvorimod den *ostindiske* Handel blev fri-given for alle Kongens Undersaatter, og det blev tilladt dem under visse Betingelser at handle paa Havne og Pladser i Indien hinsides det gode Haabs Forbjerg ligesom ogsaa i selve Indien fra Kyst til Kyst. Betingelserne, under hvilke Privathandelen saaledes blev given fri, var disse, at de benyttede Skibe skulde være byggede i de danske Stater og udrustede i en indenlandsk Havn, at alle ostindiske Varer skulde sælges ved offentlig Auktion i Kjøbenhavn imod en Rekognition til Kompagniet paa 8 pCt. af Auktionsbeløbet, ligesom der ogsaa af de i fremmede Havne indtagne Ladninger skulde svares Kompagniet 4 pCt. af Varer, der var indladede paa den anden Side af det gode Haabs Forbjerg, og 2 pCt. fra Havne paa denne Side Forbjerget.

Allerede i 1767 havde det indenfor Asiatisk Kompagni selv været paa Tale, om man ikke til Fremme af de indiske Koloniers Opkomst burde foranledige, at der udgik flere Ekspeditioner dertil, om fornødent paa privat Regning. H. C. Schimmelmann foreslog Kompagniet at gøre det selv, men Forslaget udsattes.

Da derefter Kompagniet i April 1769 foretager en Henvendelse til Regeringen i Anledning af, at dets Octroy, der i 1732 var given paa 40 Aar, udløb i 1772, androg det simpelthen om Fornyelse af den gamle Octroy, der gav det Eneret paa *al* Handel hinsides det gode Haabs Forbjerg. Man gjorde imidlertid fra Rybergs og de Conincks Side Commerce-Collegiet opmærksom paa, at det vilde blive et betydeligt Tab for Statens Toldintrader, hvis man ikke tillod private Ekspeditioner paa Ostindien, og at man vilde udsætte Landet for et Tab af en Fortjeneste paa mindst »2—3 Tdr. Guld«. Dette gjorde stærkt Indtryk paa den unge Grev Bernstorff — H. C. Schimmelmann var iøvrigt ogsaa gunstig stemt for de Conincks Planer — og Commerce-Collegiet tog derfor igen Spørgsmaalet om en friere Ostindiefart op. Og da dette Collegium under Struensee havde vejet Pladsen for den saakaldte Commerce-Deputation, fastholdt denne overfor Kompagniet Fordringen paa, at den ostindiske Handel skulde aabnes for Private, og i April 1772 gik man ogsaa fra dettes Side ind herpaa.

Da DE CONINCK i Henhold hertil foretog det ovenfor nævnte Skridt i April 1774, havde han netop lige bag sig en vunden Højesteretssag — Dommen var af 6. Januar s. A. — hvorved hans Stilling som nyvalgt Direktør i det Asiatiske Kompagni var bleven befæstet.

Dermed var det gaaet saaledes til. Da Kompagniet efter sin ny Octroy skulde reorganiseres, og Aktionærernes Flertal længe havde været utilfreds med den tidligere Styrelse — som bl. a. havde ført til, at der i det paagældende Aar ikke kunde gives noget Udbytte — overrumplede man paa en Generalforsamling den 11. September 1772 Direktionen, styrtede den og valgte en ny Bestyrelse af forholdsvis unge Mænd, deriblandt foruden Niels Ryberg: Konferentsraad C. H. FABRITIUS (43 Aar), DE CONINCK (34 Aar) og Kaptejn HALLING (30 Aar). Dette var efter Datidens Forestillinger en fuldstændig Revolution. Der udbrød en heftig og bitter Strid i Selskabet, og den afgaaede Direktion søgte endog at faa den ny dømt fra sin Stilling som ulovlig valgt. Det var i denne Sag, at Højesteret gav de Coninck og hans Kollegaer en Frifindelsesdom.

Men Oppositionen fattede nyt Mod igen, da det rygtedes, at en af Kompagniets egne Direktører vilde aabne Konkurrence med Kompagniet — ja egentlig to, thi John Brown var ogsaa bleven Direktør — ved for privat Regning at foretage en Ekspedition til Ostindien. Retten hertil var af saa ny Dato, og man havde neppe tænkt sig, at den virkelig skulde være bleven benyttet. Men i hvert Fald fandt man det ganske uanstændigt, at det var Kompagniets egne Direktører, som vilde gaa Kompagniet i Næringen i Stedet for at varetage dets Interesser ved at lade det ene høste den mulige Fordel.

Til Trods for, at baade Generalforsamlingen og de øvrige Direktører holdt med de Coninck, saa lykkedes det dog i Løbet af de to nærmeste Aar at faa chikaneret ham ud af Direktionen. Men paa den private Ostindiefart fik dette ingen Indflydelse.

1775 gik de første Privatskibe »Grev Bernstorff« og »Minerva« fra Kjøbenhavn til Indien, og 1776 ankrede de første direkte fra Indien udgaaende Ekspeditioner »Prins Frederik« og »Trankebar« (udrustet af en Englænder Edward Stevenson) paa Kjøbenhavns Rhed. I 1777 kom derpaa »Bernstorff« og »Minerva« lykkelig hjem fra Ostindien.

Der kom imidlertid først ret Fremgang i denne Fart, efter at Kongen ved Udgangen af det sidstnævnte Aar havde overtaget Territorialforvaltningen af Kompagniets Besiddelser i Indien, hvorved man befriede Kompagniet for den kostbare Underholdning af de derværende Fæstninger og Etablissementer, mod at Staten til Gengæld atter blev Herre over Afgifterne. Disse nedsattes derpaa fra 8 til 6 pCt., og den private

Handel stilledes samtidigt umiddelbart under Kongens i Stedet for under Kompagniets Beskyttelse.

Det er omtrent paa samme Tidspunkt, at de foran skildrede Krigsbegivenheder skabe de gunstige Konjunkturer for dansk Handel og Skibsfart paa alle Have og Havne, men især dog paa *oversøiske* Pladser og *Middelhavet*. Man har hidtil savnet paalideligt og oplysende Materiale til Fremstillingen af, i hvor stort et Omfang og i hvor høj en Grad det virkelig lykkedes danske Handelsmænds Foretagsomhed at udnytte denne gunstige Situation. Professor FALBE-HANSEN siger i »Danmarks Statistik« herom med Rette efter kortelig at have berørt og forkastet Pontoppidans *økonomiske Balance*: »I NATHANSONS forskellige Værker findes vel et stort Antal Oplysninger vedkommende Handelen og Skibsfarten m. m., men de ere uordnede, uensartede, uden indre Forbindelse og i Almindelighed mindre tydelig angivne; og de i øvrigt saa forjæstfulde Samlinger tabe derved en stor Del af deres Brugbarhed«.

NATHANSON beklager sig ogsaa selv idelig over, at Toldbøgerne ikke have staaet til hans Raadighed. Der blev ikke i Slutningen af forrige Aarhundrede paa offentlig Foranstaltning udgivet nogen Bearbejdelse af Toldlisterne — man mente aabenbart som saa, at Købmændene vidste nok Besked med de Handler, der vare foregaaede, uden at behøve at studere sig Kundskab til i Statistik, og andre Mennesker vedkom de ikke. Nu er desværre en stor Del, ja Størstedelen af det værdifulde statistiske Materiale, som Toldvæsenet ogsaa da maatte udarbejde gennem deres daglige Gerning for selve Toldoppebørsens Skyld, gaaet haabløst tabt, og mangt og meget i hin paa disse Omraader saa dunkle Tid vil saaledes fremdeles komme til at henligge i Glemslens og Uvishedens Mørke. Men Rigsarkivet rummer dog endnu noget, og paa Grundlag af dette er nedenfor forsøgt en paa *statistiske Data* bygget Fremstilling af *Danmarks* og særlig *Kjøbenhavns Handel* i Aarene 1763—84.

Hvad der findes i Rigsarkivet af virkelig statistisk Værdi er især følgende:

1) En Række saakaldte »Beregninger over Pengebeløbet af de til Danmark« — henholdsvis Hertugdømmerne og Norge — »indkommende fremmede Varer og de derfra igen til udenrigske Steder udførte indenlandske Varer« for Aarene 1763—76 og 1780—94. Disse Lister indeholde specificerede Angivelser for Rigernes forskellige Landsdele og Købstæders Vedkommende af de ind- og udførte Varers Værdi i Udenrigshandelen med følgende fremmede Lande og udenrigske Stæder: Sverige, Danzig og polsk Preussen, Königsberg og kgl. Preussen, Lybæk, Rusland, Kurland og Lifland, Wismar og svensk Pommern, Altona og Hamborg, Holland, Storbritannien og Irland, Frankrig, Portugal, Spanien, Middelhavslandene, hvortil endelig er føjet den

over Hertugdømmerne gaaende Transit. Derimod er den gensidige Handel mellem Danmark, Norge og Hertugdømmerne holdt fuldstændig udenfor.

Disse øjensynlig med stor Omhu udarbejdede statistiske Oversigter have aabenbart til Grundlag haft selve de paa Rigernes enkelte Toldsteder foretagne *Ekstrakter* af Toldbøgerne. Disse savnes imidlertid for Størstedelen, men der er dog i Arkivet bevaret: (Nr. 2) tvende Pakker af saadanne Ekstrakter for Københavns Vedkommende, omfattende det samme Tidsrum, nemlig 1763—94, og af disse mangler blot et enkelt Hefte for Aaret 1778. Af disse saakaldte »Generalberegninger over Varernes Beløb« findes der i øvrigt for hvert enkelt af de nævnte Aar tvende indheftede tabellariske Oversigter, hvoraf a) den ene indeholder en efter de allerede ovenfor nævnte fremmede Steder samt efter de enkelte Varesorter specificeret Fortegnelse over Mængden og Værdien af de i det paagældende Aar til *Kjøbenhavn* »indkommende fremmede Varer«, medens b) den anden indeholder en lignende Specifikation over »Varernes Beløb fra og til fremmede Steder, vedkommende det *Indlandske* Toldkontor«. Ifølge Oplysninger, som findes blandt Papirerne i den under Nr. 1 nævnte Pakke, indbefatter den sidstnævnte Række af Tavler (Nr. 2 b) 3 Slags Varer: 1) de »simpelt udførte«, 2) de fra »*Oplaget*« (∴ Transit- og Kreditoplagene) udførte og 3) fremmede Varer, som igen ere udførte; men samtidig har der ogsaa ved dette Toldkontor fundet Indklarering Sted af fremmede Varer i mindre Poster, saaledes f. Eks. saadanne Raa- og Hjælpstoffer, der efter kgl. Bevilling indførtes toldfrit til Fabrikkerne.

De under Nr. 1 og 2 nævnte Tavler vise ved en Sammenligning saa afgørende Overensstemmelser for flere af de i Tavlerne under Nr. 1 for *Kjøbenhavn* anførte Specialcifre, at der ingen Tvivl lades tilbage om, at hine, som allerede ovenfor nævnt, ere udarbejdede paa Grundlag af saadanne Ekstrakter som de, der endnu ere i Behold for Københavns Vedkommende, og som ovenfor ere beskrevne under Nr. 2. Dette er af saa meget større Betydning, som de under Nr. 2 nævnte tvende Rækker af Tavler a og b ere saa omhyggeligt specificerede, saa at man deraf kan faa at vide med fuld Nøjagtighed, hvad der egentlig forstaaes ved de forskellige Begreber, saasom Indførsel, Udførsel osv. Men desuden er der i den under Nr. 1 nævnte Pakke for Aarene 1781—85 i de paagældende Aars tabellariske Generaloversigter indlagt paa løse Ark og øjensynlig som rene Udkast forskellige hertil knyttede Opgørelser, som ganske tydelig vise, at Sammenhængen mellem de tvende Rækker af Tavler 1 og 2 simpelthen er denne, at den første — bl. a. — er bygget paa eller udtaget af den sidste.

Imidlertid vedbliver der dog at være en Del Uoverensstemmelser tilbage i dette Materiale. Det viser sig nemlig, at medens *Udførsel*stallene for Københavns Vedkommende paa Tavlerne under Nr. 1 og Tavlerne under Nr. 2 b stadig stemme paa Daler og Skilling, saa er der en ikke ganske ringe Forskel mellem, hvad Tavlerne under Nr. 2 a opfører som til *Kjøbenhavn indgaaede Fremmedvarer* og hvad de under Nr. 1 nævnte »Beregninger« angiver som *Fremmedvareindførslen*. Og selv om man lægger de paa Tavlen under Nr. 2 b opførte »Indførsler« til, bliver Forskellen endnu ret betydelig. Heldigvis findes der imidlertid for et Par enkelte Aar, øjensynlig ret tilfældigt — fordi Datiden selvfølgelig kendte Sammenhængen — et Par Marginoplysninger tilføjede, hvoraf tydeligt fremgaar, at Differencen bestaar i: 1) de fra *Oplagene* indfortoldede Fremmedvarer og 2) saadanne Varer, der efter kgl. Bevilling blev indført toldfrit. Destoværre savnes imidlertid *Oplagsbøgerne*, og de specificerede Cifre for de nysnævnte Vareklasser haves

derfor, som sagt, kun for et Par enkelte Aar, men det viser sig just for disse, at naar de lægges til, fjernes Uoverensstemmelserne ganske, saaledes at den under Nr. 1 nævnte Række Tavler altsaa er fuld paalidelig i alle Enkeltheder og kan benyttes med den størst mulige Sikkerhed.

Herefter kan følgende slaas fast:

1) Ved *Indførsel* forstodes den Gang og forstaaes som Følge deraf stadig nedenfor alle fra de ovenfor S. 221 nævnte evropæiske Lande og Stæder her til Landet ∴ Kongeriget Danmark (henholdsvis til Norge og Kjøbenhavn) hidførte og derpaa gennem Toldvæsenet til Forbrug indklarede *fremmede Varer*, hvad enten de blev fortoldede umiddelbart efter Ankomsten eller senere fra Oplag eller endelig indførte toldfrit ifølge Toldforordningen eller speciel kgl. Bevilling. (Hvad der derimod indgik paa Oplagene, og der forblev, uden i Aarets Løb at blive indfortoldet, er altsaa ikke heri medtaget).

2) De som *Genudførsel* i de under Nr. 1 nævnte Oversigter opførte Værdicifre omfattede kun, hvad der af de under »Indførslen« indbefattede Varer atter var udført (til de S. 221 nævnte Lande og Steder).

3) Ved *Udførsel* forstodes: Udførsel af *indenlandske* Varer, hvorunder dog ogsaa saakaldte *vestindiske* Varer ∴ alle fra og over vore vestindiske Kolonier hertil indførte og atter herfra udførte Varer, af hvilke netop i Krigsaarene 1776—83 en meget betydelig Del var fra andre Landes vestindiske Kolonier og saaledes kun højst uegentlig havde noget med »Udførslen af indenlandske Varer« at gøre.

Disse Bemærkninger gælde altsaa ligeledes for de i nærværende Værks Bilag I—III trykte Tavler).

(Det vil heraf ses, at hverken den efter Forholdene ret betydelige Indførsel (Indførsel til Oplagring og Indførsel til Forbrug) af *kinesiske* og *ostindiske* Varer, som fandt Sted i disse Aar, ej heller den overordentlig betydelige *Genudførsel* af den nævnte Slags Varer er optagen i hin Tids og i de følgende Tavlens eller Tavle-Bilag's Indførsels- og Udførselscifre. Men desuden indbefatte disse heller ikke, hvad der herfra blev udført henholdsvis til Kina, Ostindien og til Vestindien. Herom indeholdes der dog i de samme Pakker, hvor de ovennævnte Rækker af Tavler findes, forskellige spredte Oplysninger (ang. genudførte Fremmedvarer), ligesom der i de under Nr. 2 a nævnte Tavler som Regel til Slutningen findes en summarisk Tilføjelse om, hvad der i en samlet Sum er blevet indklareret i Aarets Løb: 1) af det Asiatiske Kompagni, 2) af de partikulære Ekspeditioner til og fra Ostindien samt 3) af vestindiske Varer. Og endelig er der i de under Nr. 2 b anførte Tavler for Aarene 1763—70 i Specifikationen opført, hvor stor en Totalsum Genudførslen fra *Kjøbenhavn* af kinesiske og ostindiske Varer for hvert Aar har udgjort. — Paa de ovenfor nævnte Indlæg i de under Nr. 1 nævnte tabellariske Oversigter for Aarene 1781—85 findes desuden tilsvarende Oplysninger meddelte i nogle Forsøg paa Opstillingen af en saakaldt Handelsbalance.

Hvad *Værdierne* angaar, saa findes der i de under Nr. 2 a nævnte Hefter en tabellarisk Rubrik, der for hver enkelt af de alfabetisk opførte Varesorter anfører den til Grund for Værdiberegningen lagte Pris pr. Enhed. Gennemgaaende synes der at være anvendt saakaldte *fikse Værdier*, i hvert Fald er Variationerne fra 1763—73 og til 1774—94 kun meget faa og smaa for de enkelte Aar indenfor de tvende nævnte Perioder. Dog synes det paa den anden Side, at man ikke helt eller principielt har villet bruge slige en Gang for alle fastsatte og fra Aar til Aar faststaaende officielle

Værdier: naar af og til en Vares Pris ganske væsentlig er afvejen fra den Værdi, Toldvæsenet plejede at anvende ved sine Værdiberegninger, forandrede man den uden dog heri at have vist nogen stor, endsige nogen gennemført Konsekvens. I det hele og store og selv for meget vigtige Artiklers Vedkommende holdt man sig gennemgaaende til den Pris eller Værdi, man én Gang var vant til at bruge, og den paagældende Statistik viser desto klarere Varemængdens og derigennem Varehandelens Bevægelser.

Alt i alt maa det siges, at den Statistik over Datidens Varehandel, der lader sig uddrage af og opstille paa Grundlag af disse Tavler, ikke alene er lige saa god som den meste anden Statistik i Verden, men navnlig ogsaa staar fuldkommen paa Højde med den sidste Menneskealders hjemlige *Handelsstatistik*. Ogsaa denne hviler jo fuldkommen paa Toldvæsenets Lister, og denne Etat nød allerede den Gang Ry for og synes ogsaa at have udvist en ganske lignende Omhyggelighed og Samvittighedsfuldhed, som den i vore Dage er bekendt for. Desuden tør Begreberne *Indførsel* og *Udførsel* vel snarest siges at have været skarpere og tydeligere opfattet den Gang end senere hen op til vor Tid. I hvert Fald er det saare glædeligt og saare betegnende for hin Tids sikre Sans for, hvad det i enhver Sammenhæng kommer an paa, at *Transilhandelen* holdtes saa meget som muligt udenfor den egentlige nationale Omsætning, saa at paa den ene Side *Indførslen* fremtraadte ren og blank som en *Fremmedvareindførsel til indenlandsk Forbrug*, medens paa den anden Side *Udførslen* indskrænkedes til Eksporten af *indenlandske Varer*. Først i de allersidste Aaringer er den danske Handelsstatistik bleven underkastet en saa gennemgribende Reform, at den tør siges at være saa teknisk fuldkommen, som den overhovedet kan blive.

Den Handelsstatistik, som er levnet os fra hin fjerne Fortid, har imidlertid i andre Henseender ret afgørende Mangler, som her straks skulle nævnes. I de statistiske Oversigter, man den Gang udarbejdede, opgjorde man Kongeriget Danmark for sig, Norge for sig og Hertugdømmerne for sig, hvorimod man har forsømt at indhente Oplysninger om den til Tider endog ret anselige og altid for Landenes Økonomi meget betydningsfulde Omsætning, som fandt Sted mellem de nævnte Lande indbyrdes. Dette kunde for saa vidt have været ligegyldigt, hvis man da ogsaa havde taget den Konsekvens at opgøre den samlede Handelsbalance for Rigerne og Hertugdømmerne under ét. Men i Stedet for skilte man i de endelige Opgørelser Landene ud fra hinanden og opgjorde Omsætningsbudgettet for hvert af Rigerne for sig uden at tage det mindste Hensyn til den vigtige Post i Regnskabet: hvad de gensidig havde tilført hinanden.

Den anden Mangel kan man ikke bebrejde Datidens Statistikere; men hvad enten Ansvaret for den skal lægges paa den Ene eller den Anden, saa er den betydelig nok til at umuliggøre en Sammenligning med Nutidens Importcifre. Det er nemlig hævet over al Tvivl, at man paa Toldvæsenets Indførselslister den Gang var meget langt fra at faa med Alt, hvad der virkelig blev indført. Der blev nemlig *smuglet* efter et ligefrem storartet Omfang. Efter Datidens enstemmige Vidnesbyrd blev der »indsneget« urimelige Mængder af Varer, hvis Indførsel enten var aldeles forbuden eller belagt med en uforholdsmæssig høj Told. Om disse Varer faar man selvfølgelig Intet at vide i Statistiken. Heller ikke i vore Dage kan der naturligvis være Tale om, at de af Toldvæsenet meddelte Indførselslister skulde kunne omfatte Smuglergods. Men nuomstunder spiller Smugleriet ingen Rolle i den store Handelsomsætning. I forrige Aarhundrede var det derimod ligefrem et Led i den regelmæssige Landeforsyning, i hvert Fald for

Landdistrikternes Vedkommende. I Købstæderne og navnlig i Kjøbenhavn har det vel ikke været saa almindeligt, i alt Fald langt vanskeligere ladet sig praktisere, men for den provinsielle Købmands-Moral stod den Gang Smugleri som noget ret agtværdigt og fortjenstligt, i hvilken Opfattelse man bestyrkedes af Befolkningen. Dette Forhold maa selvfølgelig ogsaa have demoraliseret Toldvæsenets Embedsmænd, og det hele System var saaledes ligesom et Sold, der kun fangede alle toldbillige og let kontrolbare Vareindførsler, medens Resten slap uhindret gennem Bundens mange Huller.

Dog herved er nu en Gang Intet at gøre. Man maa slaa sig til Taals med, at en Handelsstatistik, der er bygget paa Toldlister, selvfølgelig ikke kan give Oplysning om andet end, hvad der er passeret Toldvæsenets Kontrol.

Vende vi os først til *Kongeriget Danmarks Import af fremmede, europæiske Varer*, da vil denne ses af hosstaaende Tavle for Aarene 1763—76 og 1780—84 udtrykt i Rdl. Courant:

	Samlet Indførsel	Deraf Kjøbenhavn	Det øvrige Land
1763	1,665,000	1,299,000	366,000
1764	1,293,000	1,014,000	279,000
1765	1,611,000	1,214,000	367,000
1766	1,532,000	1,131,000	401,000
1767	1,389,000	1,066,000	323,000
1768	1,352,000	1,031,000	321,000
1769	1,096,000	773,000	323,000
1770	1,289,000	1,046,000	243,000
1771	1,680,000	1,363,000	317,000
1772	1,368,000	1,170,000	198,000
1773	1,483,000	1,282,000	201,000
1774	1,181,000	992,000	189,000
1775	1,461,000	1,238,000	223,000
1776	1,558,000	1,317,000	241,000
—	—	—	—
—	—	—	—
—	—	—	—
1780	2,043,000	1,760,000	283,000
1781	2,308,000	2,047,000	261,000
1782	3,441,000	3,213,000	228,000
1783	2,548,000	2,299,000	259,000
1784	2,418,000	2,149,000	269,000

Tavlens første Kolonne indeholder »Værdien af de i Landet forblevne Varer«, altsaa *Nettoindførslen* (o: »Indførsel« ÷ »Genudførsel«, jfr. ovf. S. 223 (Nr. 1 ÷ Nr. 2)), medens de tvende næste Kolonner vise, hvor meget der deraf faldt paa Kjøbenhavn, hvor meget paa det

øvrige Land. Der lader sig heraf uddrage nedenstaaende lille Oversigt for 1763, 1764 samt Gennemsnittet af Aarene 1765—71, 1772—76 og 1780—84 (i runde Tal).

	Samlet Indførsel Rdl.	Deraf gik til Kjøbenhavn Rdl.	til det øvrige Land Rdl.
1763	1,665,000	1,299,000	366,000
1764	1,293,000	1,014,000	279,000
1765—71	1,421,000	1,093,000	328,000
1772—76	1,410,000	1,200,000	210,000
1780—84	2,552,000	2,292,000	260,000

Medens 1763 endnu er et godt Aar, tager Importen stærkt af det følgende og holder sig derpaa jævnt uforandret i hele Tiden 1765—76. Destoværre savner man nu Oplysninger om de tre første Aar af den stærkt opadgaende Periode, som i dette Afsnit nærmere omhandles. Derimod vil det ses, at Opgangen for Femaaret 1780—84 var meget betydelig: 2,6 Mill. Rdl. mod 1,4 Mill. Rdl. i det foregaaende Tiaar. Den opadgaende Bevægelse kulminerer i 1782 — den rapide Stigning op til dette Højdepunkt ses af nedenstaaende Tal.

	Indførslen var:	Deraf Kjøbenhavn :
1774	1,2 Mill. Rdl.	1,0 Mill. Rdl.
1775	1,5 —	1,2 —
1776	1,6 —	1,3 —
1780	2,0 —	1,8 —
1781	2,3 —	2,0 —
1782	3,4 —	3,2 —

Som det med forbavsende Tydelighed fremgaar heraf, er det Opsvinget i *Kjøbenhavns* Importhandel, som ene er det bestemmende for den samlede Opgang i Landets Indførsel. Medens *Kjøbenhavns* Import vokser i endnu stærkere Forhold end den samlede Indførsel, tager det øvrige Lands Indførsel af fra 1765—71 til 1772—76, og i 1781—82 var den ikke en Gang saa stor som i de for *Kjøbenhavn* vanskelige Handelsaar 1767—69. Men i det hele taget er det jo paafaldende at se, at Hovedstadens Import er saa dominerende i Landets Indførsel, at den ikke i disse Aaringer nogensinde udgør mindre end ca. 77 pCt. I Gennemsnittet af 1772—76 er den 86 pCt., og i 1780—84 stiger *Kjøbenhavns* Andel endog til 90 pCt.

Nu maa det til Forklaring heraf vel erindres, hvorledes *Kjøbenhavn*, som allerede foran udviklet, gennem de af Lovgivningen skabte

Privilegier havde en legal eller i hvert Tilfælde faktisk Eneret paa at forsyne det øvrige Land med mangfoldige vigtige Forbrugsartikler, som følgelig blev fortoldede her i Hovedstaden og altsaa opførte paa Kjøbenhavns Konto. Men selv naar man tager Hensyn hertil, saa vise dog Tallene tilfulde, i hvor overvejende Grad al virkelig Konsumtionsevne, som kunde give sig Udslag i effektiv Efterspørgsel, den Gang var samlet i Hovedstaden, Kongens og Hoffets Residens, Hærens og Flaadens Hovedkvarter, den store øst- og vestindiske Transithandels og Handelskompagniernes Stad.

Hefte vi et Øjeblik Opmærksomheden særlig paa den *kjøbenhavnske* Indførsel, saa har denne i hele Perioden 1764—74 med ganske smaa Svingninger stadig en Værdi af henimod 1,100,000 Rdl. 1775 begynder Stigningen og naaer henved det tredobbelte Omfang i 1782. Medens Handel og Forbrug saaledes var ret stillestaaende i Tredserne og den første Halvdel af Halvfjerserne, saa var der altsaa under den nordamerikanske Frihedskrigs Konjunkturer en ligefrem voldsom Vækst. Det kan straks tilføjes, at den *kjøbenhavnske* Import i intet af de efter 1782 følgende Aar helt op til 1794 incl. naaede et blot tilnærmelsesvis lignende Omfang. I 1783—84 holdt den sig vel endnu paa Standpunktet fra 1781, og 1785 steg den til 2,7 Mill. Rdl., men fra 1786—92 var Gennemsnittet stedse lidt over 2 Mill. Rdl., og 1793—94 sank Tallet til ca. 1½ Mill. Rdl. Videre end til, hvor man ved den endnu sunde og jævne Vækst i Begyndelsen af den glimrende Periode naaede i 1781, kom man altsaa ikke i de følgende Aar; men dette Standpunkt blev dog ogsaa hævdet. Selve Aaret 1782 med sine 3,2 Mill. Rdl. staar saaledes kun som en feberagtig Opblusningens Tid.

Endnu skal med Hensyn til Indførslen for *Kjøbenhavns* Vedkommende oplyses følgende. Værdien af de vigtigste Indførselsartikler, som i 1763 fra fremmede evropæiske Lande indkom til og fortoldedes i Hovedstaden, var følgende:

	Indførselsværdi
1763	Rdl.
Hør	90,600
Hamp	43,200
Uld	18,700
Blaar	16,300
Lærreder	75,900
Sejldug	22,600
Tjære	20,400
Stenkul	64,400
Egetømmer	29,900

	Indførselsværdi Rdl.
Brænde.....	29,800
Kobber.....	15,500
Rug.....	83,400
Havre.....	14,600
Smør.....	65,300
Kaffe.....	18,400
Vin.....	6,600

Medens Indførslen af fremmed *Korn* var meget forskellig efter Aargangen, saa var i de følgende Aaringer de øvrige Varetilførslers Art og Omfang ret stabil. Som man ser, bestaar Indførslen væsentligst af Raa- og Hjælpestoffer (Produktionsfornödenheder), Lærred, Brænde og af Spisevarer: Smør og en Ubetydelighed af Luksusartikler. Det er jo ret ejendommeligt at se Smør som en forholdsvis stor Indførselsartikel, naar man tænker paa den vældige Eksport af dansk Smør, der nu finder Sted fra Kjøbenhavn, skønt der ganske vist ogsaa samtidig i de senere Aar finder en voksende Import Sted til Stadens Forsyning med billigere Sorter. Den Gang var Forholdet dette, at der i Kjøbenhavns nærmeste Opland lavedes lidet eller intet Smør — først midt i den her omhandlede Periode begynde de hjemlige Bestræbelser for at indføre Mejerivæsnet — hvorimod man fra Holsten fik godt Smør over Kiel og Lybæk, ligesom der ogsaa kom en Del fra Holland.

Vore vigtigste *Leverandører* i *Udlandet* vare følgende Lande og Stæder i følgende Orden:

Preussen (over Königsberg),
Lybæk,
Frankrig,
Rusland,
Kurland og Litland,
Sverige,
England,
Holland,
Polsk Preussen (over Danzig).

Gaa vi derefter 20 Aar frem i Tiden, altsaa til den glimrende Handelsperiodes Kulminationsaar 1782, da finde vi, at de vigtigste Importartikler til Kjøbenhavn vare følgende:

	Indførselsværdi Rdl.
Hør	87,000
Hamp	66,000
Talg	18,000
Tjære	25,000
Stenkul	73,000
Naaletræstømmer	79,000
Egetømmer	27,000
Potaske	14,000
Sejldug	40,000
Humle	30,000
Brænde	38,000
Lærred	140,000
Flasker	20,000
Knapper	9,000
Jern i Arbejde	9,000
Olier	29,000
Papir	22,000
Raasilke	19,000
Kaffe	1,268,000
Tobak	35,000
Vin	16,000
Korender	17,000
Rosiner	10,000
Mandler	11,000
Citroner	11,000

Endnu spiller Raa- og Hjælpestoffer en betydelig Rolle i Stadens Import, men hertil er 1782 kommet i stort Omfang forskellige *Industri-artikler* og saakaldte Velstandsartikler, navnlig *Kolonialvarer* og *Tobak*. I det hele viser denne Indførselsliste større Produktionsvirksomhed, men dog endnu mere: vokset Velvære og stegen Velstand. Om det usædvanlig store Tal for Kaffe gælder det dog, at det forholdsvis uhyre Kvantum er indført af det vestindiske Handelsselskab og sikkert for Størstedelen oplagret i Kjøbenhavn paa Spekulation. Det er altsaa her først og fremmest en Transithandel, man har med at gøre.

Medens Indførselslandene væsentligst er de samme, er der dog nu traadt en ny Faktor til af overordentlig Betydning, nemlig *Middelhavslandene* (altsaa foruden Spanien). I Aarene 1781—82 var den danske Skibsfart paa Middelhavet ganske overordentlig livlig, og medens der i de foregaaende Aaringer højst var kommet for en 10—12,000 Rdl. hjem med Middelhavsfarerne, saa var i 1782 den samlede Værdi af disse Tilførsler over 1 Mill. Rdl. eller henimod en Trediedel af den samlede Indførsel.

For *Norges* Vedkommende steg ogsaa Indførslen i Begyndelsen af Firserne, men svagere og langsommere end her. 1780 var Nettoindførslen 0,9 Mill. Rdl., 1782: 1,2 Mill., 1783: 1,3 Mill. og endelig 1784: 1,8 Mill.

Over Danmarks *Udførsel* i det samme Tidsrum findes dernæst nedenstaaende en ganske lignende Tavle som over Indførslen.

	Samlet Udførsel Rdl.	Deraf Kjøbenhavn Rdl.	Det øvrige Land Rdl.
1763	741,000	333,000	408,000
1764	787,000	321,000	466,000
1765	634,000	240,000	394,000
1766	566,000	251,000	315,000
1767	731,000	411,000	320,000
1768	666,000	318,000	348,000
1769	725,000	369,000	356,000
1770	880,000	428,000	452,000
1771	793,000	405,000	388,000
1772	1,023,000	699,000	324,000
1773	566,000	336,000	230,000
1774	802,000	461,000	341,000
1775	1,211,000	748,000	463,000
1776	1,074,000	664,000	410,000
—	—	—	—
—	—	—	—
—	—	—	—
1780	1,635,000	1,202,000	433,000
1781	2,598,000	2,097,000	501,000
1782	3,476,000	3,130,000	346,000
1783	2,785,000	2,534,000	251,000

Som det fremgaar heraf, havde *Kjøbenhavn* oprindeligt ikke den samme Overvægt for Eksporthandelens som for Importforretningens Vedkommende. *Kjøbenhavns* Udførsel er omtrent i den første halv Snes Aar af den her omhandlede Periode med et Par enkelte Undtagelser mindre end det øvrige Lands. Men fra 1771 tager *Kjøbenhavn* Têten ogsaa paa dette Omraade, næste Aar er allerede Hovedstadens Udførsel dobbelt saa stor som Landets, og ganske vist synker Tallet forholdsvis noget de følgende Aar, men i 1776 er den *kjøbenhavnske* Udførsel en halv Gang saa stor, 1780 næsten tre Gange saa stor, 1781 fire Gange saa stor og 1783 endelig ti Gange saa stor som det øvrige Lands. Dettets Eksport var i Gennemsnittet af alle de her nævnte Aar, 1763—84: 331,000 Rdl. — herved dog bortset fra Aarene 1764, 1770, 1775 og 1780—81, i hvilke fem Aar Udførslen i Gennemsnit havde en Værdi af 463,000 Rdl. Den kulminerede i 1781 med en Værdi af 501,000 Rdl., men sank derpaa i de for *Kjøbenhavn* saa udmærkede Aar 1782—83 til henholdsvis 346,000 og 251,000 Rdl. Bevægelsen er altsaa snarest modsat *Kjøbenhavns*.

Saaledes træffe vi da for Udførselens Vedkommende akkurat det samme Forhold som før for Importens Vedkommende: i Slutningen af Halvfjerdserne og Begyndelsen af Firserne vokser *Kjøbenhavns* Handel rask, først i et jevnere Tempo, senere med rivende Hast. Det er med andre Ord *Kjøbenhavns Handel*, som ogsaa paa dette Felt skaber Periodens Opsving. Og dette Opsving var for Eksportens Vedkommende — altsaa for Danskevare-Eksporten — saa stort, at medens Udførslen i Gennemsnittet af Aarene 1763—71 havde en Værdi af 725,000 Rdl. og i 1773 var nede paa 566,000 Rdl., saa beløb den sig til:

		Deraf <i>Kjøbenhavn</i>
1775	1,2 Mill. Rdl.	0,7 Mill. Rdl.
1780	1,6 —	1,2 —
1781	2,6 —	2,1 —
1782	3,5 —	3,1 —

Indførsel og Udførsel holdt saaledes i disse Aaringer særdeles godt Trit og Tempo, men det blev dog Udførslen, som løb længst frem og højst op. Og vi se da ogsaa derfor det Særsyn, at medens Danmark i de tidligere Aaringer regelmæssig havde haft Overskudsindførsel, som sjelden var mindre end 0,4 Mill. Rdl. og ofte havde været baade 0,7 og 0,9 Mill. Rdl., saa vendte Forholdet sig i 1781, saa Danmark dette Aar fik en Overskudsudførsel paa 290,000 Rdl., 1782 af 34,000 Rdl. og 1783 af 237,000 Rdl. Derefter skiftede Forholdet atter til det regelmæssige Indførselsoverskud, der endog 1785 var 1,6 Mill. Rdl.

For Norges Vedkommende steg den samlede Udførsels Værdi fra 1,⁵ Mill. Rdl. i 1780 til 2,¹ Mill. Rdl. i 1782. Det var navnlig Eksporten til Spanien og de øvrige Middelhavslande, der steg saa stærkt, for det førstnævnte Lands Vedkommende til henimod det tredobbelte, for Middelhavets Vedkommende fra 110,000 Rdl. til 278,000 Rdl.

Norge, der regelmæssig havde Udførselsoverskud, satte sin Merudførsel fra 1780—82 op fra 834,000 Rdl. til 954,000 Rdl.

Vende vi atter tilbage til *Danmark* og særlig *Kjøbenhavn*, saa genkalde vi i Læsernes Erindring, at der under Landets Udførsel i hine Tider var indbefattet alle til *Kjøbenhavn* hidførte og atter derfra udgaaende *vestindiske* Varer, nemlig Raasukker, Rom, vestindisk Kaffe, Bomuld, Tobak, Indigo og Huder samt endelig Elefanttænder, der fra Guineakysten i Almindelighed hjemkom over Vestindien. Naar disse uddrages af de ovenfor nævnte som Nr. 2 b betegnede Udførselslister, opløser *Kjøbenhavns Udførsel* sig paa følgende Maade:

	Den samlede Udførsels Værdi Rdl.	Deraf udgjorde de danske Varers Værdi Rdl.	De <i>vestindiske</i> Varers Værdi Rdl.
1763—64	327,000	155,300	171,700
1765—66	245,500	187,900	57,600
1767	411,400	278,200	133,200
1768—69	343,600	297,600	46,000
1770—71	416,300	264,300	152,000
1772	698,500	343,200	355,300
1773—74	398,600	341,000	57,600
1775	747,800	501,900	245,900
1776—77	664,200	437,700	226,500
1778—80	1,066,800	—	—
1781	2,096,800	444,800	1,652,000
1782	3,130,400	447,400	2,683,000

Som det vil ses af denne lille interessante Tavle, har *Kjøbenhavns Transithandel* med vestindiske Produkter en saa stor Betydning for Stadens *Eksport*, at Totaltallet for denne sidste regelmæssig stiger eller synker, efter som Udførslen af Vestindievarer kendelig forøges eller formindskes. Der er vel ogsaa en Fremgang i den *kjøbenhavnske* Udførsel af de andre saakaldte indenlandske Varer, men denne kulminerer dog nærmest i 1775. Derimod vokser Genudførslen af vestindiske Produkter fra 1773 ganske betydelig i Værdi, og hvad der er

endnu væsentligere: til Slutning svulmer den saa uhyre op, *at den ganske dominerer Kjøbenhavns Udførsel.*

Og her komme vi da til et andet af den her skildrede Op-
svingsperiodes karakteristiske Træk. Det første var dette, at hele *Tilvæksten* i, hvad man plejer at kalde den nationale Handel, saavel Import som Eksport, *skyldes Kjøbenhavn* og altsaa foregaar ved kjøbenhavnske Købmænd. Det næste Træk er, at det ikke er en Stigning i Udførslen af Danmarks *egne* Produkter, der finder Sted, men derimod en *kjøbenhavnsk Transitforretning med vestindiske Kolonialprodukter*, hvoraf ovenikøbet den ganske overvejende Del sikkerlig i saa uegentlig Grad var »indenlandske«, at de tværtimod kom fra franske, spanske og engelske Kolonier og ikke en Gang fra vore egne Øer derovre. I 1781 er disse vestindiske Produkters Værdibeløb næsten det firdobbelte af de øvrige kjøbenhavnske Udførselvarers og i 1782 endog det seksdobbelte. Det er rent ud forbløffende at lægge Mærke til, at det store Tal, hvormed Kjøbenhavns Udførsel i 1782 kulminerede — 3,1 Mill. Rdl. — for de $\frac{5}{6}$ Vedkommende skyldes hin vestindiske Transithandel, og at bogstaveligt talt hele Stigningen i Kjøbenhavns Udførsel fra 1778—80 til 1782, ja sikkert meget mere endnu beror paa, at der i dette sidste Aar udførtes for Kjøbenhavns Regning for — 2,683,000 Rdl. vestindiske Varer!

Det var navnlig *Sukker* og *Kaffe*, som førtes til Kjøbenhavn Ladning paa Ladning i ligefrem imponerende Omfang. Fra Kjøbenhavn forsynedes Sverige, Østersølandene, hele Nordtyskland, delvis endog Frankrig. Af vestindisk Raasukker udførtes:

1778 for	417,000 Rdl.
1779 »	326,000 »
1780 »	596,000 »
1781 »	1,051,000 »
1782 »	1,298,000 »

For de vigtigste andre vestindiske Varer stillede Udførselstallene sig som følger:

	1781	1782
Kaffe	453,000 Rdl.	1,141,000 Rdl.
Tobak	72,000 »	118,000 »
Indigo	16,000 »	13,000 »
Bomuld	10,000 »	6,000 »
Elefanttænder	13,000 »	9,000 »

Dog vi ville ikke blive staaende herved, men gaa endnu videre og spørge: hvilke vare de andre »indenlandske« Udførselvarer, som i hine Aar udgik fra Kjøbenhavn. Vi erfare da, at de vigtigste for 1782 vare følgende:

Raffineret Sukker	130,000 Rdl.
Sirup	76,000 »
Islandske Varer	77,000 »
Færøiske Strømper	26,000 »
Hvalbarder	26,000 »
Grønlandsk Tran	24,000 »
Norsk Tørfisk og saltede Sild	21,000 »
Saltet jydsk Kød	11,000 »
Uld	5,000 »
Tilsammen...	396,000 Rdl.

Resten af de udførte Varer er rene Smaaposter. Betragter man disse Varer, saa falder det straks i Øjnene, at med Undtagelse af saltet Kød og Uld er der ingen danske Landprodukter, og af Industriprodukter er der kun det her i Kjøbenhavn raffinerede vestindiske Raasukker og Affaldet Sirup. Dette er omtrent Halvdelen af Beløbet, og hvad er den anden Halvdel? Det er *ogsaa Transitvarer*, islandske, grønlandske, færøiske og norske Transitvarer.

Dette var ikke noget nyt Forhold. I 1763 var ligeledes de vigtigste Udførselsartikler (bortset fra vestindiske Varer): Sirup (27,000 Rdl.), islandske Varer (25,000 Rdl.), Tran (15,000 Rdl.), færøiske Strømper (14,000 Rdl.), Tørfisk og saltede Sild (23,000 Rdl.). Atter i 1766 og 1767 træffe vi de samme Varer, dog at hertil nu træder raffineret Sukker og Tovværk, men saa kommer til Gengæld af Transitvarer ogsaa til: norsk Kobber. Og vi kunne straks paa dette Sted tilføje, at dette Forhold vedbliver hele Aarhundredet igennem. I 1793—94 træffe vi igen som de vigtigste Udførselsvarer: raffineret Sukker, Sirup, noget salt Kød og jydsk Uld og saa i øvrigt: norske Fiskevarer, grønlandsk Tran og Hvalbarder, islandske Artikler, færøisk Uldgods og Strømper samt norsk Farveblaar og Stangjern. Der kan af og til i en eller anden Aargang forbigaaende komme en Eksport af Kornvarer, men Reglen og Hovedsagen er stadig hele sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, at Kjøbenhavns Eksport saa at sige udelukkende bestaar af *Transitvarer* og bearbejdet vestindisk Sukker. Den Udførsel af Landbrugsprodukter, som den Gang fandt Sted — Hornkvæg, Korn, Uld, Skind og Huder, saltet Kød og Flæsk — udgik saa at sige altsammen

fra Provinserne; Kornet gik væsentligst med Smaasmakker til Norge, medens Studene gik ad Landevejene over Marsken til Hamborg.

Men ikke nok med, at den regulære, nationale Udførselshandel saaledes næsten helt og holdent var en Transithandel med tilførte *fremmede* (ikke-kjøbenhavnske eller ikke-sjællandske) Varer. Ogsaa den kjøbenhavnske Handels daværende Hovedgren, den *asiatiske* Vareforretning, var ligeledes en *Transithandel*. Ifølge de en Gang fastsatte Bestemmelser gik denne Handel over Kjøbenhavn, og denne Stad blev saaledes, navnlig under den store Søkrig, et Hovedoplagssted for *kinesiske* og *ostindiske* Varer, hvorfra Holland, Østersølandene og Nordtyskland under Krigen blev forsynede.

Genudførslen af asiatiske Varer fra Kjøbenhavn til disse Lande havde for Aarene 1763—70 følgende Værdi:

	Kinesiske Varer	Ostindiske Varer
1763	1,011,000 Rdl.	68,000 Rdl.
1764	1,558,000 »	—
1765	1,260,000 »	109,000 »
1766	915,000 »	64,000 »
1767	555,000 »	302,000 »
1768	643,000 »	65,000 »
1769	512,000 »	378,000 »
1770	517,000 »	337,000 »

Hjembringelsen af disse Varer fra Kina og Ostindien til Kjøbenhavn skete i disse Aar udelukkende ved det *Asiatiske Kompagni*, som havde Eneret paa Handelen saavel paa Ostindien som paa Kina. Varerne genudførtes enten direkte for Selskabets Regning eller bortauktioneredes i Kjøbenhavn, hvor de indkøbtes af Grossererne dels til Pladsforbrug, dels til Videreforhandling til Ind- og Udland. De ovennævnte Tal viser den Del af Transitforretningen, som dreves paa fremmede, evropæiske Havne, men desuden solgtes der selvfølgelig ogsaa en Del Varer til de danske Provinser, Hertugdømmerne og Norge, hvilke Lande og Landsdele alle maatte forsynes helt eller væsentligst fra Kjøbenhavn for disse Varers Vedkommende. Allerede fra Christian VI's Tid havde man herhjemme vænnet sig til at bruge disse fremmedartede Varer, som ifølge deres Natur for Størstedelen dog vare Luksusvarer, i et for Nutidens Begreber ligefrem forbavsende Omfang.

Fra *Kina* hjembragtes The, Sago, Silkevarer, Nankiner, Raasilke, Porcellæn, Laksager og Kamfer, fra *Ostindien* hvide og kulørte Kattuner, Sirtser, Tørklæder, Netteldug, Salpeter, Krydderier og Snør-

rottinger. Der blev i nedennævnte Aar i Kjøbenhavn ialt indklareret *kinesiske* og *ostindiske* Varer til følgende Værdibeløb:

1763	1,667,000	Rdl.
1764	1,525,000	»
1765	1,705,000	»
1767	1,536,000	»
1769	1,036,000	»
1772	1,923,000	»
1773	1,155,000	»
1774	1,411,000	»
1775	1,243,000	»
1776	1,127,000	»
1777	2,059,000	»

Af disse Varer gik altsaa en Del — hvor meget vides ikke — til det daværende Indland (de danske Købstæder, Hertugdømmerne og Norge), noget til Kjøbenhavns eget Forbrug.

For Aaret 1766 mangler der Oplysninger, og for Aarene 1768, 1770 og 1771 findes der vel Opgivelser, men øjensynligt mangelfulde, hvad for øvrigt en Randbemærkning i et af Hefterne for 1771 hæver over al Tvivl, idet man deraf ser, at det ikke er lykkedes den vedkommende Toldembedsmand at faa Værdien at vide for Salget paa en af de større Auktioner.

Fra 1777 begynde de gode Konjunkturer at gøre sig gældende ogsaa paa dette Omraade, som det ovenfor nævnte høje Tal for dette Aar ogsaa viser. For 1778 har man ingen Opgivelser, for 1779 er Tallet for Værdien af de i Kjøbenhavn indklarerede asiatiske Varer ligeledes ca. 2 Mill. Rdl. For alle de følgende Aar (med Undtagelse af 1782) finder man i Listerne over de »indkommende« Varer til Slutning tilføjet en Angivelse af det samlede Værdibeløb af de indklarerede asiatiske Varer, henholdsvis for *Asiatisk Kompagnis* og de ovenfor nævnte saakaldte *partikulære Ekspeditioners* Vedkommende. For den her omhandlede Periode vare disse Tal følgende:

	Asiatisk Kompagni	Partikulære Ekspeditioner	Tilsammen
1780	1,481,000 Rdl.	532,000 Rdl.	2,013,000 Rdl.
1781	2,711,000 »	773,000 »	3,484,000 »
1782	2,964,000 »	— »	— »
1783	3,001,000 »	2,914,000 »	5,915,000 »
1784	2,410,000 »	4,057,000 »	6,467,000 »
1785	3,016,000 »	4,035,000 »	7,051,000 »

Man lærer af denne Tavle adskilligt. Først og fremmest oplyser den med hin skarpe iøjnespringende Tydelighed, som kun Tal besidde, hvilken uhyre og uhyre voksende Indtægtskilde hin Handel i det fjerne Østasien var for vor Hovedstad i de nævnte Aaringer. Værdien af de indklarerede asiatiske Varer oversteg langt hele den øvrige Indførselsværdi, i de sidste Aar endog flere Gange.

Man lærer fremdeles, hvor rigtigt de Coninck havde set, naar han allerede i Begyndelsen af Halvfjerserne havde villet erobre den ostindiske Handel for den private Driftighed og Foretagsomhed. Det asiatiske Kompagni tjente mange og stedse flere Penge. Men paa Grund af dets hele tungt bevægelige Apparat, dets bureaukratiske Styrelse, fornemme Omstændelighed og embedsmandsmæssige Bekostelighed var det saa at sige Intet imod, hvad Datidens kjøbenhavnske Grosserere tjente. Naar Kompagniet havde en Bruttoindtægt, baade for Kina- og Ostindiehandelens Vedkommende af 3 Mill. Rdl. i 1783, tjente de private Ostindiefarere lige saa meget, — og i 1784 og 1785 ovenikøbet 1 Million til.

Man lærer endelig, at den asiatiske Handel ikke i Held og Uheld var fuld saa bunden til Krigsbegivenhederne og Danmarks Neutralitet under disse som Kjøbenhavns øvrige Handel, navnlig ogsaa dens Handel med vestindiske Produkter, idet nemlig Fremgangen vedbliver endog i største Maalestok, efter at Præliminærfreden var sluttet i Begyndelsen af 1783. Dog har Krigskonjunkturen selvfølgelig haft sin store Betydning for Indarbejdelsen af den private Fart paa Ostindien, der just begyndte samtidig med, at de store søfarende Nationers østasiatiske Skibsfart begyndte at blive paa det føleligste hæmmet og hindret gennem den store Søkamp.

Af de i 1782 indklarerede <i>kinesiske</i> og <i>ostindiske</i> Varer blev der til fremmede Steder udført for	2,876,000 Rdl.
til indenrigske Steder gik for	1,056,380 —
	tilsammen... 3,932,380 Rdl.

Af de til indenrigske Steder (Danmark, Norge, Hertugdømmerne) fra Kjøbenhavn^{*)} udførte asiatiske Varer gik for 767,304 Rdl. til Kiel, og deraf regnede man, at ca. en Femtedel eller for 58,000 Rdl. forblev i Holsten, medens Resten transiterede videre til Udlandet. Derefter skulde altsaa i det paagældende Aar den samlede Udførsel af asiatiske Varer have haft en Værdi af 3,585,000 Rdl., medens der i Danmark, Norge og Hertugdømmerne blev forbrugt for ca. 347,000 Rdl.

^{*)} Hvor meget der d. A. blev i Hovedstaden vides ikke. 1781 var Beløbet 352,000 Rdl., 1783: 227,000 Rdl.

For 1783 opgjordes den Gang Udførslen af kinesiske og ostindiske Varer til en samlet Værdi af 4,518,000 Rdl. hvorimod der til indenrigske Steder (Danmark, Norge og Hertugdømmerne) gik for 1,169,000 —

tilsammen . . . 5,687,000 Rdl.

Af det sidstnævnte Beløb udførtes imidlertid til Kiel Varer for 830,800 Rdl., hvoraf de fire Femtedele fra Kiel sendtes videre til Udlandet i Transit. Herefter blev den samlede Udførsel til fremmede Lande 5,281,000 Rdl. medens der i Danmark, Norge og Hertugdømmerne forbruges 406,000 —

Eksportens Værdistigning fra 1782 til 1783 var altsaa ca. 1,7 Mill. Rdl.

Der hjemkom i 1783: 3 Kinafarere med Ladninger til et samlet Værdibeløb af ca. 2 Mill. Rdl., 8 Ostindiefarere med Ladninger til en Værdi af ca. 4 Mill. Rdl. Af disse Skibe medbragte et enkelt, »Prins Carl«, alene for 1,2 Mill. Rdl. Varer.

Over Halvdelen af de udførte asiatiske Varer gik til *Holland*, ca. en Fjerdedel over *Lybæk*, derefter var *Rusland* en stor Aftager af ostindiske Varer, *England* af kinesiske. Resten gik til *Sverige*, *Preussen*, *Hamborg*, Smaaposter til *Portugal*, *Spanien*, under Tiden en Del til *Nord-Amerika*.

I Aarene 1775—77 udgik der fra Kjøbenhavn til Østasien:

4 Privatskibe med Ladninger, hvis samlede Værdi ansloges til 339,000 Rdl.
10 Kompagniskibe med 1,255,000 —
= 14 danske Skibe med 1,594,000 Rdl.
Der indkom fra Østasien 4 Privatskibe og 10 Kompagniskibe.

I de følgende fem Aar 1778—82 udgik der:

25 Privatskibe med 1,552,000 Rdl.
25 Kompagniskibe med 4,160,000 —
= 50 danske Skibe med 5,712,000 Rdl.
og deraf indkom 11 Privatskibe og 17 Kompagniskibe, ialt 28 Skibe.

I de første tre Aar (1775—77) udgik og indkom der 28 Skibsladninger til en samlet Værdi af 8 Mill. Rdl., i de følgende fem Aar (1778—82) 78 Ladninger til en samlet Værdi af 23 Mill. Rdl., altsaa

henimod det tredobbelte, og i de næste fire Aar (1783—86) var Tallet for ind- og udgaaende Ladninger 102 til en Værdi af 33,3 Mill. Rdl.

Hertil kom endvidere det saakaldte *Førings-* og *Sendingsgods*, som hjembragtes af Skibets Besætning fra Kaptajn, Styrmand, Supercargoer, Læger, Præster og ned til Matroser og Kahytsdrengene for Vedkommendes egen Regning. Dette blev ikke forauktioneret, men kun takseret. Taksationerne beløb sig eksempelvis for Aaret 1785 til 316,000 Rdl. og 1786 til 181,000 Rdl., men det paastodes, at disse Værdier mindst maatte multipliceres med 3, naar den sande Værdi skulde udfindes.

Beregningen over Pengeværdien af et Skib i denne Fart var følgende: Et bilfærdigt Skib, pr. Commercelæst 6,000 Pd., kostede paa danske Værfter 120—140 Rdl. pr. Læst; et partikulært Skibs Drægtighed holdt Middeltallet mellem 120 og 200 Cl., Kompagniskibene ladede mere. Vare Ostindiefarerne saaledes indtil 180 Cl., var Kinafarerne indtil 550 Cl. I Aarene 1780—82 beløb Udrustnings- og andre Omkostninger ved 13 Kompagniskibe sig til 1,064,763 Rdl. Om en Ostindiefarer paa 231 Cl., som løb ud i Aaret 1783, oplyses det, at den hele Casco (d. Skib med Sejl, Tov, Ankere, staaende og løbende Redskaber og fast Inventarium) kostede 60,836 Rdl.

Regelmæssig gjorde et Skib fem Rejser og skulde da have dækket sine Bygnings-, Ekviperings- og Reparationsomkostninger. En Rejse blev beregnet til at vare i 18 Maaneder; dog fuldendtes den ikke altid saa hastig. Kompagniskibene førte en Besætning af 148 Mand paa en Kinarejse, 72 Mand paa en Ostindiefart. Private Ekspeditioner lod sig mere økonomisk føre med 60 Mand, Hyren beløb sig derfor kun til ca. 12—15,000 Rdl., medens Kompagniet gav ca. 18,000 Rdl. og paa en Kinafart ca. 29,000 Rdl. Til Proviant beregnedes tilsvarende Summer.

I Aarene 1737—55 forliste af 61 danske Ladninger de 14, i Aarene 1783—86 gik derimod af 102 Ladninger kun 1 Skib til Grunde — Kompagniskibet »Nicobar«, som i Efteraaret 1783 gik under med Mand og Mus paa Østsiden af det gode Haabs Forbjerg — og i 1787 og 1788 intet.

Om Handelen paa Kina maa berettes, at der den Gang kun var en eneste Havn aaben for Evroperne, nemlig den sydligste, Kanton, der ogsaa var »den eneste, hvor Heden var utaaelig.« Oprindelig havde alle Havne været aabne, men de første Evroperere, som kom til Kina, havde drevet »saa yderlig Gemenskab mod Kinesernes Fruentimmer«, at man hurtig havde fortrudt sin Imødekommenhed.

Skibene maatte løbe op i Tigerfloden efter at have taget Lods ved Makao; femten Mil oppe blev de stoppede, visiterede og fik Toldpas til at

sejle videre. Saa snart et Skib var kommet til Kanton, lod man straks en Toldbetjent hente og aftalte med ham forud alle de Forretninger, man vilde gøre, ja endogsaa, «hvor meget man vilde underslaa i Tolden.» Man ladede derpaa frit uden mindste Modsigelse »under Flagets og Nattens Beskyttelse«. Udlosningen kunde derimod ikke ske, forinden den saakaldte *Opeon*, Provinsens Intendant, først havde været om Bord. Han kom ledsaget af 3—4 af de 7 Storkøbmænd i Byen, der havde Monopol paa Udenrigshandelen i Kanton og hilstes ved sin Ankomst med Musikfanfarer og en Salut paa 11 Kanonskud. Hele Ladningen blev derpaa beset, og de kinesiske Købmænd maatte købe og forære *Opeon*, hvad der af Ladningen behagede ham. Derefter maatte Skibet efter Maal betale en Afgift af 4,000—4,500 Piastre.

Af kinesiske Varer hjemførte et Skib i Almindelighed ca. 2 Mill. Pd. Te og ca. 80,000 Stkr. Silke- og Nankinstoffer. Af andre kinesiske Varer medbragtes til Evropa: Porcellæn, Papir, Kamfer, Boraks og Rabarber. — Hvad selve de kinesiske Silketøjer angik, saa blev de ikke overgaaede af noget i Hvidhed og Billighed.

Den kinesiske Handel skete saa at sige udelukkende med Penge. Evroperne maatte med andre Ord give Mønt eller Sølv for de Varer, de købte af Kineserne. I Aaret 1766 slutte dette Rige i Sølv, Tin og Bly for 4 Mill. Livres fra Frankrig, 2,7 Mill. fra Holland, 0,2 Mill. fra Danmark og — 5,4 Mill. fra England. Englænderne fik i det hele taget i Fredsaarene hurtig Forspringet i denne Handel. 1706 handlede der kun 15 evropæiske Skibe paa Kina, hvoraf 6 hollandske, 5 engelske og 1 dansk. Men 30 Aar senere var Antallet af de engelske Skibe tidoblet, medens Antallet af de hollandske Skibe stadig var det samme.

Til Danmark gik der fra Kina i Aarene 1773—83 ialt 18 Skibe, hvoraf de 3 alene i 1783 (samtidig anløb der i Kanton 12 engelske, 2 hollandske og 8 franske Skibe). — Hvad særlig Hovedvaren Te angaar, da kan det endnu til Sammenligning anføres, at der til Danmark i 1778 hjembragtes 2,4 Mill. Pd. eller lige saa meget som franske og svenske Skibe medførte, hvorimod de engelske Skibe indladede 6 Mill. Pd.

Den danske Handel paa Kina belyses nærmere ved nedenstaaende lille Tavle.

Den danske Handel paa Kina.

Aar.	Kontanter og Kapitaler afsendte til Kina og udbetalte Vekster derfra.	Salgsbeløbet ved Auktionerne paa kinesiske Varer i Kjøbenhavn med 4 pCt. Afdrag.	Udførslen fra Kjøbenhavn til udenrigske Steder.	Udførslen fra Kjøbenhavn til indenrigske Steder.	Summen af Udførslen.
	Rdl.	Rdl.	Rdl.	Rdl.	Rdl.
1781	1,593,645	2,022,848	1,653,134	118,970	1,772,104
1782	1,425,816	1,870,836	1,381,647	99,721	1,481,376
1783	1,146,277	1,823,905	2,104,554	96,746	2,201,300
1784	566,755	1,336,287 1,141,952	2,395,640	108,592	2,504,232

Fra *Ostindien* hjembragtes som Hovedvarer: Hals- og Lommetørklæder, Sirtser og Kattuner, Snørrottinger, Salpeter, Ibenholt, Sago og Indigo.

De udgaaende Ladninger til *Indien* bestod ligesom de til *Kina* bestemte for en stor Del af Sølv, dog medbragtes ogsaa en Del Jern, Geværer og uldne Varer. — Af og til kunde der ogsaa i *Kina* afsættes nogle Geværer og lidt Klæde.

Den *ostindiske* Handel var endnu saa sent som 1784 i den Grad fordelagtig, at der i de sidste ni Maaneder af 1784 ankom ikke mindre end 22 danske Skibe til *Bengalen*, næsten alle *Tremastere*.

Et haandgriabeligt Udtryk for, hvor meget der tjentes paa den østasiatiske Forretning, giver Udbyttet af det *Asiatiske Kompagnis Aktier*. Ved *Asiatisk Kompagnis* Fornyelse i 1772 sattes Tallet af Aktier til 4,800 à 500 Rdl. Disse gav i 1773 et Udbytte af 8 pCt., de tvende følgende Aar 10 pCt., derpaa gik Udbyttet i 1776—78 ned til 5—7 pCt., men under de derpaa følgende gode Konjunkturer gik det atter op til 10 pCt. og i 1782 endog til 30 pCt. eller 150 Rdl. pr. Aktie. Under disse Forhold steg Aktiekursen til en svimlende Højde, ja naaede endog i Juni 1782: 1900 Rdl., altsaa henimod det firdobbelte af deres paalydende Værdi. Men Spekulationen i *Kjøbenhavn* havde da ogsaa kastet sig over Papiret, som i største Omfang blev indkøbt fra Ulandet — i 1772 var omtrent en Trediedel af Interessenterne Udlændinge, efter *Octroyens* Fornyelse var en Fjerdedel eller 1200 Aktier paa Udlændinges Hænder, ved *Krigens* Begyndelse 1049, i 1781 endnu 500, men den 17. Marts 1783 kun 300; de øvrige 900 var til de overvættede høje Kurser indkøbte af Privatpersoner paa *Kjøbenhavns Børs* gennem herværende Købmænd.

De *kjøbenhavnske Groshandlers Købmandsfortjeneste* i hine Opvingningsaar ved hele denne storladne Transithandel kan dog langtfra maales hermed. Det *Asiatiske Kompagni* var nu en Gang, som alt ovenfor gentagende sagt, et bureaukratisk drevet Selskab med en stor Stab af højtlønnede Funktionærer og store *Tantième*afgivelser. Et stort, kostbart, omstændeligt og langsomt virkende Styrelsesapparat tærede paa Fortjenesten, vanskeliggjorde Driftsbesparelser og den fuldelige Udnyttelse af de fra Halvaar til Halvaar skiftende Forretningsschancer. Men desuden havde *Asiatisk Kompagni* i disse Aaringer forskellige Uheld, led store Tab ved Besvigelser og lod sig paaføre mange unyttige Ekstraomkostninger.

De private Grossister havde alle Fordelene af økonomisk Enkeltmandsdrift: resolut Griben-til ved hver eneste gunstige Lejlighed, Letbevægelighed og Købmandssnille i alle Dispositionerne. Og dernæst maa det jo vel fastholdes, at da de selv vare Skibsrederne og ofte

ogsaa Assurandører, da de endvidere selv negotierede den fornødne Kapital og endelig selv var Købere hist i Asien og Sælgere her i Europa, saa tjente de saa at sige Alt, hvad der tjenes kunde, ene med Undtagelse af Detailhandleravancen.

Henimod Krisens Slutning (1781—82) var Skibsrum saa begært og Fragterne saa høje, at Købesummen for et Skib slet ikke spillede nogen Rolle — »kun Tiden kom i Betragtning; thi der kunde vindes 40—50, ja 100 à 200 pCt.« paa en slig Kapital.

En Maalestok for den daværende Grossererstands økonomiske Vælde afgiver derfor ogsaa det Antal af Koffardiskibe, særlig i oversøisk Fart, som var i deres Eje. Ogsaa herom haves der for den paagældende Periode fra enkelte Aar ret gode Oplysninger.

I 1766 var følgende Fartøjer hjemmehørende ved Kjøbenhavns Toldsted:

21	Skibe	fra	100—310	Cl.
71	—	-	50—100	-
86	—	-	10—50	-
5	—	-	5—10	-

i det hele 183 Skibe med en Totaldrægtighed af 10,545 Cl.;
i 1779 var der 236 — med ialt 17,937 Cl.

I de tretten Aar er der altsaa tilkommet 53 Skibe, medens den samlede Drægtighed er stegen med 7,392 Cl.

Af disse Fartøjer ejede Asiatisk Kompagni 9, nemlig 4 Kinafarere paa mellem 400—420 Cl., hvoraf en var bygget i 1778, en anden i 1779, samt 5 Ostindiefarere fra 115—180 Cl.

Den partikulære Handel paa Ostindien raadede over 6 Skibe, 3 paa 230—260 Cl., 3 paa 142—177 Cl. Det ene af disse var bygget 1778, 3 andre 1779.

Af Vestindiefarere ejede Brown 4 paa 82—107 Cl., Ryberg 4 paa 46—94 Cl., Bolten 2 paa 53 og 177 Cl., Fabritius (Fabritius & Wever) 2 paa 104 og 159 Cl., Blach 2 paa 147 og 150 Cl., de Coninck 2 paa 62 og 106 Cl., Cramer 2 paa 100 og 137 Cl., Hemert 2 paa 73 og 152 Cl., L. Madtzen 2 paa 106 og 131 Cl. og Baronesse Iselin 2 paa 98 og 157 Cl., Bodenhoff 1 paa 106 Cl., Borre 1 paa 144 Cl., Generalmajor Classen 1 paa 96 Cl., Suhr 1 paa 102 Cl., Schneider 1 paa 70 Cl., Thalbitzer 1 paa 80 Cl., den islandske Handel tvende paa henholdsvis 47 og 122 Cl., begge byggede 1776, og endelig den grønlandske Handel 6 paa 47—128 Cl., ialt 38 Vestindiefarere.

De største daværende Skibsredere (1779) var foruden det Asiatiske Kompagni: den grønlandske Handel 17 Skibe, den guineiske Handel

6 Skibe (alle Guineafarere), Agent Bodenhoff 28 Skibe (17 i Udenrigsfart); Købmand Lassen 10 Skibe (alle i Udenrigsfart), Brown 6 Skibe (ligel.), Niels Ryberg 6 Skibe (ligel.), Justitsraad Suhr 5 Skibe (ligel.), Blach 4 Skibe (ligel.), Børre 4 Skibe (ligel.), Bolten 4 Skibe (ligel.), Noer 4 Skibe (3 i Udenrigsfart), Fabritius 3 (alle i Udenrigsfart), Hemert 3 Skibe (ligel.), Joh. Seiling 3 Skibe (ligel.) og Agent Schneider 3 Skibe (ligel.).

Det samlede Antal Skibe (236) fordelte sig saaledes:

64	var paa	100 Cl. og derover
70	- -	50—100 Cl.
84	- -	20—50 -
18	under	20 -
<hr/>		
236	med	17,937 Cl.

Af de 134 Skibe paa 50 Cl. og derover var ikke mindre end 60 færdigbyggede eller erhvervede i Aarene 1776—79; deraf alene de 22 i det sidstnævnte Aar.

Ogsaa dette illustrerer paa en tydelig Maade, i hvor høj Grad Stadens driftige Grosserere i disse Aar havde Følelsen af, at der nu var Forretninger at gøre, og at det gjaldt om at gribe hurtig til med at faa Skibe til Langvejsfart.

Angaaende Skibenes Bestemmelsessteder kan endnu oplyses følgende: foruden i den oversøiske Fart gik Fartøjerne mest til Østersøpladser, Marseille og Bordeaux, Amsterdam, Spanien, Middelhavet, Island og Færøerne. Ikke ualmindeligt var det allerede den Gang, at Skibene først sendtes til Island og derpaa til Middelhavspladser; en anden almindelig Rute var fra Østersøen til Amsterdam eller Bordeaux. — Foruden den nævnte Handelsflaade havde den grønlandske Handel 51 Fartøjer, hvoraf 12 Hvalfangerskibe og 22 Fiskehukkerter.

Smaaskibene løb mest paa Provinserne og Norge.

I Forbindelse med disse sidste Oplysninger kan endnu paa dette Sted meddeles en specificeret Oversigt over den danske Skibsfart i 1781, altsaa kun 2 Aar efter. I 1781 er der ankommet og udgaaet følgende Antal danske Skibe fra og til følgende Steder:

St. Petersborg	63
Kronstadt	69
Riga	154
London	88
Amsterdam	391
Rotterdam	40

Dort	46
Teer Veer	7
Bordeaux	65
Cadiz	55
Alicante	13
Cette	48
Marseille	65
Toulon	3
Liverpool	62
Forskellige irlandske Havne ialt . .	89
Lissabon	85
St. Uebes	26
Port à Port	33
Figueira	5
Genua	50
Livorno	50
Venedig	5
Triest	9
Fiume	2

Ialt . . . 1,523 Skibe

I disse Tal er ikke indbefattet Sildebuyserne, ejheller den indenlandske Skibsfart mellem Danmark, Norge, Island, Færøerne, Altona og Holsten indbyrdes.

Den stærke *Forøgelse* af *Handelsflaaden* i disse Aar foregik dels ved Nybygning paa de indenlandske Skibsværfter, særlig de københavnske, dels ved Indkøb fra Udlandet. Som alt berørt i det Foregaaende havde Regeringen ved Fdg. 17. Marts 1776 fastsat en Opmuntringspræmie af henholdsvis 16 og 8 Rdl. pr. Cl. for Bygningen af saakaldte Defensionskibe, respektive uarmede Skibe, paa de københavnske Værfter. Af Hovedstadens Handelsflaade i 1766 (183 Skibe) var kun 51 Skibe byggede i Danmark, men efter den nævnte Fdg. fik det herværende Skibsbyggeri et stort Opsving. I selve Aaret 1779 byggedes der ikke mindre end 60 Skibe paa københavnske Værfter, og i Aarene 1775—79 havde alene Overskattedirektionen ladet bygge 137 Skibe. Hovedmængden af de private Grossisters Skibe indkøbtes dog i Udlandet, hvor de, især under Krigsbegivenhederne, ikke vare saa dyre som paa Indlandets Værfter, fordi de krigsførende Nationers Skibsredere ikke turde anvende dem selv; tidt og mangen Gang var selvfølgelig ogsaa et i Udlandet kondemneret Skib til Salgs for en billig Penge. Efterhaanden gav derfor Regeringen efter for Grosserer-

Societetets indtrængende Henstillinger og lettede Indkøbet af fremmede Fartøjer, først ved i 1778 at ophæve den høje Afgift, der ifølge den ovenfor nævnte Skibsbygger-Fdg. var lagt paa disse, og erstatte den ved en efter Omstændighederne nogenlunde moderat Told — siden ved i 1781 ogsaa at ophæve denne, — endelig ved samme Aar endog ligefrem at gøre vore Handlende det muligt gennem en Lettelse af alle nødvendige Formaliteter at lade saadanne udenrigs købte Skibe sejle ud af de fremmede Havne, hvor de var købt med Ladning og det Hele, med *danske* Papirer og Certificater. Under disse Omstændigheder var det ved mangen Lejlighed en forholdsvis nem og sikker Adgang til Fortjeneste, naar de krigsførende Magters Redere blev kede af at lade deres Fartøjer ligge ledige i Havnene, eller naar et ladet Skib ikke turde gaa ud af den Havn, som det var tyet ind i for fremmede Kapere, da herfra at overtage det paagældende Skib og lade det løbe ud som dansk Ejendom, dækkende den fjendtlige Ladning under det danske Flag. Det skete da ogsaa i forholdsvis stort Omfang — saaledes erhvervede alene det driftige Handelshus de Coninck & Reiersen 64 saadanne Skibe i fremmede Havne, hvoraf Størstedelen blev anvendt til Fragtfart paa Middelhavet.

Man forstaar, at *Kjøbenhavns* Handelsflaade under saadanne Forhold kunde vokse saaledes, at medens den, som vi saa, i Slutningen af 1779 udgjorde 236 Skibe med 17,937 Cl., var den i 1782: 340 Skibe med 28,770 Cls. Drægtighed. — *Danmarks* samlede Handelsflaade var i 1766: 619 Skibe med 16,341 $\frac{1}{2}$ Cl., i 1784 derimod 1,083 Skibe med 42,954 $\frac{1}{2}$ Cl., altsaa en Stigning for Drægtighedens Vedkommende til henimod det tredobbelte.

Hvis den gamle Sætning, at Havn ikke skaber Handel, men Handel derimod Havn, skulde skrive sig fra den her omhandlede Periode, vilde det i hvert Fald ikke være forunderligt. Endnu den Dag i Dag er *Kjøbenhavns* Handel nøje knyttet til og bestemt af dens Skibsfart, men den Gang gjaldt det i endnu højere, ja i ganske overvejende Grad, at Stadens Handel var en Søhandel, og da den tilmed for Størstedelen var en Transithandel, gav den tvefold Anledning og Lejlighed til Udfoldelse af Stadens Skibsfart. Selvfølgelig maatte denne Udvikling nødvendiggøre Havnens Udvidelse: der maatte skaffes Bolværksplads, Pakhus- og Oplagsrum. Allerede efter Midten af Halvfjerserne blev Trangen til foreløbig Lagerplads saa følelig, at Havnens Kanaler og Sejløb efterhaanden opfyldtes af Pramme og gamle Skibe, som blev udlagt hertil. Trafiken blev herved lidt efter lidt saa hæmmet og vanskeliggjort, at det i 1778 maatte forbydes Købmændene at gøre denne Brug af Pramme. Men samtidig begyndte man for Alvor at

indse, at der i Hast og stort Omfang maatte sørges for, at de forskellige store Handelsforetagender og den hele Handelsvirksomhed fik Pakhusrum umiddelbart ved selve Havnen.

Opmærksomheden fæstede sig paa de store Strækninger langs Havneløbet fra Toldboden sydpaa til St. Annæplads, hvor der stadig henlaa ledige Tømmerpladser. Først blev der paa Toldbodens egen Grund i 1779 opført en større Bygning for kgl. Regning af Harsdorff bagved Toldbod Vinhus og tæt op til det saakaldte »Røde Hav«. Det bestemtes til Pakhus for alle saadanne »Oplagsvarer«, der midlertidig oplagredes her i Havnen med den Bestemmelse atter at udføres. For øvrigt blev en Del af dette Pakhus midlertidigt overladt det Vestindiske Handelsselskab til Lagring af dettes Kaffer.

Mærkes maa her en Plakat af 30. December 1780 (kgl. Resolution af 18. s. M.) »angaaende en ny Indretning ved *Toldbodens Pakhuse i Kjøbenhavn*, samt en Forandring i visse Indskrænkninger og Afgifter, som hidtil, saavel for de til Udførsel som for de til Fortoldning der oplagte Varer have været fastsatte, med videre«.

Allerede i Intimationen spores Bevægelsen henimod en friere Tid: »... ligesom Hs. Maj. Kongen har fundet for godt, til desto bedre Orden i Toldvæsenet samt til desto større Bekvemmelighed for Handelen i Almindelighed, og for Transit- eller Entrepôthandelen i Særdeleshed, at lade Toldbod-Pakhuse og dertil hørende Indretninger i denne for bemeldte Transit-handel saa belejligt liggende Residens- og Handelsstad Kjøbenhavn med anseelige Bekostninger udvide, dels ved et nyt og vel indrettet Pakhuses Ophbyggelse (d: det s. k. Kieler Pakhus), dels ved særskilte dertil bestemte Pladers Indhegning« osv.; »saa har det nu endvidere behaget allerhøjest bemeldte Hs. Maj. i samme Øjemed, og for at gøre denne nye Indretning saa meget mere nyttig, dels at lindre og dels at ophæve visse af de Byrder og Indskrænkninger, som forhen have haft Sted i Henseende til *Transit-Rekognitionen*, *Klareringstiden* og *Pakhuslejen* for de Varer, som i bemeldte Toldbodens Pakhuse oplægges, og siden enten igen som Transitvarer gaa ud af Landet, eller og til Forblivelse i Landet fortoldes.«

De i nævnte Plakat indeholdte Forandringer i Bestemmelserne vare følgende.

I. Pakhusindretningen.

Alle fremmede Varer, som ikke straks fortoldedes, skulde oplægges i og ved Toldbodens Pakhuse, naar og saalænge der findes Rum, — Krudt dog undtagen (jfr. Toldfdg. §§ 57 og 58), ligesom de bevilgede Kredit-Oplags Varer heller ikke kunde oplægges.

Det var forbeholdt indenlandske Købmænd fortrinsvis Brug af Rummene og Lejlighederne i og ved Pakhusene. Naar der var Plads tilovers, maatte den overlades til udenlandske Købmænd. Disse skulde dog ikke have Frihed til at oplægge paa eget Navn, men de maatte betjene sig af en Groshandler eller Handelsborger her i Byen som Kommissionær (jfr. Toldfdg. § 60). Rummene i Pakhusene vare indrettede efter de forskellige

Varers Beskaffenhed. Udenfor Pakhusene var afdelte Rum til Pladsvarer, og der var indrettet særskilte Rum for ildfængende Varer.

Enhver Vedkommende fik Nøgle til det ham overladte Rum i Hovedoplagspakhuset, men Nøglerne til Hovedindgangen eller Portene var hos Toldvæsenet. Ingen kunde beholde sit Rum længer, end han havde Varer liggende der.

II. Den hidtil paabudne Rekognition- eller Transittold.*)

Samme Afgift, der efter Toldforordningen af 1768 (13. Kap. 4. Art.) skulde svares med 1 pCt. af Værdien for alle fremmede Udførselsvarer, som oplagdes paa Toldboden, blev nedsat i Kjøbenhavn til $\frac{1}{2}$ pCt. for Varer, som vare *indbragte* hertil med indenlandske eller privilegerede Skibe. Det gjorde ingen Forskel i Afgifterne om Varerne *genudførtes* med upriviligeret Skib. Forblev Varerne i Landet, betaltes ingen Rekognition.

III. Udførsels- eller Klareringsterminen.

Det bestemtes, saavel for *Fortoldningsvarer* som *Udførselsvarer*, at der herefter ingen vis Tid skulde være fastsat for Klareringen eller Udførslen af de i eller ved Toldbodens Pakhuse oplagte Varer, »alene at samme skulde ske inden Aar og Dag«. Varer, som ved Henliggen formentes at udlække, bedærvs m. v., kunde det paalægges Ejeren at fjerne, »paa det Rummet ikke unyttig skal betages.«

Fortoldningsvarer kunde ligesom tidligere henligge pakhuslejefrit i 1 Maaned, og Udførselsvarer ligeledes i indtil 3 Maaneder (hvorunder ikke var medindbefattet de 3 Vintermaaneder Decbr., Jan. og Febr.), men efter Forløbet af disse Frister skulde der beregnes en meget billig maanedlig Pakhusleje efter en vedføjet Takst.

Forsaavidt som Varer henlaa over Aar og Dag, skulde det imidlertid indberettes til Generaltoldkamret, som da vilde resolvere, om der skulde erlægges noget, og da hvor meget udover den anordnede Pakhusleje.

IV. Taksterne for Pakhus- og Pladsleje.

Taksten var temmelig specificeret og Lejen fastsat maanedlig med et i Forhold til Varnes Rumfang (og til Dels Værdi) afpasset billigt Beløb. Til Eks. svaredes maanedlig for følgende Varer:

Pr. Td. Beg 1 β , pr. Stykke pommersk Bjelke 1 β , pr. Stk. »CarlsHAVNS« Bjelke $\frac{1}{2}$ β **, pr. Skpd. Blaar af Hamp og Hør 2 β , pr. Skpd. Bly, uforarbejdet, eller Hagel $\frac{1}{2}$ β , pr. Pibe eller Okseh. Brændevin, Rom eller Arrak 8 β , pr. 100 Pd. Kaffeboerner 1 β , pr. Skpd. smedet og støbt Jern $\frac{1}{2}$ β , pr. Td. Korn $\frac{1}{4}$ β , pr. Td. salt Sild 1 β , pr. Td. Smør 2 β , pr. Læst Stenkul 4 β **, pr. 100 Pd. Raasukker 1 β , raff. do. 2 β osv. osv. Af Varer, som ikke nævnedes i Taksten, svaredes $\frac{1}{8}$ pCt. af Værdien maanedlig. Varer, som forblev i Landet (altsaa Fortoldningsvarer), skulde indtil videre erlægge $\frac{1}{3}$ mere, end Taksten foreskrev.

*) Det er første Gang, at denne Rekognition, der tidligere ogsaa betegnedes Kendelse og Pakhusleje, kaldes Transittold.

***) Man tænkte sig altsaa Varer som Træløst og Stenkul oplagte paa Toldboden.

Taksten gjaldt egentlig kun for Varer, som oplagdes i Toldpakhusene eller paa Toldbodpladsen. Dog kunde der i visse Tilfælde ogsaa opkræves Leje af Varer paa *privat Transitoplag*, nemlig:

- a) Naar der var Rum tilovers i og ved kgl. Oplagspakhuse og Nogen desuagtet af en eller anden Aarsag fik Tilladelse fra Kammeret til at oplægge Varerne i eget eller andet privat Pakhus, da skulde der forholdes efter Toldrullens (af 1768) 13. Kap. 1. Art., saaledes at der, i Fald Udførslen ikke skete inden 3 Mdr. (de 3 Vintermaaneder ikke medregnede), beregnedes 1 pCt. maanedlig (og desuden den $\frac{1}{2}$ pCt. Transit-Rekognition).
- b) Naar det var paa Grund af manglende Plads i Toldpakhusene, at Vedkommende fik Kammerets Tilladelse til at indlægge Varerne i sit eget eller andet privat Pakhus, da skulde der efter Forløbet af bemeldte 3 à 4 Mdr. betaales efter den nye Pakhuslejetakst med en Fjerdedels Forhøjelse.

At der ogsaa i det under *b* nævnte Tilfælde, hvor Vedkommende kun tvungen af Pladsmangel paa Toldboden lod Varerne oplægge i privat Pakhus, skulde svares Pakhusleje til Staten, endogsaa udover den ordinære Takst, var en Mærkelighed. Fra et almindeligt Synspunkt maa denne Plakat om Kjøbenhavns Toldbods Transitoplag betragtes som et betydeligt Fremskridt.

Fortoldningsvarer, der tidligere straks skulde bortføres og først ved og efter Toldforordningen af 1732 havde faaet Lov til at henligge paa Toldboden i indtil en Maaned, stilledes nu med Hensyn til Oplæggelsestiden paa lige Fod med *Udførselsvarer*, idet begge Slags Varer mindst kunde forblive henliggende »Aar og Dag«. Fortoldningsvarer stilledes dog vedblivende noget ugunstigere end Udførselsvarer med Hensyn til Pakhusleje-Beregning, dels derved at Pakhuslejepligten for de førstnævntes Vedkommende indtræder efter 1 Maanedes Oplæggelse, for sidstnævntes Vedkommende derimod først efter 3 à 6 Mdrs. Forløb, dels derved, at Pakhuslejen for Fortoldningsvarer beregnedes med $\frac{1}{3}$ over Taksten (til Gengæld vare Fortoldningsvarerne selvfølgelig fritagne for Transit-Rekognitionen).

Lejen var, som foran bemærket, billig, endog meget billig, navnlig i Sammenligning med Lejen efter Toldrullerne af 1762 og 1768, og naar der henses til det forholdsvis lange Tidsrum, i hvilket Varerne kunde henligge lejefrit (henholdsvis 1, 3 eller 6 Mdr.).

Plakatens Ordning af Transitoplaget var en god Overgang til den senere ved Toldforordningen af 1797 fastslaaede fortrinlige Ordning og minder en Del herom, men paa et væsentlig Punkt var der dog en Afvigelse. Efter Plakaten havde de Handlende selv Nøglen til det indre Rum i Pakhuset eller Aflukket paa Pladsen, hvor hans Varer beroede, medens Toldvæsenet kun havde Nøglerne til Hovedadgangene. Ved denne Ordning kommer man til at tænke paa den langt senere fremstaaede *Frilagerinstitution*.

Paa den anden Side af »Røde Hav« opførtes dernæst, ligeledes under Harsdorffs Ledelse, i 1780—81 det saakaldte Vestindiske Pakhus, der staar endnu den Dag i Dag og bærer samme Navn, men nu sorterer under Toldvæsenet. Hele det øvrige Terræn syd herefter ned til

St. Annæplads var jo i 1776 blevet skænket til den grønlandske Handel og Fiskefangst. Paa denne Strækning byggedes først i Nærheden af det vestindiske Pakhus det saakaldte »gule Pakhus« og ved Siden deraf atter det store grønlandske Pakhus, hvilket er det samme, som nu kaldes »blaa Pakhus«. Endnu inden dette sidste var færdigt, overlodes det til det Østersøisk-guineiske Handelskompagni, som dannedes i 1781. I de nærmest paafølgende Aar opførtes endnu 2 ny østersøiske Pakhuse af samme Størrelse ved Siden af hinanden mellem Blaa-Pakhus og St. Annæplads, hvoraf det ene den Dag i Dag benævnes Kornøringsmagasinet og den Gang af Kompagniet blev benyttet til Oplag af østersøiske Kornvarer. Iøvrigt gik der omtrent her en stor Bradbæk ud i Vandet og fra denne til Hukken, der skar sig ind i St. Annæplads, anlagdes der en indpælet Skibshavn. Det oftnævnte »Røde Hav« blev i 1782 opfyldt for at skaffe Bolværksplads.

Ovre paa den anden Side, paa Christianshavns-Siden, fik den grønlandske Handel Plads — og denne bærer endnu den Dag i Dag Navn af den grønlandske Handelsplads — medens den islandske Handel laa paa nuværende Krøyers Plads. Den færøiske Handel havde sit eget Pakkuserum i det gamle kgl. Bryghus bag Slottet; syd for den grønlandske Handelsplads laa Wilders Plads, hvor der var stort Skibsværft med Kølhalegrav, Bradbænke, Slæbesteder osv. Bagved laa Agent Bodenhoffs Plads (nu A. N. Hansens), men mellem denne og Christianshavns Vold var der for Størstedelen Vand. For Enden af Strandgaden laa Kongens Grynmølle (nu Jørgen Jensens Pakhus), der forøvrigt netop brændte i 1779, og ved Siden deraf laa igen Dokken og det Asiatiske Kompagni (nu de forenede Oplagspladser).

Som man vil se, fik Kjøbenhavns Havn altsaa netop i disse Aar det Fysiognomi, som den til vore Dage har bevaret. Den store Trafik, der i den nyere Tid har udviklet sig, særlig paa Bysiden mellem Toldbodbommen og Kvæsthusbroen, er foregaaet ved Hjælp af og benytter for en stor Del endnu stedse den Række Pakhuse, som i hine Aar bleve opførte.

Det er dette Tidsrum af den »glimrende Handelsperiode«, hvis Handel har skabt, hvad vi nu kalde Kjøbenhavns *gamle Havn*.

Som vi ovenfor saa, udgjorde Transitvarer den fuldstændig overvejende Del af Kjøbenhavns Udførsel. I »Indførslen« indbefattedes paa den anden Side Alt, hvad der i Aarets Løb indfortoldedes af Varer fra Oplagene (Kredit- og Transitoplagene). Om den Transitforretning, der foregik ved Genudførsel fra disse, har man ingen Oplys-

ning. Om Værdien af de; Oplagsvarer, som i Aarets Løb indklareredes fra Oplagene og forblev her i Landet, har man derimod et Par spredte Oplysninger. Den samlede Værdi heraf var saaledes i:

1772.....	100,703 Rdl.
1773.....	176,784 —
1774.....	122,665 —
1781.....	324,271 —

Paa Oplagene indgik især følgende Varer: Vine, Druebrændevin, Vineddike, Salt, Sejldug, Lærreder, Drejler og Kammerdug.

Hvad der af *fremmede Varer* fra Kjøbenhavn udførtes til de *vestindiske* Kolonier er ikke indbefattet i noget af de ovenanførte Ud- eller Indførselstal. Værdien heraf var:

1781.....	761,445 Rdl.
1782.....	610,032 —
1783.....	451,992 —

Da denne Udførsel sikkert har været størst i 1781, hvad man fra et almindeligt Kendskab om Vestindiehandelen i disse Aar kan slutte sig til, saa betegner det førstnævnte af disse Tal utvivlsomt Kulminationsbeløbet. Som det fra første Afsnit vil erindres, laa det jo ogsaa udenfor den daværende Handelslovgivnings og Regeringens Hensigter med Kolonialhandelen, at den herfra skulde drives med andre Produkter end danske og norske. Dette havde næsten til enhver Tid været umuligt at gennemføre, i hvert Fald med Fortjeneste, for de kjøbenhavnske Handlende. Hvad der skulde været Undtagelse blev efterhaanden til Reglen, og navnlig da Handelen med vestindiske Produkter i Aarene 1781—83 fik en saa pludselig og voldsom Tilvækst, var det kun klogt og naturligt, at det tillodes Vestindiefarerne at bringe med, hvad der blev efterspurgt derovre, ganske bortset fra, om det var fremmede Produkter eller ikke. Denne Del af Vestindiehandelen var saaledes ogsaa for Kjøbenhavns Vedkommende i stort Omfang en Transithandel.

Men foruden hele denne Eksport af Transitvarer besørgedes der dog ogsaa herfra i hine Aar en efter Omstændighederne betydelig Udførsel af en enkelt dansk Vare, nemlig jydsk *saltet Kød*. Dette udskibedes vel væsentligst fra Jyllands egne Havne, men gennemgaaende for kjøbenhavnsk Regning. De vigtigste Eksportører vare saaledes Ryberg, Blach, Thalbitzer, Niels Brock og v. Hemert.

Som det vil erindres, havde den ældre Bernstorff under den tidligere Krig mellem Frankrig og England gjort sig megen Umage for at skaffe en Eksport med denne Vare i Stand, og det var ogsaa lykkedes, bogstavelig talt ad diplomatisk Vej, at faa en større Leverance deraf til den franske Marine. Men hele denne Afsætning faldt saa at sige fuldstændig bort med Krigen, og paa Grundlag af derom anstillet Undersøgelse vandt man i Regeringskredse den Tro, at hin Handels Ophør væsentlig havde haft sin Grund i, at man herhjemme havde savnet Kendskab til Kødets rette Behandling. Det gjaldt nemlig om, udvikler Commerce-Collegiet i en Betænkning, at gribe Sagen rigtig an, lige fra Kvægets Fedning og til Kødets Nedlægning i Tønden og Blandingen af de forskellige Saltsorter. Collegiet lod derfor den bekendte MARTFELDT udarbejde et Skrift herom, hvilket derefter paa Collegiets Foranstaltning blev udbredt gratis alle Steder, hvorfra Udskibning af salt Kød havde fundet Sted. Ved Fdg. af 4. Novbr. 1776 bevilgede Staten dernæst en Udførselspræmie af 1 Rdl. pr. Td. samt Godtgørelse af Salttolden i alle saadanne Tilfælde, hvor den rette Behandlingsmaade, navnlig ved Kødets Saltning og Nedlægning, var iagttagen.

Herefter blev der af saaledes præmieret salt Kød af Staldøksne udført:

1777	4,971 Td.
1778	3,143 -

I Begyndelsen af 1779 henvendte derefter de fornemste Udskibere sig til den kgl. Statsbalance- og Overskattedirektion (som den 27. April 1778 var traadt i Stedet for den tidligere Over-Skatte-Direktion, hvilket dog egentlig kun var en Navneforandring) og bad om, at der maatte blive dem sikret en Pengeforstrækning til Handelens Udvidelse. Dette skete, og derefter steg Udførslen til:

1779.....	6,749 Td.
1780.....	7,237 -
1781.....	7,240 -

ialt saaledes i 5 Aar 29,340 Tdr., der repræsenterede en Værdi af 322,700 Rdl. Desforuden gik der meget til Vestindien og andre Steder, for hvilke der dog ikke (eller ikke altid) blev betalt Præmie.

For yderligere at sikre Landet denne Handelsgren for Fremtiden, blev hele denne Udførsel ved Res. af 8. April 1782 underkastet en anordningsmæssig Vragning. Det blev fastsat, at hver Tønde skulde indeholde 200 Pd. Netto til den franske Marine, ellers 180 Pd. Netto, Kødet skulde lugte rent og sødt i sin Saltning, være tæt og haardt at

føle paa, fast pakket og »mere tørt af Salt end fugtigt af Lage«. Tønderne skulde være Egetræ og Saltet Lissabonsalt. Vragningen skete ved Kødets Nedpakning, og Kødet blev herved delt i 3 Klasser, eftersom færre eller flere Stykker udgjorde Tøndens foreskrevne Vægt. Mærkerne om Klassebetegnelse (bedste Købmandsgods Nr. 1, 2, 3) blev indbrændt paa hver Tønde, og ved Udslibningerne blev det kontrolleret, at Alt havde sin Rigtighed.

Saa omhyggeligt sørgedes der altsaa den Gang fra Landets daværende »Handelsdepartement« for at skabe gode Udførselsvarer og i Udlandets Bevidsthed at faa indprentet deres gode Renommé som saadanne!

IX.

MAN har gennem talrige historiske Fremstillinger af den saakaldte Guldbergske Periode allerede forlængst haft et almindeligt Indtryk af, at der i denne oprandt en ny Handelsæra for Danmark, at vor Skibsfart og Udenrigsomsætning under de store Søkrige traadte ind i en glimrende Epoke, der dog brat standsede Aaret før Guldbergs Fald. Det er paa mange Maader lykkedes forskellige Forfattere, saaledes allerede Nathanson og sidst, endogsaa bedst, CARL BRUUN, at bibringe den dannede Almenhed Forestilling om den kjøbenhavnske Handels korte, men storartede Opsving, og Glansen af hine Aaringers Rigdom af allehaande sjeldne Skatte har for Nutidsbevidstheden kastet et Skær af Lys og Liv ind i det triste, tunge, mørke Graavejrsbillede, som de nærmest foregaaende Slægted have udkastet af Guldbergs Tid.

De i det Foregaaende meddelte og systematisk ordnede statistiske Oplysninger give nu med talmæssig Sikkerhed Maalene for, hvor langt ud over de af Datidens Erfaringer satte Grænser denne Stigning af Handel og Omsætning i Virkeligheden har været. Det er ogsaa efter Nutidsbegreber — og nuomstunder er man dog vant til at regne med hastige og voksende Omsætningstal — et forbløffende Opsving, naar Københavns Udførsel af vestindiske Varer i Løbet af ganske faa Aar stiger til det ottedobbelte, af asiatiske Varer til det tredobbelte, og hører man om Tallene for Stadens Handelsflaade i Stilstandsperioden forinden og i selve Opsvingtidens Højdeaar, saa staar det med det samme tydeligt for En, at København i færre end 14 Aar har faaet en virkelig Handelsflaade af Storskibe til Langvejsfart i Stedet for en Samling Smaasmakker omkring et Par Kompagniskibe, en Bunke Dverge, hvorover enkelte kostbart udstyrede Kæmper ragede op.

Vi lære samtidig, at denne dristige og storstilede Udnyttelse af Krigskonjunkturerne for Danmarks Vedkommende saa at sige udelukkende skyldes *Kjøbenhavn* og indenfor Hovedstaden atter i første Række vor driftige *Grossererstand*. Tallene vise med ubarmhjertig Tydelighed, hvor ynkværdigt man i hele det øvrige Land holder sig

tilbage — men for øvrigt ogsaa holdes nede af det herskende Regerings-system, for at Foretagsomheden kan smykke Kongens og Hoffets Residens. Og dog har dette sidste paa ingen Maade været en Hovedsag. Af talrige Vidnesbyrd vide vi, hvor ringe en Forbrugs- og Produktions-evne den store Landbefolkning i Danmark den Gang var i Besiddelse af, og det havde sikkerlig kun været muligt i Kjøbenhavn at finde eller samle det personlige Fond af Kundskab og Kapital, Mod og Myndighed, som startede hin Tids dristige Handelsforetagender.

Og her røre vi netop samtidig ved det næste og største, som Tal-lene lære os, nemlig dette: at saa vist som Danmark, det danske Land, i hin Tid var Intet som Opland for en Eksportstad, saa godtgør hin Tids Handelsstatistik paa rentud forbløffende Vis, at det først og frem-mest og væsentligst var en *Transithandel*, som Krigsaarenes Grosserer-stand vidste at drage til Staden. Kjøbenhavn blev et Hovedoplagssted for hele Nordevropa af fremmede og fremmedartede Produkter, hentede fra de fjerneste Have og Havne, oversøiske eller sydevropæiske Luksus-artikler, som havde saare lidet at gøre med vort lille fattige Lands Tarv og Trang, Efterspørgsel og Forbrugsevne. Den ledende kommer-cielle Tanke i hele denne Forretning var ifølge disse Varers Natur saa at sige udelukkende den, at man herfra kunde forsyne andre og rigere Lande med disse Produkter.

Det er helt underligt at tænke sig, hvorledes der paa denne Vis for saa meget over Hundrede Aar siden blev slæbt Ladning paa Lad-ning af hine Eventyrlandes rige Skatte rundt om Afrikas Sydspids over det ene store Hav efter det andet hjem til et uanseligt, fattigt og tarveligt Land, til en Krinkelkrogenes Residensstad, der skulde synes at ligge paa Vragen af Tilværelsen, naar der var Tale om Handel med Kina og Ostindien. Og just denne afsides og nordlig liggende, kluntet byggede og smudsige Søstad blev nu et »Entrepôt«, som det hed i hine Dage, for Verdenshandelen med al Slags yppig og fjern Luksus, skøre og sære Sager og Kræs.

Hele denne Transitforretning blev endelig ført af de kjøbenhavnske Grosserere med deres *egne* Skibe, og hvad mere var: de lod disse i største Omfang gaa i *Fragtfart* mellem *fremmede* Havne, besørge den indbyrdes Omsætning mellem de krigende Nationer eller mellem disse og Middelhavslandene, Vestindien osv. Man drev det endogsaa saa vidt i stort Omfang at indkøbe fremmede Skibe i fremmede Havne, gjorde saaledes, om man vil, selve vort Flags dækkende Neutralitet til en Handelsvare, dog at Forretningen dermed altid maatte gøres paa den kjøbenhavnske Grossists egen Regning og Risiko.

Enhver forstaar, hvor uhyre denne Risiko i Virkeligheden har været, og dog tænker man i Almindelighed som oftest mere paa den saa ganske aabenbare Risiko for Opbringelse af Krigsskibe og Kapere, der dog efterhaanden, navnlig under den væbnede Neutralitet, blev forholdsvis lille — hvorfor Grosserer-Societetets Bøger fra hin Tid, betegnende nok, i Modsætning til hvad der fandt Sted under den forrige Krig, kun rummer faa Klager i denne Henseende. Men i en Tid, hvor der hverken var Telegraf eller hastigt Postvæsen eller sikre internationale Retsregler — eller blot saadanne nationale Retsregler i de fremmede Lande, paa hvis forsvarlige Overholdelse ogsaa i Favør af Fremmede man turde stole — i hin Tid, hvor al Transport kun foregik med den yderste Langsomhed, hvor Værdierne skiftede hastigt og voldsomt, og hvor endelig alskens Snyderi og Underslæb rundtom i Havnestæder og Handelsforhold endnu halvt hørte med til gængse Forretningsmoral — under alle saadanne Forhold var slige Handler og Fragtfarter et sandt Vovespil at indlade sig paa. At sidde heroppe i Kjøbenhavn og derfra dirigere Snese paa Snese af Transaktioner hele den vide Verden over, af hvilke næsten hver eneste drejede sig efter hjemlige Forhold om Formuer og kunde give fuldkommen ruinerende Tab — dertil maa der i Sandhed have hørt stor og kæk Tillid til egen Kundskab og egne Kræfter, til egen Handledygtighed og eget Held.

Men saa længe Lykken stod de Kække bi, og Alt gik godt og glat, saa vældede ogsaa Lønnen for denne Dristighed skattevis som af et Overflødigshorn ud i de Dristiges Skød. Naar vi høre, at Nettoindførslen, altsaa hvad der forblev og forbrugtes i Landet, ligeledes i disse Aar gik saa stærkt op, at den voksede til næsten det tredobbelte, saa forstaar man alene af denne Oplysning, hvor mægtig Stadens Købeevne samtidig maa være stegen. Men der var ogsaa overalt Liv og Røre og Driftighed at skue, Skibsværfterne vrirmede af Arbejdere, ved Havnen havde Tusender Beskæftigelse, Byen var fuld af flotte Fremmede, og Byggeriet florerede. Og i det Grosserer-Societet, der for faa Aar siden saa højlydt havde klaget sin Nød, som om de Alle stod paa Ruinens Rand, havde Kjøbenhavn nu faaet en ganske vist lille, men hovedrig, fyrstelig ødslende Stab af Luksusforbrugere.

HVAD har De imod BERNSTORFF?« saaledes fortæller Hennings, at han en Dag spurgte GULDBERG, hvem han stadig vilde overtale til at forsones sig med Bernstorff. Og Hennings tilføjede de træffende Ord: »*c'est l'homme d'Europe, si ce n'est pas le vôtre*«.

»Tro mig, min Kære«, skal Guldberg have svaret, »han er underfundig.«

Sikkerlig har i hvert Fald noget af den Art stedse foresvævet Guldberg. Han har øjensynlig nærret den Tro, at Bernstorff var en Intrigernes Mand, kun opfyldt af Lysten til Rænkespil. »Grev Bernstorff tiltroede sig den største Sjæl og skrev derfor overalt i Verden til vore Ministre og gjorde Systemer *à perte de vue*«, saaledes hedder det i 1783 i et Brev til SCHUMACHER, vor Gesandt i St. Petersborg. Bernstorff vilde efter Guldbergs Mening »kaste Evropa i et andet System« — »Frankeriges Sømagt skulde écraseres og Preussen bringes til det Point, som Seculum begyndte med«. Det var navnlig denne Frygt for, at Bernstorff skulde bringe os i Krig med Frankrig, som stod Guldberg for Hovedet. Efter hans Mening var »sund Forstand« fremfor alt »varsom« og satte sig ikke store Formaal. Og hvis det er en rigtig Beretning, at han i Sommeren 1780 fik at vide af General Eickstedt, at Bernstorff i Fortrolighed havde talt til denne om det skadelige i de Guldbergske Kabinetsordrer, saa er det ikke til at undres over, at han følte sig endnu mere bestyrket i sin Opfattelse af Bernstorff som »underfundig« eller som intrigant.

Iøvrigt kan netop denne Tro synes mærkelig, da ellers Bernstorffs Beundrere ikke noksom kunne prise hans Loyalitet, hans mandige Aabenhed — og som Bismarck spillede han sikkerlig ogsaa gerne »de stærke Spil« med »Kortene paa Bordet«. Men naar var *vort* Spil stærkt (den Gang saa lidt som nu!), og selv om Bernstorff sidst af alt var en Diplomat efter Taillerands Hjærte, saa maatte Rigets Afmagt snart lære ham hin alt nævnte Folkevisens Dyd: hvor man ikke kan komme den lige Vej, der gaar man udenom. Men for Guldbergs Nærsynethed

kom derved Maalet ud af Sigte, og det var nok for ham til at fatte Mistillid til Vejviseren og falde i Frygt for at blive ledet paa Glipstier eller vilde Veje.

Saa meget er i hvert Fald vist, at saa snart Bernstorff var fjernet, følte han sig først ret tilpas og begyndte for Alvor at smage sin egen Storhed. 14 Dage efter Bernstorffs Fald lod han sig udnævne til Statsminister og traadte saaledes frem i det fulde Dagslys som Landets Styrer.

Men medens han nød Magtens Sødme og endnu mere nød den Lettelse og Befrielse, som det for en nyslaet Toskillingsnatur altid maa være at blive Dalerens Selskab kvit og vorde Enemønt i Pungen, saa havde han den usigelige Ærgrelse daglig at blive stillet Ansigt til Ansigt med tydelig talende Vidnesbyrd om Sorgen og Harmen over Bernstorffs Fald. Børsen meldte straks Forretningsløshed, Flovhed og synkende Aktiekurser, det Asiatiske Kompagni opgav at udsende en ny Ekspedition, der just var besluttet, og flere Købmænd, som havde stillet i Udsigt at paabegynde større Foretagender, hvortil man fra oven havde opmuntret, lod Guldberg vide, at de opgav deres Forehavende. Hoffet følte sig ilde berørt over denne »onde Vilje« fra Købmændenes Side, og selv i de højeste og nærmeste Omgivelser saa Guldberg saaledes kun ærgerlige og modvillige Miner.

Men navnlig følte han sig pikeret over den SCHIMMELMANSKE Familjes Holdning. Det meddeles af samtidige Brevskrivere, hvorledes baade Fader og Søn var yderst bestyrtede og bedrøvede. Guldberg beklagede sig gentagne Gange til Hennings, som stod det Schimmelmanske Hus nær, over den pludselige og fuldstændige Forandring i Schimmelmans Væsen og Væren overfor ham. Hennings paatog sig en Slags Mæglerrolle for atter at tilvejebringe det gamle Tillidsforhold, men Schimmelmann syntes at være brudt ved Tabet af Bernstorff — »sein Verlust ist ein Nagel zu meinem Sarge«, svarede han Hennings. I Virkeligheden trak Skatmesteren sig saa meget som muligt tilbage fra Forretningerne, og dette gjorde et dybt Skaar i Guldbergs Magtgælde og Selvsikkerhed.

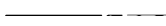
Ikke desto mindre ses den ældre Schimmelmann at have syslet, rimeligvis paa Guldbergs Bøn, med omfattende og indgribende Planer til en Omdannelse af Landets Finans- og Bankvæsen, da Døden bortrev ham den 15. Februar 1782.

Som alt skildret i dette Værks Indledning kom dette Dødsfald Guldberg saare ubelejligt. Han havde lige til det sidste sat sin Lid til den gamle Mester i Pengevæsenets Kunst. Ikke saa snart var han død, førend Guldberg lader Sønnen staa paa Hovedet i Skatmesterens

Papirer for af det døde Manuskript at kunne høre den Døde endnu en Gang tale. Det gælder om at finde en Finansplan i disse samme Papirer, som »den salige og for Vores Tjeneste saa ivrige Skatmester havde med Vores fulde Samtykke udarbejdet«, saaledes lader han den 4. Marts Kongen befale. Men allerede 14 Dage tidligere og kun 3 Dage efter H. C. Schimmelmanns Død havde Guldberg desuden ved en Kabinetsordre paabudt Sønnen og sin Højstbetroede Geheimeraad Stemann, i største Hast at udarbejde en Rapport »om hele Tilstanden i Over-Skatte-Direktionen«, og til den Ende dispenseredes begge de nævnte fra deres Kollegiers Forretninger. »Den offentlige Kredit maa vaages over« —, der behøves »hastig Hjælp og Tavshed«; thi »alle den salige Skatmesters gode Planer vil Kongen have fulgt«.

Tydeligt maler denne Stil og hele Guldbergs hæslæsende Hastværk Mandens Uro og bristende Selvtillid. Det er en Slags Instinkt, der lader ham forudane det kommende Uvejr, og som ved Skæret af et hastigt Lynglimt ser han i et Øjeblik Stillingens Utryghed og sin egen Afmagt — Styrmanden er skyllet over Bord og har taget Roret med sig, saa Statsskuden driver for Vind og Vove. Roret maa dog i hvert Fald fiskes op paa ny, Kompassets Streger maa aflæses, Bestikket gøres, Luger og Takkelage efterses. Og han klamrer sig ligefrem til den Dødes Planer, faar et pludseligt Anfald af Tillid til Sønnen, som dog maaske har lært Faderen noget af Kunsten af, og som i alt Fald maa kunne støve de vigtige Papirer op i det gamle Rokokopalæes Skuffer og Gemmer, det Papir, hvoraf nu det Hele afhænger, og hvis »gode Planer« Guldberg »alle vil have fulgt«.

Og Papiret blev fundet og Planen fulgt. Og til Ulykke for Guldberg vendte kun altfor snart hans Selvtillid tilbage og lagde Skyklapper for hans Øjne, saa han selvglad og selvtryg kunde vandre sin Stædigheds-Vej — indtil Enden.

TAVLE I.

KONGERIGET DANMARKS VAREOMSÆTNING MED EVROPA.

	Indførsel af fremmede Varer fra fremmede Steder	Deraf i Landet for- bleven (Indførsel ÷ Genudførsel)	Udførsel af indenrigske (her- under vestindiske) Varer til fremmede Steder
	Rdl.	Rdl.	Rdl.
1763	2,842,080	1,665,883	740,908
1764	1,426,651	1,292,818	786,730
1765	1,699,410	1,610,548	633,654
1766	1,600,603	1,532,275	566,468
1767	1,449,026	1,389,449	731,220
1768	1,407,620	1,352,543	666,387
1769	1,311,684	1,096,283	724,861
1770	1,320,037	1,288,640	879,996
1771	1,716,519	1,680,406	792,912
1772	1,402,053	1,368,263	1,022,860
1773	1,523,942	1,483,200	565,636
1774	1,226,437	1,180,786	801,754
1775	1,493,030	1,460,818	1,211,089
1776	1,588,744	1,558,260	1,073,581
—	—	—	—
—	—	—	—
—	—	—	—
1780	2,073,485	2,043,190	1,635,313
1781	2,396,366	2,307,552	2,598,185
1782	3,489,841	3,441,030	3,475,944
1783	2,574,225	2,548,171	2,784,619
1784	2,455,675	2,418,413	1,340,307

TAVLE II.

KJØBENHAVNS OMSÆTNING MED EVROPA 1765—84.

Aar	Fremmed- vare- Indførelsens Værdi	Gen- udførelsen	Værdien af de i Landet forblevne Varer	[>Indkom- mende Varer<] [Nr. 2 a. jfr. S. 222]	Udførsel
	Rdl.	Rdl.	Rdl.	Rdl.	Rdl.
1763	2,465,741	1,175,370	1,299,435	1,119,498	333,472
1764	1,126,327	112,095	1,014,232	956,449	320,501
1765	1,288,866	75,220	1,213,646	1,090,389	240,118
1766	1,182,191	51,596	1,130,596	—	250,852
1767	1,117,941	51,794	1,066,145	948,303	411,398
1768	1,079,795	48,624	1,031,170	889,135	317,688
1769	984,880	212,369	772,511	867,784	369,484
1770	1,074,611	28,978	1,045,633	844,192	427,539
1771	1,397,667	34,223	1,363,444	1,105,743	405,031
1772	1,199,302	29,511	1,169,791	998,310	698,509
1773	1,319,266	35,493	1,282,773	1,126,281	336,478
1774	1,018,374	24,798	991,693	871,774	460,824
1775	1,268,482	30,211	1,238,271	1,056,074	747,780
1776	1,346,598	29,451	1,317,147	1,155,839	664,326
1777	—	—	—	1,199,129	664,052
1778	—	—	—	—	928,091
1779	—	—	—	1,386,374	1,070,029
1780	1,784,513	24,312	1,760,201	1,382,169	1,202,511
1781	2,127,204	79,727	2,047,477	1,734,661	2,096,749
1782	3,261,198	48,468	3,212,731	2,799,027	3,130,410
1783	2,323,290	23,945	2,299,345	1,535,096	2,534,113
1784	2,182,109	32,718	2,149,391	1,421,951	1,503,023

TAVLE III.

NORGES UDENRIGS-OMSÆTNING 1780—84.

	Fremmed- vare- Indførsel	Ud- førslen	Udført til England	Udført til Holland	Udført til Spanien	Udført til Middel- havet
	Rdl.	Rdl.	Rdl.	Rdl.	Rdl.	Rdl.
1780	1,007,408	1,458,873	502,520	441,208	108,239	109,187
1781	1,020,538	1,569,322	488,973	418,610	205,918	109,593
1782	1,414,863	2,084,913	512,987	481,750	293,292	278,448
1783	1,515,498	1,823,041	625,028	465,059	143,700	192,538
1784	2,011,165	1,991,340	657,856	553,684	87,464	251,252

NOTER OG KILDER

I. Et Forspil i Rokoko.

Som Kilder til dette Afsnit skulle bl. a. nævnes følgende:

Børsarkivets Dokumenter og Kopibøger.

De saakaldte *Schimmelmanske* Papirer i Rigsarkivet samt *Commerce-Collegiets* og *Over-Skattedirektionens* Papirer og Protokoller sammesteds m. fl.

Schimmelmanske Papirer i Hamburgs Stadt-Archiv.

Ny kgl. Samling, *Wasserschlebens* Optegnelser.

JENS KRAGH HØST: *Clio*, I Bind.

C. WEGENER: En Vandring gennem Jægerspris. *Annaler f. nordisk Oldkyndighed og Historie* 1856.

Zeitschrift des Königl. Sächsischen Stat. Bureau's XXVI Jahrg. 1880 (Dr. V.

BÖHMERT: *Urkundliche Geschichte d. Meissner Porzellan-Manufaktur*.)

Danske Samlinger for Historie, 1. Række IV Bind.

CHARLOTTE DOROTHEA BIEHLS historiske Breve. *Hist. Tidsskrift* 3. Række.

SUIHS samlede Skrifter; THAARUP: Efterr. om det Asiatiske Kompagni — Materialier til det danske Monarchis Statistik — *Magazin f. Danmark-Norges Beskrivelse* — *Fædrenelandske Nekrologer* o. fl.

JØRGEN VOGT: Udsigt o. det danske Monarchis Skattevæsen. *Kjøbhvn.* 1815.

M. L. NATHANSON: *Danmarks National- og Statshusholdning* 2. Udg. *Kjøbhvn.* 1844 — m. fl. Skrifter.

LOUIS BOBÉ: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familierekreds I—III.*

C. NYROP: *Johan Frederik Classen.* *Kjøbenhavn* 1887.

— *Niels Lund Reiersen.* *Kjøbenhavn* 1896.

Endvidere som *Hovedværker* til hin Tids Danmarkshistorie, (c.1750—1772):

EDV. HOLM: *Danmark-Norges Historie* (under Christian VI og $\frac{1}{2}$ Frederik V).

P. VEDEL: *Den ældre Grev Bernstorffs Ministerium.* *Kjøbhvn.* 1882.

(Ved Samme er udgivet: *Correspondance ministérielle du Comte J. H. E. Bernstorff, Copenhague* 1882.)

CARL BRUUN: *Kjøbenhavn.*

Angaaende de enkelte Steder skal endnu følgende Henvisninger tilføjes:

S. 3. Med Hensyn til Schimmelmanns Gemalindes Herkomst, se BOBÉ'S Note i »*Danske Magazin*« 5. Række, 3dje Bind S. 311.

S. 5. Kilder er her især nogle udaterede Aktstykker i Hamburgs Stadt-Archiv.

S. 6. Jfr. om den gamle gængse Beretning, at Frederik V atter tillod Bønderne at ride Sommer i By: EDV. HOLM, *Danmark-Norges Historie* under Frederik V, I Afd. *Kbhvn.* 1897, *Noten* Side 20. Som det imid-

lertid fremgaar heraf, forbød Christian VI's gamle Sabbats-Forordning (1735) kun at ride Sommer i By paa Søn- og Helligdage; men dette havde givet Anledning til den almindelige Misforstaaelse, at det overhovedet var blevet forbudt at ride Sommer i By, altsaa ogsaa om Hverdagene. Denne Misforstaaelse blev hævet ved Motiverne til Frederik V's Reskript af 12. Juli 1748, og for saa vidt kan saaledes den gamle Tradition paa en Maade have sin Rigtighed.

- S. 8. Linie 22 f. o. ff. Jfr. Edv. HOLM l. c. Side 143. Iøvrigt rammer Professor Holm sikkert Hovedet paa Sømmet, naar han om Moltke Side 13 bemærker, at den harmoniske Enhed og Enighed i Rigets Styrelse under Frederik V tydeligst viser, i hvor høj Grad Moltke vidste at afholde sig fra al Intrigieren og Indblanding.
- S. 10. Linie 20 f. o. ff. »Politische Correspondentz Friederichs des Grossen«. X. Side 6. Professor Edv. Holm tager i sin Frederik V. I. en højst rimelig Forvaring imod Nøjagtigheden af denne Fortælling.
- S. 12 ad. Nr. 2. Fredstraktatens § 3 bruger følgende Udtryk: »des provisions de guerre comme soldats, armes, machines, canons, navires ou autres choses nécessaires pour l'usage de guerre«.
- S. 19. Børsarkivets ældste Protokol.
- S. 21. Børsarkivets Samlinger af Opslag paa Børsen.
- S. 22. Linie 21 ff. Jfr. en Pakke i Rigsarkivet fra 1770 (Forslag til Handelens Opkomst).
- S. 24 ff. Børsarkivet: Grosserer-Societetets Correspondance-Protokoller.
- S. 26. Jfr. her GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1700—1814. Kjøbenhavn 1852.
- S. 33. Linie 4 f. o. ff. Se Historisk Tidsskrift 4. Række II Bind: Frederik V's Haandbreve.
— Linie 23 f. o. Citatet findes i EGGERS: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Staatsminister A. P. v. Bernstorff. S. 26. Prof. Edv. Holm holder det, vistnok med Rette, for apokryf.
- S. 41. Linie 1. (Adresse-Avisen).
- S. 44. Jfr. her og i det følgende L. KOCHS fortræffelige Afhandling om disse Forhold »En finansiel Krise i Aaret 1763—64«, Hist. Tidsskrift, 6. Række, I Bind. Jfr. ligeledes Edv. HOLMS »Frederik V« 2. Del, Note 27 og 28 til 19. Kapitel. Koch har øjensynlig gennemskuet den hele Sammenhæng og overhovedet vundet klar Forstaaelse af de Schimmelmanske Operationer (i Modsætning til Nathanson!); men det forekommer mig dog ikke, det er lykkedes ham at give en anskuelig *Fremstilling*. Det gælder først og fremmest her, efter min Mening, at følge Tidsregningen nøjagtig, tage Skridtene i *streng* kronologisk Orden — først da vikles det hele op for En, og først da fatter man ret, *hvad* Schimmelmann egentlig fik udrettet og *hvorledes* han bar sig ad dermed. Brydes Tidsfølgen, forvirres straks den ikke-sagkyndige Læser.
- S. 56, Linie 4: Finanscollegiets Forestillings-Protokol 1785 (Rigsarkivet).
- S. 65 ff. Om Handelsbalancens Theori, jfr. navnlig af nyere Literatur: GOSCHEN: The theory of foreign exchanges 1863.
SOETBEER: Ueber die Handelsbilanzen Deutschlands (HIRTHS Annalen des deutschen Reichs. 1875).
FELLMETH: Zur Lehre v. d. internationalen Zahlungsbilanz. Heidelberg 1877.
SCHEEL: Artikel »Handelsbilanz« in »Handwörterbuch der Staatswissenschaften«.

LEXIS: Artiklerne »Handelspolitik« og »Papirgeld« i samme.

GUNZEL: Der internationale Wissenschaftsverkehr u. seine Bilanz. Leipzig 1895.

BASTABLE: The theory of international trade. London 1897.

S. 68—69: Om »Penge«, se særlig MENGER i Art. »Geld« i »Handwörterbuch der Staatswissenschaften«.

S. 75 ff. Fremstillingen af Balance-Kommissionens Virksomhed støtter sig selvfølgelig udelukkende paa de denne vedrørende Original-Akter i Rigsarkivet.

S. 87 ff. Den udførlige Redegørelse for Frihavns-Planen er især sket paa Grundlag af Børsarkivets Papirer og Protokoller.

S. 94 ff. Angaaende *Struensee-Perioden* henvises til den overordentlig udførlige Literatur, der herom foreligger, og hvis Hovedværker det sikkert er overflødigt her at opremse. De specielle Kilder, jeg har brugt til særlig at belyse Schimmelmans Forhold i denne bevægede Tid, er flere Steder anførte i Teksten. Udtrykkelig skylder jeg her desuden at nævne:

L. KOCH: Hvorledes Sammensværgelsen mod Struensee kom i Stand. Museum, Aarg. 1891.

do. Breve fra Slutn. af d. 18. Aarhundrede. Danske Magazin, 5. Række III.

BOBÉ: H. C. Meinigs Indberetninger 1770—72 (sammesteds),

samt fremfor alt:

W. BLOCH: En Brevveksling fra Struensee-Tiden. Museum 1891. Arkivsekretær Bloch har heri meddelt en Række (af ham oversatte) Uddrag af en Brevveksling i hine Aar mellem Aug. Hennings og E. Schimmelmann og samtidig tilføjet en Række aandfulde og oplysende Noter af stor og sjælden Værdi. (Med Urette vurderer han »Rococorammen« om et slikt »Rousseausk Interiør« altfor lavt — Kendere sætter i vore Dage den allerhøjeste Pris paa at se en kunstnerisk udført Indfatning stemt sammen med, forklarende og fremhævende slige yndefulde Watteau-Billeder som det her præsenterede!)

S. 103. Den ekstraordinære Finanskommissions (Finanskonferenz) Protokol og Akter forefindes i Rigsarkivet.

S. 117 jfr. BOBÉ: Grevinde Louise Stolbergs Breve. (Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds. Bd. III.)

II. Fra Louis XVI—Stilens Tid.

Foruden de allerede foran nævnte Dokumenter og Værker er heri endvidere som de vigtigste Kilder benyttet:

A. Tiden, Mændene og Systemet.

Regeringsskiftet 1784, udgivet af Rigsarkivet, Kbhvn. 1888.

L. KOCH: Statsminister J. O. Schack-Rathlau, Hist. Tidsskr. 6. Række, IV. Bd. M. RUBIN: 1807—14.

F. RØNNING: Rationalismens Tidsalder.

EDMOND & JULES DE GONCOURT: *La Duchesse de Chateauroux et ses soeurs — Portraits intimes du XVIII siècle — la du Barry — Madame de Pompadour — la femme au XVIII siècle — Histoire de Marie-Antoinette.*

CH. A. BEEN: Dronninggaard i Frédéric de Connicks Tid, Tidsskrift for Kunstindustri, 2. Række I.

- EMIL HANNOVER: Af Empirestilens Forhistorie. Tilskueren 1890 (af samme Forf. findes ogsaa spredt om i forskellige Tidsskrifter et Par andre Afhandlinger om dette Æmne, alle oplysende og fortrinlige.)
- Dr. F. J. MEIER: Wiedewelt m. fl. Skrifter.
- BOBÉ: A. P. Bernstorffs Selvbiografi. Museum 1893.
- Breve fra OVE HØEGH-GULDBERG. Hist. Tidsskr., 4. Række, I. Bind.

Særlig mærkes paa de enkelte Steder:

- S. 134, L. 1—5 f. o. Jfr. L. KOCH: Statsminister J. O. Schack-Rathlau.
- T. 144. Finanscollegiets Forstillingsprotokol (1784—86).
- S. 147. Den følgende Fremstilling af Vestindiehandel er væsentligst bygget paa Børsarkivets Stof.
- S. 159. Den ovenfor omtalte Pakke i Rigsarkivet (Forslag til Handelens Opkomst 1770).
- S. 167. Fra Regeringsskiftet 1784. Hennings Optegnelser.
- S. 168. KOCH l. c.

B. Den store Stigning.

- S. 143 ff. Afsnittet om Grosserer-Societetets ældste Historie støtter sig til Børsarkivets Materiale.
- S. 198—214. Den lille paa disse Sider indeholdte Skildring af Tidens Handelspolitik er væsentligst kun en Slags Popularisering eller forkortet Gengivelse af EDV. HOLMS udførlige Mønster-Afhandling om den bevæbnede Neutralitet i Hist. Tidsskrift, 3. Række V Bind, hist og her dog isprængt med Betragtninger, som Æmnet har givet mig Anledning til.
- S. 216—17. Jfr. BOBÉ: Grevinde Louise Stolbergs Breve.
- S. 217. Citatet er fra YOUNG: Night thoughts, Complain IV, 630, men er unægtelig lavet til »för tilfället«. Det lyder saaledes: »Are passions then the pagans of the soul? reason alone baptized?« Dette Citat har siden spillet sin store Rolle i dansk Literatur, nemlig som det højst betegnede Motto til SØREN KIERKEGAARDS: Enten—Eller, I Del.
- S. 221 ff. Som det fremgaar af selve Teksten og den deri indeholdte nærmere Redegørelse, støtter den statistiske Skildring af Handelen og Skibsfarten 1763—84 sig til utrykt Materiale i Rigsarkivet.
- S. 249. Jørgen Jensens Pakhus (Grynmøllen) tilhører nu Privatbanken, hvilket bedes rettet i Teksten.

